HEINRICH BÖLL
GRUPNA SLIKA S DAMOM

nela012

HEINRICH BÖLL

GRUPNA SLIKA S DAMOM

Naslov originala: Heinrich Böll Grupenbild mit dame
S njemačkog preveo: ZLATKO GORJAN

ZORA – GZH
ZAGREB

Za Leni, Leva, i Borisa

I

Ženska predstavnica radnje u prvom dijelu knjige je žena od četrdeset i osam godina, Njemica, visoka je 1,71, težina 68,8 kg (u kućnoj haljini), te prema tome teži samo 300—400 grama ispod idealne težine; oči joj se prelijevaju između tamnoplave i crne boje, ima malko osijedjelu, vrlo gustu plavu kosu što, raspuštena, visi nadolje, glatka, poput šljema okružuje joj glavu. Žena ne zove Leni Pfeiffer, rođena Gruyten; ona je trideset i dvije godine, s prekidima dakako, podlijegala onom čudnovatom procesu što ga nazivamo radnim procesom: pet godina kao neškolovana pomoćna sila u očevu uredu, dvadeset i sedam godina kao neizučena vrtlareva pomoćnica. Kako je znatnu nepokretnu imovinu, solidnu kuću i mnogo stanova za izdavanje u novom dijelu grada, koja bi danas brat bratu vrijedila četiri stotine hiljada maraka, u inflacijskim prilikama lakomisleno pustila iz ruku, ona je prilično bez sredstava otkako je bezrazložno, a da nije bila ni bolesna ni odveć stara, napustila posao. Budući da je 1941. jednom tri dana bila udata za aktivnog podoficira njemačke vojske, prima mirovinu ratne udovice, mirovinu kojoj se povišenje, putem socijalne rente, još očekuje. Uistinu se može reći da se Leni u ovom trenutku — ne samo u novčanom pogledu — nalazi u prilično lošem položaju, osobito otkako joj ljubljeni sin sjedi u tamnici.

Da je Leni kosu jače podrezivala i malo sivlje je bojadisala, izgledala bi kao dobro uščuvana žena četrdesetih godina; kako sada nosi kosu, razlika između mladenačke frizure i njena ne više sasvim mladenačkog lica je odveč velika, pa ljudi misle da je na kraju četrdesetih; to su njene prave godine, ali ipak se odriče šanse, koju bi morala iskoristiti, da djeluje kao procvala plavojka koja — što nipošto ne odgovara istini — živi ili želi živjeti suviše slobodnim životom. Leni je jedna od sasvim rijetkih žena njene dobi, koja bi mogla sebi priuštiti da nosi mini-suknju: noge i stegna ne pokazuju ni žile ni mlohavost. No Leni se drži duljine koja bijaše u modi otprilike 1942, što se, uglavnom, svodi na to da ona još uvijek voli nositi svoje stare suknje, jakne i bluze, jer joj se obzirom na njene grudi (i to s izvjesnim pravom) poluveri čine odveć nametljivi. Što se tiče njenih cipela i kaputa, ona još uvijek živi od

vrlo dobrih i vrlo dobro uščuvanih zaliha, što ih je u mladosti, dok su joj roditelji bili imućni, mogla priskrbiti. Grubo čvoravi tvid, sivo-ružičast, zeleno-plav, crno-bijel, svijetloplav (jednobojan), a kad bi smatrala za zgodno da uzme kakvu pokrivku, poslužila bi se rupcem; cipele su joj takve kakve bi se — ukoliko ste imali novaca — u godinama 1935—39. mogle kupiti kao »neuništive«.

Kako Leni ovog časa stoji u svijetu bez ikakve muške zaštite ili savjeta, ona podliježe, u pogledu frizure, trajnoj obmani; to je skrivilo njeno ogledalo, staro ogledalo iz godine 1894, koje je, na Leninu nesreću, preduralo dva svjetska rata. Leni nikada ne ulazi u frizerski salon, nikada u supermarket bogato ukrašen ogledalima; ona obavlja kupovine u nekom specijaliziranom dućanu, koji se upravo sprema da podlegne strukturalnoj promjeni; tako je upućena jedino na ono ogledalo, o kojemu je već njena baka Gerta Barkel, rođena Holm, govorila kako to ogledalo ipak malko odveć laska; Leni upotrebljava to ogledalo vrlo često. Lenina frizura je jedan od povoda Lenina jada, a Leni i ne sluti tu povezanost. To što ona s punom jačinom ima da otrpi jest neprestano odbijanje s kojim je susreće njena okolina, u kući i u susjedstvu. Leni su posljednjih mjeseci posjećivali mnogi muškarci: izaslanici kreditnih zavoda, koji su joj, budući da nije reagirala na listove, donosili posljednje i najposljednije opomene; sudski izvršitelji; odvjetnički poslužitelji; konačno izaslanici sudskih izvršitelja koji su došli po zaplijenjene stvari: pa budući da je Leni osim toga iznajmljivala tri namještene sobe, koje su ponekad mijenjale Stanare, dolazili su joj i mlađi muškarci što su tražili sobu. Mnogi od tih posjetilaca postali su nametljivi — razumije se bez uspjeha; a svi znaju kako se baš nametljivci koji nemaju uspjeha hvastaju uspjesima svoje nametljivosti, pa će svak naslutiti kako je brzo bio uništen Lenin dobar glas.

Autor nema nipošto uvida u Lenin tjelesni, duševni i ljubavni život, ali je sve, ama zaista baš sve bilo učinjeno, da bismo o Leni dobili ono što nazivamo stvarnom informacijom (obavještajne osobe se na odgovarajućem mjestu čak i imenom spominju!), i to što se tu spominje možemo označiti kao točno, i to s vjerojatnošću koja gotovo graniči sa sigurnošću. Leni je šutljiva i uzdržljiva — pa budući da ovdje spominjemo dvije netjelesne osobine, možemo dodati još dvije: ona ne zna za kajanje, štoviše ne kaje se ni zbog toga što nije ožalila smrt svoga prvoga muža. Lenino nekajanje je tako totalno, da bi svako »više« ili »manje«, u odnosu na njenu sposobnost kajanja, bilo neumjesno; ona vjerojatno naprosto ne zna što je to kajanje; u

ovom — i u drugim pogledima — njen vjerski odgoj mora biti neuspio ili ga moramo, vjerojatno u Leninu korist, smatrati neuspjelim.

Iz izjava obavještavača jednoznačno proizlazi: Leni više ne shvaća svijet, ona sumnja u to da li ga je ikada razumjela; ne razumije neprijateljstvo okoline, ne razumije zašto su ljudi tako srditi na nju i opaki s njom; nije počinila nikakvo zlo, pa ni njima; odnedavna, kada silom prilika napušta stan da kupi ono najpotrebnije, otvoreno joj se smiju; izrazi kao »rospija« ili »ofucani madrac« spadaju još među one bezazlenije. Čak se ponovo čuju pogrde, za koje povod pada gotovo trideset godina unatrag: komunistička kurva, ruska dragana. Leni ne reagira na prostaštva. Da joj iza leđa mrmljaju »opajdara«, to za nju spada u svakidašnjicu. Smatraju je ravnodušnom ili čak bezosjećajnom; ni jedno ni drugo nije točno, prema vjerodostojnim izjavama svjedoka (svjedokinja: Marja van Doorn) sjedi sate i sate u stanu i plače. Njene vežnjače i kanali suznih žlijezda uvelike rade. Štaviše, i djecu u susjedstvu, s kojima je dosad bila u dobrim odnosima, napujdat će protiv nje, te joj dovikuju riječi što ih ni ona sama ni Leni pravo ne razumiju. A zapravo se ovdje može, prema opširnim i iscrpnim iskazima svjedoka, a i prema posljednjim, i najposljednijim vrelima utvrđenim činjenicama, s vjerojatnošću koja graniči gotovo sa sigurnošću, utvrditi da je Leni dva tuce puta u svom životu spavala s muškarcima: dva puta s Aloisom Pfeifferom s kojim se poslije vjenčala (jednom prije, jednom za vrijeme braka, koji je sve u svemu trajao tri dana), a u ostalim prilikama s drugim muškarcem, za kojega bi se bila čak i udala da su joj to vremenske prilike dopustile. Nekoliko minuta nakon toga što će Leni biti dopušteno da se neposredno ukopča u radnju (a dotle će još proteći malko vremena), ona će po prvi put učiniti ono za što bi se moglo reći da je posrnula; uslišat će nekog turskog radnika koji će je u nekom njoj nepoznatom jeziku na koljenima moliti za njenu milost, a ona će ga — uzevši to za izgovor — samo zato uslišiti, jer ne podnosi da bilo tko pred njom kleči (da sama nije kadra klečati spada među osobine što ih treba pretpostaviti). Možda bi trebalo još dometnuti, da je Leni siroče bez oca i majke, da ima nekoliko neugodnih orođenih rođaka, nekoliko manje neugodnih ne orođenih nego izravnih rođaka na selu i sina, kojemu je dvadeset i pet godina, nosi njeno djevojačko ime i sada leži u tamnici. Još bi jedno tjelesno obilježje moglo biti važno a i značajno za nametljivost muškaraca. Leni ima gotovo neuništive grudi žene koju su nježno ljubili i o grudima koje bijahu napisane mnoge pjesme. Okolina bi Leni najradije dokinula ili otpremila; čak su za njom vikali: »Dolje s tobom« ili »Nosi se«,

te je dokazano da su od vremena do vremena tražili da bude pogubljena u plinskoj peći, ta je želja kao istinita zajamčena, a da li bi za to postojala mogućnost, to piscu ove knjige nije poznato; može samo nadometnuti da ta želja dolazi upornom žestinom do izražaja.

Uz Lenine životne navike treba dodati još nekoliko pojedinosti; ona rado jede, ali umjereno; njen glavni obrok je doručak, za koji su joj bezuvjetno potrebna dva pucketavo svježa kruščića, jedno svježe rovito jaje, malko maslaca, jedna ili dvije velike žlice marmelade (bolje rekavši: pekmeza od šljiva, na drugim mjestima poznatog kao »povidl«), jake kave koju miješa s vrućim mlijekom i vrlo malo šećera; za obrok, što se zove ručak, slabo mari, zadovoljava se juhom i s malo slatkoga; a onda uveče jede nešto hladno, malo kruha, dvije-tri kriške, malko salate, kobasice i mesa, ako joj njena sredstva to dopuštaju. Najveću važnost polože Leni na svježe kruščiće, koje ne da sebi donijeti, već ih svojeručno izabire, ne opipavajući ih, već samo prosuđujući njihovu boju; ništa — svakako ništa od jela — ne mrzi toliko koliko gnjecave kruščiće. Kruščića radi i jer joj je doručak svakidanji svečani obrok, ona jutrom ide među ljude, ona podnosi grdnje, ogovaranja i prostaštva.

Što je do pušenja valja reći: Leni puši od svoje sedamnaeste godine, normalno osam cigareta, ni u kojem slučaju više, obično manje; za vrijeme rata odrekla se povremeno pušenja, da bi nekome, koga je voljela (ne mužu!) doturila te cigarete. Leni spada među one ljude što ovda-onda vole popiti čašicu vina, nikada ne piju više od pola boce i već prema stanju vremena popiju po rakiju ili, već prema raspoloženju i financijskim prilikama, trgnu po jedan šeri. Druge obavijesti: Leni ima vozačku dozvolu od 1939. (uz naročito odobrenje, čije ćemo pobliže okolnosti još objasniti), ali već od 1943. više ne raspolaže automobilom. Šofirala je rado, gotovo strastveno.

Leni još uvijek stanuje u kući u kojoj se rodila. Ta gradska četvrt je, na temelju nekih slučajnosti, koje se ne mogu ustanoviti, ostala pošteđena od bombi, u svakom slučaju prilično pošteđena; razrušena je samo oko 35%, sudbina joj, dakle, bila sklona. Nedavno se Leni nešto dogodilo što ju je, štoviše, učinilo razgovorljivom, i ona je to i prvom prilikom, još svježe, ispripovjedila svojoj najboljoj prijateljici, kojoj bi sve povjeravala, koja je ujedno i glavna svjedokinja autora, ispripovjedila uzbuđenim glasom: izjutra, kada je, idući po pecivo, prelazila preko ulice, desna joj je noga prepoznala malu neravninu na kaldrmi ceste, u koju je ona — desna noga — prije četrdeset godina, dok se Leni ondje posljednji put s drugim djevojkama igrala

skakutanja, bila upala; posrijedi bijaše sitna raspuklina na jednom od bazaltnih kamena pločnika, koji bit će da je već onda kada se gradila ta ulica, otprilike godine 1894, kaldrmadžija morao razbiti. Lenina noga prenijela je tu vijest odmah dalje njenom moždanom središtu, koji je ovaj utisak prenio na sve organe senzibilnosti i osjećajna središta, a kako je Leni silno čulna osoba, kojoj se sve, ama baš sve, prometne u erotičnost, proživjela je od ushićenja, sjete, sjećanja, posvemašnjeg uzbuđenja onu pojavu, koju bi se — pri čemu se kod toga, dakako, predmnijeva nešto drugo — u teološkim leksikonima moglo označiti kao »apsolutno ispunjenje«; a koju neotesani erotolozi i seksoteološki dogmatičari na neugodan način reduciraju, te bi se mogla nazvati orgazmom.

Prije nego što se pobudi dojam da je Leni samotna, treba nabrojati sve one koji su njezini prijatelji, od kojih je većina pošla s njom kroz vatru, a dvojica i kroz vatru i kroz vodu. Lenina se usamljenost zasniva jedino na njenoj šutljivosti i suzdržljivosti; moglo bi se čak reći da je škrta na riječima; i doista, ona samo rijetko kad »otvara svoje srce«, pa i svojim najstarijim prijateljicama Margreti Schlömer, rođ. Zeist, i Lotti Hoyser, rođenoj Berntgen, koje su ostale s njom i onda, kada je bila u najvećem škripcu. Margret je Leninih godina i obudovjela kao Leni, no ovaj izraz mogao bi izazvati neke nesporazume. Margret se poprilično družila s muškarcima, i to s razloga koji će još biti spomenuti, a nikada ne iz proračunatosti, ponekad, doduše — kada bi joj jako dogustilo — za honorar, a ipak bismo Margret mogli najbolje karakterizirati, ako ustanovimo da je jedini njen proračunski odnos postojao prema onom muškarcu za kojega se kao osamnaestogodišnja djevojka udala; tada je također izrekla jedinu kurvinsku primjedbu koja joj se može dokazati, rekavši Leni (bilo je to 1940. godine): »Upecala sam parajliju koji bezuslovno želi sa mnom pred oltar.« Margret leži momentano u bolnici, u izolacionoj stanici, vjerojatno je teško, neizlječivo spolno bolesna; za sebe samu veli da je »totalno prekardašila« — čitavo njeno endokrino kućanstvo je tioremećeno; s njom možete razgovarati samo zaštićeni staklenom pločom, i ona je zahvalna za svaku kutiju cigareta koju joj donesete i svaku malu količinu rakije pa bila to i najmanja pljoska što je možete kupiti i naknadno ispuniti najjeftinijom rakijom. Margretino endokrino kućanstvo je tako poremećeno, da se »ne bi čudila kad bi joj najedanput na oči umjesto suza navrla mokraća«. Zahvalna je za svaku vrst omamljujućeg sredstva; primila bi opij, morfij i hašiš.

Bolnica leži izvan grada, u zelenilu, a izgrađena je u obliku bungalova.

Da bi dobio pristup do Margrete pisac se morao latiti različitih sredstava koja su za osudu: mita, hohštaplerstva s opetovanim deliktima istog prestupka, nedopuštenog izvršavanja neke službene djelatnosti (izdavao se za docenta za prostituciosoeiologiju i psihologiju!).

Ovdje se mora kao predujam na obavještenja o Margreti još dodati, da je »sama po sebi« kudikamo manje čulna osoba od Leni. Margretina propast nije bila njena osobna čežnja za ljubavnim užicima, njena propast bijaše činjenica da su od nje iziskivali tolike radosti za koje je ona imala prirođen talent da ih pruža; o tome bit će potrebno još izvijestiti. U svakom slučaju: Leni pati, Margret pati.

»Sama po sebi« ne pateći, samo pateći, jer pati Leni, kojoj je zaista vrlo privržena, jedno je uvodno već spomenuto sedamdesetogodišnje žensko čeljade imenom Marja van Doorn, nekoć kućna pomoćnica kod Leninih roditelja, kod Gruytenovih; živi povučena na selu, gdje joj invalidska mirovina, povrtnjak, nekoliko stabala voća, nekoliko tuceta kokoši i sudioništvo na po jednoj polovici svinje i jednoj polovici teleta, na tovljenju kojega ona sudjeluje, omogućuje donekle ugodan izmak života. Marja je išla s Leni samo kroz vatru, a kolebala se samo kada bi »voda došla baš do grla«, a nije imala nikakvih — kako se izričito mora ustanoviti — moralnih ni, začudo, nacionalnih predrasuda. Marja je žena koja je vjerojatno još prije petnaestak ili dvadesetak godina imala »dobro srce«; međutim joj je taj precjenjivani organ negdje drugamo otpuznuo, ukoliko ga je uopće još bilo; sigurno ne »u gaće«, kukavica nikad nije bila; užasnuta je kako to postupaju s njenom Leni, koju sada uistinu dobro poznaje, svakako bolje nego što ju je muškarac, čije ime Leni nosi, poznavao. Bilo kako bilo, Marja van Doorn je od 1920. do 1960. živjela u kući Grutyenovih, doživjela Lenino rođenje, sudjelovala u svim njenim pustolovinama, u čitavoj njenoj sudbini; ona iz petnih žila nastoji da se preseli natrag k Leni, ali sad-zasad ulaže cjelokupnu (i to vrlo znatnu) energiju u plan da Leni dovede k sebi na selo. Zgranuta je nad onim što se Leni događa i čime joj se prijete, te je čak spremna da vjeruje u izvjesne historijske grozote, koje dosada nije smatrala baš nemogućim, ali je sumnjala u njihov kvantitet.

Posebno mjesto među obavještajnim osobama zauzima glazbeni kritičar dr Herweg Schirtenstein; on stanuje četrdeset godina u stražnjem dijelu stana što je nekoć, prije osamdeset godina, važio kao feudalan, ali je već nakon prvog svjetskog rata izgubio od svoje otmjenosti i bio podijeljen. Njegov stan u prizemlju neke kuće koji je svojim dvorišnim dijelom okrenut preifta

dvorišnom dijelu Lenina stana, omogućuje mu da pomno prati Lenino vježbanje, njene napretke i kasnije djelomično majstorstvo na klaviru kroz nekoliko decenija, a da nikada nije saznao da je to bila Leni koja je svirala; on, doduše, poznaje Leni iz viđenja, gdjekad je sretne na ulici (čak je vjerojatno da je gledao Leni dok se još igrala poskakivanja, jer se strastveno zanima za dječje igre; promovirao je s temom »glazba u dječjoj igri«): kako nije neosjetljiv prema ženskim dražima, sigurno je u toku godina pažljivo pratio Leninu cjelokupnu spodobu, zacijelo ovda-onda s puno priznanja kimnuo glavom, a možda čak i gajio pohotne misli, no ipak se mora reći da on Leni — usporedimo li je sa svim onim ženama s kojima je Schirtenstein dosada postao intiman — kao »malčice odveć vulgarnu« nije uzeo ozbiljno u razmatranje. Da je slutio da je to bila Leni koja je, nakon vrlo bespomoćnih godina vježbanja, naučila da savršeno svlada doduše, samo dva klavirska komada od Schuberta, tako da se Schirtenstein kroz desetljeća nije dosađivao tim ponavljanjem, možda bi bio promijenio svoj sud o Leni, on, pred čijim je sudom znala zadrhtati i jedna Monique Haas, te ga se čak bojala. Treba se još vratiti na Schirtensteina koji će i nehotice s Leni na ne baš telepatski već samo telesenzualni način uspostaviti neku vrst erotske veze. Moramo istini za volju reći, da bi Schirtenstein pošao s Leni i kroz vodu i kroz vatru, samo: nije mu se pružila prilika.

Neka osamdeset petogodišnja osoba obavještavanja znala je o Leninim roditeljima mnogo, o Leninom životu malo, o Leninom vanjskom životu gotovo sve: bijaše to gotovo već dvadeset godina umirovljeni glavni knjigovođa Otto Hoyser, koji življaše u udobnu domu staraca, što ima sve odlike luksuzna hotela i luksuzna sanatorija. On posjećuje Leni gotovo redovito, a i Leni ide k njemu u pohode.

Vrlo značajan svjedok je njegova snaha Lotte Hoyser, rođ. Berntgen; manje pouzdani su njezini sinovi Werner i Kurt, kojima su sada već trideset i pet, odnosno trideset godina. Lotte Hoyser je upravo tako pregnantna koliko je ogorčena. Njena gorčina, doduše, nije nikada bila usmjerena protiv Leni; Lotte ima pedeset i sedam godina, ratna je udovica kao Leni, namještena u kancelariji.

Lotte Hoyser, oštra jezika, naziva svoga tasta Otta (vidi gore) i svoga mlađega sina Kurta, bez svakog ograničenja i ne obazirući se na rodoskvrnuće, gangsterima, kojima pripisuje gotovo svu krivicu zbog Lenine sadašnje neimaštine; tek nedavno je »saznala izvjesne stvari, a nema srca da ih kaže Leni, jer još nisam smogla snage da ih sama sebi kažem, naprosto se

ne može vjerovati«. Lotte stanuje u dvosobnu stanu s kupaonicom u središtu grada, za koji plaća u ime stanarine gotovo trećinu svojih prihoda. Ona razmišlja da li da se vrati u Lenin stan iz simpatije, ali i zbog toga, da vidi (iz zasad misterioznih razloga), kako bi prijeteći nadometnula, »da li bi i mene prisilno iselili. Bojim se da bi«. Lotte je namještenica jedne radne zajednice »bez uvjerenja« (kako, nepitana, nadomeće), »samo što ti ja želim da primam žderilo i da ostanem na životu«.

Druge osobe za davanje obavještenja, i to ne bezu[vjetno najnevažnije, jesu: promovirani slavist dr Scholsdorff, koji je na temelju komplicirana zapletanja ili i$prepletanja dospio u Lenin život i tijek; ma kako b|io kompliciran, mi ćemo objasniti taj zapletaj. Scholsdorff je na temelju mnogosloženih prilika, što će također biti objašnjene na zgodnu mjestu, dospio u višu financijsku službu; želi da ovu karijeru završi prijevremenim umirovljenjem.

Još neki promovirani slavist, dr Henges, igra podređenu ulogu; kao osoba za obavještavanje je ionako sumnjiv, premda je svjestan vlastite sumnjivosti pa je čak i ističe, i u njoj, štaviše, gotovo uživa. Sam sebe naziva »totalnom propalicom«, koju oznaku pisac, upravo stoga, što potječe od Hengesa, ne bi želio preuzeti. A da ga nitko nije za to zamolio, Henges je priznao da je u službi nekog nedavno ubijenog diplomata grofovskog porijekla u Sovjetskom Savezu pri »vrbovanju« radne snage za njemačku ratnu industriju »izdao moj ruski, moj divni ruski«. Henges živi u »ne neprijatnim novčanim prilikama« (H o H-u) u blizini Bonna, na selu, gdje kao prevodilac radi za mnoge istočnopolitičke časopise i biroe.

Odvelo bi nas odveć daleko, da već ovdje nabrojimo sve osobe koje su dale obavještenja. One će biti predstavljene na prikladnom mjestu i prikazane u svom ambijentu. Kao osobe obavještavanja ne za samu Leni, već samo za važnu figuru u Leninu životu, za katoličku duvnu, neka ovdje bude spomenut bivši vlasnik antikvarijata za knjige, koji se inicijalima B.H.T. smatra dovoljno legitimiranim.

Slaba, no ipak još živuća osoba za obavještavanje koju treba samo onda otkloniti kao zbunjenu, kada je ona sama posrijedi, jest Lenin šurjak Heinrich Pfeiffer, četrdeset i četiri, oženjen izvjesnom Hetti, rođ. Irms, s dva sina od osamnaest i četrnaest godina, Wilhelmom i Karlom.

Još ćemo predstaviti na odgovarajućem mjestu, opširnošću koja će biti u skladu s njihovom važnošću: tri visoke ličnosti muškoga roda, jedan je komunalni političar, drugi s područja velike industrije, treći činovnik

naoružanja na najvišem položaju, dvije radnice invalitkinje, dva ili tri sovjetska čovjeka, vlasnicu čitavog niza cvjećarnica, starog vrtlara, ne baš toliko bivšeg vlasnika povrtlarstva, koji se (po vlastitoj izjavi) potpuno posvećuje upravljanju svojih nekretnina, i još nekoliko drugih. *Važne* osobe za izvještavanje bit će predstavljene uz točnu oznaku tjelesne visine i težine.

Lenin namještaj, koliko joj je još stalo poslije toliko pljenidaba, mješavina je iz 1885. i 1920/25: kroz nekoliko nasljedstava njenih roditelja u godinama 1920. i 1922. dospjelo je nekoliko komada stila secesije, ormar za knjige, dvije stolice u Lenin stan, kojeg su antikvarske dragocjenosti dosad izmakle pažnji sudskih izvršilaca; kao »ropotarija« proglašene se nedostojnim za pljenidbu. Zaplijenjeno je i po izvršiocima pljenidbe izneseno iz kuće osamnaest originalnih umjetničkih slika suvremenih lokalnih slikara iz godina 1918—1935, pretežno religioznog obilježja, vrijednost kojih su sudski izvršioci bili precijenili, jer bijahu originali, a gubitak kojih nije Leni ni najmanje zabolio. Lenin zidni ukras se sastoji iz egzaktnih fotosa u bojama s reprodukcijama organa ljudskoga tijela; nabavlja joj ih njen šurjak Heinrich Pfeiffer; on je kancelarijski činovnik u Zdravstvenom uredu, te među ostalim vrši nadzor nad školskim i informacionim materijalom i »premda to nije posve u skladu s mojom savješću« (H. Pfeiffer), donosi Leni one ploče koje su otrcane i rashodovane; da bi knjigovodstveno pravilno postupao, Pfeiffer kupuje te ploče i plaća za njih malu odštetu; a kako se »pod njegovom upravom« nalazi i nabavka odgovarajućih novih ploča, Leni uspijeva da ovda-onda nabavi i pokoju novu ploču, koju, dakako prima izravno od tvrtke koja ih izrađuje te naravno za nj.ih plaća iz vlastita (prilično prazna) džepa. Otrcane ploče popravlja vlastoručno: pomno ih čisti, sapunskom lužinom ili benzinom, nanovo povlači linije crnom olovkom, i pomoću jeftinog sandučića s akvarelnim bojama, koji je zaostao u kući još iz sinovljevih dječjih dana, kolorira ploče. Njena je najmilija ploča znanstveno točno povećanje ljudskoga oka, koja visi nad njenim klavirom (da bi več više puta zaplijenjeni klavir iskupila i spasila ga da ga sudski činovnici ne bi odnijeli, Leni se unižavala prosjakanjem od starih znanaca pokojnih roditelja, predujmovima od svojih podstanara, izmamljivanjem novaca od svoga šurjaka Heinricha, većinom posjećivanjem staroga Hoysera, čije su familijarne nježnosti Leni bile donekle sumnjive; prema izjavama triju najpovjerljivijih svjedoka [Margret, Marja, Lotte] ona je štaviše izjavila da bi bila spremna da radi klavirs »pođe na ulicu« — za Leni silno smiona izjava). I manje razgledavani organi kao ljudska crijeva krase Lenine zidove, pa čak

ni ljudski spolni organi s točnim opisom svih njihovih funkcija nisu manjkali kao uvećani tabulirani ures zidova, i visili su po zidovima već dugo prije nego što ih je pornoteologija učinila popularnim. Nekoć je dolazilo do žučnih svađa između Leni i Marje zbog ovih ploča, što ih je ova nazvala nećudorednim, ali je Leni ostala tvrda i tvrdokorna.

Budući da se ionako kad-tad mora načeti pitanje Lenina odnosa prema metafizici, izjavimo odmah na početku: metafizika ne prouzrokuje Leni niti najmanje poteškoće. S Djevicom Marijom slagala se vrlo lijepo, prima je gotovo dnevno na televizijskom ekranu, svaki put iznova iznenađena što je i Djevica plavokosa, a nipošto više tako mlada. kako bismo to željeli; ovi se susreti odvijaju u tišini, obično najčešće kasno, kada svi susjedi spavaju, a uobičajeni su televizijski programi — pa i holandski — već dali svoj završni signal. Leni i Djevica Marija naprosto se jedna drugoj dosmješkuju. Ni više, ni manje. Leni se zacijelo ne bi prenerazila ili čak prestrašila, da joj je jednog dana, na kraju emisije, bio predstavljen sin Djevice Marije. Da li je na to čak čekala, izvjestitelju nije poznato. Nakon svega što je međutim doznao, to ga ne bi bilo iznenadilo. Leni poznaje dvije molitve, koje od vremena do vremena mrmljajući izgovara: Očenaš i Zdravomariju. Osim toga još poneku mrvicu krunice. Nema molitvenika, ne ide u crkvu, vjeruje u to da u svemiru ima »oduhovljenih bića« (Leni).

Prije nego što se bude više ili manje nepotpuno izvješćivalo o Leninu obrazovanju, bacimo još jedan pogled u njen ormar za knjige; glavna količina onih prašinom pokrivenih djela sastoji se od knjižnice, koju je njen otac jednom paušalno bio kupio. Ona odgovara uljenim originalima što su dosada izmakli pljenidbi; ima tu i nekoliko cijelih godišta nekoga crkvenog (katoličkog) orijentiranog mjesečnika, što ga Leni ovda-onda prelistava; ovaj časopis — antikvarski raritet — zahvaljuje činjenicu što je još ostao na životu jedino neznanju sudskog ovrhovoditelja koji se dao prevariti neuglednošču toga časopisa. Na žalost, pažnji sudskog ovrhovoditelja nisu izmakla godišta 1916—1940. časopisa *Hochland,* kao ni pjesme Williama Butlera Yeatsa, koje knjige potječu iz vlasništva Lenine majke. Pažljivi promatrač kao Marja van Doorn, koja se, brišući prašinu, morala dugo time baviti ili Lotte Hoyser, koja je dugo vremena za vrijeme rata bila Lenina druga po redu najbolja pouzdanica, otkrila je u tom secesijskom ormaru knjiga, doduše, sedam do osam iznenađujućih naslova: pjesme od Brechta, Holderlina i Trakla, dva sveska proze od Kafke i Kleista, dva sveska Tolstoja *(Uskrsnuće* i *Ana Karenjina)* — i svih tih sedam ili osam svezaka su na najčasniji, za autore na

najlaskaviji način čitane i raščitane da ih je valjalo s najrazličitijim ljepilima i ljepivim trakama sljepljivati, i to uvijek iznovice i vrlo nestručno. Ponudu da joj poklone nova izdanja djela onih autora (za Božić, rođendan, imendan itd.) Leni otklanja gotovo uvređujućom odlučnošću. Pisac dopušta sebi primjedbu koja više ne spada u njegovu kompetenciju: on je čvrsto uvjeren u to da bi Leni neke sveske proze od Becketta također držala na tome mjestu, da su izašli u vrijeme kada je Lenin literarni savjetnik imao još nekog utjecaja na nju, ili bili u ono vrijeme poznati.

Među Lenine strasti ne spadaju samo onih osam cigareta dnevno, intenzivna, premda samosvladavanjem određena ljubav za jelom, sviranje dvaju Schubertovih komada, razdragano promatranje slika ljudskih organa — uključivši i crijeva; ne samo nježne misli, što ih posvećuje svom momentano pritvorenu sinu Levu. Ona voli i plesati; bila je uvijek strastvena plesačica (što ju je *jehnom* stajalo vrlo skupo, jer je time došla u posjed neizbrisiva imena Pfeiffer). Pa kamo da sada četrdeset i osamgodišnja žena-samica, koju su susjedi prepustili smrti u plinskoj peći, ode plesati? Da li da pođe u lokale za mladenačke ljubitelje plesa, gdje će je zacijelo krivo smatrati za seks-bakicu, možda zloupotrijebiti? Ai sudjelovanje na župničkim priredbama, gdje se i pleše, njoj je uskraćeno, jer od svoje četrnaeste godine samo tako živi bez popa i bez crkve. Ako bi mogla otkriti neke druge prijatelje iz mladosti osim Margrete — kojoj će plesanje biti vjerojatno do kraja života zabranjeno, sigurno bi dospjela u kakve strip-parti, ili priredbe grupnog seksa, a da sama ne bi imala partnera, te bi po četvrti put u životu pocrvenjela. Leni je do danas triput pocrvenjela. Što dakle da Leni radi? Pleše sama, gdjekad odjevena samo vrlo lako u svojoj dnevnoj sobi-spavaonici, u kupaonici štaviše, katkada i gola pred laskajućim ogledalom. Ovda-onda je pri tome netko i promatra, čak i iznenadi — i to nipošto ne prudi njenu dobru glasu. Jednom je plesala s nekim gospodinom, stanarom, sudskim pristavom, zarana oćelavjelim Erichom Köpplerom; Leni je tada *gotovo* bila pocrvenjela, da rukopipateljna nametljivost toga gospodina nije bila i odveć prostačka; u svakom slučaju morala mu je otkazati, jer je — inteligentan, i nipošto ne bez instinkta — spoznao Leninu golemu čulnost od onog »riskiranog pocupkivanja« (Leni), tako da se, kada je plaćao najamninu i Leni zatekao gdje sluša plesnu glazbu, naprosto tako slučilo da je svake večeri cmizdrio pred njenim vratima. Leni ga nije htjela uslišati, jer joj nije bio drag, i otad spada Köppler, koji je sebi našao sobu u susjedstvu, među najplodnije denuncijante, koji od vremena do vremena u povjerljivu razgovoru s

vlasnicom dućana živežnim namirnicama, koji samo što još nije pao žrtvom promjene strukture, zabavlja intimnim pojedinostima svog fiktivnog ljubakanja s Leni, što onu vlasnicu — osobu ledene ljepušnosti, a muž koje je obdan odsutan (radi u nekoj tvornici automobila) tako uzbuđuje da ćelavog sudskog pristava, koji je međutim postao savjetnik, odvlači u stražnju sobu gdje se izdašno na njemu ogrešuje. Ova je osoba, imenom Kate Perscht, dvadeset i osam godina, odista ta koja najcrnjim jezikom govori o Leni, moralno je kleveće, mada se sama posredstvom muža, kada u velikoj većini muški posjetitelji velesajma preplave grad, u nekom noćnom klubu za dobre pare iznajmljuje kao »velesajamski strip« i prije svoga nastupa daje najaviti po popovski zanosnom konferansjeu da je spremna da dosljedno udovolji uzbuđenje što ga ona izaziva svojim prikazima.

Odnedavna Leni se ovda-onda opet pruža prilika da popleše. Na temelju izvjesna iskustva iznajmljuje sobe još samo bračnim parovima i inozemnim radnicima i tako je zgodnom paru, koji ćemo jednostavnosti radi zvati Hans i Grete, iznajmila dvije sobe — i to, imajući u vidu njeno financijsko stanje — uz izuzetno povoljnu cijenu, i upravo ovaj Hans i ova Grete su prilikom zajedničkog slušanja plesne glazbe s Leni ispravno tumačili njeno vanjsko kao i unutrašnje trzanje, i tako Leni ponekad dođe do »malo plesa, sve u najvećem redu i poštenju«. Hans i Grete ponekad čak pokušavaju da Leni analiziraju njenu situaciju, savjetuju da modernizira svoje haljine, promijeni frizuru i savjetuju da uzme ljubavnika. »Treba se samo malko dotjerati, Leni, zgodna ružičasta haljina, zgodne čarape na tvoje fantastične noge — i ubrzo bi primijetila koliko si atraktivna.« No onda Leni samo potresa glavom, ona je odveć povrijeđena, nikada više ne ulazi u onaj dućan, pušta da Greta obavi njene kupovine, a Hans je preuzeo na se njeno svakojutarnje odlaženje pekaru, donese joj brzo, prije no što će na posao (on je tehničar kod uprave gradskog tramvaja, a Greta je kozmetičara i ponudila je Leni — dosada bez uspjeha — badava svoje usluge), njena dva bezuvjetno potrebna, prskavo-svježa kruščića, koji su za Leni važniji negoli za druge ljude neki sakramenti.

Naravno da se Lenin ukras na zidovima ne sastoji samo od bioloških školskih ploča, ima ona i fotografija po zidovima; fotografije pokojnika; majke, koja je umrla 1943. u dobi od četrdeset i jedne godine te bila snimljena kratko vremena prije svoje smrti, žene patnička izgleda s prorijetkom sijedom kosom i velikim očima, zamotane u pokrivač, sjedeći na klupi na Rajni kod Hersela, u blizini brodskog pristana, gdje baš možete pročitati ime mjesta i gdje se u pozadini naziru samostanski zidovi; Lenina se

majka, to se može prepoznati, ježi; upadljiva je malaksalost njenih očiju, iznenađujuća čvrstoća njenih usta u licu koje ne djeluje baš jako živahno; vidi joj se da je sita života; a da je tko bio pozvan da procijeni njenu dob, taj bi se našao u neprilici i ne bi bio znao reći, je li je tu posrijedi neka žena tridesetih godina koja boluje od kakve potajne bolesti te je pretjerano ostarjela, ili je posrijedi žena šezdesetih godina s vrlo nježnim udovima koja je sebi sačuvala izvjesnu mladost. Lenina se majka smiješi na tom fotosu, ne baš mučno, ali s naporom.

Lenin otac, također fotografiran kratko vremena uoči svoje smrti, godine 1949, priprostim boks-aparatom, također se smješka, ali ni s nagovještajem neke napregnutosti. Vidimo ga u nekom često i pomno okrpljenom zidarskom odijelu ispred razrušene kuće, u lijevoj ruci drži ćuskiju, od one vrste koju upućeni nazivaju »pandža«, a u desnici mu je čekić, upućenima poznat kao »tupkalica«, pred njim, lijevo i desno pokraj njega i za njim leže gvozdeni nosači različitih veličina, kojima je, možda, namijenjen njegov smiješak, kao smiješak ribiča, svom dnevnom ulovu. Uistinu se radi o tome — kako ćemo opširno objasniti — o njegovu dnevnom ulovu; radio je u ono vrijeme za nekog već spomenutog ondašnjeg vlasnika vrtljarije, koji je već zarana nanjušio konjunkturu za »staro željezo« (izjava Lotte H.). Lenina oca vidimo na fotografiji gologlava; ima vrlo gustu, tek malko progrušenu kosu, i vrlo je teško toga visoko uzraslog, vitkog čovjeka, kojemu alat tako samo po sebi razumljivo leži u rukama, snabdjeti s nekim socijalnim epitetom koji će ga povezati s realnošću. Djeluje li proleterski? Ili kao gospodin? Izgleda li kao čovjek koji vrši neki posao s kojim nije upoznat? Pisac naginje mišljenju, da je oboje točno, i to oboje u oba slučaja. Lotte H-in komentar ovoga fotosa učvršćuje ga u tom mišljenju, taj komentar ga označava na ovom fotosu sa »gospodin prolet«. Po izgledu Lenina oca ne bi se dalo ni naslutiti da ga je minula želja za životom. Ne izgleda ni mlađi ni stariji nego što jest, u cijelosti onaj »dobro sačuvani čovjek krajem četrdesetih godina«, koji bi se u oglasu za ženidbu mogao obvezati da »veselu družicu života, po mogućnosti ne stariju od četrdeset, uoini sretnom«.

Četiri daljnje fotografije pokazuju četiri mladića, sve oko dvadeset godina; trojica njih su mrtva, jedan (Lenin sin) još živi. Dvojica tih mladih ljudi pokazuju na fotosu izvjesne nedostatke što se odnose na njihovu odjeću: premda se radi o slikama glave, od obadvojice se vidi toliki dio prsi, da se točno prepoznaje uniforma njemačke vojske, a na toj uniformi vladaočev orao i kukasti križ, ona simbolična kompozicija koju upućeni poznaju pod

imenom »kraguj bankrota«. Radi se o Leninu bratu Heinrichu Gruytenu i njezinom bratučedu Erhardu Schweigertu, koje se mora — kao onog trećeg mrtvaca — pribrojiti žrtvama drugog svjetskog rata. Heinrich i Erhard izgledaju obadvojica »nekako njemački« (pisac), »nekako« (pisac) su obadvojica nalik na sve slike kojih se možeš dočepati, slike njemačkih mladića što se naobražavaju; možda je jasnije ako ovdje citiramo Lotte H. kojoj su obojica »bamberški konjanik«, jedna, kako će se poslije ispostaviti, nipošto ne puka laskava karakterizacija. Stvarno se može ustanoviti da je E. plavokos, H. smeđokos, da se također obojica smješkaju, E. »usrdno i savršeno ne misleći ni na što« (pisac), milo i izrazito zgodno. H-ov smiješak nije sasvim tako usrdan, u usnim kutovima već se može nazirati trag onog nihilizma, što ga obično krivo razumijemo kao cinizam, i koji za godinu 1939, kada su ova dva fotosa bila snimljena, možemo smatrati vrlo ranim, čak progresivnim.

Treća pokojnička fotografija prikazuje sovjetskog čovjeka imenom Boris-Lvovič Koltovski; on se ne smiješi; foto je gotovo već grafički djelujuće povećanje slike za putnicu, koja je 1941. privatno snimljena u Moskvi. Prikazuje ozbiljna, blijeda čovjeka, čija bi upadljivo visoko na čelu izrasla kosa u prvom trenutku mogla dati naslutiti preuranjenu ćelavost, ali se, budući da je kosa gusta, plava i kovrčava, ispostavlja kao osobno obilježje Borisa K-a. Oči su mu tamne i prilično velike, reflektirane u niklenim naočarima na način koji bi se mogao krivo tumačiti kao grafička rafiniranost. Odmah se vidi da je taj čovjek, iako ozbiljan i mršav i iznenađujuće visoka čela bio mlad, kada je foto snimljen. Nosi civilno odijelo, košulja mu je razdrljena, ovratnik širok, nema kaputa, po čemu se može zaključiti da je u doba ove snimke vladala ljetna temperatura.

Šesta fotografija prikazuje živa čovjeka, Lenina sina. Mada je u vrijeme snimanja bio istih godina kao E., H. i B., djelovao je ipak kao najmlađi; to bi se moglo svesti na to da je fotografski materijal u vrijeme snimanja bio bolji nego u godinama 1939. i 1941; na žalost se ne da poreći: mladi Lev ne samo da se smiješi, on se smije na toj fotografiji iz 1965. godine. Nitko ne bi oklijevao da ga obilježi kao »vesela dečka«; sličnost između njega, Lenina oca i njegova oca Borisa je očita. Ima »kosu Gruytenovih«, i »oči Barkelovih« (Lenina majka bijaše rođena Barkel. Pisac), po čemu dobiva još dodatnu sličnost s Erhardom. Po njegovu smijehu, njegovim očima možemo bez daljnjega zaključiti da dvije osobine svoje majke sasvim sigurno ne posjeduje: niti je šutljiv niti uzdržljiv.

Ovdje treba spomenuti još jedan komad odjeće, na kojem Leni visi kao samo još na onim fotosima, slikama ljudskih organa, klaviru i svježim kruščićima: to je njen ogrtač za kupanje, što ga ona uporno krivo naziva jutarnjom haljinom. To je tvorevina od »frotea mirnodopske kvalitete« (Lotte H.), nekoć, kao što se to može prepoznati na leđima i rubovima džepova, poput vina crven, u međuvremenu — poslije trideset godina! — izblijedio do boje prilično tankog umaka od malina. Na mnogim je mjestima krpljen vunom narančine boje, stručno, kako moramo utvrditi. Leni se rijetko kad rastaje od ovog komada odjeće, što ga jedva još i skida; kažu da je rekla kako želi, kada dođe čas, da bude u njemu pokopana. (Hans i Greta Helzen koji za sva stambena pitanja fungiraju kao osobe obavještavanja).

Možda bi trebalo još kratko spomenuti kako je Lenin stan naseljen: dvije sobe iznajmila je Greti i Hansu; dvije nekom portugalskom bračnom paru s troje djece, obitelji Pinto, koja se sastoji od roditelja Joaquima i Ane-Marije, te njihovoj djeci Etelvini, Manueli i Joseu; jednu sobu trojici turskih radnika, koji se zovu Kaja Tunč, Ali Kilič i Mehmed Sahin, a nisu više tako mladi.

II

No Leni naravno nije uvijek imala četrdeset i osam godina, i potrebno je da se osvrnemo unatrag.

Na mladenačkim fotosima označili bismo Lenj bez daljega kao svježu i lijepu djevojku; štoviše, i u uniformi neke nacističke organizacije za djevojke — kao trinaesto-četrnaesto- petnaestogodišnje djevojčice — Leni zgodno izgleda. Nijedan muški promatrač ne bi njene tjelesne draži niže ocijenio negoli jednim »sto mu gromova, ova nije loša«. Pa ljudski nagon za sparivanjem prelazi od ljubavi na prvi pogled preko spontane želje da spava s nekom osobom vlastitog ili drugog spola, ne tražeći uopće neko stalno vezivanje; taj nagon ide do najdublje i najuzbudljivije strasti koja stvara nemirne duše i tijela; sve vrsti igara toga nagona, koje se bez zakona i protuzakonski ispoljuju, svaku od njih, od najpovršnije do najdublje, Leni bi bila mogla pobuditi i ona ju je i pobudila. Kada je imala sedamnaest, učinila je odlučni skok od ljepuškastog do lijepoga, koji tamnookim plavojkama lakše uspijeva nego svjetlookim. U onom stadiju nijedan muškarac ne bi joj bio dao nižu ocjenu od »spomena vrijedna«.

Potrebne su još neke primjedbe u vezi s Leninim putem do obrazovanosti. Sa šesnaest stupila je u ured svoga oca, koji je dobro bio uočio skok od ljepuškaste djevojke do ljepotice te ju je, prije svega radi njena djelovanja na muškarce (nalazimo se u godini 1938), pozivao da sudjeluje u važnim poslovnim pregovorima, gdje je Leni prisustvovala s notesom i olovkom na koljenima te ovda-onda zabilježila poneku riječ podsjetnicu. Stenografirati nije znala, niti bi to ikada bila učila. Apstraktno i apstrakcije nisu joj bile nešto posve nepoznato, ali »sjeckano pismo«, kako je zvala stenografiju, nije htjela učiti. Njen put do obrazovanosti sastojao se i od patnji, i to više od patnji njenih učitelja negoli njenih vlastitih. Apsolvirala je, pošto je dva puta ne baš pala, već od svoje volje ponovila razred, osnovnu školu s četvrtim razredom i s osrednjom, izdašno interpoliranom svjedodžbom. Jedan od još živućih svjedoka iz kolegija osnovne škole, šezdeset petogodišnji umirovljeni direktor Schlocks, kojeg se teškom mukom moglo pronaći na njegovu seoskom staračkom sjedištu mogao je obavijestiti kako je Leni povremeno

morala strpljivo čekati da se otarasi pomoćne škole, ali da su je od toga sačuvale dvije okolnosti: očeva imućnost, koja — kako Schlocks to izričito naglašuje — nije nikada odigrala izravnu već uvijek samo neizravnu ulogu, a drugo činjenica, što je Leni dvije godine uzastopce kao jedanaestogodišnja i dvanaestogodišnja djevojčica osvojila naslov »najnjemačkije djevojčice škole», što ga je podjeljivala komisija vrlo upućena u rasizam, koja je obilazila sve škole. Jednom je Leni došla čak u uži izbor za »najnjemačkiju djevojku grada«, ali ju je na drugo mjesto prebacila kćerka nekog protestantskog pastora, oči kojebijahu svjetlije od Leninih, koje onda već nisu bile više tako svijetloplave. Ta zar se moglo dogoditi da se »najnjemačkija djevojčica« pošalje na pomoćnu školu? Sa dvanaest godina došla je Leni u neku višu školu kojom su upravljale opatice, iz koje su je već sa četrnaest godina kao propalu morali izvaditi; u roku od dvije godine jedanput se čvrsto bila nasukala, a jedanput bila pripuštena u viši razred, jer su njeni roditelji dali svečano obećanje da se ovim premještajem neće nikad poslužiti. Održali su obećanje.

Prije nego što iskrsnu neki nesporazumi treba ovdje kao stvarnu informaciju dati neko objašnjenje nezgodnih okolnosti obrazovanja, kojima je Leni podlegla, odnosno bila podvrgnuta. S time u vezi nije postojalo nikakvo *pitanje krivice,* štaviše, nije bilo — niti u osnovnoj školi ni u liceju što ga je Leni posjećivala — ni većih neprilika, samo nesporazumaka. Leni bijaše bezuslovno sposobna za obrazovanje, čak i gladna znanja, ili žedna znanja, i svi sudionici su se trudili da utaže njen glad, odn. da ugase njenu žeđ. Samo sva ona njoj ponuđena jela i pića nisu bila u skladu s njezinom inteligencijom, niti s njenom darovitošću, pa ni njenom sposobnošću shvaćanja. U većini slučajeva, gotovo bi se moglo reći u svim slučajevima, ponuđenoj je materiji nedostajala ona čulna dimenzija, bez koje Leni nije bila kadra bilo što shvatiti. Pisati joj npr. nije nikada priređivalo ni najmanje poteškoće, premda bi se pri ovom visokoapstraktnom zbivanju moglo očekivati baš protivno, ali pisanje bijaše za Leni povezano s optičkim, haptičnim, čak i osjećajem mirisa (pomislite na mirise različitih vrsta tinte, olovaka, papira), i tako su joj uspijevale čak i komplicirane vježbe u pisanju i gramatikalne finese; njen rukopis — kojim se na žalost rijetko služi — bijaše i jest čvrst, simpatičan i — kao što nas umirovljeni direktor Scholcks (osoba obavještavanja za sve *načelne* pedagoške pojedinosti) vjerodostojno uvjerava — upravo kao otvoren »da izazove erotska odn. sekusalna uzbuđenja«. Naročitu smolu je Leni imala s dva vrlo srodna predmeta: vjeronaukom i

računom, odn. matematikom. Da je samo jedan od njenih učitelja ili učiteljica došao na pomisao da već maloj šestogodišnjoj Leni objasni, kako zvjezdano nebo, što ga je Leni toliko voljela, pruža matematske i fizikalne mogućnosti približavanja, ona se ne bi bila bunila protiv malog ni protiv velikog jedanputjedan, koje je njoj bilo tako odvratno kao drugim ljudima pauci. Orasi, jabuke, krave, graškovo zrnje na papiru čime se na pojednostavnjen način pokušava postići neki računarski realizam, njo-j su ostali strani; u njoj se nije krila matematičarka, ne, to nikako, ali neka nadarenost za prirodnoznanstvene probleme, i da su joj osim Mendelovih cvjetova, što crveni, bijeli, ružičasti uvijek iznova uskrsavaju u školskim knjigama i na pločama, servirali malko kompliciranije genetičke procese, ona bi — kao što se to tako lijepo veli — zacijelo dušom i tijelom uronila u takvu materiju. Pred činjenicom da je podučavanje biologije bilo tako šturo, bile su joj uskraćene mnoge radosti, što ih ona sada, pod stare dane, tek nalazi, slikajući komplicirana organska zbivanja pomoću jeftinih akvarelnih bojica. Kao što nas van Doorn vjerodostojno uvjerava, njoj je jedna pojedinost iz Lenine predškolske egzistencije u nezaboravnoj uspomeni i do dana današnjeg, baš tako sumnjiva kao Lenine »ploče genitalija«. Još kao dijete se Leni strastveno zanimala za svoju ekskrementalnu potčinjenost i — na žalost! — uzalud o tome tražila obavještenja, pitajući: »Prokletstvo! kakve su to gluposti što iz mene izlaze?« Ni majka ni van Doornova nisu joj dale to obavještenje!

Tek drugom od dvojice muškaraca, s kojima je u svom dosadašnjem životu spavala, i upravo inozemcu, pa k tome još sovjetskom čovjeku, bilo je suđeno otkriti da je Leni bila sposobna za začudno senzibilne i inteligentne pothvate. Njemu je i to pričala kako je — između kraja 43. i sredine 45. bila kudikamo manje šutljiva negoli danas — a to je poslije ispripovjedila i Margreti: kako je prvi put doživjela potpuno zadovoljenje, kada je, a bilo joj šesnaest godina, netom otpuštena iz internata, vozeći se jedne lipanjske večeri na dvokolici, a zatim poleđuške ležala u vrijesu, »ispružena, sva podatna« (Lenine riječi Margreti), s pogledom u nebo što se upravo osipalo zvijezdama, a u koje je još prodirala crven sunčeva smiraja, te dostigla onu točku blaženstva za kojom se danas i odveć često teži; Leni je — tako je pričala Borisu, kao što je pričala Margreti — one ljetne večeri godine 1938, kada je ispružena i »otvorena« ležala na toplom vrijesu, imala potpuni dojam da je netko »uzima« i da se nekome i »dala« i — tako je poslije objašnjavala Margreti — ne bi se ni najmanje bila začudila, da je bila zanijela. I tako joj i djevičanski porod nije nipošto neshvatljiv.

Leni je napustila licej s nezgodnom svjedodžbom, d obivši iz vjeronauka i matematike jedva dovoljno. Došla je na dvije i pol godine u neki penzionat, gdje je učila kućanstvo, njemački, vjeronauk, malko povijesti (do reformacije), a obučavali su je i u glazbi (klaviru).

Prije no što se podigne spomenik jednoj umrloj opatici koja je igrala odlučnu ulogu u Leninoj izobrazbi, baš kao i onaj sovjetski čovjek, o kojemu će trebati još opširno govoriti, moramo ovdje kao žive svjedokinje spomenuti još tri živuće opatice, koje se nje, premda njihovi susreti s Leni leže trideset i četiri odn. trideset i dvije godine unatrag, još živo sjećaju, te su, a pisac ih je sve tri potražio na tri različita mjesta s notesom i olovkom u ruci, tek što je palo Lenino ime, uskliknule: »Ah, da, Gruytenova!« Piscu se ovaj jedan te isti uzvik čini značajnim, jer dokazuje kako se Leni svakoga morala duboko doimati.

Kako nije samo usklik »Ah, da, Gruytenova!« tim trima opaticama zajednički, već i neke tjelesne osobine, možemo nekoliko pojedinosti radi štednje na recima sinkronizirati. Sve tri imaju ono što zovemo pergamentnom kožom: nježnu, navučenu preko jabučica, žućkastu, malko izgužvanu; sve tri ponudiše (ili dadoše ponuditi) izvjestitelju čaja. Ne iz nezahvalnosti, već samo stvarnosti radi treba reći da čaj kod svih triju nije bio vrlo jak; sve tri ponudiše suhi kolač (ili dadoše ponuditi); sve tri počeše kašljati kada je pisac počeo pušiti (neučtivo i ne upitavši, da li smije, jer nije htio riskirati jedno »ne!«); sve tri ga primiše u gotovo identičnim sobama za razgovor, ukrašenim religioznim kromolitografijama, jednim raspelom, po jednim portretom vladajućeg pape i regionalnog kardinala; sva tri stola u trima sobama za razgovor bila su pokrivena baršunom, sve stolice bijahu neudobne; sve tri opatice imaju svaka sedamdeset do sedamdeset i dvije godine.

Prva, sestra Columbanus, bijaše direktorica liceja što ga je Leni kroz dvije godine s tako malo uspjeha posjećivala. Eterična osoba iznemoglih, vrlo mudrih očiju, koja je gotovo cijelo vrijeme intervjua samo sjedila i vrtjela glavom, jer je sebi predbacivala što ono što je bilo skriveno u Leni nije iznijela na vidjelo. Uvijek bi iznovice rekla: »Bilo je u njoj nečega, čak nečeg jakoga, no mi to nismo iznijele na vidjelo.« Sestra Columbanus — promovirana matematičarka, koja još i danas (s povećalom!) čita stručnu literaturu — bijaše u cijelosti tip iz jedne rano emancipirane epohe ženske težnje za obrazovanjem, koji se, na žalost, u opatičkoj mantiji tako slabo prepoznaje a još manje cijeni. Učtivo upitana za pojedinosti njena životna tijeka, pričala je kako se već 1918. potucala naokolo u platnu za vreće te su

joj se više rugali, prezirali i ismijavali je negoli danas mnogim hipijevcima. Kada je od pisca saznala za pojedinosti iz Lenina života, njene iznurene oči malko živnuše, te reče uzdišući, ali ipak s malko oduševljenja: »Ekstremno, da, ekstremno — njen je život morao tako proteći.« Primjedba zbog koje se pisac morao zabezeknuti. Postiđeno pri odlasku je pogledao na ona četiri u pepelu položena čika koja su vulgarno izazivala u keramičkoj pepeljari u obliku vinova lista, u kojoj se valjda ovda-onda ohladi pokoja cigareta nekog prelata.

Druga opatica, sestra Prudentia, bijaše Lenina učiteljica njemačkog jezika: bila je malčice manje otmjena od sestre Columbanus, malčice crvenijih obraza, čime nije rečeno da ima crvene obraze, samo: da je njeno prijašnje rumenilo obraza još prosijavalo, dok je koža lica sestre Columbanus jednoznačno isijavala trajnu već u mladosti nastalu bljedoću. Sestra Prudentia (njen usklik, čuvši Lenino ime, vidi gore!) pridonijela je nekoliko zanimljivih pojedinosti. »Ta ja sam«, reče, »sve učinila da je zadržim u školi, no to se nije dalo učiniti, premda sam joj iz njemačkog dala dvicu, a to sam joj i mogla dati; ona vam je naime napisala sasvim izvanrednu zadaću o Markizi de O..., znate, o lektiri koja nije bila dopuštena, čak bila vrlo nerado viđena, jer je imala ipak škakljiv sadržaj, tako reći — no meni se činilo, a i sada mi se čini, da bi trebalo da četrnaestogodišnje djevojke to mirne duše čitaju i o tome malko porazmisle, i tu vam je Gruytenova napisala nešto sasvim izvanredno: napisala je naime vatrenu obranu grofa F..., moć uživljavanja u — no, recimo, spolnosti muškaraca, što me je iznenadilo — izvanredno: bilo je to gotovo za jedinicu — ali tu vam bješe onaj nedovoljan, zapravo interpolirana šestica, iz vjeronauka, jer ipak ne htjedoše djevojci pričvrljiti šesticu iz vjeronauka, pa onda mastan, stvarno sigurno posve opravdan nedovoljan iz matematike, što ga joj je sestra Columbanus plačnih očiju, ali jer je morala biti pravedna, morala dati — i propade Gruytenova; ode, morade otići.«

Od sestara i učiteljica penzionata, gdje je Leni od četrnaeste do gotovo sedamnaeste godine produžila svoje obrazovanje, od ovdje prezentiranih opatica dala se teškom mukom pronaći samo još treća, sestra Cecilija. Bila je to ona koja je Leni dvije i pol godine privatno podučavala klavir. Odmah naslućujući Leninu muzikalnost, ali užasnuta, upravo očajna zbog njene nesposobnosti da čita note, a kamoli da u pročitanoj noti prepozna izraženi ton, provela je prvih šest mjeseci u tome da Leni svira gramofonske ploče — da bi zatim Leni pustila da naprosto svira ono što je bila čula, eksperiment,

kako sestra Cecilija reče, zgodan ali vrlo sumnjiv, što — tako sestra Cecilija — dokazivaše, »da je Leni bila kadra da prepoznaje ne samo melodije i ritmove već čak i strukture«. Ali kako — nebrojeni apatični uzdisaji! — naučiti Leni neminovno potrebno čitanje nota? Došla je na — gotovo već genijalnu zamisao — da to pokuša učiniti zaobilaznim putem preko zemljopisa. Zemljopisna predavanja bila su doduše prilično mršava — sastojala se, uglavnom, od nabrajanja, pokazivanja i opetovanog odmolitavanja svih pritoka Rajne uz istovremeno odmolitavanje onih bregova ili krajolika što ih spomenute rijeke omeđuju — pa ipak: Leni je učila čitati zemljopisne karte: ovu tako zavojitu crnu crtu između Hunsrücka i Eifela, Mozel, Leni nije nipošto prepoznavala samo kao crnu zavojitu liniju, već kao oznaku za zaista nazočnu rijeku. No dakle. Eksperiment je uspio: Leni je naučila čitati note, mučno, buneći se, često plačući od bijesa, ali je to naučila, a budući da je sestra Cecilija dobivala ođ Lenina oca dobar posebni honorar, osjećala je svojom dužnošću, »da Leni nečemu i nauči«. Uspjelo joj je, i: »Ono zbog čega sam joj se divila: ona je odmah spoznala da je Schubert bila njena granica — pokušaji da pođemo preko toga tako su se jadno izjalovili, da sam joj i sama savjetovala da ostane u tim granicama, premda je njen otac navaljivao da mora svirati Mozarta, Beethovena i tako.«

Još jedna primjedba o koži sestre Cecilije: mogla su se prepoznati još neka mlječna mjesta, mekano-mlječna, ne tako isušena: pisac iskreno priznaje da je u sebi osjećao možda frivolnu želju da vidi više kože ove neobično ljubazne celibatne starice, pa makar zbog te želje bio osumnjičen zbog gerontofilije. Na žalost, upitana za jednu po Leni važnu sestru, sestra Cecilija postade izričito ledena, gotovo odbojna.

Ovdje se može samo natuknuti, što će se može biti u tijeku izvještaja dokazati: da je Leni nepriznat genij čulnosti. Na žalost je dugo hodala u kategoriji, koja je tako komotna, da se mnoštvo rado njome služi: glupa tuka. Stari je Hoyser čak priznavao da on Leni još i danas ubraja u tu kategoriju.

Netko će pomisliti da je Leni, koja je cio svoj život bila vanredan jelac, bila izvrsna učenica kuhanja i domaćinstvo mora da joj bijaše najmiliji predmet; nipošto: kuhanje, iako se poučavalo uz štednjak i kuhinjski stol, upotrebljavajući materijale koje se mogu mirisati, opipati, okusiti i vidjeti, njoj se činilo apstraktnijim od matematike (ako pisac dobro objašnjava neke primjedbe sestre Cecilije), tako nematerijalno kao vjeronauk. Teško se da ustanoviti jesmo li u Leni izgubili izvrsnu kuharicu, a još teže da li se Leni zbog upravo metafizičkog straha opatica od mirodija jelo priređeno za

vrijeme pouke u kuhanju činilo odveć slabo začinjeno. Da *nije* dobra kuharica to se na žalost ne da poreći; uspijevaju joj ponekad jedino juhe, pa i neki deseri, osim toga — što nipošto nije samo po sebi razumljivo — izvrsno kuha kavu i bila je vrlo nježna kuharica za bebe (posvjedočeno po M. v. D.) ali pravi pravcati meni nikada ne bi uspio. Kao što sudbina nekog umaka može ovisiti o nezakonitoj i nepravilnoj brzoj kretnji ruke, kojom netko ubacuje u nj neki dodatak, tako se izjalovio (ili bolje rekavši na sreću nije uspio) Lenin vjerski odgoj. Kada se radilo o kruhu i vinu, zagrljajima, polaganju ruku, kada je bilo posrijedi nešto ovozemaljsko — materijalno, ona nije imala ni najmanjih neprilika. Ni do dana današnjega nije joj nimalo teško da vjeruje kako netko, kad ga premažeš slinom može biti izliječen. Ali tko je već koga premazivao slinom? Ona nije izliječila sovjetskog čovjeka i svoga sina pomoću sline, samim rukopolaganjem učinila je sovjetskog čovjeka blaženim i umirila svoga sina (Lotte i Margret). Ali tko je već položio ruke na nekoga? Kakav to bijaše kruh što su joj dali na prvoj svetoj pričesti (posljednji crkveni čin kojemu je prisustvovala), a gdje, gdje do vraga ostade vino? Zašto joj ga nisu dali? Pale žene i tako dalje, one prilično brojne žene, s kojima se sin Djevice družio, to sve joj se izvanredno sviđalo i bilo bi je moglo baciti u isti zanos, kao pogled u zvjezdano nebo.

Možemo zamisliti da je Leni, koja je cio svoj život toliko voljela svoje svježe kruščiće, i radi njih se čak lzlagala ruglu susjedstva, s velikom žudnjom iščekivala svečanost prve pričesti. Treba znati da je Leni u liceju bila isključena od prve pričesti, jer je za vrijeme pripravne pouke nekoliko puta izgubila strpljivost te redovito atokirala katehetu, već onda bjelokosa, vrlo asketskog čovjeka, koji je na žalost već dvadeset godina mrtav, te nakon predavanja nekoliko puta djetinjskom žestinom upitala: »Molim, molim, ta dajte mi već taj kruh života! Zašto moram tako dugo čekati?« Kateheti, o kojemu znamo njegovo ime — Erich Brings — i nekoliko publikacija, učinilo se to spontano ispoljavanje čulnosti »kriminalom«. Bio je užasnut nad ovim ispoljavanjem volje, koje je za nj spadalo pod oznaku »čulne požude«. On je naravno otresito odbio Lenino traženje, bacio je dvije godine unatrag, »zbog dokazane nedozrelosti i nesposobnosti da shvati bit sakramenata«. Za ovaj događaj postoje dva svjedoka: stari Hoyser, koji se toga dobro sjeća te o tome izvješćuje kako je tada »na jedvite jade spriječen skandal«, i samo zbog nezgodnog položaja opatica u unutrašnje-političkom pogledu (1934!), o kojem Leni nije ništa ni slutila, zaključilo se da »stvar ne dođe na veliko zvono«. Drugi svjedok je sam stari gospodin, čiji je najmiliji predmet nauka o

partiklima, nauka koja se sastoji u tome da se mjesecima, pa ako je potrebno i godinama, uzimajući u obzir sve kazuistički moguće okolnosti, naveliko i naširoko raspreda što bi se moglo dogoditi ili moralo dogoditi s partiklima hostije. Onaj gospodin, dakle, koji kao stručnjak za partikle još uživa Izvjestan glas, objavljivao je poslije u nekom teološko-književnom časopisu povremeno *Crtice iz moga života,* llskao je između ostaloga i doživljaj s Leni, koju je bestidno i bez imalo mašte nazvao »izvjesna L. G., tada u dvanaestoj godini«. Opisuje Lenine »plamteće oči«, njena čulna usta«, snishodljivo zamjećuje njen dijalektom označeni izgovor, opisuje njenu rodifbljsku kuću kao »tipično novobogatašku, vulgarnu« i završava rečenicom: »Takvoj proleterski-materijalističkoj žudnji za presvetim morao sam, dakako, uskratiti da ga dam.« Budući da Lenini roditelji doduše nisu bili silno religiozni, a također ni naročito raspoloženi za crkvu, ali ipak smatrali nedostatkom, pa čak i sramotom, što Leni još nije prisustvovala pričesti, pustili su Leni tada s četrnaest i pol, kada je već bila u penzionatu »da ide s drugima« kao što se to obično kaže, a kako je Leni u ono vrijeme — prema dostojnim izvještajima Marje van Doorn — bivalo kao što biva svim ženama, crkvena je svečanost potpuno propala, a sekularna također. Leni je toliko žudjela za onim komadom kruha, njen cjelokupni senzorij bijaše spreman da zaista padne u trans — »A sad« (tako je ona to opisivala užasnutoj Marji van Doorn) »staviše mi onu blijedu, nježnu, suhu stvarčicu bez ikakva okusa na jezik — a mene spopala pusta želja da to ispljunem!« Marja se nekoliko puta prekrižila te joj bilo začudo da čulnost, rukopipateljno ponuđena svijeća, tamjan, orgulje i korska glazba nisu Leni pomogli da preturi ono razočaranje. Pa ni uobičajeni svečani ručak sa špargama, šunkom, sladoledom od vanilije sa šlagom nije Leni pomogao da svlada tu razočaranost. Da je sama Leni »partikularistkinja«, to dnevno dokazuje time da sve mrvice kruha s tanjura pobire te ih trpa u usta (Hans i Grete).

Želimo izbjeći sve opscenosti, ali ovdje potpunosti radi treba izjaviti što je vjeroučitelj u penzionatu, koji je Leni pripustio prvoj pričesti samo na pritisak direktorice, mlađi, također asketski čovjek imenom Horn, mladim djevojkama, prije no što bi — najmlađoj bilo je šesnaest, najstarijoj dvadeset i jedna — napustile penzionat, pružio kao seksualno prosvjećivanje. Blagim glasom služio se isključivo kulinamom simbolikom, usporedio je, a da nije ni natuknuo neke biološke pojedinosti, rezultat objavljivanja, što ga je nazvao potrebnim procesom razmnožavanja, s »jagodama sa šlagom«: gubio se u improviziranim usporedbama koje su morale opisati nezabranjeno i

zabranjeno cjelivanje, pri čemu su »puževi« igrali neku ulogu koju djevojke nisu mogle dokučiti. Treba ustanoviti da je Leni, dok je blagi glas u neopisivoj, isključivo kulinarskoj simbolici davao od sebe neopisive pojedinosti o cjelivanju i obljubi, po prvi put u životu porumenjela (Margret), a kako sama nije kadra da se kaje — činjenica koja joj je ispovijed olakšavala kao običan rutinski čin dok bi bilo što odbrbljala — mora da su kod nje prilikom ovog procesa prosvjećivanja bila pogođena neka senzorna središta, koja dosada još nisu pronađena. Ako ovdje pokušavamo Leninu izravnu, proletersku, gotovo genijalnu čulnost donekle vjerodostojno prezentirati, onda moramo pridodati: bestidna nije bila i zato treba njeno prvo crvenjenje zabilježiti kao senzaciju. Leni je u svakom slučaju taj proces žestokog crvenjenja osjećala kao nešto senzacionalno, kao bolno i kao mučno što se odigravalo sasvim van granica njene kontrole; da je u njoj drijemalo golemo erotsko i seksualno očekivanje, ovdje ne treba naglasiti i da joj je vjeroučitelj na takav način objašnjavao nešto što su joj poput pričesti hvalili kao neko sveto otajstvo, povećavalo je njenu pobunu i njenu zbunjenost zbog njoj dotad nepoznatog procesa crvenjenja. Mucajući od bijesa, crvena kao šipak, ona je naprosto napustila sat vjeronauka; to joj je donijelo još jednu peticu, iz vjeronauka, u otpusnoj svjedodžbi. Što su joj još utuvljivali u vjeronauku, opet i opet, a da to u njoj nije izazvalo nikakva oduševljenja: tri brda Zapada: Golgota, Akropolis, Kapitol — pri čemu joj Golgota nije bila nesimpatična, brdo iza kojeg je iz predavanja biblije znala, da je to bio samo brežuljak, a nipošto ne na Zapadu. Pomislimo na činjenicu da je Leni ipak upamtila Očenaš i Zdravomariju i da se čak još i služi tim molitvama; da vlada s nekoliko fragmenata krunice, da joj je ophođenje s Djevicom Marijom nešto samo po sebi razumljivo — bila bi ovdje možda ipak na mjestu primjedba da su Leninu religioznost isto tako krivo shvatili kao njenu čulnost, da se u njoj, možda na njoj bila mogla otkriti i razviti velika mističarka.

Sada konačno moramo početi izrađivati barem skicu za spomenik koji treba postaviti jednoj ženi koju više ne možemo potražiti niti pozvati ili prozvati; umrla je krajem 42. pod dosad neobjašnjenim okolnostima, ne direktnom silom, ali uslijed prijeteće direktne sile i uslijed zanemarivanja sa strane njene okoline. Onaj B. H. T. i Leni bili su valjda jedine osobe koje je ona ženska voljela; njeno se građansko ime nije moglo pronaći ni nakon najpomnijih traženja, kao ni mjesto odakle je došla, niti sredina iz koje je potjecala: poznato je samo — a za to ima svjedoka, Leni, Margret, Marja, pa onda onaj bivši šegrt u antikvarijatu koji se osjeća dovoljno legitimiran

incijalima B. H. T. — njeno samostansko ime: sestra Rahela. Osim toga, njen nadimak je: Haruspika. Njena dob, kada je s Leni, a istovremeno i s tim B. H. T.-om došla u doticaj (1937/38), mogla je biti valjda trideset i pet godina. Bila je malena, žilava i žustra (čak ni Leni, već samo B. H. T.-u je ispripovjedila, da je jednom bila njemačka prvakinja juniorki u trčanju s preponama na 80 m za žene!); vjerojatno — imala je puno razloga da 1937/38 ne oda pojedinosti svoga porijekla — bila je ono što se tada nazivalo »vrlo naobražena osoba«, što ni u kojem slučaju ne isključuje, da je možda bila promovirala, pa čak (pod drugim imenom naravno) bila habilitirala. Njena se visina može procijeniti na žalost samo po sjećanju svjedoka: otprilike 1.60 m; njena težina bit će da je iznosila oko 50 kg; boja kose: melirano crna; ooi: svijetloplave; keltsko porijeklo nije isključeno, baš tako ni židovsko. Taj B.H.T. koji sada kao nediplomirani knjižničar u nekoj gradskoj knjižnici osrednje velaćine izučava antikvarijatske kataloge te ima izvjesnog utjecaja na politiku naručivanja, za svoje godine razmjerno istrošen čovjek, ljubazan, premda bez mnogo inicijative i temperamenta, mora da je u tu opaticu usprkos razlici u dobi od najmanje dvadeset godina, bio zaljubljen. Da mu je uspjelo da ne služi vojsku sve do 1944. godine, tako da je predstavljalo neku vrst *missing link*[1] između Leni i sestre Rahele (bilo kako bilo, kada su ga u petoj godini rata uzeli, bilo mu je gotovo dvadeset i šest godina i bio je zdrav kao dren, kako sam tvrdi) pokazuje da mu je inteligencija uporna i planski usmjerena.

Svakako je živnuo, gotovo se i oduševio, kada bijaše oslovljen u vezi sa sestrom Rahelom. On je nepušač, neženja i — sudeći po mirisima u njegovom dvije-i-pol-sobe-i-kupaonice-stanu — izvrstan kuhar. Samo antikvarne knjige su za njega knjige: nova izdanja prezire. »Nova knjiga nije knjiga.« (B. H. T.) Oćelavivši rano, po svoj prilici dobro ali jednolično hranjen, njegov organizam naginje stvaranju loja: za to govore nos s velikim porama i naklonost za male otekline iza uha, kako smo mogli prilikom češćih posjeta primijetiti. Od prirode nije Jako razgovorljiv, no postaje upravo željan da se povjerava kada je riječ o Raheli-Haruspiki, i o Leni, koju iz pričanja časne sestre poznaje samo kao ovu »jedinstvenu lijepu plavu djevojku, kojoj predstoji još mnogo lijepoga ali i bolnoga« i prema kojoj gaji neku idealističku zanesenost, koja bi pisca, da je za to bio sposoban i da nije i sam zaljubljen u Leni, mogla dovesti u napast da ovo dvoje još čak i danas, s nekim trideset i četirigodišnjim zakašnjenjem, poveže. Kakvih god čudnovatih skrivenih ili vidljivih osobina taj B.H.T.-momak imao, jedno je

sigurno: vjeran je. Možda i samom sebi.

Bilo bi mnogo toga da se kaže o tom momku, no izlišno je, jer neposredno nema gotovo ništa s Leni, te može samo kao reflektor činiti izvjesne usluge.

Bila bi naime zabluda pretpostaviti da je Leni patila u ovom internat-penzionatu; ne, ondje su joj se događale divne stvari; prolazila je kao što prolaze miljenici sudbine: dospjela je u prave ruke. Što je predavanjima saznavala, bilo je više-manje nezanimljivo; privatno podučavanje kod mirne i prijazne sestre Cecilije bijaše važno i urodilo je plodom. Od odlučujuće važnosti za Lenin životni tijek, barem od tolike važnosti kao onaj sovjetski čovjek koji se poslije pojavio, postala je sestra Rahela, koja (1936!) nije bila pripuštena podučavanju, i samo vršila najniže poslove, kako su djevojke to nazivale »hodničke sestre«, te se otprilike nije nalazila ni u socijalnom statusu jedne malo bolje kućne pomoćnice. Njena je dužnost bila da djevojke pravovremeno budi, da bdije nađ njihovim jutarnjim ritualom pranja, da im — čemu se sestra koja je predavala biologiju uporno protivila — objasni što se to s njima i na njima događalo, kada bi ih iznenada spopalo ono što se ženama već događa; osim toga je imala dužnost, koju su sve druge sestre osjećale kao nešto gadno i što se ni od koga ne bi moglo tražiti, a koju je Rahela izvršavala upravo oduševljeno i s pažnjom pune ljubavi: davanje mišljenja o mladenačkoj probavi u čvrstom i žitkom obliku. Djevojke bijahu dužne đa ne povuku svoje probavne produkte u nevidljivo, prije nego što bi sestra Rahela dala svoje mišljenje. Ona je to kod četrnaestogodišnjih djevojčica, koje su stajale pod njenim pokroviteljstvom, činila s mirnom dijagnostičkom sigurnošću da su djevojke ostale zabezeknute. Treba li ukazati na to da je Leni, čije zanimanje za njenu probavu dotada nije bilo zadovoljeno, postala upravo oduševljena pristalica sestre Rahele? U većini slučajeva je sestri Raheli bio dovoljan jedan pogled, i već je znala točno navesti fizičku i psihičku kondiciju dotične djevojke, a budući da je iz ekskremenata predskazivala i školska dostignuća, nju su prije školskih zadaća upravo opsjedali te je od godišta do godišta (počevši odo 1933) nasljeđivala nadimak Haruspica, što joj ga je jedna od njenih učenica, koja je poslije pokušala sreću kao novinarka, bila prišila. Naslućivalo se (slutnja, koju je Leni, koja je poslije postala Rahelina osoba povjerenja, potvrdila) da je vodila knjigu o točnim pojedinostima. Svoj nadimak primila je kao neko milovanje, koje joj je pripadalo. Uzmemo li kao godišnji prosjek dvjesta i četrdeset školskih dana, uz to dvanaest djevojaka i pet godina službe po

hodnicima (kao neku vrst samostanskog dežurnog podoficira), lako ćemo izračunati da je sestra Rahela statistički obuhvatila i sažeto analizirala dvadeset i osam tisuća osam stotina probavnih procesa: začudan kompendij koji bi vjerojatno kao skatološki i urinološki dokument bio od neprocjenjive vrijednosti. Vjerojatno je s prezirom uništen! (Analize pisca, ponašanje, izrazi što se nose na Rahelu iz neposrednih izvještaja B. H. T-a, posredih [filtriranih po Marji] od Leni, pa onda opet posrednih od Margrete, dopuštaju pretpostavku, da Rahelino obrazovanje potječe s tri područja: medicine, biologije, filozofije — sve podloženo nekom teološkom primjesom isključivo mističnog porijekla).

Rahela se miješala i u područja za koja nije bila odgovorna: u njegu ljepote, kose, kože, očiju, ušiju, frizure, obuće, rublja — kad pomislimo da je crnokosoi Margreti svjetovala staklenozelenu boju, plavokosoj Leni prigušenu plamenocrvenu, da joj je u povodu nekog kućnog bala s pitomcima katoličkog studentskog doma dala savjet da uzme cinobar-crvene cipele; da je Leni za njegu kože preporučila bademove mekinje, ledenu vodu ne bezuvjetno već samo uslovno smatrala probitačnom, njena se sveukupna tendenca mogla sažeto negacijom izraziti da nije bila od onog tipa žena koje rabe samo obični sapun. Pridometnemo li još da nije djevojke odgovarala od ruža za usnice, već — umjereno i s ukusom, već prema pojedinom tipu preporučivala, onda znamo da je bila daleko ispred svoga vremena i posve sigurno ispred svoje sredine. Upravo strogo je zahtijevala njegu kose, čvrsto, ustrajno češljanje kose, osobito uvečer.

Njen položaj u samostanu bijaše nejasan. Većina sestara smatrale su je bićem u sredini između zahodske čistačice i sobarice, što bi, da je to i bila, bilo već dovoljno za osudu. Mnoge su je poštivale, neke se je bojale: s direktoricom stajaše u odnosu »trajno napetog respekta« (B. H. T.). Direktorica, stroga i inteligentna, pepeljastoplava ljepotica, koja je godinu dana nakon Lenina odlaska iz škole, svukla mantiju te pošla u službu neke nacističke ženske organizacije, nije ni jedan jedini put odbacila Rahelin savjet *in puncto* kozmetike, savjet koji se protivio samostanskom duhu. Kad pomislimo da je direktorica imala nadimak »Tigress«, a glavni joj predmet bio matematika, sporedni predmeti francuski i geografija, onda ćemo shvatiti, da joj se Haruspičino ponašanje kao »fekalijska mistika« činilo samo smiješnim, a ne opasnim. Smatrala je ispod časti jedne dame da samo jedan pogled baci na ekskremente (B. H. T.), smatrala sve to više ili manje »poganskim«, premda (opet B. H. T.) je bilo upravo ono progansko što ju je

natjeralo u onu nacističku organizaciju za žene. Jedno se mora, da budemo pravedni (sve prema B. H. T.-u) ipak reći: i kada je napustila samostan, nikada nije izdala Rahelu. Leni, Margret i B. H. T. prikazuju je kao »oholu osobu«. Iako je prema svim dostižnim izjavama vrlo liJepa, a sigurno i »erotski djelujuća osoba« (Margret), ostala je nakon izlaska iz samostana neudata, vjerojatno Iz ponosa; jer nije htjela pokazati nikakve slabosti niti otkriti koju svoju lošu stranu; ona je, jedva prevršivši pedeset godina, pri završetku rata, nestala negdje između Lavova i Cernovica, gdje je bila u visokoj činovničkoj funkciji u rangu vladinog nadsavjetnika. Na žalost pisac bi je neobično rado bio saslušao u toj »našoj stvari«.

U internatu Rahela nije imala bilo kakvih ozbiljnih pedagoških niti liječničkih funkcija, a ipak je oboje izvršavala; bila joj je dužnost da u teškim slučajevima — kod jakog proljeva i opasnosti od infekcije — podnese izvještaj, a također je morala da prijavi upadljivu nečistoću u vezi s probavnim procesom, kao i prestupke protiv pretpostavljene podređene ćudorednosti. Ovo posljednje nije nikada činila. Veliku važnost polagala je na to da djevojkama već prvoga dana održi kratko predavanje o metodama čišćenja poslije svake vrste stolice. Ukazujući na važnost, da se svi mišići, osobito oni donjeg dijela tijela, vazda opuste da budu elastični i sposobni za funkcije, radi čega je preporučavala laku atletiku i gimnastiku, brzo bi došla na svoju najmiliju temu: da je zdravom i, kako bi naglasila, inteligentnom čovjeku moguće da i bez ikakve krpice papira to izvrši. No kako se to idealno stanje nikada ne bi postiglo, ili samo rijetko kad, objašnjavala bi do u tančine kako se, ako je potreban papir, papirom moramo poslužiti.

Ona je — a pri tome je B. H. T. nenadoknadivo vrelo — mnogo čitala o tim stvarima, gotovo sve iz književnosti *bagna*[2] i tamnice; intenzivno proučavala memoare svih uhapšenika (kriminalnih i političkih). Bila je spremna da će djevojke praviti bedastoće i kikotati se za vrijeme takva predavanja.

Ovdje treba reći, jer je to zajamčeno po Margreti i Leni, da je sestra Rahela ugledavši prvi put Leninu stolicu, za koju je morala dati svoje mišljenje, pala u neku vrst zanosa. Njoj, Leni, koja nije bila navikla takvim konfrontacijama, rekla je: »Djevojko, ti si miljenica sudbine — kao i ja.«

Kada je Leni zatim nekoliko dana kasnije postigla status »bespapirne«, naprosto jer ju je zabavljala ta »stvar s mišićima« (Leni Marji — a potvrdila je to Margret), nastala je neslomljiva simpatija, koja je Leni već unaprijed tješila i pomogla zaboraviti sve odgojne nedaće što su joj još predstojale.

Pa sad, bilo bi krivo da se ovdje pobudi dojam, da je sestra Rahela isključivo u sferi ekskremenata pokazala svoju genijalnost. Ona je nakon kompliciranog studija postala najprije biolog, zatim liječnik, a još kasnije filozof, postala katolikinja, stupila u samostan »da poduči mladež« u nekakvoj biološko-medicinsko-filozofsko-teološkoj kombinaciji, ali več prve godine njene predavačke djelatnosti generalni savjet u Rimu oduzeo joj je dozvolu podučavanja, jer su je sumnjičili zbog biologizma i mističnog materijalizma; kazna da je unize do hodničke službe, trebala je zapravo poslužiti za to da joj ogade samostanski život, te su bili spremni da je »časno« opet sekulariziraju (sve Rahela B. H. T-u usmeno), no ona je uniženje ne samo primila kao uzdignuče, već ga tako i osjećala i na nj gledala te je u hodničkoj službi vidjela kudikamo bolje mogućnosti da primjenjuje svoj nauk nego što bi to mogla u predavanjima. Budući da su se njene poteškoće s opatičkim redom dogodile točno 1933. godine, odustali su da je po svim pravilima najure i tako joj preostadoše još pet godina kao »čistačici nužnika« (Rahela o Raheli B. H. T-u). Već radi nabavke matejala za čišćenje, klozetnog papira, antiseptika pa i posteljine i sl. morala se od vremena do vremena dvokolicom odvesti u obližnji univerzitetski grad, osrednje veličine, provodila ondje mnogo sati u sveučilišnoj biblioteci, poslije mnoge dane u dobro sortiranom antikvarijatu gdje je sklopila platonsko, no ipak strastveno prijateljstvo s onim B. H. T-om. On ju je izdašno puštao da prekapa zalihe njegova šefa, dok joj je ostavio — protupropisno na raspoloženje rucni katalog samo za internu upotrebu; puštao je da po svim mogućim kutićima čita, davao joj čak i kave iz svoje termosice, ovda-onda joj tutnuo u ruke kruh s maslacem, kada bi se i suviše duboko udubla u čitanje. Najviše su je zanimali farmakološka, biološka i mistična literatura, pa i nauka o bilju, i ona se tijekom dviju godina razvila u specijalistkinju na opasnom području: za skatološke izrasline, ukoliko je to mogla graditi iz mistične literature, koja bijaše u antikvarijatu bogato zastupana.

Premda je sve, ali zaista sve učinjeno da se osvijetli pozadina i porijeklo sestre Rahele: više nego što su H. B. T., Leni i Margret izjavili nije se moglo saznati; drugi i treći posjet kod sestre Cecilije nisu ništa donijeli na vidjelo o njenoj bivšoj susestri; piščeva upornost izazvala je samo rumenilo jedne starice kojoj je više od sedamdeset godina — iskreno priznajemo da rumenjenje jedne više od sedamdesetogodišnje starice s mliječnim preljevima u koži nije nipošto neveseo pogled. Četvrti pokušaj - pisac je, kako se vidi, uporan — izjalovio se već u samostanskoj veži: nije bio pripušten. Da li će

mu uspjeti u arhivu opatičkog reda i ličnom registru više saznati, to ovisi o tome da li će smoći i putni trošak i — najvažnije — hoće li mu dopustiti pristup do tajna samostanskog reda. Preostaje dužnost, da podsjetimo na situaciju 1937/38: mala žustra opatica, pomamna za mističnom, biološkom literaturom, osumnjičena zbog skatologije, biologizma i materijalističkog misticizma, sjedi u mračnom kutu antikvarijata, dobiva od mlada čovjeka, u ono vrijeme se ne bi dalo ni naslutiti da će on oćelaviti i postati sav lojav, kave i kruščiće s maslacem. Ovoj žanr-slici, dostojnoj da bude ovjekovječena po nekom nizozemskom slikaru, u rangu jednog Vermeera, bila bi potrebna, da se udovolji vanjskoj i unutrašnjoj političkoj situaciji, grimiznocrvena pozadina, krvlju omašteni oblaci, kad pomislimo da je negdje vazda marširala S. A[3], da je opasnost rata 1938. bila veća nego iduće godine, kada je doista buknuo, pa makar vam se činilo da je Rahelina strast za pitanja probave odveć mistična, njezino bavljenje unutrašnjom sekrecijom (ona je išla tako daleko, da je strastveno nastojala saznati točnu sintezu onih supstancija koje se zovu sperma) pošlo stranputicom — *jedno* joj treba priznati: ona je bila ta koja je mladom antikvaru na temelju svojih privatnih (nedopuštenih) eksperimenata s urinom dala savjet koji mu je omogućio da izbjegne služenje u njemačkoj vojsci, jer mu je, dok je pila njegovu kavu (kojom je ponekad uprljala čak i anktivarska *rarissima*[4] — njeno strahopoštovanje pred bilo kojim oblikom knjige bijaše maleno), točno objasnila što mu je piti, jesti, koje mu je pilule valjalo uzeti da bi kod pretrage urina kod novačenja postigao ne samo površno već jedno trajno »nesposoban«; n svakom slučaju su joj njeno znanje i rezultati njene lektire omogućili da njegov urin podvrgne jednom »postepenom planu« (doslovni Rahelin citat, zajamčen po B. H. T-u), tako da je urin i nakon dvo-ili-trodnevnog boravka u bolnici kod različitih reagensa još uvijek garantirao dovoljno bjelančevine. Ova obavijest samo za utjehu svima onima kojima ovdje nedostaje ono političko. Nažalost se B. H. T. odveć bojao da ovaj »postepeni plan« objavi sa svim detaljima svim mladićima vojnim obvezanicima. Kao »činovnik« bojao se poteškoća sa svojim pretpostavljenim organima.

Vjerojatno bi se Rahela bila silno poveselila (hipoteza piščeva), da su joj ishodili dopuštenje da barem jedanput u internatu za mladiće kroz tjedan dana vrši slične stvari i stječe uvida, kako to bijaše navikla kod djevojaka. Budući da je literatura o probavnim razlikama između muškaraca i žena u ono vrijeme bila neznatna, ona bijaše upućena jedino na naslućivanja koja su se pojačala do predrasude; ona je gotovo sve muškarce smatrala za

»tvrdostoličare«. Da se za njenu želju saznalo u Rimu ili gdje drugdje, ona bi zasigurno bila odmah ekskomunicirana i eksmitirana.

S istom strašću kojom je zavirivala u vrčine, zavirivala je ujutro sebi podređenim mladim djevojkama u oči, prepisivala očne kupke, za što je već imala u pripravnosti mali izbor očnih kadica i vrč vode iz vrela; otkrila bi svaki i najmanji znak očne upale ili trahoma te bi svaki put — kudikamo više negoli pri opisivanju probavnih procesa — pala u oduševljenje kada bi djevojkama objašnjavala da je pokožica otprilike tako debela ili tako tanka kao cigaretni papir, ali da se osim toga sastoji od još tri ćelijska sloja, osjetnih ćelija, dipolara, ganglijskih ćelija — i u samom prvom sloju — otprilike za trećinu debelom ili tankom kao cigaretni papir — postoji šest milijuna čepića i sto milijuna štapića, ali da nisu možda pravilno, već nepravilno porazdijeljeni preko površine mrežnice! Njihove da su oči, propovijedala je djevojkama, neizmjerna, nenadoknadiva dragocjenost; mrežnica da je samo jedan od otprilike četrnaest slojeva oka te da ima ukupno sedam đo osam slojeva, jer svaka je od druge opet odijeljena; kada bi onda počela još o čupercima, papilama, ganglijama i cilijarnim mišićima, onda bi djevojke ovda-onda mrmljale i njen drugi nadimak: opatička čupa ili čupava opatica.

Treba imati na pameti, da je Rahela samo zgodimice imala malo vremena da djevojkama nešto objašnjava, tijek dana bijaše djevojkama točno označen, a mnogima se stvarno činila odgovornom za mnogo više negoli za papir za nužnik. Naravno da je govorila i o znoju, gnoju, menstrualnoj krvi i — prilično opširno o slini; gotovo nije ni potrebno utvrditi, da je bila protivnica odveč žestokog čišćenja zubiju, svakako je divlje čišćenje zubiju kratko vremena poslije ustajanja trpjela samo protiv svoga uvjerenja i to također samo poslije najoštrijih protesta roditelja. I ona nije pretraživala samo oči djevojaka i kožu, na žalost, jer su je roditelji nekoliko puta okrivili zbog besramnog dodirivanja ne prsa i trbuha, samo podlaktice i nadlaktice. Poslije je prešla na to da djevojkama rastumači kako jedan pogled na ekskremente, ako ste nad samim sobom stekli izvjesna iskustva, zapravo mora biti samo potvrda za nešto što ionako pri ustajanju osjećamo: stupanj lagodnosti, te da je — nakon odgovarajućeg iskustva — gotovo nepotrebno da ih pogledamo, osim ako nismo posve sigurni za svoje stanje te nam je potrebno baciti pogled na to da bismo se uvjerili (Margret i B. H. T.).

Kada bi Leni, što se poslije sve češće događalo, bila bolesna te nije radila, mogla je čak tu i tamo u Rahelinoj sobici popušiti po jednu cigaretu; Rahela joj objašnjavaše da više od tri do pet cigareta škode u Leninoj dobi jednoj

ženi. Kada poodraste, neka nikada ne puši više od sedam do osam cigareta, ali da svakako ostane ispod deset. Tko bi sad još mogao reći nešto protiv vrijednosti odgoja, kada može ustanoviti da se četrdesetosmogodišnja Leni još uvijek pridržava toga pravila i da je sad počela da na arku smeđeg omotnog papira, velikom jedan i pol prema jedan i pol metra (za bijeli papir te veličine je cijena pri današnjem stanju njenih financija nedostižna), ispunjava svoju želju o kojoj je već dugo maštala, a za koju do sada nije imala vremena: da po prirodi slika presjek kroz *jedan* sloj mrežnice; ona je zaista odlučila smjestiti šest milijuna čepića i sto milijuna štapića — i sve to pomoću od njenog sina preostalog dječjeg sandučića s bojama, za koji od vremena do vremena kupi po koju bojicu. Kada pomislimo da svaki dan dospije naslikati najviše petsto štapića ili čepića, u godini otprilike dvjesta tisuća, onda znamo da će još pet godina biti potpuno zaposlena te ćemo možda shvatiti da je žrtvovala svoj rad kao vezačica cvijeća radi ovih štapića i čepića. Ona svoju sliku naziva »Dio mrežnice na lijevom oku Djevice Marije, zvane Rahela«.

Koga može začuditi ako sazna da Leni kod slikanja pjeva? Tekstove u kojima bez premišljanja miješa Schuberta i elemente narodnih pjesama i tako nešto kao »kuća i kućište« (Hans) što čuje s gramofonskih ploča s ritmovima i melodijama, koje jednog Schirtensteina »ne samo raznježe nego ga prisile i da pažljivo sluša s mnogo poštovanja« (Schirtenstein).

Očito je da je njen pjevački repertoar opširniji od njena klavirskog repertoara; pisac posjeduje tonsku vrpcu, što ju je Greta Helzen za nj snimila, a koju jedva može slušati, a da mu suze odmah ne poteku niz lice (pisac). Leni pjeva prilično tiho, suhim, snažnim glasom, koji samo zbog skromnosti zvuči tiho. Pjeva kao čovjek koji pjeva iz podzemne tamnice. Što pjeva?

Slika njena gleda je iz zrcala,
kao tuđa sred tmurne hladnoće
i blijedi i nestaje u zrcalu
i ona se zgrozi njegove čistoće.
Sladostrast i siromaštvo moja su dva zavjeta
sladostrast mi često nevinost zasladi.
To što netko skrivi kada sunce grije,
to ispašta u zemlji, kada noć zahladi.

Bijaše to glas najplemenitije od sviju rijeka, u slobodi rođene Rajne — ali gdje je onaj da živi slobodno dovijeka i da ispuni svoga srca želju, tako — iz povoljnih visina kao Rajna i rođen iz svetog krila kao ona? I kada rat u prvoj

proljeti ne pokaza nikakav izgled za mir, tada vojnik povuče konzekvenciju te umre junačkom smrću.

No ja te znadoh bolje
no što ikad poznavah ljude.
Razumio sam etersku tišinu
ljudske riječi nikada ne razumjeh...
A ljubiti naučih među cvijećem...

Posljednji citirani stih se često pjeva, na tonskoj vrpci ga možete slušati u četiri različite varijacije, jedanput čak u ritmu bita.

Kako se vidi, Leni postupa prilično slobodno s tekstovima koji su inače svetinja, ona proizvoljno kombinira ne samo glazbene već i tekstovne elemente:

Glas u slobodi rođene Rajne — kyrieleis
a ljubiti naučih među cviječem — kyrieleis
slomite jaram tirana — kyrieleis
Sladostrast i siromaštvo moja su dva zavjeta — kyrieleis
kao djevojka imadoh odnos s nebom — kyrieleis,
divno, ljubičasto ljubilo me muškaračkom ljubavlju — kyrieleis
dok se izgovori, kako ja to zamišljam,
moje duše tajnu — kyrieleis...

Vidimo dakle da Leni nije samo zaposlena, već je čak i produktivno zaposlena.

A da se nije upustila u neumjesnu simboliku, Rahela je Leni, koja bi se svaki put prestrašila, kada bi joj se dogodilo što se svim ženama događa, ispripovjedila sve pojedinosti prilega, a da Leni ili ona ne bi ni jedanput morale iole pocrvenjeti; razumije se da su takva savjetovanja morala ostati tajna, jer je Rahela time naravno bila prekoračila svoje kompetencije. Možda se time objašnjava zašto se Leni tako žestoko i srdito zarumenjela, kada su je godinu i pol poslije u povodu oficijelnog seksualnog objašnjavanja upućivali na »jagode sa šlagom«. Rahela čak nije zazirala ni od toga da, u vezi sa stolicom, upotrijebi pojam »klasična arhitektura« (B. H. T.).

Već prve godine u penzionatu je Leni osim toga našla prijateljicu za život, onu Margret Zeist, koja bijaše već najavljena kao »drolja«; bijaše to teško ukrotiva kćerka ekstremno pobožnog bračnog para, koji isto tako nije mogao »izaći s njom na kraj«, kao što ni svi dosadašnji učitelji. Margret bijaše trajno dobro raspoložena, slovila je kao »veselo čeljade«, mala, tamnokosa osoba koja je, u usporedbi s Leni, djelovala upravo kao brbljavica.

Bješe to Rahela koja je poslije četrnaest dana prilikom pregledavanja Margretine kose (ramena i nadlaktica) utvrdila, da je ova opčila s muškarcima. Budući da je Margret jedina svjedokinja za te događaje, potreban je na ovom mjestu izvjestan oprez; sam pisac, dabome, ima o Margreti dojam apsolutne vjerodostojnosti. Margret misli da Rahela to nije ustanovila svojim »gotovo neminovno sigurnim kemijskim instiktom«, več i iz fizičkog sastava one kože, za koju je Rahela poslije u povjerljivu razgovoru k Margretom tvrdila, da njena kosa »isijava primljene, pa i davane nježnosti«, a na to — to se u Margretinu čast mora reči — je ova pocrvenjela, ne po prvi, a još dugo ne po posljednji put u svome životu. Također je priznala da noču na izvjestan način, koji ne može odati, napušta samostan te se susreče sa seoskim dječacima, ne muškarcima. Prema muškarcima osjeća neku odvratnost, oni da naime smrđe, to zna iz iskustva s jednim muškarcem, upravo s onim učiteljem koji bijaše tvrdio kako ne može s njom izači na kraj. »Oh«, dodala je svojim suhim rajnskim naglaskom, »taj je sasvim lijepo sa mnom izašao na kraj«. Dječaci, rekla je, iste dobi, to je ono pravo, muškarci smrde — i — to je iskreno dodala — tako je divno koliko se dječaci raduju, neki viču od radosti — te bi onda i ona vikala, a zatim i nije dobro kada »dječaci to sami čine«; nju, Margret, naprosto raduje da ih ohrabruje — i ovdje treba zabilježiti da prvi put vidimo gdje je Rahela briznula u žestoke suze: »Plakala je upravo strašno i mene je spopao strah, i sada gdje tako ležim, a imam četrdeset i osam godina i sifilis i koješta drugo, sada tek znam, zašto je tako žestoko plakala.« (Margret u bolnici.) Rahela, pošto joj suze bijahu usahle — što je po Margretinu opisivanju moralo malko dulje potrajati — pogledala ju je zamišljeno, nimalo neprijazno te reče: »Jest, ti si bludnica.« »Aluzija koju tada, dakako, nisam razumjela.« (Margret) Morala je — i to ozbiljno i svečano — obečati da Leni neče odvesti takvim putovima niti joj odati izlaz iz penzionata. Leni je, doduše, izabrana da pruža mnogo radosti i da bludi, ali da nije bludnica. I Margret se na to zaklela i držala se toga, a »uostalom, Leni nikada nije bila u toj opasnosti, ona je već sama znala što želi«. A osim toga je Rahela u pravu, to da je njena koža koju su nježno voljeli i strastveno za njom žudjeli, osobito za kožom njenih grudi, i da je potpuno nevjerojatno što su sve dječaci s njom spravljali. Upitana od Rahele da li se ona upušta samo s jednim ili s više njih, Margret je po drugi put pocrvenjela u roku od dvadeset minuta i rekla — opet u svom plitkom, suhom rajnskom naglasku: »U isto vrijeme samo s jednim.« I opet je Rahela plakala i mrmljala da nije dobro što Margret spravlja, baš nikako nije dobro

te da će se to loše svršiti. I doista, Margret nije dugo ostala u penzionatu; sve se saznalo, što je spravljala s dječacima u selu (većim dijelom aktivni ministranti), bilo je neprilika s roditeljima tih dječaka, sa župnikom, s djevojčinim roditeljima, održana je istraga toga slučaja za vrijeme koje su Margret i svi dječaci odbtijali da bilo što iskažu — Margret morade već krajem svoje prve godine napustiti penzionat. Što je Leni ostalo: prijateljica za život, koja je poslije u škakljivim, pa čak i po život opasnim situacijama, još često dokazala svoju vjernost.

Nipošto ne ogorčena, ali s nekom još neutaženom radoznalošću Leni se slijedeće godine uklopila u radni proces: kao naučnica (službeni naziv: kontoristica) u biro svojega oca, na čiju usrdnu molbu se priključila onoj nacističkoj organizaciji za djevojke, u uniformi kojih (neka bog čuje jade moje!) još i dobro izgleda. Leni je — to valja reći — bezvoljno sudjelovala u kućnim sijelima, i prije nego što nastanu nesporazumi, treba dometnuti, da Leni ma ni u najmanjem opsegu nije imala neku predodžbu o političkim dimenzijama nacizma; njoj se nipošto nisu sviđale smeđe uniforme — a osobito joj bijaše odvratna SA, a tko je kadar da sebi predoči njene skatološki interese kao i skatološku izobrazbu po sestri Raheli, taj će znati ili barem slutiti, zašto joj je ona smeđa boja krajnje nesimpatična. Njeno mlitavo sudjelovanje na sijelima što ih je konačno i napustila, jer je ionako od rujna 1939. radila u pogonu svoga oca kao »za rat potrebna sila«, imalo je drugih razloga: za nju se ondje sve odigravalo i odveć opatički-pobožno; grupu, kojoj su je bili dodijelili, »zarobila« je neka energična, mlada katolikinja, koja je sebi bila preduzela da »tu stvar« potkopa i, pošto je stekla povjerenje — na žalost samo napola — onih dvanaest njoj potčinjenih djevojaka čitave večeri prefunkcionirala pjevanjem Marijinih pjesama i meditacijama uz krunicu; pa sad, kako možete i sami zamisliti, Leni nije imala ništa protiv pjevanja Marijinih pjesama, ništa protiv kruničarenja itd., samo što ne bijaše — u tom trenutku svoga života jedva sedamnaest — nakon dvije i polugodišnje teškom mukom izdržane pobožnosti opatičke škole baš osobito zainteresirana te joj se to činilo dosadnim; to je nije iznenadilo, samo joj je bilo dosadno. Naravno da pokušaji miniranja organizacije ove mlade dame — izvjesne Gretel Mareike nisu ostali nezapaženi, te su bili denuncirani po nekoj izvjesnoj djevojci Pauli Schmitz — pa su čak preslušali Leni kao svjedokinju, ali je — na odgovarajuči način preparirana od oca Gretel Mareike, ostala čvrsta, poricala pjevanje Marijinih pjesama, a da nije ni trepnula (što je, uostalom, deset od dvanaest djevojaka činilo), i tako je Gretel

Mareike ostao ušteđen velik jad, ali joj nisu ostala ušteđena dva mjeseca gestapovskog zatvora i preslušavanja, što joj je »potpuno dostajalo« — nikada nije više o tome govorila. (Ukratko izloženo nakon nekoliko razgovora s van Doornovom).

Za to se vrijeme nalazimo u ljetu godine 1939. Leni ulazi u najrazgovorljiviju epohu svoga života, koja će potrajati kakvih godinu i tri četvrt. Nazivaju je lijepom, na temelju posebnog dopuštenja polaže vozački ispit, veselo se vozi autom, igra tenis, prati oca na konferencije i poslovna putovanja. Leni čeka na muškarca »kojega će voljeti i kojemu se želi bezuslovno podati« za kojega več izmišlja »smiona milovanja — neka uživa u meni, a ja u njemu« (Margret), Leni ne propušta nijednu priliku za plesanje, sjedi ovog Ijeta rado na terasama, pije ledenu kavu i pomalo glumi »elegantnu ženu«. Iz ovoga vremena postoje od nje zapanjujuči fotosi: još uvijek bi se mogla natjecati za naslov »najnjemačkije djevojke grada«, čak i okruga, možda i provincije ili one politički-povijesno-geografske tvorevine, koja je postala poznata pod imenom Njemački Rajh. Bila bi mogla nastupiti kao svetica, također i Magdalena u nekoj misterijskoj igri, njena slika bila bi se dala upotrijebiti kao reklama za kožnu kremu, možda bi bila mogla čak u filmovima igrati neku ulogu; njene su oči sada potpuno potamnjele, gotovo crne, nosi gustu plavu kosu, kao što je to opisano na strani 7, pa čak ni malo preslušanje u Gestapu, ni činjenica, da je ona Gretel Mereike odsjedila dva mjeseca u zatvoru, nije nju značajnije uzremetilo u njenoj životnoj svijesti.

Budući da vjeruje da je i od Rahele odveć malo saznala o biološkim razlikama između muškarca i žene, ona strastveno traži o tome obavještenje. Prevrće leksikone: prilično bezuspješno, isto tako bezuspješno pretura knjige u očevoj i majčinoj knjižnici: zgodimice posjećuje Rahelu u nedjeljna popodneva, polazi s njom na duge šetnje kroz golemi samostanski vrt i zaklinje je za obavještenja; nakon izvjesnog oklijevanja Rahela se da smekšati te joj objašnjava, ponovo da se nijedna od njih ne mora ni malčice rumenjeti, daljnje pojedinosti, koje je još dvije godine prije toga skrivala od nje: instrumentarij muškaračke seksualnosti, njegovo uzbuđivanje i njegovu uzbudljivost sa svim posljedicama i radostima, a kako Leni o tome traži slikovni materijal, a Rahela joj to uskraćuje, tvrdeći da ne valja o tome razgledavati slike, Leni dospijeva na savjet nekog knjižara, kojemu telefonira promijenjenim glasom (što uopće ne bi bilo ni potrebno) u »Gradski muzej zdravlja«, gdje joj pod spolnim životom pružaju uglavnom spolne bolesti: od običnog tripera, preko mekog čankira, do parafimoze i preko svih stadija

luesa, sve naturalistički na odgovarajući bojadisanim sadrenim modelima. Leni saznaje za taj kobni svijet — i sva se zgražava; prenemagala se nije nikada, a što ju je razbješnjelo bijaše činjenica, da su u tom muzeju spol i spolne bolesti kanda bili nešto identično; ovaj pesimistički naturalizam toliko ju je razgoropadio koliko je bijaše razgoropadio simbolizam njezina katehete. Muzej zdravstva učinio joj se nekom varijantom »jagoda sa šlagom« (svjedokinja Margret), koja se — opet jednom crveneći se — sama protivila da nešto doprinese za Lenino seksualno obrazovanje); sada bi se ovdje mogao steći dojam da je Leni čeznula za nekim sretnim i zdravim svijetom. Nipošto; njen materijalistički čulni konkretizam išao je tako daleko da je prema mnogobrojnim pokušajima približavanja kojima je bila izvrgnuta, postojala manje odbojna te konačno popustila požudnim, usrdnim molbama mladog, njoj simpatičnog arhitekta iz biroa njena oca te urekla s njim sastanak. Vikend, ljeto, luksuzni hotel na Rajni, uvečer ples na terasi, ona plavokosa, on plavokos, njoj sedamnaest, njemu dvadeset i tri, oboje zdravi — to zvuči nalik na happy end ili barem happy night — od toga nije bilo ništa; već nakon drugog plesa Leni je napustila hotel, platila za neupotrijebljenu jednokrevetnu sobu, nakon što je tek izvadila svoj jutarnji ogrtač (kupaći ogrtač) i svoje toaletne drangulije, odvezla se do Margret te joj ispripovjedila, kako je već pri prvom plesu osjetila da taj klipan nema »nježne ruke«, i da se neka letimična zaljubljenost odmah bila rasplinula.

Sada se jasno osjeća da do ovog mjesta više ili manje pažljivi čitalac postaje nestrpljiv te samom sebi postavIja pitanje: prokletstvo! Je li ta Leni možda savršena? Odgovor: gotovo. Drugi čitatelji — već prema ideološkoj polaznoj fazi — postavit će pitanje: prokletstvo! Ta kakvo je svinjče zapravo ta Leni? Odgovor: nikakvo. Ona samo očekuje »pravoga« koji se ne pokazuje; i nadalje joj dodijavaju, pozivaju je na sastanke i vikend-lzlete, nikad se ne osjeća da joj se gade, samo da joj dodijavaju, čak i najmučnija izražavanja želje da s njom spavaju, često vrlo vulgarno formulirana, kako bi joj ih ponekad došaptavali, nisu je uzbuđivala, samo bi potresla glavom. Rado nosi lijepe haljine, pliva, vesla, igra tenis, čak i ne spava nemirno, i »prava je radost gledati je kako joj prija doručak, ne, čista radost bijaše kakn Je svoja dva svježa kruščića, dvije kriške crnoga kruha, svoje meko kuhano jaje, malko meda, a zgodimice krišku Aunke jela — a kavu, sasvim vrelu, s vrelim mlijekom i šećerom — ne, to biste naprosto morali vidjeti, jer je to bila prava radost — svakodnevna radost, kako je djevojci prijalo.« (Marja van Doorn.)

Osim toga iđe rado u kino »da u miru i u mraku malko plače« (Citat prema Marji van Doorn). Film kao *Oslobođene ruke,* npr., toliko moči njena dva rupčića, da je Marja zabunom pomislila da je Leni u kinu uhvatila hunjavicu. Film kao *Rasputin, demon žena,* ostavlja je sasvim hladnom, pa i *Koral od Leuthena* ili *Vruća krv.*

»Nakon takvih filmova« (Marja van Doorn) »njeni rupčići ne samo da nisu bili vlažni, već su djelovali kao netom izglačani, tako su suhi bili.« *Djevojka iz Fanda* izmamila joj je suza, ne baš toliko kao *Oslobođene ruke.*

Upoznaje svoga brata, kojega je dosada rijetko vidjela: stariji je od nje za dvije godine, već s osam godina došao je u internat, gdje je ostao jedanaest godina. Najveći dio njegovih školskih praznika upotrijebljen je većinom za njegovu dodatnu naobrazbu: boravci u Italiji, Francuskoj, Engleskoj, Austriji, Španjolskoj, jer je njegovim roditeljima bilo mnogo stalo do toga da od njega učine što je zaista od njega bilo učinjeno: »mlad čovjek sa zaista dobrom naobrazbom«. Opet prema M.v. D., majoi mladoga Heinricha Gruytena činila se njena »vlastita sredina odveć vulgarnom«, a kako je ona sama bila odgojena i obrazovana od opatica u Francuskoj, zadržala je čitava svog života izvjesnu »povremenu pretjeranu profinjenost živaca«, možemo naslutiti, da je za svoga sina stremila za nečim sličnim. To mora, ukoliko su se o tome mogla dobiti obavještenja, da je uspjelo. Moramo se kratko vrijeme pozabaviti s ovim Heinrichom Gruytenom, koji je dvanaest godina kao duh, gotovo kao neki bog, kao mješavina mladog Goethea i mladoga Winckelmanna s primjesom Novalisa postojao daleko od obitelji, koji je ovda-onda — u tijeku jedanaest godina otprilike četiri puta — iskrsnuo u obitelji, a o kojemu je Leni do danas znala samo da je »tako drag, tako strašno drag i dobar«. Priznajemo, to nije mnogo, zvuči pomalo po hostijama, jer čak ni M. v. D. nije o njemu znala mnogo više reći nego Leni. (»Vrlo naobražen, vrlo fin, ali nikada ne ohol, nikad«), a kako ga je Margret godine 1939. samo dva puta, kada je kod Gruytenovih bila oficijelno pozvana na kavu, vidjela, a još jednom neoficijelno godine 1940. neke prilično prohladne travanjske noći, one noći prije nego što su Heinricha poslali u svijet, da kao tenkovski strijelac osvoji Dansku za gore spomenuti Njemački Rajh, Margret je, s obzirom na Leninu šutljivost i M. v. d-inu neupućenost jedina neklerikalna svjedokinja. Izvjestitelj izjavljuje da je zbunjen kada sada opisuje okolnosti, pod kojima je od jedne spolne bolesne žene od jedva pedeset godina nešto saznao o ovom Heinrichu. Svi Margretini doslovni citati su pretipkani s tonske vrpce, nisu izmanipulirani. Pa, ponajprije: Margret je

pala u zanos, njeno (već jako iznakaženo) lice poprimilo je dječje-srdačnu crtu, kada je sasvim priprosto kao prvo rekla: »Jest, ovoga sam ljubila. Ljubila sam ga.« Na pitanje je li i on nju ljubio potresla je glavom, ne u namjeri da nešto zaniječe, prije u sumnjičavoj namjeri, svakako nipošto ne — kako nas ovdje umjesto zakletve uvjeravaju — s uvrijeđenom gestom... »Tamna kosa, morate znati, i svijetle oči, i — no da, ne znam — pa plemenit, jest, tako je, plemenit. Nije slutio koliko šarma ima, i za nj bih čak postala prava uličarka, prava, da bi on mogao čitati knjige, ili što ja znam što je on učio, osim čitati knjige i donositi stručna mišljenja o crkvama, studirati korale, slušati glazbu — latinski, grčki — i sve o arhitekturi: pa, bio je nalik na Leni — u tami, i ja sam ga ljubila. Dvaput sam bila ovdje na kavi, vidjela ga — u kolovozu 39. i 7. travnja 40. mi je telefonirao — bila sam već udata za bogatog Knoppa, kojega sam sebi onda bila upecala — telefonirao mi, i ja sam odmah k njemu u Flensburg, a kada sam prispjela, imao je zabranu izlaska, a vani bijaše zima; osmog, tada je to bilo, kada sam stigla. Već su ležali u nekoj školi, sve spakovano da bi u noći odmarširali, ili onamo odletjeli ili brodom se odvezli — to ne znam. Zabrana izlaska. Nitko nije znao niti ikada saznao da sam bila kod njega. Ni Leni, ni njezini roditelji ili tako. Bio je izašao usprkos zabrani izlaska. Preko zida klozeta za djevojke u školskom dvorištu. Nikakve hotelske sobe, pa ni privatne. Samo neki bar bijaše otvoren, a neka djevojka dala mi je svoju sobu. Za sav moj novac, dvjesta maraka, i moj prsten s rubinom i sav njegov novac sto i dvadeset i zlatna doza za cigarete. On je mene ljubio, ja sam njega ljubila — i ništa nije marilo da je sve naokolo bilo tako kurvinski. Ne smeta, baš ništa ne smeta. Ne smeta, baš ništa ne smeta. Jest (tonsku vrpcu smo dvaput preslušali da bismo ustanovili je li Margret doista dvaput — ne smeta, baš ništa ne smeta — upotrijebila sadašnje vrijeme. Objektivno utvrđivanje: jest, upotrijebila je sadašnjost). No da, a onda je uskoro zatim bio mrtav. Kakva mahnita, mahnita rasipnost. Upitana, kako joj s tim u vezi pada na um riječ »rasipnost«, odgovorila je Margret doslovce (prema protokolu otipkanom izravno s tonske vrpce): »No vidite, sva ona naobrazba, sva ljepota, sva ona muška snaga — a bilo mu dvadeset godina, a koliko bismo se puta još mogli ljubiti i koliko se puta i bismo još bili ljubili, i ne samo u takvim kurvinskim sobama, i napolju, kada bi bilo zatoplilo — a sve tako besmisleno, ja to zovem raspinost.«

Budući da Leni i M. v. D. na isti način podržavaju ikonolatrijski odnos prema Heinrichu G-u, to smo i u ovom slučaju tražili stvarnije podatke; mogli

smo ih dobiti jedino od isusovačkih patera pergamentne kože, obojica preko sedamdeset, obojica korigirajući rukopise u redakcijskim sobama, nabrеđalim dimom od lule, premda za dva različita časopisa, ipak odnoseći se na istu temu. (Otvor nalijevo ili nadesno?), jedan je Francuz, drugi Nijemac (možda i Švicarac), prvi posivjeli plavokosi čovjek, drugi progrušane crne kose; obadvojica mudri, dobri, previjani, ljudski, obadvojica, čim smo upitali, uskliknuvši: »Ah, taj Heinrich, taj Gruyten!« (Doslovno podudaranje, sve do u gramatičke i sintetičke pojedinosti, čak i interpunkcije, jer je i Francuz govorio njemački), obadvojica odložiše svoje lule, nasloniše se nauznačke, odgurnuše rukopise, potresahu glavom, zakimaše zatim glavom, bredi sjećanjem, zatim duboko uzdahnuše te počeše govoriti; ovdje se svršava totalna i počinje samo još parcijalna suglasnost; kako je jednog gospodina trebalo potražiti u Rimu, drugoga u blizini Freiburga, te izvršiti pripremne telefonske razgovore o terminu sastanka, a sve to na velike udaljenosti, nastali su znatni troškovi, o kojima treba reći da se na kraju krajeva nisu isplatili, ako ne uzmemo u obzir »ljudsku vrijednost« takvih sastanaka, koju pak možemo, možda, postići bez tako velikih izdataka. Jer oba gospodina pridonijela su samo još pojačanoj idolizaciji pokojnog Heinricha G-a.; jedan od gospode, onaj Francuz, reče: »Bio je toliko njemački i plemenit.« Drugi reče: »Bio je tako plemenit, tako plemenit i njemački.« Da bismo pojednostavili izvještavanje, mi ćemo ovu gospodu, dok ih budemo trebali, označiti s i(susovac) 1. i i. 2. I. 1.: »Tako inteligentna i nadarena učenika nismo više imali proteklih dvadeset i pet godina.« I. 2: »Tijekom posljednjih dvadeset i osam godina nismo imali tako nadarena i inteligentna pitomca.« I. 1.: »U njemu se krio jedan Kleist.

2.: »U njemu se krio jedan Hdlderlin.« I. 1.: »Nikada nismo pokušali da ga predobijemo za svećenički stalež.« I. 2: »Nisu bili poduzeti pokušaji da ga predobijemo za naš red.« I. 1.: »To bi zaista bilo rasipanje.« I. 2.: »Čak i sv. redom fiksirana subraća su to otklonila.« Upitan za uspjehe postignute u školi, I. 1. reče: »Pa, on je naprosto u svim predmetima imao jedan, i u gimnastici, ali ne na jednoličan način, i svaki, ali baš svaki od njegovih učitelja se bojao trenutka kada bi bilo trebalo izabrati zvanje.« I. 2.: »Pa razumije se, svjedodžba od gore do dolje vrlo dobra, poslije smo za nj skovali oznaku ‚izvrsno’. Ali šta je od njega moglo postati? To je nama svima zadavalo straha!« I. 1.: »Da li diplomat, ministar, arhitekt ili pravi naučenjak, na svaki način pjesnik.« I. 2.: »Velik učitelj, velik umjetnik, velik — u svakom slučaju i vazda pjesnik.« I. 1.: »Samo za jedno nije bio sposoban,

bilo bi odveć šteta za nj: za bilo kakvu vojsku.« I. 2.: »Samo ne vojnik, to ne.« I. 1.: »A to je postao.« I. 4.: »I to su od njega učinili.«

Zajamčeno jest, da je ovaj Heinrich između travnja 1939. i konca kolovoza 1939. snabdjeven onom svjedodžbom naobrazovanja, koju zovemo maturalnom svjedodžbom, imao malo prilike da se posluži svojom naobrazbom ili se, možda, nije želio njome poslužiti. On je, zajedno sa svojim bratićem, pripadao instituciji, koja je nosila skromno ime »državna radna služba«, imao je od svibnja 1939. ovda-onda subotom od trinaest do nedjelje do dvadeset i dva sata dopusta, proveo bi od tih njemu priuštenih trideset i pet sati sve u svemu osam u željeznici, upotrijebio preostalih dvadeset i sedam sata da sa svojom sestrom i svojim bratićem pođe plesati, da igra malko tenisa, da sudjeluje u nekoliko objeda u krugu obitelji, da spava otprilike četiri do pet sati, dva do tri sata da se prepire s ocem, koji bi sve, ali zaista baš sve htio za nj učiniti đa bi Heinricha mimoišlo ono iskušenje što ga u Njemačkoj zovu odsluženje vojnog roka — Heinrich je to otklonio. Postoje svjedočanstva o žestokim prizorima iza zatvorenih vrata dnevne sobe, kada bi gospođa Gruyten tiho jecala preda se, Leni bila isključena, a zajamčena je jedna jedina Heinrichova izreka, koju je jasno čula M. v. D.: »Govno, govno i govno želim i ja biti, ništa drugo nego govno.« Budući da je Margret sigurna da je u dva ljetna nedjeljna popodneva u kolovozu pila kavu s Heinrichom, osim toga i predajom zabilježeno (iznimno po Leni), da je tek prvog svibnja učestao prvi dopust, može se mime duše računati, da je Heinrich sve u svemu sedam puta bio kod kuće, sveukupno dakle nekih sto osamdeset i devet sati — od kojih je dvadeset četiri proveo spavajući — kod kuće, četrnaest u svađi s ocem. Ovdje treba čitatelju prepustiti odluku, da li Heinricha moramo ubrojiti među miljenike sudbine. Ipak: dvaput kava s Margret. A nekoliko mjeseci poslije jedna ljubavna noć s njom. Šteta osim onog usmenog citata »Govno, govno i govno želim i ja biti, ništa drugo nego govno« nije od njega nijedan drugi citat zajamčen. Zar taj čovjek, koji bijaše jednako izvrstan u latinskom, grčkom, u retorici, povijesti umjetnosti, nije pisao nikakve listove? Pisao je! M. v. D., najusrdnije zaklinjana, nebrojnim šalicama kave i s nekoliko paketa virdžinija-cigareta bez filtera podmićena (ona je sa šezdeset i osam godina počela pušiti te »smatra da su te stvarčice divne«), povremeno je krala iz Lenine obiteljske komode, koju ona rijetko kad otvara, tri lista, koja su se brzo mogla fotokopirati.

Prvi list datira od 10. X 1939, dva dana nakon završetka rata u Poljskoj, nema ni oslovljavanja ni pozdravnih praznih riječi, napisan čitkim latiničkim,

neobično simpatičnim i 'inteligentnim rukopisom, koji bi bio dostojan i boljih sižeja. List glasi: »Vrijedi načelo da se neprijatelju ne smije nanijeti više bola nego što je potrebno da bi se postigla vojna svrha.

Zabranjeno je:
1. Upotreba otrova i otrovnog oružja.
2. Mučko ubojstvo.
3. Ubijanje ili ranjavanje zarobljenika.
4. Uskraćivanje oprosta.
5. Streljivo i oružje što prouzrokuju nepotrebne patnje, npr. dum-dum naboji.
6. Zloupotreba parlamentarne zastave (i nacionalne) zastave, vojničkih znakova, neprijateljskih uniformi, značke Crvenog križa (Ali oprez kod ratnog lukavstva!)
7. Hotimično uništenje ili oduzimanje neprijateljske imovine.
8. Pritisak na neprijateljske državljane da se bore protiv vlastite zemlje (npr. Nijemci u francuskoj Legiji stranaca).«

List 2. od 13. XII 1939. »Uredan vojnik ponaša se prema svojim pretpostavljenima i neusiljeno, pripravno, uslužno i pažljivo. *Neusiljeno* ponašanje pokazuje svojom prirodnošću, čilošću i radosnim izvršavanjem svojih dužnosti. Za *pripravno, uslužno* i *pažljivo* ponašanje neka upamti slijedeće primjere: Dođe li pretpostavljeni u sobu i pita za nekog vojnika koji u tom trenutku nije nazočan, neka se ne zadovolji samo niječnam odgovorom nego neka pođe u potragu za dotičnim. Ako pretpostavljenom padne neki predmet neka ga podređeni digne (iz stroja, ali samo na poziv). Vidi li podređeni da pretpostavljeni želi pripaliti cigaru, neka mu pruži goruću šibicu. Namjerava li pretpostavljeni napustiti sobu, neka mu otvori vrata i za njim ih tiho opet zatvori. Kod oblačenja kaputa, opasača, ulaženja ili silaženja s kola ili uzjahanja i sjahanja, uslužan i pažljiv vojnik pomaže pretpostavljenom. *Pretjerana uslužnost* i pretjerana pažljivost su nevojničke (pritvorništvo); takav dojam vojnik ne smije pobuditi. Također neka mu ne padne na pamet posve kriva pomisao da pretpostavljenom ponudi neke darove ili da mu pošalje neke pozive.«

List 3.: od 14. siječnja 1940. »Za *pranje* se razgolićuje gornji dio tijela. Vojnik se umiva hladnom vodom. Potrošak sapuna je mjerilo čistoće. Svaki dan treba prati: ruke (više puta), lice, vrat, uha, prsi i pazuha. Nokti se čiste

čistačem za nokte (ne nožem). Kosu valja nositi što kraću. Začešljava se u razdjeljak. Pudlovske glave su nevojničke (vidi i sliku). (Slika nije bila priložena listu. Op. pisca.) Ako je potrebno, vojnik se mora svaki dan brijati. Svježe obrijan treba da se pojavi: na straži, na inspekcijama, na raportima kod pretpostavljenih i u naročitim prilikama.

Nakon svakog pranja treba se *odmah* otirati. (Trljati kožu dok ne pocrveni), jer se inače prehladiš, a koža puca na hladnom zraku. Ubruse za lice i ručnike valja čuvati odvojeno.«

Leni rijetko kad govori o svom bratu; zna i znala je o njemu da kaže ne mnogo više nego da se ona njega bojala »zbog onog strašno mnogog znanja« i »onda bila iznenađena, jer je on bio tako strašno, strašno zgodan«. (Potvrdila M. v. D.)

M. v. D. i sama priznaje da ga se plašila, premda je i prema njoj bio strašno zgodan. On joj je čak pomagao donositi ugalj i krumpir iz podruma, nije se libio da joj pomaže pri pranju suđa i sl. pa »ipak — imao je nešto, znate — nešto u sebi — pa nešto u sebi, no možda — pa nešto vrlo plemenito — a pri tome je čak bio nalik na Leni. Ovo »čak« potrebuje opširan komentar, kojega se pisac odriče.

»Plemenit«, »njemački«, »bio tako strašno, strašno zgodan« — da li to nešto kaže? Odgovor mora glasiti: ne. Ostaje neka sličica, ne slika, i da tu nije bilo one ljubavne noći s Margret u mansanlnoj sobici nekog bara u Flensburgu i onog jedinog posvjedočenog citata (Govno itd.), i da nije bilo onih pisama i konačno onaj kraj: jedva navršio dvadeset i jednu gođinu, zajedno sa svojim bratićem zbog dezerterstva i veleizdaje (kontakta s Dancima) i »pokušaj prodaje borbenih sredstava, vlasništva vojske« (protutenkovskog tipa) — ne bi preostalo baš mnogo više od sjećanja dvojice isusovaca s lulama, pergamentne, gotovo sasušene kože i »jednog cvijeta, jednog cvijeta, što još uvijek cvate u Margretinu srcu« i one strašne godine 1940/41. Pa zato neka odlučnu riječ o njemu ima Margret (tonska vrpca): »Rekla sam mu da ode, naprosto, da sa mnom ode — mi bismo se već nekako progurali, pa makar morala postati uličarka — ali on nije htio napustiti svoga rođaka, koji bi bez njega bio propao: a da gdje bismo mi već mogli poći? I sve ono bordelsko oko nas, one proklete crvene svjetiljke i baršun i ružičaste tkanine i govnaste fotografije, tä to je ipak bilo odvratno. Ah, u meni još uvijek cvjeta, cvjeta — pa makar bio doživio i sedamdesetu, osamdesetu, ja bih ga još uvijek bila nježno ljubila, a što su mu onda dali da ždere: Zapad. S čitavim Zapadom u trbuhu, tako je on umro — Golgota, Akropola, Kapitol

(luđačko smijanje) — a k tome još Bamberški jahač. I za tak'u blesavost je tako sjajan mladić živio. Tak'a blesavost.«

Kada netko pita za brata, primijetivši fotografiju na zidu, Leni običava hladno, gotovo damski odgovoriti: »Već trideset godina počiva u danskoj zemlji.«

Samo se po sebi razumije da je Margretina tajna ostala sačuvana, ni isusovci, ni Leni ili M. v. D. nisu za nju saznali; pisac jedino razmišlja o tome ne bi li Margret sklonuo da to samo jednom zgodom ispripovjedi Leni: mogla bi za Leni biti mala utjeha da zna, da je njen brat prije smrti proveo jednu ljubavnu noć s osamnaestogodišnjom Margret. Vjerojatno bi se Leni smiješila, a smiješak bi joj godio. Pisac nema dokaza za H-ovu pjesničku nadarenost, osim onih citiranih tekstova koji bi mogli proći kao rani primjeri konkretne poezije.

III

Da bismo napokon dospjeli u pozadinu, moramo se sada približiti nekoj ličnosti, koju pisac samo s oklijevanjem uočava, oklijevajući, jer o njoj, doduše, postoji mnogo fotosa, mnogobrojni svjedoci, više negoli za Leni, pa ipak, baš zato ili premda postoje toliki svjedoci, nastaje nejasna slika: Lenin otac, Hubert Gruyten, koji je 1949. u četrdeset i devetoj godini umro. Osim onih osoba što su izravno bile s njim povezane — kao M. v. D., Lotte Hoyser, Leni, Lenin tast i tašta, njen šurjak — dalo se pronaći još dvadeset i dvije osobe, koje su ga u najrazličitijim životnim prilikama poznavale, većim dijelom s njim surađivale: jedanput on kao potčinjen, no većim dijelom one njemu potčinjene; osamnaest osoba iz građevinarstva, četiri služeći kao činovnici, arhitekti i juristi, jedan umirovljeni tamnički činovnik. Budući da su sve osobe osim jedne kao njemu potčinjene s njim radile, tehničari, crtači, statičari, planeri, kojima ima danas između četrdeset i pet i osamdeset godina, bit će možda najbolje da njih saslušamo tek nakon što budu dani goli podaci o Gruytenu: Hubert Gruyten, rođen 1899, bijaše izučeni zidar, učestvovao jednu godinu u prvom svjetskom ratu (»bez šarže i bezvoljan«, izjava Hoysera st.); postao je poslije rata kratkoročno polir, oženio se 1919. djevojkom iz »višeg društvenog položaja«, Leninom majkom, kćerkom namještenog arhitekta na prilično visoku položaju (građevinski direktor); Helene Barkel donijela mu je u brak svežanj turskih željezničkih đionica koje su postale bezvrijedne, no prije svega solidnu kuću za iznajmljivanje s dobrom adresom, upravo onu, u kojoj se Leni poslije rodila; osim toga bijaše to Helene koja je otkrila »što se u njemu krilo« (Hoyser st.); ona ga je navela na to da studira za građevinskog inženjera: tri godine koje je Gruyten samo vrlo nerado čuo nazivati kao svoje »godine studiranja«; njegova je žena voljela o ovom »vremenu studiranja« govoriti da je bilo »teško ali lijepo«, a starom Gruytenu je to bilo neugodno; očito on sebe nije vidio kao studenta. Nakon završenog studija, od 1924. do 1929. bio je tražen graditeljski nadglednik, i za veće objekte (ne bez pomoći svoga tasta); 1929. osnovao je građevinsko poduzeće, lavirao je sve do 1933, došavši vrlo blizu bankrota, upuštao se od 1933. u velike poslove, dospio do vrhunca svojih uspjeha 1943,

proboravio onda dvije godine, do završetka rata, u tamnici, odnosno kao robijaš, došao, riješivši se svakog slavoljublja, 1945. kući te se zadovoljio time da sastavi malu čistilačku četu, s kojom se do svoje smrti 1949. »sasvim dobro održavao na životu« (Leni). Osim toga je radio i kao iskorišćivač ruševina« (Leni)..

Upitamo li svjedoke izvan obitelji za vjerojatne motive njegova poslovnog častoljublja, onda to častoljublje neki već osporavaju, dok ga drugi označuju »kao temeljnu crtu njegova bića«; dvanaest njih opovrgavaju častor ljublje, deset ih pledira da mu je to bila »temeljna crta«. *Svi* opovrgavaju, što i tako star čovjek kao Hoyser opovrgava: da je imao ma i najmanji talent kao arhitekt; čak ni za »čovjeka gradnje« uopće mu ne priznaju neku nadarenost. Što je on, a to nitko ne opovrgava, kanda zaista bio: dobar organizator, koordinator, koji i onda, kada njegov pogon zapošljuje gotovo deset tisuća namještenika, »nikada nije izgubio pregled« (Hoyser). Značajno je da od ona dvadeset i dva vanobiteljska svjedoka, pet (dva od pripadnika »nečastoljubivosti«, tri od »temeljno-crtaša«), neovisno jedni o drugima, njega definiraju kao premišljalo; upitani što ih je nagnalo na tu začudnu definiciju, trojica naprosto rekoše: »Pa da, premišljalo — pa premišljalo je premišljalo.« Samo dvojica su snishodiljivo na pitanje o čemu je mogao toliko mudričiti, odgovorila dodatno. Umirovljeni generalni direktor građevinarstva Heinken, koji živi na selu, odgaja cvijeće i med (i začudo je nepitan izražavao svoju mržnju prema kokošima uplećući u svaku drugu rečenicu »Mrzim kokoši«), izjavio je da je Gruytenovo mudričenje »izrazito egzistencijalno mudričenje — ako mene pitate: egzistencijalno premišljalo, koje je trajno bilo u konfliktu s nekim moralom, koji mu se bio ispriječio na putu.« Drugi, otprilike pedesetogodišnji još vrlo djelatni statičar Kern, odonda činovnik u službi savezne vlade, izjasnio se ovako: »No, mi svi smo ga smatrali vitalnim, a to je valjda i bio, a budući da sam ja na ekstremni način nevitalan (netraženo ali vrlo umjesno priznanje, pisac), ja sam ga naravno poštovao i divio mu se, prije svega načinu, kako je on — koji bijaše tako priprosta porijekla — s najvećom gospodom pregovarao i upravo se s njima titrao i kako se tu snalazio, ali često, vrlo često — sjedio bi za pisaćim stolom, i zurio preda se mudričeći, ako mene pitate, jest, upravo mudričeći, a mudričio je ne o svojim poslovima; on je bio povod, te sam razmišljao o tome kako često smo mi nevitalni ljudi nepravedni prema vitalnima.«

Stari Hoyser je konačno, zapitan o »premišljalu« začuđeno uzgledao i rekao: »Na tu pomisao ne bih nikada došao, ali sada, kada čujem tu riječ,

moram reći: ne samo da ima nešto na tome, već to je doista tako. Najposlije, ja sam Huberta držao na krštenju, ta bio mi je rođak; u godinama poslije rata (čime se misli na prvi svjetski rat; pisac) ja sam mu malko pomogao, a poslije on meni na najvelikodušniji način; kada je osnovao posao, odmah me je, premda sam već bio duboko zagrezao u tridesetu, uzeo u posao; bio sam njegov glavni knjigovođa, njegov prokurist, poslije njegov ortak — pa, smijao se rijetko, to je točno, i ne samo da je donekle, već je u mnogo čemu bio igrač koji riskira. A kada je onda došla katastrofa, nisam znao zašto je to učinio, možda je riječ premišljalo tumačenje za to. Samo (ljutito smijanje) što je poslije učinio s našom Lottom, to valjda nije bilo nikakvo mudričenje.«

Nijedan od dvadeset i trojice preživjelih nekadašnjih suradnika ne poriče, da je G. bio velikodušan, »zgodan u ophođenju, trijezan, stvarno zgodan«.

Zajamčena je, jer je neovisno izrečena od dvojice upitanih svjedoka, rečenica koju je G. 1932. godine, kada je bio na rubu bankrota, bio izrekao. Mora da je to bilo malo tjedana poslije Bruningova pada. M. v. D. ovako citira onu rečenicu: »Vonja po betonu, djeco, po milijardama tona cementa, po bunkerima i kasarnama«, dok Hoyser tu istu rečenicu na slijedeči način izražava: »Vonja po bunkerima i kasarnama, djeco, kasarnama za najmanje dva milijuna vojnika. Ako preturimo idučih pola godine, onda smo na konju.«

Uoči opširnih obavještenja koja predlaže o starom G-u, ne možemo ovdje spomenuti svaku pojedinu osobu, koja je dala neka obavještenja. Pretpostavlja se da se nije štedjelo na trudu da se i za sporedno lice, koje je samo u pozadini važno, dobiju približno stvarne informacije.

U slučaju Marje van Doorn potrebno je da se u pogledu staroga G-a upotrijebi izvjesna opreznost; buduči da je bila (to jest) gotovo istih godina i potjecala iz istoga sela kao on, nije isključeno da je u nj bila zaljubljena, ili barem bacila oko na nj te je sada neobjektivna. U svakom slučaju došla je s devetnaest godina kao kučna pomočnica netom oženjenom Gruytenu, koji je rasplamtio srce sedamnaestogodišnje Helene Barkel pola godine prije, na balu arhitekata, na koji je Helenin otac bio pozvao G-a; je li je on sam za nju plamtio tolikom ljubavlju, to se ne da sasvim točno saznati; moglo bi biti neizvjesno, je li bilo ispravno, devetnaestogodišnju seljačku djevojku, za koju svi vele da je imala sasvim neslomljenu i neslomljivu vitalnost, uzeti u kuču tako mladog bračnog para. Ali nije neizvjesno da su gotovo sve izjave Marje van Doorn o Leninoj majci prilično negativne, dok Leninog oca vidi u parlamentarnoj ikonolatričnoj rasvjeti, gotovo kao u osvjetljenju uljanog

vječnog svjetla, neke voštanice ili električne svijeće ili neonske cijevi pred slikom Srca Isusova ili svetoga Josipa. Po izvjesnim izjavama Marje von Doorn dalo bi se čak zaključiti da bi pod nekim okolnostima bila pripravna da s Hubertom Gruytenom stupi u preljubnički odnos. Kada je npr. rekla da se brak počevši od 1927. počeo »kidati« a ona bila spremna sve mu dati što mu njegova žena više nije mogla ili nije htjela dati, to je ipak prilično jasna aluzija, a kada takva aluzija bude još produbena dodatnim doduše zbunjeno promrmljanim riječima »ta konačno sam tada bila još mlada žena«, onda je to potpuno jasno1. Kada su je izravno o tome pitali da li takvom aluzijom misli, da se završila ona intimnost koja se smatra centralnom točkom bračnih odnosa, onda Marja van Doorn veli na svoj zapanjujući način s neba pa u rebra »je-st, to ja mislim«, a šfo onda njene još uvijek izražajne smeđe oči izražavaju, nijemo, razumije se nagoni pisca na pomisao da tu spoznaju nije stekla samo kao promatračica obiteljskog života, već i kao nadglednica koja se brine i za posteljinu. Dalje upitana, je li misli da je Gruyten »gdje drugdje tražio utjehe«, ona to poriče čvrsto i konačno i dodaje — pisac je gotovo siguran da je pri tome čuo prigušen jecaj u njezinu glasu: — »Kao redovnik je živio, kao redovnik, a da to ipak nije bio.«

Promatramo li fotose pokojnog Huberta Gruytena — baby-fotosi ovdje ne dolaze u obzir, prvo se ozbiljno pita za savjet fotos u povodu otpuštanja sa škole — ovdje ga vidimo 1913. kao vitka mladića visoka uzrasta, plavokosa, dugonosa, nekako »odlučna«, tamnooka, ne tako kruta kao što su njegovi saučenici na slici, koji djeluju poput novaka, i odmah ćemo povjerovati u onu samo usmenu i u već mitski izraženoj formi, od učitelja, župnika i obitelji predajom zavještanu slutnju: »Ovaj će jednom dotjerati do nečega.« Do čega? Druga fotografija prikazuje ga kao naučnika koji je netom položio ispit, s osamnaest godina, 1917: poslije na nj primijenjena izreka »premišlja« nalazi na tom fotosu već psihološke potkrepe. G. je ozbiljan dečko, to se vidi na prvi pogled, vrlo lako uočljiva dobrota samo je prividno u protivnosti s jasno prepoznatljivom odlučnošću i snagom volje; budući da je uvijek fotografiran gledan sprijeda — do onih posljednjih njegovih fotosa, snimljenih godine 1949. s nekom bijednom kamerom Lenina šurjaka, već spomenutog Heinricha Pfeiffera — nikada ne postaje vidljiva proporcija duljine njegova nosa s ostalim licem, niti se može dokazati, pa kako ni čuveni portretist, koji ga je 1941. naturalistički portretirao (uljena slika, i ne baš tako loša, premda malko odveć pljosnata — slika se mogla pronaći u nekoj privatnoj zbirci u izrazito nesimpatičnoj sredini te se mogla samo kratko vremena razgledati),

nije koristio tu šansu, može se tek naslutiti, da je — skinemo li mu u ono doba moderne drangulije — izgledao kao da potječe od jedne slike Hieronymusa Boscha.

Tajne rublja je Marja samo nagovijestila, o kuhinjskim tajnama govorila je otvoreno. »Nije voljela jake začine, on je naprotiv volio da sve bude jako začinjeno — to je odmah već izazivalo poteškoća, jer sam obično morala sve dvaput začiniti: za nju lagašno, za nj jako; završilo se to tako da bi poslije za stolom sve vlastoručno ponovo začinio; već se kao dečko na selu pročuo da ćeš ga lakše razveseliti kiselim krastavcem negoli kolačem.«

Slijedeći fotos vrijedan spomena je slika sa svadbenog puta, koji je vodio u Luzern. Nikakva sumnja nije moguća: gospođa Gruyten, Helene rođ. Barkel, izgleda dražesno: nježna i usrdna, ljubezna i fina; vidi joj se, a to nitko od upućenih, pa čak ni Marja, nisu poricali: da je naučila svirati svoga Schumanna i svoga Chopina, da prilično tečno govori francuski, zna kačkati i vesti itd. i — to se mora reći: da bi možda postala intelektualka, pa možda čak i potencijalna lijeva intelektualka; naravno da se nikada — kako su je učili — nikada nije ni »dotakla« Zole, te možemo lako zamisliti, kako je morala biti užasnuta, kada je osam godina kasnije njena kćerka Leni pitala za svoju *probavu.* Vjerojatno su Zola i izmetine za nju bili gotovo dva identična pojma. U njoj se, valjda, nije krila liječnica, no sigurno joj promocija u povijesti umjetnosti ne bi bila prouzrokovala nikakvih poteškoća. Moramo biti pravedni: ako joj pružimo nekoliko uvjeta, kojih nije imala; jednu manje elegično negoli analitički baziranu naobrazbu, manje dušice, a više duše (pa neka!), i da su je mimoišla sva ona prenemaganja što su određivala njen penzionatski život, možda bi ipak bila mogla postati dobra liječnica. Posve je sigurno — da su joj samo kao potencijalna lektira pale u ruke takve frivolne knjige — ona bi prije bila postala čitačica Prousta qegoli Joycea; ovako je ipak čitala Enriku von Handel-Mazetti, Mariju von Ebner-Eschenbach, a izdašno u onom sada već antikvarno vrijednom katoličkom tjednom ilustriranom magazinu, koji je tada bio na tom području najmodernije od najmodernijega, usporedljiv s časopisom *Publik* godine 1914—20, pa ako se pored toga zna, da su joj roditelji, kada joj je bilo šesnaest godina, dali na dar pretplatu na *Hochland,* onda znamo, da nije bila snabdjevena samo naprednom već i najnaprednijom lektirom; vjerojatno čitajući *Hochland* bila je najbolje upućena u prošlost i sadašnjost Irske, te joj imena kao Pearse, Connoly, pa čak i Larkin i Chesterton nisu bila strana, pa je dokazano po njenoj još živoj sestri Ireni Schweigert rođenoj Barkel, koja u nekom

staračkom domu za bolje dame, u starosti od sedamdeset i pet godina i u društvu milozvučnih biljišućih papiga »spokojno očekuje smrt« (njen vlastiti citat), da je Lenina majka kao mlada djevojka »spadala među prve, ali baš prve čitateljke njemačkih prijevoda Williama Butlera Yeatsa i, dakako, Chestertona. Ovdje se naravno nikako ne želi nečiju literamu obrazovanost ili neobrazovanost upotrijebiti za ili protiv njega, ona djeluje lih za osvjetljenje pozadine, koja godine 1927. već pokazuje tragične sjene. Jedno je posve sigumo, kada se promatra slika sa svadbenog putovanja iz godine 1919: što god je u njoj i na njoj moglo biti zapretano — zapretana kurtizana Lenina majka sasvim sigumo nije bila; ne djeluje vrlo čulno, a nipošto ne kao da je sva nabijena hormonima, dok je on pravi tip nabijen hormonijna; moglo bi vrlo lako biti, da je ovo dvoje — u čiju bi međusobnu liubav bilo nedopustivo posumnjati — da je oboje bez ikakva erotskog iskustva započelo bračnu pustolovinu, i lako je moguće da je Gruyten prvih noći nastupio ne baš gmbo, ali možda malko nestrpljivo.

Što se tiče *njegova* poznanstva s knjigama, pisac se nipošto ne bi htio pouzdati u sud jednog od njegovih preživjelih poslovnih takmaca, koji je, nazvan »divom na građevinskom tržištu«, doslovno izrazio: »On i knjige — možda njegova glavna poslovna knjiga, to je mogla biti knjiga što ga je interesirala!« Ne, kako se može dokazati, Hubert Gruyten je doista čitao malo knjiga, na silu za vrijeme studija inženjerstva stručnu literaturu, a i inače neku popularnu biografiju Napoleona, što se može dokazati, i osim toga, što oboje izjavljuju, istim riječima, prema izjavi Marje i Hoysera, »njemu su dostajale novine, a poslije radio«.

Pošto je stara gospođa Schweigert teškom mukom mogla biti pronađena, objasnio se i jedan dotad neobjašnjen Marjin izraz koji je zujao u okolišu, koji je u piščevu notesu ostao tako dugo neprecrtan te umalo što nije pao žrtvom nestrpljivosti; ona je naime okrivljavala gospođu Gruyten da je bila »potpuno luda sa svojim bubuljicama«.[5] Kako pod tim bubuljicama nipošto nije mogla biti mišljena neka kožna bolest istoga imena (Marja: »Koža? O, ne, ne, njena je koža bila bez ljage, mislim onoga pravog Finca«), niti se u bilo kojoj izjavi mogla otkriti i najmanja veza s Finskom, mora da su tim izrazom mišljeni fenieri[6], jer osobita ljubav gospođe Gruyten prema Irskoj preuzela je poslije romantične, čak i sentimentalne oblike.

Yeats je svakako bio i ostao njen najmiliji pjesnik.

Budući da nije bilo nikakvih listova što bi se bili izmjenjivali između Gruytena i njegove žene, samo u ovom slučaju vrlo sumnjive izjave van

Doornove, preostaje jedino površna analiza fotosa sa svadbenog putovanja, snimljenog na obalnoj promenadi u Luzernu, i negativno izraženo: ovaj par zaista ne izgleda povezan erotskom ili čak seksualnom harmonijom. Ne, zaista ne. Jasno se na tom fotosu može već vidjeti što se na mnogim kasnijim slikama potvrđuje: Leni je više na oca, Heinrich na majku, premda je Leni u pogledu mirodija, sve do kruščića, više na majku, a što se tiče njenih poetskih i glazbenih simpatija, Leni se sva bila uvrgla u majku. Na hipotetsko pitanje kakva bi djeca proizašla iz mogućeg braka između Marje i Gruytena moglo bi se ovdje lakše negativno odgovoriti negoli pozitivno: sasvim sigurno ne takva, na koje bi se opatice i isusovci pergamentne kože još desetljeća poslije otprve sjetili.

Što je god između dvoje supruga išlo krivo ili nesporazumno, zajamčeno je po najintimnijim poznavaocima obiteljskog života Gruytenovih, čak i po ljubomornoj van Doornovoj: nikada nije bio neučtiv, neviteški ili samo imalo grub prema njoj, a da je ona njega obožavala, to je, čini se, dokazano.

Stara dama Schweigert, rođ. Barkel, koja ama baš nimalo nije nalik na Yeatsa ni Chestertona, prostodušno je priznavala da joj do ophođenja s njenim šurjakom pa ni sa sestrom poslije njene udaje »nije bilo mnogo stalo«: bila bi mnogo radije vidjela da joj se sestra udala za pjesnika, slikara, kipara ili barem arhitekta; nije izričito rekla da joj je Gruyten odveć vulgaran; ona je to negativno izrazila: nije joj bio »dovoljno profinjen«; upitana za Leni, izgovorila je samo dvije sitne rječce »No da«, i nakon usrdnog salijetanja da kaže nešto više o Leni, ostala je kod svog »No da«, dok je Heinricha bez ustezanja reklamirala za Barkelove: čak ni činjenica da je Heinrich, »praktički uzevši, imao na duši njenog sina Erharda, on tako nešto ne bi nikad bio učinio iz vlastite pobude«, nije bila kadra da umanji simpatije za Heinricha; izjavila je za nj, da je »ekstreman, vrlo ekstreman, ali nadaren, gotovo genijalan«, i pisac je imao razdvojeni dojam da nije naročito žalila zbog rane smrti svoga sina, te se radije ograničavala visokoparnim riječima kao »velika sudbonosna vremena«, to više što je išla tako daleko, da je u pogledu svoga sina pa i Heinricha dala vrlo čudnovatu izjavu, kojoj bijahu potrebne mnogostruke kontrole i historijske korekture. »Obojica su izgledala«, znala je doslovce reći, »kao da su kod Langemarcka pali.« Ako pomislimo na problematiku Langemarcka, problematiku mitosa o Langemarcku, ako pomislimo na razliku između 1914. i 1940. te nadalje pomislimo na otprilike četiri tuceta zamršenih nesporazuma, što ih ovdje ne moramo sve objašnjavati, onda ćemo možda moći razumjeti, da se pisac od

gospođe Schweigert učtivo, ali hladno, premda ne zauvijek oprostio; a kada je poslije od svjedoka Hoysera saznao, da je dotad ominozan suprug Schweigert kod Langemarcka bio teško ranjen, tri godine proveo u bolnici, bio je »naprosto sasvim izrešetan« (Hoyser), da se 1919. oženio s Irenom Barkel, koja ga je u počasnoj službi njegovala; da se u tom braku rodio sin Erhard, no gospodin Schweigert, tako omršavio i odan morfiju, da »je još jedva našao mjesto na svom tijelu gdje bi mogao zabosti iglu« (Hoyser) — 1923. kao dvadeset sedmogodišnjak umro, s s oznakom zvanja: student, mnogi bi mogao pomisliti, da je ta neobično damska žena Schweigert potajno gajila želju da bi joj muž bio kod Langemarcka pao. Za život je zarađivala kao meštarka zemljištima.

Od 1933. Gruytenov posao napreduje, najprije uzastopce, od 1935. strmo, od 1937. okomito uvis; prema izjavama njegovih nekadašnjih suradnika i nekolicine stručnjaka zarađivao je na Zapadnom obrambenom nasipu tako »ludo« ali je prema izjavama Hoysera već 1935. »nakupovao za skupe pare ponajbolje specijaliste za gradnju bunkera«, dugo prije vremena nego što ih je mogao »ubaciti«. »Mi smo uvijek radili s kreditima u visini, pred kojom mi se još i danas vrti u glavi.« Gruyten je naime sve ulagao u to što je nazivao »Maginot-kompleksom« svih državnika; »čak kada mit o Maginot-liniji bude već davno uništen, on ipak djeluje (Gruytenov citat, prema Hoyseru) dalje i vazda će dalje djelovati, samo Rusi nemaju taj kompleks, jer je njihova granica odveć duga; oni taj mit sebi uopće ne bi mogli ni priuštiti, ali će se još uspostaviti hoće li to biti na njihovu sreću ili nesreću. Hitler ga svakako ima, pa makar propagirao i prakticirao pokretni rat, on sam ima kompleks bunkera i tvrđava, vidjet ćeš.« (Izjavljeno početkom 1940. još prije osvojenja Francuske i Danske.)

U svakom slučaju: već 1938. bila je tvrtka Gruyten šest puta veća negoli 1936, kada je bila šest puta veća nego 1932; 1940. bila je dvaput veća nego 1938, i (Hoyser) »1943. više se uopće ne bi moglo reći kakvih je dimenzija«.

Jedno svojstvo staroga Gruytena svi potvrđuju, premda s dva različita vokabla: jedni ga nazivaju »smionim«, drugi »neustrašivim«, izvjesna manjina od dva-tri posto zove ga luđakom koji boluje od golemaštva. Stručnjaci još i danas potvrđuju, da je Gruyten bez sumnje najbolje specijaliste za bunkere zarana unajmljivao i drugim preotimao, a kasnije i bezobzirno upošljavao francuske inženjere i tehničare, koji su sudjelovali u izgradnji Maginot-linije, i on da je (činovnik naoružanja na visoku položaju, koji također ne želi da mu ime bude spomenuto) »točno znao: štednja na

nadnicama i plaćama u inflacionim vremenima je glupost«. Gruyten je dobro plaćao. Njemu je u ono vrijeme četrdeset i jedna godina. Odijela po mjeri »od skupog, ali ne nametljivo skupog materijala« (Lotte Hoyser) učinila su od »stasita muškarca stasita gospodina«. On se čak nije ni stidio svoga novo stečenog bogatstva, te je štoviše jednom suradniku (Werneru von Hoffgauu, arhitektu iz stare obitelji), izjavio: »Svako je bogatstvo jedanput novo, i vaše, kada ste upravo postali bogati, a to još niste bili.« Gruyten se protivio da gradi vilu (do svoje smrti govorio je »filu«, ma koliko su ga popravljali), u četvrti koja je postala obligatorna za ljude koji su u ono vrijeme postajali imućni.

Bilo bi neodgovorno Gruytena smatrati za nedotupavna i nezgrapna čovjeka uspjeha; on između ostalog ima sposobnost, koja se ne da naučiti niti je nasljedna: on se razumije u ljude, i svi mu se njegovi suradnici, arhitekti, tehničari i trgovci dive, a većina ga poštuje. Izobrazbu i odgoj svoga sina planira brižljivo i točno ih prati i kontrolira; često posjećuje mladića, rijetko ga dovodi kući, jer neće — prema začudnoj zajamčenoj izjavi (Hoyserovoj) — da se uprlja poslovima. »On pomišlja na naučenjačku karijeru za nj, ne da postane bilo kakav profesorčić, već onakav kakav bijaše onaj za kojeg smo jednom gradili onu vilu.« (Hoyser — prema H-ovoj izjavi, riječ je o prilično poznatom romanistu, čija biblioteka, čija upućenost u svjetska zbivanja, »čije izravno i srdačno ophođenje s ljudima« mora da su Gruytenu imponirali.) S nestrpljenjem je utvrdio kako njegov sin, kad mu je bilo petnaest godina, »španjolskim još ne vlada tako dobro kako sam ja to očekivao«.

Jedno nije nikada činio: da Leni smatra glupom guskom. Njen bijes prilikom prve pričesti nije ga nipošto ljutio (on se, što se vrlo rijetko moglo dokazati u njegovu životu) u sav glas tome smijao, i njegov je komentar glasio: »Ta točno zna što želi.« (Lotte H.).

Dok njegova žena sve više blijedi te postaje pomalo plačljiva i bogomoljačka, on ulazi u »najbolje godine«. Jedino nije nikada imao niti će to do kraja života imati: komplekse manje vrijednosti. Možda je maštao — što se sina tiče sigurno, a što se tiče njegovih želja u pogledu sinovljevog znanja španjolskog jezika čak i posve sigurno. Trinaest godina nakon što (prema Marji von Doorn) više ne postoje supružanski odnosi između njega i njegove žene, on je još uvijek ne vara, svakako ne s drugim ženama. Osjeća začudnu odvratnost prema svinjarijama, i to otvoreno pokazuje, kada tu i tamo mora sudjelovati u nekim »večerima za gospodu« gdje se neizbježno oko dva, tri sata izjutra postigne izvjesni stadij, kada netko od gospode zaželi

kakve »vatrene Cerkeskinje« donosi mu izvjesno podrugivanje što ga mirno prima (Werner von Hoffgau, koji ga je kroz godinu dana ponekad pratio na takve večeri za gospodu).

Kakav je to čovjek, zacijelo se pita čitatelj koji za to vrijeme postaje sve nestrpljiviji, kakav je to čovjek, koji tako rekavši natenane provodi dane u suzdržljivosti, koji zarađuje na ratnim pripremama i na ratu što je buknuo, čiji je godišnji promet (prema Hoyseru) godine 1935. od jednog milijuna porastao 1943. na milijun mjesečno, a koji 1939. kada je njegov promet na četvrt godine, kažu, ipak morao iznositi jedan milijun, sve pokušava da svoga sina izvuče iz te stvari na kojoj se on sam obogaćuje?

U godinama 1939. i 1940. nastaje nekakva razdraženost između oca i sina koji povremeno dolazi kući, koji se spustio s ono tri brda Zapada te negdje, udaljeno četiri sata željeznicom, odvodnjava barovita zemljišta, pa makar za to vrijeme na veliku želju svoga oca, koji je nekom španjolskom isusovačkom fratru platio poseban mastan honorar, mogao Cervantesa čitati u izvorniku. Između lipnja i rujna sin posjećuje obitelj sedam puta, između kraja rujna 1939. do početka travnja 1940. gotovo pet puta te je odbio da se posluži »dugom rukom« očevom, koja mu se otvoreno bila ponudila, a oca ne bi bilo stajalo »ni po muke« (svi citati od Hoysera st. i Lotte) da ga dade »otkomandirati na neki prikladniji položaj« ili da mu kao bezuslovno za ratnu industfiju potrebnom suradniku ishodi njegov trajni otpust iz vojske. Kakav je to sin, koji, za stolom kod doručka, upitan za zdravlje i u kakvim životnim prilikama u vojsci živi, izvuče knjigu iz džepa s naslovom: Reibert, *Pouka o službenim propisima u vojsci, izdanje za protutenkovske strijelce,* nanovo obrađena po nekom majoru dru Allmendigeru, te iz te knjige čita o čemu u listovima još nije pisalo: gotovo pet stranica duga rasprava pod naslovom »Iskazivanje počasti«, u kojoj se detaljirano opisuju svi načini vojničkog pozdravljanja u hodu, ležanju, stajanju, sjedenju, na konju i u autu i tko koga i kako ima pozdraviti? Treba sebi predstaviti da se ovdje radi o ocu koji nipošto ne čuči trajno kod kuće i čeka da mu sin dođe u pohode; to je otac koji se, odonda mu je već stavljen na raspoloženje vojni avion (Leni silno uživa u letenjul), ne samo kao mnogo — već i kao previše zaposlen čovjek, i to nadasve važnim stvarima, samo od vremena do vremena može osloboditi, te mora otkazati važne termine, koji sastanke s ministrima (!) ponekad pod vrlo slabim izgovorima (zubar etc.) mora otkazati da ne bi zakasnio na sastanke sa svojim ljubljenim sinom — a kojemu onda ljubljeni sin iz toga Reiberta, u novoj obradi izvjesnog dra Allmendigera, čita propise o

pozdravljanju, sin kojega bi otac najradije vidio kao direktora Instituta povijesti umjetnosti, ili barem Arheološkog instituta u Rimu ili Firenci?

Je li sada još potreban neki komentar, kako su ti »kratki časovi kod kave«, ti doručci i objedi »za sve koji su u njima sudjelovali bili inožda ne samo nelagodni, da su postajali sve mučniji, upropašćavajući sve više živce, i konačno postali užasni« (Lotte Hoyser). U ono doba dvadesetšestogodišnja Lotte Hoyser rođ. Berntgen, snaha mnogo citiranog prokurista i glavnog knjigovođe Otta Hoysera, bijaše zaposlena kao sekretarica u Gruytenovoj službi, koji je i njenog muža, Wilhelma, prolazno zapošljavao kao crtača. Budući da je Lotte već u odlučnim mjesecima godine 1939. bila zaposlena kod Gruytena, te od vremena do vremena sudjelovala i na ponekim kavama u društvu Gruytenova sina koji je došao na dopust, moglo bi se ovdje možda usput spomenuti njen sud o samom Gruytenu, koga je opisala kao »naprosto fascinantnog, ali u ono vrijeme konačno ipak kriminalnog«. Stari Hoyser rado koketira s »erotskim, ali dakako platonskim odnosom svoje snahe prema Gruytenu, u čiju erotsku sferu je ona u svakom slučaju i spadala, a razlika u godinama nije iznosila ni cijelih četrnaest godina. Cak su se pročule teorije (čudno je da su proistekle od Leni, one međutim nisu izravno, samo neizravno potvrđene po onom nepouzdanom Heinrichu Pfeifferu), da je Lotte »za oca već onda predstavljala pravo pravcato zavođenje, čime ne mislim *zavodnicu«.* Lotte svakako opisuje ove obiteljske kave, na koje bi stari Gruyten ponekad doletio iz Berlina ili Munchena, pa čak i iz Varšave, kako neki tvrde, »kao nešto naprosto strašno«, M. v. D. je ta zajednička blagovanja nazivala nečini »strahovitim, apsolutno strahovitim«, dok se Leni ograničava na komentar »zlo, zlo, zlo«.

Dokazano je, čak i po neobjektivnoj svjedokinji ka-; kva je M. v. D., da su ti dopusti gospođu Gruyten »naprosto upropaštavali; nije bila dorasla tome što se tu događalo«. Lotte Hoyser govori jednoznačno o nekoj »intelektualnoj varijaciji ocoubojstva« i tvrdi da su politički uništavajući citati iz spomenutog Reiberta »baš zato pogodili Gruytena, jer se kretao usred politike, štoviše saznavao političke tajne velikog značenja: kao npr. izgradnju kasarna u Porajnju, davno prije njegova zaposjedanja — i planiranu izgradnju golemih bunkera za zaštitu od zračnih napadaja — i baš stoga nije želio kod kuće ništa čuti o politici«.

Leni te tri četvrtine godine nije proživjela tako snažno, možda ne tako pažljivo kao drugi promatrači; ona je za to vrijeme — otprilike u srpnju 1939. — uslišala jednog muškarca, ne, ona bi ga bila uslišala da ju je molio da ga

usliša; ona doduše nije znala je li to zaista bio onaj pravi kojega je tako čeznutljivo iščekivala, ali je također znala, da će to tek onda znati pošto je on bude zamolio da ga usliša. Bijaše to njen rođak Erhard Schweigert, sin žrtve kod Langemarcka, i one dame, koja je za nj tvrdila da je izgledao kao da je pao kod Langemarcka. Erhard, koji je, »na temelju jedne krajnje senzibilne dispozicije« (njegova majka) stradao na tako truloj instituciji kakva je odgojna eskalacija kao što je maturalni ispit, te je čak prolazno bio poslan kući od tako neumoljive institucije kao što je državna radna služba i koji je nastojao da dobije »odvratnu službu« (vlastiti citat prema M. v. D.) učitelja pučke škole, i to tako da se isprva privatno podvrgao pripremanju ispita darovitosti, bio je potom neočekivano ipak pozvan u onu grubu instituciju, gdje se našao sa svojim rođakom Heinrichom, hoji ga je uzeo pod svoju zaštitu te povodom svojih putovanja na odsustvo prilično otvoreno pokušavao da ga spari sa svojom sestrom. Kupovao im je ulaznice za kino i na taj ih način »pustio da idu svojim putem«, (M. v. D.), zaricao bi s njima sastanak poslije kina, ali onda ne bi »otišao onamo« (vidi gore). Budući da je Erhard na taj način ne samo veći dio svoga dopusta, ne, već cio dopust provodio kod Gruytenovdh, svojoj majci samo sporadično odlazio u kratke posjete, ona je do dana današnjega ogorčena; upravo užasnuta je odbijala mogućnost, da je mogla postojati ljubavna afera »s ozbiljnim namjerama« između njenoga sina i Leni. »Ne, ne, još jedanput ne — ta ,no-da — djevojka* — ne!« Međutim je nešto, ako išta, sigurno, da se ne da poreći činjenica da je Erhard već od prvog svog odsustva — otprilike u svibnju 1939 — Leni po svim pravilima obožavao; za to ima vjerodostojnih i sigurnih svjedoka: osobito Lotte Hoyser, koja otvoreno dopušta: »Erhard bi zacijelo bio bolje prošao nego što se poslije dogodilo, u svakom slučaju od onoga što se dogodilo 1941. Možda ne bolje od onoga što se zbilo 1943.« Ona je, prema vlastitom priznanju, više puta pokušala da Leni i Erharda odmami u svoj stan i da ih ondje ostavi nasamu, »da bi, do vraga, konačno sve krenulo kao podmazano. Do vraga, mladiću su bile dvadeset i dvije gođine, bio je zdrav, neobično ljubezan. Leni bijaše malo više od sedamnaest i ona — to vam velim sasvim otvoreno — bijaše zrela za ljubav, bijaše žena, divna žena, već onda, ali vi ne možete ni zamisliti koliko je taj Erhard bio bojažljiv.«

Ovdje treba, da ne bi opet ili već opet nastali nesporazumi, okarakterizirati Lotte Hoyser. Godište 1913, 1,64 visoka, težina 60 kg, žena progrušaine smeđe kose, suhe kao barut, dijalektički nadarena iako ne školovana, možemo je nazvati osobom značajne bistrine, bistrijom od

Margret. Budući da je u Erhardovo vrijeme živjela prilično usko povezana s Gruytenovima, čini se da je daleko povjerljivija svjedokinja negola van Doornova, koja u svemu što se odnosi na Leni, naginje ikonolatriji. Kada se poveo razgovor o njenom spomom odnosu prema starom Gruytenu, govorila je i o tome otvoreno: »Pa, s nama dvoma je već onda moglo nešto biti, to priznajem, a on je već i tada mogao nešto postati, što je postao 45; ja sam već onda kudila sve što je činio, ali on se u to razumio, ako znate što mislim. Žena mu je bila odveć plašljiva, i prestrašena tim trgovanjem za naoružanje, koje joj je naprosto ulijevalo stravu te ju je paraliziralo; da je bila aktivnija i manje sanjarski raspoložena, bila bi sina skrila negdje u Španjolskoj, ili što ja znam, u neki samostan ili, što se mene tiče, u onoj zemlji Feniera, kamo bi se jednom mogla odvesti i sve vidjeti, a naravno da su i moga muža i toga Erharda mogli izvući iz njemačke historije. Da ne nastane kakav nesporazum: Helene Gruyten nije bila samo zgodna, bila je dobra i mudra, ali nije bila, ako znate što mislim, dorasla tim stvarima niti politici, niti poslu, niti tom strahovitom samorazaranju, kojem je taj mladić svjesno išao u susret. Jest, istina je što su vam drugi ispripovjedili (Margretino se ime nije odavalo. Pisac.) Prožderao je sav Zapad — a što je sada već imao u rukama? Sasvim malešnu gomilicu govna, ako mene pitate, i našao se licem u lice s tom neopisivom svinjarijom. U tome ima odveć Bamberškog jahača, a odveć malo seljačkog rata. Ja sam već kao četrnaestogodišnje derište 1927. polazila tečaj o socijalnopolitičkim pozadinama seljačkog rata, i ja dakako znam da Bamberški jahač nema nikakve veze sa seljačkim ratovima — ali molim, dajte odrežite mu uvojke i obrijte ga — što ćete dobiti, što će ostati: prilično jeftin i neukusan sv. Josip. Dakle: u dječaku ima odveć od Bamberškog jahača, a u majci odveć želučane kiseline — ona mi je to jednom dala da čitam, i bijaše to zaista lijepo; bila je divna žena, o tome nema sumnje i vjerojatno bi joj bilo trebalo samo nekoliko injekcija hormona; a dečko, Heinrich: bio je da se zaljubiš u nj, jest, i valjda nije bilo nadaleko žene, kojoj na licu ne bi zatitrao nekakav čudan osmijeh, kad bi ga ugledala; samo još nekoliko pametnih homoseksualaca i žena nanjušit će pjesnika. Razumije se da je to bilo pravo pravcato samoubijanje što je on radio, to je sasvim jasno, i ja se pitam zašto je Erharda povukao sa sobom — no možda je ovaj želio da bude povučen. To se ne zna; dva Bamberška jahača, što su zajedno željela umrijeti, a to im je i uspjelo: stavili su ih uza zid, a znate li što je Heinrich zavikao prije no što su ga ustrijelili: ‚Poserite se na Njemačku!' I to je bio kraj jednog odgoja i obrazovanja, koje je zacijelo bilo jedinstveno, a k tome je

jednom već bio u toj govnastoj vojsci; je li možda bilo dobro tako: ta bilo je još dosta drugih mogućnosti umiranja između travnja 1940. i svibnja 1945. Stari je imao dovoljno veza te je dao sebi poslati spise, pribavio mu ih nekakav general, ali nikada nije zavirio u njih, samo je mene zamolio da mu ispripovjedim ono najbitnije. Oba mladića su Dancima jednostavno ponudili na prodaju čitav protuavionski top, tj. htjeli su da im se plati fiktivna vrijednost metala, nekih pet marka ili tako nešto, i znate li što je taj tihi, bojažljivi Erhard u procesu rekao: »Umirem za časno zvanje, za trgovinu oružjem.«

Piscu se učinilo potrebnim da još jednom potraži gospodina von Hoffgaua, pedest i pet godina, koji je nakon prolazne djelatnosti u vojsci, »kojoj sam stavio na raspoloženje svoja iskustva u službenoj funkciji kao čovjek građevinar«, sada u pokrajnom krilu malog dvorca na vodi svojih pređa, imao mali arhitektonski biro a koji služi isključivo miroljubivim ciljevima, naime »izgradnji stanova u stambenim naseobinama«. Moramo sebi von H-a (koji se, a da nije za to posebno zamoljen, naziva nevitalnim, ali bi to mogao bit-i) zamisliti kao sjedokosa neženju, za koga je, prema skromnom piščevu mišljenju »Arhitektonski biro« samo izlika, da sate i sate promatra labude na jezeru dvorca i djelatnost u i izvan unajmljenih zgrada ekonomije, da poduzima šetnje kroz polja (točnije rekavši: repišta), da samo ljutita lica pogleda uzgor u nebo, kada bi opet jednom neki starfajter proletio; izbjegava druženje s bratom, koji stanuje u dvorcu, »zbog izvjesnih transakcija što ih je uz upotrebu moga imena, ali bez moga znanja, u odjeljenju sto sam ga u ono vrijeme vodio, udešavao.« Na von H-ovim, lako odebljalim senzibilnim usnama pokazuje se gorčina, ne osobna, prije neka apstraktno-moralna, koju on kao što se piscu činilo, uspavljuje nekim pičem, koje, ako se uživa u velikim količinama, spada među najopasnije: starim šerijem. Svakako je pisac na smetljištu otkrio začudo mnogo praznih boca šerija i zabrinjavajuči mnogo punih u H-ovom »ormaru za crtanje«. Bilo je potrebno nekoliko posjeta seoskoj krčmi, da bi se neke obavijesti, što ih je gospodin von H. uskračivao riječima »moje su usnice zapečačene«, doznale barem u kolportažnom obliku.

Ovo što slijedi je sažeto razlaganje razgovora što ih je pisac prilikom posječivanja krčme vodio s nekih desetak stanovnika sela Hoffgausen; simpatija seoskih stanovnika pripadala je jednoznačno nevitlanom Werneru, njihovo poštovanje, njihov gotovo več drščučim glasom izraženi respekt očito vrlo vitalnom bratu Arnoldu; očito je — prema izjavama seljana —

Arnold unutar štaba za planiranje kojim je upravljao njegov brat, pomoču CDU-poslanika, bankara, lobista[7] najrazličitijih grupa čak i pritiskom na ministra obrane postigao, da »stotinama godina čuvena Hoffgausenova šuma« i odgovarajući velik broj polja budu izabrani kao aerodrom NATO-a. To je — prema izjavi stanovnika sela — bio »pedeset-, četrdest-, ali najmanje tridesetmilijunski posao«, i to se sada zbivalo (stanovnik sela Bernhard Hecker, zemljoradnik) *»u* njegovu odjeljenju *protiv* njegove volje *sa* dopuštenjem obrambenog odbora.« Hoffgau, »Gruytenu do groba zahvalan, jer me je kao mlada čovjeka spasio od ove njemačke vojske, učinivši me svojim osobnim referentom, ta ja sam mu se, kad mu je onda loše išlo, mogao barem revanžirati«, oklijevaše trenutak prije no što je izvijestio o misterioznoj Heinrich-Erhard-dogodovštini. »Budući da je vama kanda toliko stalo do toga, ja ću vam odati tajnu. Gospođi Hoyser nisu bili poznati cjelokupni spisi, ali također ni cjelokupni problem. Ona je dobila samo spise sudske parnice, a i te samo djelomično te izvještaj potporučnika, zapovjednika odreda za strijeljanje. A zapravo je stvar bila tako zaj mršena da će me stajati muke da je točno rekonstruiram. No, Gruytenov se sin protivi da ga otac protežira, ali Gruyten ga je protežirao protiv njegova pristanka te se brinuo za to — to je za nj bila malenkost — da su njega i njegova rođaka ponajprije premjestili u neku blagajničku ispostavu u Lübecku, jedno dva dana nakon zaposjedanja Danske. No — mislim na starog gospodina Gruytena — on nije računao s tvrdokomošću svojega sina, koji se, doduše, zajedno sa svojim rođakom odvezao u Lubeck, ali odanle, kada je vidio kamo je dospio, odmah se vratio u Dansku, bez zapovijedi za kretanje, bez premještaja — i to bijaše, dobronamjemo interpretirano: odlaženje od čete, a strogo interpretirano: dezerterstvo; to bi se još nekako dalo izgladiti: ali što se nije dalo izgladiti: oba su mladića pokušala Dancima prodati jedan protutenkovski top, i premda Danac nije pristao na kupnju — a to bi zaista bilo samoubojstvo i sasvim besmisleno — to bijaše prestupak, tu više nije pomagala nikakva protekcija — ništa više nije pomagalo, i došlo je kao što je moralo doći. Bit ću iskren prema vama i priznati da sam kao Gruytenov osobni referent, premda smo onda u Danskoj imali velikih projekata i poznavali gotovo čitav generalitet, imao poteškoća da se domognem tih spisa, a pošto sam ih bio pročitao, ja sam ih — no, pa recimo — u prečišćenom, interpoliranom ili — ako hoćete — redigiranom obliku dao dalje gospođi Hoyser, koja bijaše Gruytenova tajnica; tu je naime bila napisana sva sila stvari o ‚prljavim poslovima' — a time ga nisam htio osramotiti.«

Lotte H., koja pomišlja samo s bolnim uzdahom na to da napusti svoj lijepi stančić s vrtom na krovu u središtu grada, nije mogla bez uzdisanja te uvijek s novim cigaretama, uvijek ponovo gladeći svoju glatku, podrezanu sivu kosu i neprestano posrkujući iz svoje šalice kave »govoriti o toj stvari«. »Da, da, mrtvi su, i u to se ne može sumnjati, da li zbog dezerterstva, ili jer su pokušali da unovče onaj top — mrtvi su, i ja ne znam jesu li to zaista željeli. Uvijek mi se činilo da je u tome bilo prilično mnogo literature, i mogla bih zamisliti, da su prilično začuđeni i prestrašeni tamo stajali uza zid i čekali na zapovijed ‚na nišan!' Pa ipak je Erhard imao Leni, a Heinrich, no, taj je svaku mogao imati. To što su ta dva mladiča učinila, čini mi se prilično njemački, i točno tamo, u Danskoj, gdje smo tada počeli ostvarivati svoje sasvim velike projekte. No, lijepo. Pa što se mene tiče, možemo to nazvati simbolikom s tri »l«, molim. Kod moga muža, koga su nekoliko dana zatim, tamo kod Amiensa pustili da padne, kod toga nije bilo to; taj bi rado bio živio, ne samo simbolički, a ne bi bio ni rado umro simbolički, taj se bojao i ništa više; u njemu je bilo mnogo dobra, ali to su uništili u konviktu, gdje je bio do svoje šesnaeste godine, da bi postao svećenik, dok najzad nije uvidio da su to bile sve same gluposti, samo što je bilo odveć kasno. I on je zadržao taj teški kompleks da ne maturira — to su mu utuvili u glavu — a mi smo se onda upoznali kod Slobodne mladeži, 'Braćo, k suncu, k slobodi!' i tako, a čak smo i posljednju kiticu znali napamet: 'Braćo, zgrabite puške, u odlučnu bitku je poć. Komunizmu slava i dika, i u budućnosti i sva moć' — samo nas naravno nisu naučili, da je komunizam od 1897. bio nešto drugo nego onaj od 27/28, i moj Wilhelm, taj nije bio od onih koji bi ikada posegao za puškom, nikad, a za one idiote je to morao učiniti i za to je morao pasti, za tu govnariju — čak je u tvrtki bilo ljudi koji su tvrdili, da je njegov rođeni otac u suglasnosti s Gruytenom brisao Wilhelma s popisa neminovno potrebnih, pa čak se nešto šuškalo o ženinom izdajstvu, ali, ta ne rnože se izdati tako vjeran čovjek kakav je bio Wilhelm, ja to nisam mogla ni onda kada je bio mrtav. Pa onda stari. Da, moglo je već onda do nečega doći između njega i mene; što je mene na njemu fasciniralo bijaše to, kako je taj visoki koščati seoski mladić, koji imađaše lice proletera, postao visok, koščat gospodin — ne graditelj, ne arhitekt — strateg, ako hoćete znati. I to bijaše ono što me je osim njegove visine, mršavosti i koštunjavosti toliko na njemu fasciniralo: ona strateška nadarenost. Mogao je isto tako postati bankar, a da ne bi bio imao ‚ni pojma' o novcu, ako znate što mislim. Imao je kartu Evrope obješenu o zid u kancelariji, u nju su bile zabodene igle i tu i tamo pokoja

zastavica, i dosta mu je bilo da baci jedan pogled — a za sitnariju nije mario. I razumije se, imap je vrlo uspješan trik, što ga je naprosto naučio od Napoleona — mislim jedina knjiga koju je čitao, i bila je to prilično glupa napoleonska biografija — trik bijaše tako jednostavan, a možda to i nije bio trik, več je u tome bilo malko prave sentimentalnosti. Počeo je 29. pomalo na širokom kolosijeku, s četrdeset radnika, predradnika i tako dalje — pa mu je uspjelo da ih usprkos privrednoj krizi sve zadrži, nikoga ne otpusti i nije se libio ni od kakva bankovnog trika ni od prodaje mjenica, — uzimao štaviše kredite s lihvarskim kamatima — i tako je 1933. imao otprilike četrdeset ljudi koji nisu dopuštali da se ma bilo što kaže protiv njega, čak ni komunisti, kojih je među njima bilo, a on nije dopuštao da se išta učini protiv njih te je svima pomagao i u političkim poteškoćama, pa možete zamisliti, da su u toku idućih godina napravili sasvim lijepu karijeru, kao Napoleonovi narednici; predao bi im čitave projekte, a poznavao je svakoga pojedinog od njih po imenu, poznavao imena njihovih žena i djece, pitao za njih kad bi ih susreo, o svim pojedinostima — i znao je, na primjer, kada bi koje od djece propalo u školi i tako dalje. A kad bi ponekad došao na gradilište te primijetio da je negdje dogustilo, latio bi se lopate ili sjekire, a gdjekad bi i učinio potrebnu vožnju teretnim kolima — i vazda bi ondje prionuo, gdje bi zaista bilo potrebno. Ostalo možete zamisliti. Do novca mu nije bilo ništa stalo. Bio mu je naravno potreban kao štafaž: odijela, automobili, pokućstvo, ovda-onda kakvo društvo, ali kako je ulazio velik novac, odmah ga je opet investirao, a osim toga pravili su se i dugovi. ‚Živjeti na kredu, Lotte’, rekao mi je jednom, ‚do grla u dugu, to je jedino ispravno’. Pa onda, njegova žena, ona je primijetila ‚što se u njemu krije’ — jest, ali što se u njemu zaista krilo i što je iz toga iskrslo, to ju je naprosto prestrašilo; htjela ga je učiniti velikim, voditi veliku kuću i tako, ali nije htjela biti udata za šefa generalštaba. Ako mi dopustite komični izraz, a možda ga razumijete: on je bio onaj apstraktni, a ona je bila realistkinja, premda bi se moglo činiti baš obratno. Bože moj, smatram kriminalnim što je sve učinio: njima je gradio bunkere, aerodrome i glavne stanove, a kada se ja ponekad odvezem u Holandiju ili Dansku, vidim na obali one bunkere koje smo mi gradili, i meni dođe da povratim — pa ipak: bilo je to doba moči, doba za moć, a on je bio eovjek moći, kojemu samom do moći nije bilo nimalo stalo, baš tako malo kao ni do novca. Što je njega dražilo to bijaše igra, jest, bio je igrač — ali i odveć ranjiv: imali su dečka, a taj nije htio da bude pošteđen, od toga blata.«

Pokušaj da Lotte vratimo na drugu temu ovoga intervjua: Lenin odnos

prema onom Erhardu — najprije se potpuno izjalovio. Opet cigareta i nestrpljiv pokret rukom. »To će već doći, najprije me pustite da se izbrbljam. Samo, da jedno bude jasno: nas dvoje, mi smo se već onda dobro slagali, a došlo je i do nekoliko nježnosti ili kako to već želite nazvati, koje su prilično ganutljive za četrdesetogodišnjeg muškarca, koji se našao sa dvadeset sedmogodišnjom djevojkom. Bilo je naravno i cvijeća, a dvaput poljubac na podlakticu, a ono senzacionalno: on je štaviše u Hamburgu jedanput pola noći proplesao sa mnom u hotelu; to nije nikako bilo u skladu s njim. Zar vam još nije palo u oči da su ‚veliki muškarci' uvijek loši plesači. No, pa ja sam prilično hladna i nepristupačna s drugim muškarcima, osim sa svojim mužem i imam prokletu osobinu koje se dugo nisam mogla osloboditi: ja sam vjerna. To je kao kletva. Nije zasluga, prije sramota — što mislite kako sam tu ležala, noću sama u svojoj postelji, kada su djeca spavala, kada su moga Wilhelma, moga muža, zbog one govnarije kod Amiensa pustili da padne? I ni jedan jedini, ni jedan jedini nije me se srnio dotaći do 45. godine — i to sve protiv moga uvjerenja, jer ja ništa ne držim do uzdržljivosti i tako, a 45. prošlo je pet godina, da, te smo nas dvoje, on i ja pošli skupa. A sada, dakle, što se mene tiče, možemo o Leni i Erhardu: ta valjda sam vam već kazala da nitko ne bi mogao ni zamisliti koliko je Erhard bio bojažljiv — a uostalom i Leni, da znate. Obožavao ju je od prvoga časa, za nj ona valjda bijaše tajanstvena ponovo uskrsla firentinska ‚bionda' ili tako nešto, pa čak ni Lenino skrajnje suho rajnsko narječje, njen tako rekavši supersuhi način izražavanja nisu ga mogli otrijezniti. Bilo mu je i ravnodušno što se u njegovu smislu pokazala kao potpunoma neobrazovana, a ono malo misticizma o sekrecijama, što joj se motalo, pa i sada još ima u glavi, ne bi mu bilo naročito imponiralo da se ona o tome bila raspričala. No, što li smo mi sve poduzimali, mi — time mislim Heinricha, Margret i sebe — da bi između njih dvoje funkcioniralo. Morate imati na pameti da nije bilo mnogo vremena: između svibnja 39. i travnja 40. bio je možda svega osam puta ovdje. Naravno da Heinrich i ja nismo ni o čemu određenom razgovarali, samo smo jedno drugom domigivali, jer smo dakako vidjeli kako su ono dvoje zaljubljeni. Bilo je to slatko, ponavljam, slatko je bilo gledati ono dvoje, a možda i ne treba toliko žaliti činjenicu što nisu zajedno spavali. Ja sam nabavljala ulaznice za kino, za takve govnaste filmove kao *Drugovi na moru* ili za onu idioteriju *Pažnja, i neprijatelj sluša,* pa čak sam ih poslala da vide onaj film o Bismarcku, jer sam pomislila: do vraga, program traje tri sata, a u kinu je mračno i toplo kao u majčinoj utrobi, a sigurno će se držati

za ručice, a možda im padne na um i to (vrlo gorak smijeh! Op. pisca), da se cmoknu, a kad dođu tako daleko — onda će već ići i dalje — ald ništa, očito ništa. Išao je s njom u muzej te joj objašnjavao kako se prava Boschova slika razlikuje od slike koja se samo pripisuje Boschu; pokušavao je da je od njenog klavirskog tandrkanja Schuberta nagovori da prijeđe na Mozarta, davao joj da čita pjesme, vjerojatno Rilkea, to više ne znam sigurno, a onda je nešto učinio što je upalilo: pisao je pjesme o njoj i poslao joj ih. Pa, Leni je tako dražesno stvorenje — a to je još i sada, ako mene pitate — da sam i sama bila u nju zaljubljena: da ste na primjer mogli vidjeti kako je plesala s tim Erhardom, kada bi ponekad zajedno izašli, moj muž, Heinrich, ja, Margret i ono dvoje — onda biste za ono dvoje naprosto poželjeli spremnu postelju s baldahinom, u kojoj bi se bili mogli jedno s drugim radovati — on joj je, dakle, tada pisao pjesme, i što je posve čudnovato: ona mi ih je pokazivala, premda su bile prilično — zaista moram reći — smione; on je, naime, dosta neuvijeno opjevavao njene grudi, koje je nazvao velikim bijelim cvjetovima šutljivosti; a o kojima je tvrdio da će ‚poikidati s njih lišće’, a napisao je zaista dobru pjesmu ljubomore, koja bi se čak bila mogla tiskati: .Ljubomoran sam na kavu koju piješ, na maslac što ga mažeš na svoj kruh, ljubomoran sam na tvoju keficu za zube i na krevet u kojem spavaš’. Pa mislim to je bilo prilično jednoznačno, pa lijepo, ali papir, papir...«

Upitana, je li možda ipak došlo do kakvih initimiteta između Leni i Erharda, koje su njoj ili Heinrichu i drugima ostale skrivene, Lotte se začudo zacrvenjela (pisac priznaje da je Lotte što se crvenjela pri ovim često puta mučnim istraživanjima, bila prava radost). »Nije, to znam prilično sigurno, jer kada je poslije nešto više od godine dana pobjegla s onim Aloisom Pfeifferom, s kim se onda, učinivši veliku glupost, vjenčala, ovaj se poslije sasvim otvoreno hvalisao pred bratom Heinrichom, koji mi je to naivno ispričao, da je ‚Leni našao netaknutu’«. Lotte se i dalje crvenjela. Upitana, je li moguće da se taj Alois Pfeiffer pred svojim bratom Heinrichom hvalisao nečim, tako reći trofejem, koji uopće nije bio ni osvojio, postala je po prvi put nesiguma te rekla, »da je bio prokazivač, to se gotovo ne da poreći, i sad ste me podsjetili na nešto. Ne«, rekla je pošto je malko potresla glavom, »ne, smatram to za isključeno, mada je ono dvoje imalo dosta prilike — ne, ne«, reče i začudo se još jednom zacrvenje. »Leni se nije ponašala kao udovica kada je on umro, ako znate što mislim — ona se držala, ako vam je to poznato, kao platonska udovica.« Piscu se ta izjava učinila dovoljno jasnom, divio se njenoj izravnosti, ali još uvijek nije bio potpuno uvjeren, premda je

doduše žalio što je u svjedokinji Lotti Hoyser rođenoj Berntgen, tek tako kasno otkrio njenu moć iskazivanja. Čemu se čudio, bijaše Lenina povjerljivost, pa čak razgovorljivost u tom periodu njena života. Za to mu je svjedokinja Lotte Hoyser, sada zamišljenija, tiša, ne više tako jezičava, pogledavajući u pisca gotovo mudričeći ponudila jedno objašnjenje: »Bijaše jasno da je ovog Erharda voljela, da ga je voljela s *mnogo iščekivanja*, ako vam ta riječ nešto kaže, a pokatkad sam imala osjećaj, da samo što nije uzela inicijativu u svoje ruke: no, reći ću, odnosno odat ću vam nešto: gledala sam jedanput kako je Leni čistila začepljeni zahod, i zapanjila sam se gledajući tu djevojku. Cučali smo tu jedne nedjelje uvečer kod Margret u stanu, 1940, pili smo nešto i plesali malko — i moj Wilhelm bijaše među nama — i odjednom se ispostavilo da je zahod začepljen; gadna stvar, mogu vam reći. Netko je nešto ubacio — priličnu debelu, natrulu su se muškarci dali na posao da poprave tu nezgodu; jabuku, koja je naprosto blokirala odvodnu cijev, i sada najprije Heinrich — bez uspjeha kopkao nešto žaračem, onda Erhard; on je pokušao, što nije bilo ni tako neinteligentno, gumenom cijevi koju je donio iz praonice, te pokušavao fizikalnim pritiskivanjem duvajući kao lud u gumenu cijev, koju je bez ikakva prenemaganja gurao u onu gadnu bljuvotinu — i jer se Wilhelm, moj muž, koji je nekoć bio instalater, zatim tehničar i najzad crtač, pokazao kao začudo delikatan i jer smo se ja i Margret tresle od gađenja — znate tko je riješio problem: Leni. Ona je jednostavno zgrabila rukom, desnom rukom, i još vidim kako njena lijepa bijela podlaktica postaje žuta do preko lakta, i šćapila jabuku, bacila je u lonac za smeće — i sva ona strašna bljuvotina zagrgolji i nestade, a Leni, ona se prala — temeljito, dakako, i uvijek iznovice trljala je kolonjskom vodom podlakticu i ruke, i ona primijeti nešto — sada se opet toga sjećam — i te riječi su među nas udarile kao munja. ‚Naši su pjesnici bili najhrabriji čistači zahoda? Pa kada sada mislim kako ona umije dohvatiti kad ustreba, onda vjerujem da je možda naposljetku naprosto dohvatila i tog Erharda: on zacijelo ne bi imao ništa protiv toga. Uostalom, sada mi pada na pamet: pa muža od one Margret nitko od nas nikada nije vidio.«

Kako se izjave Lotte Hoyser nisu potpuno podudarale s Margretinim, trebalo je ovu još jednom saslušati. Je li točno da je plesala s onom grupom koju je Lotte spomenula i nekoliko puta bila u njenom stanu; je li možda imala intimnije odnose s Heinrichom već davno prije one dogodovštine, koju ćemo nazvati »glensburškim događajem«? »Ovo posljednje«, rekla je Margret, potegavši dobar gutljaj viskija što ju je bacilo u melankolično

obojenu blagu euforiju, »mogu jasno zanijekati, ta ja bih to morala znati i ne bih imala nikakva razloga to poreći. Ja sam naime učinila pogrešku. Predstavila sam Heinricha svome mužu. Schlomer je rijetko kad bio kod kuće; nisam nikada pravo saznala, je li bio čovjek naoružanja ili špijun; novaca je svakako imao dovoljno. I on od mene nije tražio više nego »da budem za nj tu«, kada bi mi poslao brzojav. Stariji od mene. Tada oko trideset. On nije bio ni tako loš, elegantan, i tako, svjetski čovjek, tako se to kaže — a obojica su se dobro slagala. A Heinrich bijaše sjajan ljubavnik, ali ne bezuvjetno i preljubnik — *to* onda još nije bio: ja sam vazda bila preljubnica, ali on još ne — i zato, što bijaše bojažljiv, otkad je sreo moga rnuža, tada nije došlo do toga. No ono drugo, to vam je mogla samo Lotte ispripovijedati, da sam ga više od dva puta vidjela, i bila s njim plesati, ovdje u stanu s drugima — to je istina, ali više od četiri puta u svemu sigurno se nismo vidjeli.«

Pitana za Erharda i Leni, Margret se smiješila te reče: »Ja to i ne želim tako točno znati, a nisam to ni onda tako točno znala. Što se to mene tiče? Pojedinosti sigumo ne, te me se ništa nisu ticale. Hoću li ili da li sam htjela znati i jesu li se poljubili, jesu li im se barem ruke nauživale jedno drugoga, ili su legli u krevet, ovdje, mislim u mom stanu ili u Lottinom ili u stanu Gruytenovih — meni se činilo naprosto divnim, kako je ono dvoje bilo zajedno, pa one pjesme koje joj je pisao, i Leni to nije mogla zadržati za sebe, i ona je u ono nekoliko mjeseci po prvi put izašla iz svoje povučenosti, a potom se dakako opet sasvim povukla. Je li tako važno da se zna, je li Erhard ili onaj glupi Alois bio prvi, čemu to? Ta pustite to. Ljubila ga je, nježno i strastveno, a ako se doonda nije ništa dogodilo, za vrijeme slijedećeg dopusta bilo bi se sigurno dogodilo, to vam jamčim, a vi znate kako se to završilo, u Danskoj, uza zid nekog groblja. Svršeno. Ta pitajte Leni.«

Pitajte Leni! To je lako reći. Ona se ne da ispitivati, a ako je pitate, ne odgovara. Stari Hoyser prikazuje »onu stvar s Erhardom« kao »ganutljivu, ali posve romantičnu aferu, doduše s gorkim završetkom. Ništa više«. Rahela je mrtva, a onaj B. H. T., dakako, ne zna ništa o onome što se tiče Erharda. Budući da je dokazano da je Leni često posjećivala samostan, Rahela bi zacijelo bila nešto znala. Pfeifferovi tek poslije ulaze u njen život, a sasvim je pouzdano da *tima* nije ispričala što je njoj bilo »dragocjeno«. Kao »dragocjeno« nazivala je M. v. D., od koje je pisac uzdišući tražio pomoć, epizodu Erhard.

Pisac mora korigirati nekoliko odveć naglih sudova, do kojih je prema

njenim izjavama o gospođi Gruyten bio došao. Ako nisu posrijedi gospođa Gruyten i njezin muž, van Doomova pokazuje da je kadra dati savršeno suptilna, gotovo vizionama obavještenja. »Ah«, reče, sjedeći na seoskom staračkom sjedištu među lijepim katama, geranijama i begonijama, bacajući hranu golubima, gladeći svoga psa, prilično starog pudla-mješanca, »ne dirajte u to blago u Leninom životu. Ta to je bilo kao bajka, njih dvoje, naprosto bajka. Ta bili su sasvim otvoreno zaljubljeni i tako prisni; vidjela sam ih nekoliko puta gdje tu sjede, u dnevnoj sobi — to je soba koju je Leni sad iznajmila Portugalcima; najbolji porculan iz ormara, i čaj, pijući čaj — a gdje Leni nikad nije voljela čaj, ali s njim ga je pila, i on se baš nije tužio na vojsku, ali je pokazivao svoje gađenje i odvratnpst prema njoj tako otvoreno, da mu je ona ruku položila na podlakticu da bi ga tješila, a na njemu se vidjelo da je taj doticaj u njemu izazvao pravu revoluciju njegovih čula ili senzibilnosti, ako hoćete. Ta bilo je dosta trenutaka kada je imao šansu da je potpuno osvoji, bila je tu, stajala tu — i ako ćete mi dopustiti da se prilično grubo izrazim — ležala je tu, spremna za njega, pa kad već moram o tome govoriti, samo što je Leni postala malko nestrpljiva, da da, nestrpljiva — i biološki nestrpljiva; ne razdražena, ne, nije se ljutila na njega — i da je barem dva ili tri dana uzastopce mogao ostati, no, onda bi se drugačije završilo. Ta ja sam ostala usidjelica i nemam direktnih iskustava s muškarcima, ali sam ih ipak prilično točno promatrala, i ja vas pitam kakva je to situacija, kada muškarac dolazi, uvijek s povratnom kartom u džepu, uvijek s voznim redom u glavi i s kasarnskom kapijom, kroz koju u već unaprijed određeni sat mora proći, ili s mjestom na fronti. Ja vam kažem — i to kažem ja, usidjelica, koja je to u prvom svjetskom ratu morala podnijeti kao mlada djevojka, a u drugom kao bodra žena: odsustvo je strašna stvar i za muškarca i za ženu. Ta svak zna, kada muž dolazi na odsustvo, što njih dvoje namjeravaju — pa to je svaki put gotovo kao javna svadbena noć — a ljudi, barem ne kod nas, u selu, pa ni oni u gradu, nisu baš odveć tankoćutni te prave aluzije —to je kod Lottina Wilhelma bilo tako, da bi se uvijek crvenio, ta bio je osječajan čovjek i šta, vjerujte mi, možda ne bih znala što se imalo dogoditi, kada mi je otac u ratu dolazio na odsustvo — a Erhard, tome bi naprosto bilo potrebno malko vremena da osvoji Leni — kako da to učini kad je vazda bio u procijepu, a naprosto se baciti na nju, to pak nije mogao. Ta njegove su pjesme bile dovoljno jasne, gotovo več nametljive. ‚Ti zemlja si, što ja ču jednom postat’ — zar može čovjek biti jasniji? Ne, što je njemu manjkalo to bješe *vrijeme,* nije imao vremena. Pa zamislite, da je u svemu možda samo dvadeset sati bio

s Leni nasamu — a on nije bio zadribalda, pa što čemo. Leni miu to nije zamjerila, samo je bila žalosna, ta bila je *spremna,* jest. Cak je to i njena majka znala, i ona je to *htjela,* ja vam to kažem. Ta ja sam vidjela koliko je pazila na to da Leni obuče najljepšu haljinu — šafranastožutu s okruglim izrezom, a uz to nakit: stavila joj je koralje na uho, što su izgledali kao netom ubrane trešnje, i one ukusne izrezane cipelice i parfem joj je dala — dotjerala ju je kao *vjerenicu:* čak je i ona to znala i željela — ali manjkalo je vrijeme, samo vrijeme — samo jedan jedini dan više i ona bi postala njegovom ženom, a ne — no da. Bilo je to teško za Leni.«

Nije se dalo izbječi da još jednom posjetimo gospođu Schweigert; upitana telefonski od vratarke, »dala se moliti«, ne odveč nemilostivo, premda vidljivo nestrpljiva, pijuči čaj, ali ne nudeči ga, i »strpljivo je podnijela još nekoliko pitanja«; jest, njen sin joj je jednom bio predveo tu »no-recimo« — djevojku, ona da polaže veliku važnost u razliku između *predstavio* i *predveo;* pa predstavljanje da nije bilo ni potrebno, ta ona je več dugo poznavala tu djevojku te dobila i uvida u njeno obrazovanje i put obrazovanja; razumije se da tu »bijaše posrijedi zaljuibljenost«, ali pomisao na neku moguču trajnu vezu, zvanu brak, ona je ponovo odbila kao nemoguču, kao i trajnu vezu svoje sestre s djevojčinim ocem; ona djevojka da ju je, reče neupitana, također jednom sama posjetila, te je — moramo biti pravedni — posve pristojno pila čaj, a jedina tema razgovora — jest, to zvuci iznenađujuče, ali odgovara istini — bijaše vrijes; djevojka da ju je pitala, gdje i kada je vrijes u cvijetu, da li možda sada? — te sam imala dojam da razgovaram sa slaboumnicom; da li možda krajem ožujka — i to u ratnoj godini 1940 — u Schleswig-Holsteinu cvjeta vrijes; djevojci da je bila potpuno nepoznata razlika između atlantskog i pećinskog vrijesa kao i njihove različite pretpostavke tla; napokon, reći će gospođa Schweigert, sve se još dobro završilo — očito joj se smrt sina, koji bijaše strijeljan po odredu njemačke vojske, činila boljom negoli da se oženio Leni.

Treba priznati toj gospođi Schweigert da je na svoj užasno precizan način ipak osvijetlila mnogu pozadinu; ona je onu ominoznu stvar s »bubuljicama« objasnila ili u svakom slučaju pridonijela njenu objašnjenju — a kada pomislimo da se Leni krajem ožujka 1940. udostojila posjetiti Erhardovu majku te s njom razgovarati o vrijesu u Schleswig-Holsteinu, pa uzme li se još i to u obzir, da je prema izjavi van Doornove* bila *spremna,* prema mišljenju Lotte Hoyser čak spremna preuzeti inicijativu u svoje ruke, te ako se sjetimo njena doživljaja s vrijesom pod ljetnim zvjezdanim nebom — onda

je, pa i objektivno, dopušten zaključak, da je pomišljala na to da Erharda tamo gore posjeti i da s njim u vrijesu nađe ispunjenje svojih snova, pa čak ako objektiviramo botaničke i klimatološke uslove te dođemo do zaključka, da je takva namjera bila osuđena zbog vlage i hladnoće da se izjalovi, ipak preostaje činjenica, što se da dokazati, da su izvjesni krajevi vrijesa u Schleswig-Holsteinu doista, u svakom slučaju prema piščevu iskustvu, u ožujku pokatkad, iako na kratko vrijeme samo, topli i suhi.

Konačno se Margret, stjerana sa svih strana u škripac, ipak raspripovijedala, kako ju je Leni pitala za savjet, kako to valja udesiti, kada se hoćemo sastati s muškarcem; kad ju je Margret nekoliko puta uputila na sedmorosobni stan njenih roditelja, pri čemu se Margret, a ne Leni, zacrvenjela, Leni je vrtjela glavom; konačno, upućena na svoju sobu u tom stanu, koju može zaključati te ne treba nikome otvoriti, Leni je još jednom zatresla glavom te pošto ju je Margret, koja je već postajala nestrpljiva direktno uputila na to da konačno postoje i hoteli, Leni joj spomenu njenu izjalovljenu pustolovinu s onim mladim arhitektom (čemu nije tako davno) te je izrazila prigovor, koji je Margret samo s oklijevanjem ponovila, a smatrala je Leninim dotad najintimnijim saopčenjem, da se »to« ne smije i ne može dogoditi »u krevetu« več napolju. »U prirodi. U prirodi. Ovo čitavo skupa-lijeganje-u-krevet nije ono što ja tražim.« Leni je priznala da če, možda, u bračnom životu postelja ponekad biti neizbježna. Samo: s Erhardom ne želi da več prvi put legne u postelju. Ona samo što se več nije bila odvezla u Flensburg, ali je onda odlučila da se tek u svibnju odveze onamo — njen sastanak s Erhardom ostade dakle utopija, ometana vojnim prilikama. Ui možda nije tako? Zasigurno to nitko ne zna.

Godina između travnja i lipnja 1941. zavređuje prema svim obiteljskim i neobiteljskim iskazima sarno jednu oznaku: tmurna. Leni ne samo što je izgubila svoje dobro raspoloženje, več je ponovo izgubila svoju razgovorljivost, i dobar tek. Prolazno gubi se i njena radost za vožnju automobilom i radost letenja — triput je s ocem i s Lottom Hoyser letjela u Berlin. Samo jedanput sedmično sjeda za volan i odveze se ono nekoliko kilometara do sestre Rahele. Tamo bi gdjekad ostala dugo; o njezinim razgovorima s Rahelom ne može se ništa saznati, a također ne od B. H. T-a, koji Rahelu od svibnja višene viđa u antikvarijatu i kojemu — očito iz lijenosti ili nedosjetljivosti — ne pada na um da je jedanput posjeti. Golem vočnjak opatičkog samostana ljeti, ujesen i zimi 1940/41, mlada djevojka, osamnaest i pol, koja nosi samo još cminu, jedini produkt vanjske sekrecije

koja se sastoji od komplicirana proizvoda: od suza. Kako nekoliko tjedana zatim stiže i vijest o smrti Wilhelma Hoysera, Lottina muža, proširuje se krug plačučih oko starog Hoysera, njegove žene (koja je tada još živjela), Lotte i njezinog tada petogodišnjeg sina Wernera; da li se najmlađi sin Kurt, koji se još nalazio u majčinoj utrobi, pridružio plaču, ostalo je nepoznato.

Budući da pisac nije kadar te se smatra nepogodnim da meditira o suzama, nabolje čete se informirati o nastajanju suza, o njihovu kemijskom i fizičkom ostvarivanju ako posegnete za najbližim podsjetnikom. Leksikon u sedam svezaka neke mnogo osporavane tvrtke, izdanje iz 1966. godine, daje o suzama slijedeče obavještenje:

»Suize, lat. lacrimae, iz suznih žlijezda izlučena tekućina, koja ovlažuje očnu vreću vežnjaču, štiti oko od sasušenja te mala tuđa tjelešca bez prestanka ispira iz oka; ona (sigurno tekućina. Op. pisca) otiče u unutrašnji očni ugao i odande kroz suzni nosni kanal. Uslijed razdraživanja (upale, tuđih tjelešca) ili uslijed uzbuđenja tijek suza se pojačava (plakanje). Pod »plač« čitamo u istom podsjetniku: Plakanje — baš kao smijanje izražajni oblik krize. To jest tuge, ganuća, bijesa ili sreće *psihološki* (nije podvukao pisac) pokušaj duševnog oslobođenja. Popraćeno izlučivanjem suza, jecanjem ili vulzivnim potresima, stoji u vezi s vegetativnim živčanim sistemom i moždanim stablom. Kao prisilno plakanje i neuplivljiv grč plakanja kod depresivnog temeljnog raspoloženja, manijski-depresivnih oboljenja i multipleksne skleroze.«

Budući da oni koji su eventualno zainteresirani na ovom ispisivanju običnih činjenica možda prasnu u ono, na što se ukazuje jednim, te će zaželjeti da im se i taj refleks objasni, mi ćemo već ovdje, da bismo uštedjeli kupnju leksikona ili u slučaju potrebe i samo prelistavanja istoga, također reproducirati odgovarajući paragraf:

»Smijanje, *antropološki* (sva, pa i iduća potcrtavanja nije proveo pisac) izražajni pokret kao tjelesna rezonanca duševnih raspoloženja u prilikama krize, plakanje. Filozosko s., smijanje mudraca, smješkanje Buddhe, Mona Lize iz samosigurnosti bitka. *Psihološki* mimički izražajni pokret kao znak radosti, šaljivoga, humorističnoga. Zrcali se kao djetinjsko, blazirano, ironično, osjećajno, oslobađajuće, očajno, zlobno, koketno smijanje, zrcali vrednote ćudi — karaktera. *Patološko* s. kod oboljenja živčanih vodova, a kod psihoza nagonsko s. kao prisila na smijeh, sardoničko smijanje, popraćeno cerenjem lica, i histerički s. kao grč smijanja. U *socijalnom* pogledu s. djeluje zarazno (idemotorika kao kretnja pomoću predodžbe).«

Budući da se ovdje mora ući u »jednu više ili manje emocionalnu i neizbježivo i tragičnu fazu, bit će valjda bolje da dekor upotpunimo pojmovima i utvrdimo: obrazloženje pojma sreće nedostaje u tom leksikonu, između *Gluck,* Christoph Willibald, vitez od, i riječi *Glucke* stoji samo još »*Gluck auf*«, ali *Gluckseligkeit*[8] se moglo naći, definirano kao »ukupnost savršenog i trajnog životnog ispunjenja, za kojim svaki čovjek instinktivno teži, podliježe onom, u čemu traži konačno ispunjenje onoga što je izabrao, a što određuje cjelokupni njegov životni stav; prema kršćanskom nauku može pravo blaženstvo počivati samo u vječnom blaženstvu.«

»Blaženstvo, trajno stanje potpuno bez osjećaja jada i krivnje i savršenog ispunjenja sreće, od svih religija očekivano kao cilj smisla svjetske povijesti. U katol. vjeroispovijesti ponajprije b. božje u neizmjemom samoposjedu vlastite dobrote svoga bitka; zatim b. čovjeka (i anđela) zajedno s bogom pomoću milostivog sudioništa u njegovu blaženstvom prožimajućem životu, koji već za ovozemaljskog života počinje s usrdnom združenošću s Kristom (pobožnost) a završava se u vječnom b. sa uskrsnućem i eshatološkim preuređenjem sveukupne stvarnosti. Prema evang. shvaćanju potpuno jedinstvo s božjom voljom, zapravo istinsko određenje čovjekovo, njegov spas i izbavljenje.«

Budući da smo s. i p., sm. i sr. dovoljno objasnili, a to se objašnjenje u svako doba može naći u leksikonu, ovaj se izvještaj ne mora dugo pozabaviti prikazivanjem duševnih stanja, i mora samo povremeno ukazati za njihovu definiciju u leksikonu, i to treba da dostaje, ako se poslužimo primjernim kraticama. Kako se s., sm. i p. spominju samo u kritičnim situacijama, možda je ovdje na mjestu čestitka za sve one koji su bez kriza i kritičnih situacija ili barem odolijevajući krizama stupali kroz život, nikada ne prolili nijednu s., koje je p. poštedilo, koji nikada nisu ni za kim plakali i propisno sebi grizli usne da ne bi prasnuli u sm. Blago onom čija vrećica očne mrežnice nije nikada morala proraditi, koji je suhih očiju prošao kroz sve tegobe te mu njegov s. kanal nikada nije ustrebao. Blago onom koji drži pod čvrstom kontrolom svoje moždano stablo i koji se u permanentnoj samoizvjesnosti bitka nikada zbog nekog drugog osjećaja svoga bivstvovanja osim mudrosti nije morao sm. ili smiješiti! Jedan živjeli! za Buddhu i Mona Lizu koji su skroz-naskroz bili samosvjesni u svom bivstvovanju.

Budući da će i *bol nužno* doći na red, nećemo ovdje navesti čitavi leksikonski paragraf, već ćemo ga manipulirati i citirati samo u njegovoj najvažnijoj rečenici: »Stupanj osjetljivosti za bol je individualno različit, prije

svega već i zato, što k tjelesnom b-u. ponajprije dolazi još i duševni b. doživljaj. Oboje zajedno proizvodi subjektivni b.«

Budući da Leni i svi pogođeni nisu osjećall samo b. već i *patili* od njega, da ovdje još na brzinu kompletiramo najvažniju leksikonsku rečenicu o *patnji.* »Nju (p.) čovjek osjeća to jače, što su veća pogođena životna dobra i što je osjetljivija priroda dotičnog čovjeka.«

No jedno je sigurno: kod svih učesnika obltelji Gruyten i Hoyser, uračunavši ovamo i Marju van Doom, boja je objema obiteljima bila zahvalna, mora da su bila pogođena prilično velika životna dobra. Kod Leni se dogodilo nešto alarmantno: omršavjela je, njena divna kosa ne baš da joj je ispadala, ali je nekako venula, pa čak ni Marjine fantastične juhe, koje je doduše i ona sa s. u očima pokušavala kuhati — ona je pred Leninim očima izređala čitavu bogatu skalu svoga umijeća i dobavljala joj najsvježije od svježih kruščića — ništa nije bilo kadro izliječiti njeno pomankanje apetita. Fotosi iz onoga vremena, što ih je potajno snimio neki činovnik njena oca, a poslije su prešli u Marjino vlasništvo, pokazuju Leni baš bolešljivu, blijedu od b., p., od pl. i s., potpuno oslabljenu, a bez i najmanjeg znaka sm. Da li možda Lotte Hoyser ipak nije bila sasvim u pravu kada je poricala Lenino udovištvo, te je Leni ipak u skrovitosti svoga bića bila udovica i ne 'samo platonski? Lenin subjektivni b. mora da je u svakom slučaju bio vrlo velik. Ne manje velik bijaše i kod drugih. Njen otac ne samo da je padao u mučna razmišljanja, kod njega se pojavila i sjeta, i više nije bio (po izjavi svih koji su s njim imali posla) »svom dušom pri poslu«. Kako je stari Hoyser bio isto tako slomljen a i Lotte (prema njenoj vlastitoj izjavi) »već davno više nije bila kao nekoć«, gospođa Gruyten ionaiko u svojoj spavaonici »uzimajuči ovda-onda nekoliko žlica juhe i pola kriške tosta« (M. v. D.) i tavoreći očekivala smrt, pruža nam se kao objašnjenje da je posao ne samo i dalje cvao nego se čak i povećavao, jedna izjava starog Hoysera koja zvuči donekle prihvatljivom: »Posao bijaše tako dobro izgrađen i proširen, a privredni ispitivači, planeri i građevinarski stručnjaci, koje Hubert bijaše angažirao bili su tako lojalni, da je sve išlo svojim tijekom, svakako u onoj godini, kada je Hubert sasvim ispao pa i ja. Ali prije svega: sada je kucnuo čas veterana — a tih je za to vrijeme već bilo nekoliko stotina, i oni su posao uzeli u ruke!«

Bilo bi odveć škakljivo, da sada uzmemo baš Lottu Hoyser kao svjedokinju za jedan neobjašnjen period u životu staroga G-a; na žalost moramo se odreći njene pregnantnosti i divne suhoće.

Ako usporedbe radi upotrijebimo izraz u modi, onda je ona u idućoj godini koju treba računati od travnja 1940. do otprilike lipnja 1941. bila njegova »stalna pratilica«. Možda i on njen stalni pratilac, jer oboma je trebalo utjehe, koju na koncu konca očito ipak nisu našli.

Putovali su naokolo, udovica u drugom stanju sa sjetnim čovjekom, koji nije čitao spise o nesreći koja je zadesila njegova sina i nećaka te se od Hoffgaua i Lotte dao samo ukratko informirati: sa čovjekom koji je ovda-onda progunđao u bradu »Poserem se na Njemačku«, koji je navodno putovao od gradilišta do gradilišta, od hotela do hotela, a zapravo ni jedan pogled ne bi bacio na crteže, u knjige, spise ili na gradilišta. Vozi se u vlaku ili autu, ponekad i leti, na žalostan način maženjem kvari petogodišnjeg Wernera Hoysera, koji je u međuvremenu dostigao trideset i petu, stanujući u zgodnom vlasničkom stanu, moderno namještenom, sanjari o Andy Warhol, te bi se najradije »ujeo za stražnjicu« što nije dovoljno rano kupovao; on je pop-fan, seks-fan i vlasnik jedne kladionice; točno se sjeća dugih šetnja po obalama Sheveningena, Mers les Bains, Boulogne, na to, da je »dida Gruyten« stezao ljudima ruke, da je Lotte plakala; sjećao se gradilišta, nosača valjana čelika, radnika, u »čudnovatim odijelima« (vjerojatno uhapsenika. Pisac.) Ponekad ostaje Gruyten, koji Lottu više ne pušta da ode, nekoliko tjedana kod kuće, sjedi na ženinu krevetu, zamjenjuje Letni i očajnički pokušava što i Leni pokušava: da svojoj ženi pročita nešto irskio, basne, sage, pjesme — ali isto tako bezuspješno kao Leni; gospođa Gruyten umorno potresa glavom, smiješi se; starome Hoyseru, koji čini se da je brže prebolio svoj bol te već u rujnu više ne prolijeva s. te opet »odlazi na posao«, ponekad positavljaju začuđujuće pitanje: »Zar posao još uvijek nije propao?« Nije. Što više, sve je veći: veterani stpje čvrsto, kao jedan čovjek.

Je li se taj Gruyten sa četrdeset i jednom godinom već otrcao? Ne može li se pomiriti sa smrću svoga sina, gdje oko njega sinovi drugih masovno umiru, a da se ovi ljudi ne skrhaju? Počinje li čitati knjige? Da. Jednu. Iščeprkao ne nekakav molitvenik iz 1913. koji je dobio na dar za prvu pričest, i traži utjehe u religiji (»koju nikad nije imao«. Hoyser st.) Jedina posljedica ove lektire jest da poklanja novac, »hrpimice« kao što to Hoyser i njegova snaha Lotte jednako svjedoče, pa i van Doornova, koja umjesto »hrpimice« veli »čitave pakete« (»I meni je davao čitave pakete novaca, i ja sam tada otkupila imanjce i ono malo zemlje svojih roditelja«) — ide u crkve, ali nikad ne izdrži dulje od »jedne-dvije minute« (Lotte). »Izgleda kao da mu je sedamdeset«, dok njegova žena, koja je netom napunila trideset i devetu

izgleda kao da joj je samo šezdeset« (van Doornova). Poljubi ženu, katkada i Leni, nikad Lottu.

Je li počelo propadanje? Njegov bivši kućni liječnik, neki dr Windlen, već davno iznad mita o liječničkoj tajni, u svom predratnom stanu, gdje još možete vidjeti ostatke njegove prakse, bijele ormare i bijele stolice, potpunoma zaposlen time da demaskira modno ludilo za medikamentima, tvrdi, da je Gruyten bio »posvema, ali baš posvema zdrav; sve, ali baš sve kod njega bilo je negativno — jetra, srce, bubreg, krv, urin — pa taj vam čovo gotovo nije ni pušio, možda po jednu cigaru na dan te u jednoj sedmici, možda, ispio jednu litru vina. On i bolestan? Ne, ni traga bolesti — ja vam kažem, taj je znao što je, i znao što čini. Da je navodno gdjekad izgledao kao da ima sedamdeset, to ništa ne znači — naravno da je psihički i moralno bio totalno načet, ali organški ne. Jedino što je pamtio iz biblije: ‚Nađite prijatelje pomoću nepravednog bogatstva’, a to udara na dušu.«

Da li Leni još uvijek posvećuje toliko pažnje svojim probavnim produktima? Vjerojatno ne. Posjećuje Rahelu, češće, čak o tome i priča. »Oudne stvari«, kako Margret posvjedočuje. »Ja ništa nisam vjerovala, ali jednom sam se vozila s njom te se uvjerila da je to tako. Haruspika više nije izvršavala nikakvih dužnosti, čak ni ‚toaletna sestra’ više nije bila. I smjela je u crkvu samo kad ne bi bilo službenog korskog pjevanja ni službe božje. Više nije imala ni svoju malu sobicu, čučala je gore pod krovom u sasvim maloj komorici, gdje su nekoć čuvali strugaljku, Atu, Imi[9] i krpe za prašinu, i znate li za što je nas dvije molila? Za cigarete! Ta ja tada nisam pušila, ali Leni joj je dala nekoliko komada, i odmah je jednu pripalila i snažno udisala dim; onda joj je »odrubila’ glavu — i ja sam već mnoge vidjela gdje odrurbljuju glave cigaretama, ali kako je ona to znala! — to je bio posao! — stručan i po mjeri, kao u bajboku ili u bolnici na toaleti; ona je vrlo oprezno žar odrazala škarama, pa onda čeprkala po otpalom žaru, ne bi li u njemu našla još trunčicu duhana — pa sve to u praznu kutiju šibica! Pri tome je vazda mrmljala: ‚Gospod je blizu, gospod je blizu, on je tu!’ Ne suludo, ne ironički, ozbiljno je to rekla — luda nije bila, samo malko propala, kao da su škrtarili s njenim sapunom. Više nisam odlazila k njoj, iskreno priznavši, ja sam je se bojala — ta ionako sam sa živcima bila slabo, jer je mladić bio mrtav, a i njegov rođak; ja sam se, kada Schlomera nije bilo kod kuće vucarala po vojničkim bordelima te otišla bilo s kim; bila sam gotova, već s devetnaest — a ono s opaticom nisam mogla gledati; bila je zatvorena kao na smrt osuđen miš, to se jasno vidjelo; još se više bila sva skvrčila, zagrizla je u kruh što joj

ga je Leni donijela te mi uvijek iznova govorila: ‚Margret, ta pusti to, pusti.' ‚A što?' upitam je ja. ‚To što činiš.' Nisam više imala hrabrosti, nisam mogla vise, nisam više imala živaca — a Leni je još godine i godine odlazila k njoj. Govorila je sasvim komične stvari: ‚Zašto me naprosto ne ubiju, mjesto da me skrivaju?' A Leni, njoj je uvijek govorila: ‚Do vraga, ti moraš živjeti, živjeti moraš, čuješ li me?' — A Leni je plakala. Bila joj je draga. No, ta poslije se saznalo (‚Što?' da je bila Židovka i da je onaj opatički red uopće nije bio ni prijavio, naprosto je hinio da je za vrijeme jednog premještaja nestala, sakrili je, ali joj nisu davali dovoljno da jede. Ta ona da nema kartu za životne namirnice, a pri tome su imale voćnjak i svinje koje su tovile. Ne, moji živci to nisu izdržali. Čučala je tu kao malen smežuran miš — a Leni su pripuštali k njoj samo zato, što je bila tako energična i što su znali koliko je naivna. Mislila je da sestru samo kažnjavaju. Do posljednjeg časa Leni uopće nije znala što su to Židov ili Židovka. A sve da je i znala, i znala koliko je to bilo opasno: bila bi rekla: ‚Pa, što onda?' te bi dalje odlazila onamo, na to se mogu zakleti. Leni je imala hrabrosti, a i sada je još ima. Opasno je bilo kada bi sestra rekla: ‚Gospod je blizu, Gospod je blizu', te bi zimula u vrata, kao da će sada ući, u tili čas, i toga me bijaše strah, ali ne Leni — ona bi bacila pogled u vrata, s mnogo očekivanja, kao da je nipošto neće iznenaditi, bude li Gospod tada ušao. No to bijaše već početkom 1941, tada sam ja već radila u lazaretu, i ona bi me tada pogledala i rekla: ‚Ne samo da ne valja što činiš — to što uzimaš je još gore, otkada to uzimaš?' A ja sam rekla: ‚Od prije četrnaest dana'. A ona: ‚Onda ima još vremena.' Ja: ‚Ne, nikad se više toga neću okaniti.' Morfij naravno — zar to niste znali ili barem slutili?«

Jedina kojoj kanda nikada nije bila potrebna utjeha, jest gospođa Schweigert, koja se u ovo vrijeme češće pojavljuje u kući Gruytenovih da posjeti svoju sestru na umoru, pokušavajući joj razjasniti kako sudbina ne može skrhati čovjeka, već ga samo čini jačim; da njen muž, Gruyten, samo pokazuje da je od slabe pasmine, jer je »tako slomljen«. Ona se ne stidi da sestri koja iz dana u dan naočigled propada, predbacuje: »Misli na gorde fenijevce.« Govori o Langemarcku, uvrijeđena je, nasmrt uvrijeđena, kada pitajući za Lenine očite jade, od van Doomove, koja za sve te izjave važi kao osoba koja je dala obavještenja, saznaje da Leni očito tuguje za njenim sinom Erhardom. Njoj se ta činjenica čini užasnom, što ta »djevojka s pustopoljine« (ipak neka varijacija one »no-da-djevojke«. Pisac) ima drskosti da tuguje za njenim sinom, kada ni ona sama za njim ne tuguje. Nakon ove »jezovite obavijesti« ona prestaje dolaziti u posjete i napušta kuću s primjedbom: »No,

to je ipak malko suviše — vrijes.«

Naravno da se i one godine prikazuju filmova, i Leni ide od vremena do vremena u kino. Gleda *Drugovi na moru, Bijaše burna balska noć,* još jedanput gleda Bis*marcka.*

Pisac sumnja u to da joj je samo i jedan od tih filmova pružio utjehe ili samo malo razonode.

Jesu li joj u ono vrijeme populami šlageri *Hrabra vojnikova ženica, U Englesku mi plovimo,* dali malko utjehe? To ostaje veliko pitanje.

Ponekad leže sve troje Gruytenovih u krevetu, otac, majka, kćerka, u zamračenim sobama, ni kod zračnog alarma ne napuštaju sobe te »zure dane i dane, čak po čitave sedmice samo u strop«. (Van Doomova)

Za to su se vrijeme svi Hoyserovi preselili u kuću Gruytenovih, Otto, njegova žena, Lotte, njen sin Werner — i zbio se događaj, koji se doduše mogao predvidjeti, čak točno unaprijed izračunati, ali se ipak smatra za čudo, pa čak pridonosi ozdravljenju: rodi se Lottino dijete, u noći od 21. na 22. prosinca 1940, za vrijeme jednog zračnog napadalja; muško je; težak 3,30 kg, a kako je došao malo ranije na svijet nego što su ga očekivali, babica nije spremna te je negdje drugdje bila »zaposlena« (kod rođenja neke djevojčice, kako se poslije ispostavilo), energična se Lotte začudo pokazala kao slaba i bespomoćna, kao i van Doomova, događa se još jedno čudo: gospođa Gruyten napušta svoj krevet, daje Leni predznim, energičnim, a ipak prijaznim glasom upute: dok posljednji bolovi obuzimaju Lottu, griju vodu, sterildziraju jedne škare, griju pelene i pokrivače, melje se kava, iznosi se konjak; noć je ledno studena, najmračnija noć godine, i za »omršavjelu, gotovo u samu dušu pretvorenu gospođu Gruyten« (van Doornova) kucnuo je sada njen čas; u svorn svijetloplavom ogrtaču za kupanje, neprestano pregledavajući jesu li na komodi svi potrebni instrumenti pripavni, tupkajući kolonjsku vodu na Lottino čelo, držeći je za ruke, šireći joj noge bez ikakva prenamaganja, dovela ju je u propisani polučučeći stav; nimalo prestrašena, prihvaća bebu, opere majku octenom vodom, prereže pupčanu vrpcu te se brine da beba bude »toplo, toplo, toplo« položena u košaru za rublje, što ju je Leni istapecirala. Što eksplozivne bombe ne padaju vrlo daleko od njih, to je ni najmanje ne smeta, a nadglednika skloništa koji uvijek iznovice traži da se svjetla moraju ugasiti i svi saći u podrum, ona otprema bojnom gotovošću, da svi svjedoci za ovaj događaj (Lotte, Marja von Doom, stari Hoyseru), jednoglasno, neovisno jedno o drugom izjavljuju, da je djelovala kao »pravi-pravcati žandar«.

Ipak je šteta što nije postala liječnik? U svakom slučaju očistit će »majčino krilo«. (Gospođa Gruyten prema Hoyseru st.), kontrolira izlazak posteljice, pije kavu i konjak s Leni i Lottom; začudo se vitalna van Doomova »nije pokazala doraslom za ovo zbivanje« (Lotte) te se uz vrlo prozime izgovore većinom zadržavala u kuhinji, gdje obadvojicu muškaraca poslužuje kavom i, dok permanentno govori »mi« (»Mi ćemo to već učiniti, mi ćemo s tim već izaći na kraj, mi se ne damo, pa mi ovo i mi ono itd.« — vrlo tiho kritizirajući uz to gospođu Gruyten: »Nadajmo se da će njeni živci izdržati, bože moj, samo da to ne bude malko odveć za nju«), drži se daleko od mjesta zbivanja, od Lottine spavaće sobe te se pojavljuje na poprištu tek onda, kada je najteže već pregrmljeno. Kada se gospođa Gruyten ogledava, kao da ni sama ne vjeruje svojim sposobnostima da se prihvati posla, ulazi s malim Wemerom u spavaću sobu i došaptava mu: »A sada ćemo pogledati našeg malog bracu, je li?« Kao da je netko sumnjao u to, reći će Gruyten starom Hoyseru: »Pa ja sam vazda znao i govorio da je ona izvanredna žena.«

Izvjesne napetosti pojavljuju se sutradan, kada Lotte izričito na tome insistira da gospođu Gruyten uzme za kumu, ali se opire da dječaka za kojeg želi da se zove Kurt, (»To je bila Willijeva želja, ako bude muško — djevojčica bi se zvala Helena«) krsti. Postaje uvredljiva prema crkvama, »osobito prema ovoj ovdje« (izraz koji se nikada nije mogao potpuno objasniti; moglo bi se s vjerojatnošću, koja graniči gotovo sa sigumošću, predmnijevati, da je pomišljala na rimokatoličku crkvu, druge crkve nije pobliže poznavala. Pisac.) Gospođa Gruyten se zbog toga ne ljuti, samo je »vrlo, vrlo žalosna, preuzima kumstvo i mnogo joj je stalo do toga da dečku položi u kolijevku nešto pošteno, opipljivo i trajno. Poklanja mu zemljište na gradskoj periferiji na kojoj se još ne gradi, a koje je od roditelja nakon njihove smrti naslijedila; sve to čini korektno, s bilježnikom, a stari Gruyten obećaje nešto što bi zacijelo bio i održao, ali to neće moći: »A ja, ja ću mu tamo sagraditi kuću.«

Period najdublje sjete je kanda minuo. Pasivno-apatična sjeta staroga Gruytena postaje aktivna: pobjedonosno, jest, gotovo sa zluradošću (Hoyser st.) uzirna na znanje činjenicu da je rano izjutra 16. veljače 1941. njegova kancelarijska zgrada bila pogođena. Budući da nisu bile bačene upaljive bombe, a ni eksplozivna snaga nije prouzrokovala požar, ostaje nada, »da je sva suruntija izgorjela« neispunjena: nakon tjedan dana raščišćavanja, na kojima Leni baš ne s najvećim oduševljenjem, sudjeluje, ispostavlja se da gotovo nijedan spis nije propao, i nakon daljnja četiri tjedna zgrada

kancelarije je obnovljena. Gruyten u nju više nikada ne ulazi, postaje na iznenađenje čitave svoje okoline nešto, što dotad »čak ni u mladosti zapravo nikad nije bio — postoji druževan« (Lotte Hoyser). Lotte Hoyser na to: »Postao je istinski zgodan, nešto posve začudno. Svakog dana je upomo tražio da svi zajedno između četiri i pet piju kavu, u stanu, a Leni je morala biti nazočna, moja svekrva, djeca, svi. Poslije pet ostao je s mojim ocem nasamu te se dao uputiti u sve tajne »posla', stanje konta, kretanje konta, namjere, gradilišta — dao je sebi izraditi pregled imetka te je mnogo sati provodio kod advokata i namještenih pravnika, da bi se informirao o tome, kaiko bi tvrtku — koja se zasnivala samo osobno na njemu — mogao prometnuti u društvo. Postavljen je »popis veterana«. Bio je dovoljno luikav da zna kako je s četrdeset i dvije godine — a pri tome još posve zdrav — bio još vojni obaveznik, te je htio da sebi osigura mjesto savjetnika u rangu direktora. Na savjet svojih naredbodavaca — prilično krupnih zvjerki, među njima nekoliko generala, koji su mu svi željeli dobro, kako se čini — promijenio je svoju titulu u ‚šef planiranja'; ja sam postala direktorica personalnog odsjeka, moj otac financijski opunomoćenik — da Leni, koja je upravo napunila osamnaest i pol godina, učini direktoricom, to mu nije uspjelo: ona nije htjela. Mislio je na sve — samo je na jedno zaboravio: da Leni financijski osigura. Poslije, kada je buknuo skandal, znali smo dakako svi, zašto je on sve to bio tako udesio — ali tada su Leni i njegova žena već ibile na suhu. Dakle, bio je zgodan — i još nešto začudnije: govorio je o svome sinu; gotovo godinu dana nije palo to ime niti bi se smjelo čuti. Sada je o njemu razgovarao; nije bio dovoljno glup da govori o takvoj bedastoći kao što je sudbina ili tako nešto, ali je rekao da mu se čini dobro, što Heinrich nije umro ‚pasivno', već ‚aktivno'. Nisam to potpuip razumjela, jer je nakon godinu dana ta danska pripovijest zaista u meni izazivala vrlo neugodan okus i činilo se pomalo smiješnom — ili recimo: učinilo bi mi se smiješnom da nisu ona dvojica zbog toga umrla; danas mislim da i ‚za-to-umrijeti' ne čini neku stvar boljom, većom ili manje smiješnom; naprosto osjećam glup okus u ustima, više o tome ne mogu reći. Onda je Gruyten konačno završio ‚novu konstrukciju' tvrtke te je u lipnju, na dvanaestu godišnjicu, priredio onu svečanost, kada je sve ovo htio objaviti. Bilo je to petnaestoga, točno između dva zračna bombardiranja — kao da je to bio naslutio. Mi nismo ništa naslućivali. Ništa.«

Leni je nastavila svojim pokušajima na klaviru, intenzivno i s nekim »odjedanput posve upomim izražajem lica« (Hoyser st.), a onaj već

spomenuti Schirtenstein, koji ju je (sve prema vlastitoj izjavi) »ne sasvim nezainteresirano, ali ipak više ili manje s dosadom«, dok je meditirajući stajao uz prozor, slušao, »odjedared sam osluhnuo te onda jedne lipanjske večeri slušao najčudnovatiju interpretaciju koju sam ikada čuo. Najedanput je u tome bila neka tvrdoća, gotovo već hladna tvrdoća, kakvu još nikada nisam čuo. Ako ćete meni, kao staru čovjeku, koji je već mnogo slistio, dopustiti da izjavim nešto, čudnovato: čuo sam Schuberta kao nešto novo, kao po prvi put, a tko je tu svirao, je li to bio muškarac ili je to bila žena ne bih vam bio znao reći — taj ne samo da je nešto naučio već je i nešto kapirao — i događa se vrlo rijetko da neprofesionalci tako nešto kapiraju. Tu nije netko svirao klavir, tu — tu se *zbivala glazba*, i ja sam se uvijek izova zatekao, gdje stojim uz prozor i čekam, većinom između šest i osam uvečer. Zatim, ta onda su me brzo pozvali u vojsku te sam dugo izbivao, dugo — a kada sam se vratio, bio je stan zaposjednut, 1952, jest, jedanaest godina nije me bilo; u zarobljeništvu — kod Rusa, tamo sam duboko, duboko ispod svoga nivoa dmkao po klaviru — nije mi bilo loše — plesnu glazbu, šlagere — gadne stvari; znate li što to znači kada ‚koncertni kritičar kojega se svi boje’ otprilike šest puta na dan svira *Lili Marleen?* — a četiri godine po svom povratku, to mora da je bila 56, imao sam svoj stan — volim ono drveće u dvorištu, pa što ja tu mogu, i visoke stropove — i što ja tu čujem i opet prepoznajem nakon petnaest godina — onaj moderato iz A-mol-sonate i allegretto iz G-dur-sonate, tako jasno, tako tvrdo i duboko, kako to još nikada nisam čuo, pa ni 1941, sada sam iznenada počeo to primjećivati. To je naprosto bila svjetska klasa.«

IV

Što sada slijedi moglo bi imati naslov: Leni čini glupost, ostavlja put kreposti — ili: Pa što je to s Leni?

Na svečanost poduzeća, priređenu sredinom lipnja 1941. Gruyten je također pozvao i »sve namještenike na dopustu što su u ono vrijeme boravili u domovini.« Što nitko nije mogao ni slutiti, što se uostalom iz pozivnice nije moglo ni pročitati (Hoyser st.) »da bi se i *bivši* namještenici poduzeća mogli smatrati pozvanim, pa čak i izraz bivši namještenik poduzeća bio bi za *onoga* prilično pretjeran, jer je taj 1936. nekoć šest tjedana kod nas volontirao, ne, šegrt nije želio biti, ta oznaka mu se činila odveć ‚primitivnom', morao je odmah biti ‚volonter', ali učiti nije htio, samo nas je htio naučiti, kalko valja graditi — te smo ga opet izjurili, i on je zatim brzo pošao u soldačiju; nije bio baš loš, taj mladić, samo sanjalo, ne dobro sanjalo kao možda ovaj Erhard — rđavo sanjalo, naklonjen gigantizmu, koji nam nikada nije ‚ležao'; njegova ideja bijaše da se odreknemo betona, te da ‚opet otkrijemo carskost' kamena — pa lijepo, možda je u tome i nečeg bilo, no narna je naprosto bio nepotreban, jer nije htio ni mogao uzeti u ruke kamen. Do vraga, ja sam gotovo šezdeset godina radio u građevinarstvu, u ono sam vrijeme ipak bio već nekih četrdeset godina zaposlen, i ja sam već mogao nešto zamisliti pod ‚carskost kamena'; vidio sam stotine zidara i zidarskih šegrta kako barataju kamenjem — moraite jednom pogledati kako pravi zidar dohvaća kamen! No lijepo — ali ovaj, ta naprosto nije imao ni ruke ni srca za kamen — bijaše brbljalo. Ne zloban, ne — samo: mušice u glavi, a mi smo čak znali, odalkle su došle.«

Daljnja nepredviđena, nesretna komponenta ove svečanosti: Leni uopće nije htjela poći na svečanost. Prošla ju je želja za plesanjem, bila je »sada vrlo ozbiljna, vrlo tiha djevojka, dobro se razumijevala s majkom; učila francuski i malo engleski, ali je bila čisto zaljubljena u svoj klavir (van Doomova). Osim toga je dovoljno dobro poznavala »mjesni personal poduzeća; nije bilo nijednog čovjeka među tim ljudima, koji bi bio kadar da ponovo pobudi njenu želju za plesom« (Lotte H.), Leni je samo dužnosti radi, na molbu svojih roditelja sudjelovala na toj svečanosti poduzeća.

Ovdje se mora bezuvjetno, iako glumi samo sporednu ulogu, na žalost reći nekoliko riječi o Aloisu Pfeifferu, njegovbj svojti i njegovoj pozadini, koga je Hoyser tako porazno okaraikterizirao. Aloisov otac, Wilhelm Pfeiffer, bijaše »školski i ratni drug« staroga Gruytena, potjecali su iz istoga sela, njegovali su, sve do Gruytenove ženidbe, neko labavo prijateljstvo, koje se završilo na tom da je Wilhelm P. počeo Gruytenu »toliko ići na živce da on to više nije mogao dulje izdržati«. (H.) Ova dvojica su naime skupa sudjelovala u jednoj bici u prvom svjetskom ratu (na rijeci Lys, kako se ispostavilo), a nakon povratka kući je tada dvadesetogodišnji Pfeiffer »naprosto počeo« (H., a i ovo što slijedi) »da malko vuče desnu nogu, kao da je uzeta. No, lijepo, nemam ništa protiv toga, ako se netko bespravno koristi invalidninom, ali ovaj je prekardašio, govorio je naime samo još o iveru granate, velikom poput glave čiode, koji da ga je zgodio u ‚kritično mjesto’; a to je bio uporan pas, vukao je nogu tri godine tako dugo od liječnika do liječnika, od jednog ureda za opskrbu do drugoga, da mu konačno daju invalidninu te osim toga omoguće da se školuje za učitelja. Lijepo, lijepo. Pa čovjek ne želi nekoga krivo optužiti, a možda je bio — što velim — možda je zaista uzet, ali onaj iver nitko nikada ne nađe — to ne mora biti od ivera, a ne govori ni protiv postojanja tog ivera, pa dobro — a i dobio je svoju invalidftinu i postao učitelj itd., ali bilo je nešto čudno: nervirao se Hubert do ludila, čim bi se pojavio Pfeiffer, vukući nogu za sobom; bilo je to sve gore, ponekad bi čak govorio o amputaciji, i stvamo mu je noga valjda nakon toga bila ukočena — ali nitko živ nije nikad na najfinijoj rendgenskoj ploči dokazao postojanje ivera velikog poput glave čiode. A jer ga nitko nije vidio, rekao je Hubert jednog dana Pfeifferu: ‚Kako zapravo možeš znati da je iver velik poput glave čiode, kada ga dosad nitko nije vidio?’ Moram reći to bijaše argument koji je morao zapanjiti — a Pfeiffer se doista odonda osjećao konačno uvrijeđenim. No onda je od toga načinio neku vrst čiodskog pogleda na svijet, i uvijek i uvijek i uvijek iznova morala su školska djeca tamo u Lyssemichu slušati ono o iveru i o ‚Lysi’, i to je trajalo deset i trajalo dvadeset godina, i Hubert je opet rekao nešto vrlo umjesno — nama se iz sela odakle potječemo, i imamo mnoge rođake, vazda pripovijedalo — Hubert je rekao: ‚Pa čak da ima u nozi iver, to je najlažljivija nogu koju poznam i on je povlači za sobom, a pri tome, ne može biti ni govora o kakvoj bici, pa i ja sam bio prisutan — mi smo se naime nalazili u trećem ili četvrtom valu i više uopće nismo ušli u bitku — razumije se da je tu bilo granata i tako, ali — pa da je rat besmisao, pa to mi znamo, ali tako strašno, kako ovaj sve to opisuje, ipak nije bilo, a

trajalo je za nas samo dan i pol — a od toga ne možeš živjeti sav svoj život.’ No« (čuje se uzdisanje H-ovo), »no sada se pojavio Wilhelmov sin Alois na balu.«

Bilo je potrebno nekoliko posjeta u selu Lyssemich, da bi se dobilo nekoliko stvarnih informacija o Aloisu. Ispitivao sam dva gostioničara, koji su bili otprilike Aloisovih godina, i njihove žene, što su se njega još sjećali; posjet u župnom dvoru pokazao se kao beskoristan: župnik poznavaše Pfeifferove samo iz popisa župljana, koji su, kako se moglo dokazati, od 1776. živjeli u Lyssemichu, a kako je Wilhelm Pfeiffer, na koncu konca, premda tek 1940. »ne toliko na temelju svoje političke aktivnosti, koja bijaše prilično nezgodna, već naprosto zbog toga što više nismo mogli s njim izdržati, krenuo u svijet« (gostioničar Zimmermann u Lyssemichu, 54 godine, dostojanstven i vjerodostojan), Pfeifferov trag se tamo gotovo zameo; jedini svjedoci su na žalost svi — ovako ili onako — neobjektivni; van Doornova, svi Hoyserovi, Leni (Margret ne zna ništa o Pfeifferovima); navodi dviju partijskih grupa nikada se ne protuslovljuju u podacima, samo u interpretaciji. Svi svjedoci stranke protiv Aloisa navode, kako je Alois — u tome je tijek njegova života nalik na Lenin — sa četrnaest godina morao napustiti višu školu, da je »pao žrtvom izvjesnih spletaka«. Neporecljivo je, premda se to svojstvo spominje u najrazličitijim ironičkim skretanjima, da je bio »lijep muškarac«. Kod Leni ne visi nikakva njegova fotografija na zidu, a kod Pfeifferovih ima desetak, i valja reći: ako je oznaka »lijep muškarac« ikada imala smisla — na Aloisa se zacijelo odnosi. Imao je svijetloplave oči, tamnu, gotovo modrocmu kosu; u vezi sa silno vulgamim rasnim teorijama bijaše mnogo govora o Aloisovoj modrocmoj kosi; otac mu je bio plavokos, majka, svi preci (sva navedena obavještenja su od Pfeifferovih roditelja), ukoliko je nešto bilo poznato ili predajom zajamčeno o boji njihove kose; kako su svi preci Pfeifferovih i Tolzemovih (djevojačko ime gospođe Pfeiffer), koji se mogu dokazati, u geografskom trokutu Lyssemich-Werpen-Tolzem (trokut s cjelokupnim opsegom od dvadeset i sedam kilometara), ugledali svjetlo svijeta, tegobna putovanja nisu bila potrebna. Dvije rano umrle Aloisove sestre bile su — kao njegov još živući brat Heinrich — svijetlo, ako ne zlatnoplave. Mora da je već za stolom kod doručka tema br. 1 kod Pfeifferovih bilo luđačko crnokos-plavokos-žamorenje, čak su bili spremni da se late ogavnog sredstva osumnjičenja predaka, da bi se objasnila boja O-ove kose, unutar spomenutog geografskog trokuta (što s obzirom na njegov opseg nije moglo značiti prevelik pothvat) njuškali su po župnim

knjigama i registrima ureda za sklapanje brakova (okružni grad sa službenim registrom iz Werpena) za pronalaženje ženskih predaka, kojima bi se — via stranputica — mogla pripisati u grijeh tamna kosa; »sjećam se«, rekao je Heinrich Pfeiffer, što se tiče njegove obitelji, uostalom bez i trunka ironije, »da su napokon godine 1936. u matičnim knjigama u cnkvi u Tolzemu teškom mukom pronašli neku ženu, iz čijeg bi nasljedstva mogla potjecati tamna kosa moga brata: bijaše to izvjesna Maria, a uneseno bijaše samo njeno krsno ime, dok su joj roditelji uneseni kao ‚vagabundi'.«

Heinrich P. stanuje sa svojom ženom Hetti, rođ. Irms u obiteljskoj kući u činovničkoj naseobini is konfesionalnom pozadinom. Ima dva sina, Wilhelma i Karla, te se upravo sprema da naruči mali auto. H. P-u je gnjat amputiran, nije neprijazan, ali malko razdražljiv, što objašnjava brigama oko naibavljanja.

Pa sad, u ovom geografskom krugu tamna kosa nije nimalo rijetka, dominira u optički raspoznatljivom, letimično obuhvaćenom prosjeku, kako se pisac na svoje oči mogao uvjeriti. Ali je ovdje postojala obiteljska priča, obiteljski ponos, što se kolportirao pod imenom »čuvena Pfeifferova kosa«. Ženu, koja je imala »pfajferovsku« kosu smatrali su nekako obdarenom, iblagoslovljenom, a u svakom slučaju lijepom. Budući da su kod istraživanja unutar trokuta Tolzem-Werpen-Lyssemich, prema obavijesti Heinricha P-a, otkrili mnogobrojne poprečne veze sa Gruytenovima i njihovim precima (ne s Barkelovima: ti su već od prije nekoliko generacija postali gradski ljudi), piscu se ne čini nemogućim, da je Leni po nekim poprečnim vezama »ulovila« tu »pfeiffersku« kosu. I budimo sad pravedni: A-ova kosa bijaše objektivno — tako rekavši prema frizerskom gledištu — vraški lijepa; gusta, tamna, po prirodi valovita. Da je bila valovita, to je dalo opet povoda za mnogobrojna nagađanja, jer »pfajferska« kosa — kao u Leni! — bijaše glatka, zategnuta etc. etc.

Može se kao objektivno dokazati, da se oko toga 'Aloisa, već od prvog dana nakon njegova rođenja pravilo odveć mnogo kerefeka. Kao što je potpuno odgovaralo pfajferskim običajima, ubrzo su -iz nužde napravili vrlinu, i on je slovio kao »naš Ciganin«, samo do godine 1933, ođ tada je važio kao »klasičan zapadnjak«; pisac polaže mnogo važnosti da se ustanovi, kako A. nije nipošto bio keltski tip; do ovakvog krivog tumačenja bi se moglo lako doći, jer su kod Kelta svijetle oči i tamna kosa vrlo česti. A-u je naprosto nedostajala — kako če se poslije ispostaviti — keltska senzibilnost i mašta; ako ga baš želimo »rasno« negdje uvrstiti, on zavređuje samo oznaku:

neuspio German. Pokazivali su ga unaokolo, držali uvis, mjesecima, vjerojatno godinama nazivali ga »slatkim«, još prije nego što je mogao bar donekle artikulirano govoriti, izmišljali za nj najluđe 'karijere, prije svega umjetničke, natovariti ga visokim nadama: kipar, arhitekt (književničko zvanje je tek poslije padalo u spekulacionu sferu obitelji. Pisac). Sve što je činio, upisivali bi mu u dobro, i to za nekoliko brojeva odveć veliko. Budući da je bio i »sladak ministrant« (krsno ime čini izlišnim da se posebno navede njegova vjeroispovijest), tetke i sestrične već su ga vidjele kao »redovnika slikara«, možda čak kao »opata slikara«. Dokazano je (po danas šezdeset dvogodišnjoj ženi gostioničara Commera u Lyssemichu kao i po njihovoj svekrvi, danas devedeset jednogodišnjoj bakici Commer, dobro pamćenje koje hvale po čitavu selu), da je posjet crkve bio u stalnom porastu, dok je A. u Lyssemichu bio ministrant, dakle u godinama između 1926. i 1933. »Bože moj, išle smo ponekad i radnim danom i nedjeljom na pobožnost (kakva je to pobožnost koja se označava tim imenom, to se dosada nije moglo objasniti. — Pisac), ta bilo je doista predivno gledati to ‚slatko balavče’« (Bakica Commer). Trebalo je praviti mnogo intervjua s gospodinom Pfeifferom i s njegovom ženom Mariannom, rođ. Tolzem. Je li dovoljno kada se ambijent P-ovih označava za stupanj višim od njihova sina H-a i jedna nešto veća kuća u prvom nizu, a auto je već tu. P. st., međutim umirovljen, još uvijek vuče nogu za sobom. Kako su P-ovi vrlo razgovorljivi, nema nikakvih poteškoća da se od njih nešto sazna o A-u; sve što je on ikad producirao, čuva se kao relikvija u vitrini i između četmaest crteža bilo je jedno dva-tri koji i nisu tako loši: kolorirani crteži olovkom okoliša oko Lyssemicha, čija ekstremna plosnatost — razinske razlike, što su čak i u nizinama neizbježne, potocima prouzročena korita od šest do osam metara smatraju se već senzacijom — kanda je A-a uvijek iznova provocirala da crta; budući da ovdje nebo uvijek leži na zemlji, A. je — da li svjesno ili nesvjesno, to se dakako nije dalo ustanoviti — tražio tajnu osvjetljenja nizozemskog slikarstva i na dva-tri crteža joj se približio, pri čemu je kao izvor svjetlosti, što je vrlo originalno, upotrijebio šećeranu iz Tolzema, približio je Lyssemichu i u njenoj bijeloj pari sakrio sunce. Tvrdnje P-ovih da je bilo na stotine takvih crtarija, nisu mogle biti verificirane te su samo sa skepsom primljene. Nekoliko igrarijskih radova A-ovih koktelska klupa, škrinjica za nakit kao i golema svjetiljka (drvorezni radovi), ostavili su, blago rečeno, neugodan dojam; osim toga, bilo je tu: jedno šest značajnih sportskih diploma: laka atletika, plivanje — uz pohvalu nogometnog kluba Lyssemich. Jedno od A-a u Werpenu započetu, a

nakon šest tjedana prekinuto zidarsko školovanje, gospođa P. je označila kao »praktikum«, »koji se izjalovio na nemogućoj grubosti učitelja, koji nije shvatio njegove inicijative«. Kraće rečeno: sasvim je očito da su sa A-om, a on Sa samim sobom, namjeravali nešto »više«.

U nekoj vitrini bilo je i nekoliko tuceta A-ovih pjesama, koji pisac radije ne bi ni spomenuo; ni jedna pjesma, nijedan redak ne dostiže ni približno snagu onih poznatih pjesama Erharda Schweigerta. Nakon* što je prekinuo praktikum »Alois se s genijalnim zanosom (P. st;) bacio na zvanje, koje je vjerojatno upropastilo njegov ionako slabi karakter: htio je postati glumac.« Nekoliko uspješnih nastupa na nekoj amaterskoj pozornici, gdje je u *Flandrijskom lavu* igrao glavnu ulogu, ostavili su u vitrini P-ovih tri novinska isječka, u kojima je on požnjeo bezuslovnu pohvalu; da je posrijedi jedan te isti kritičar, koji je pisao samo za tri različita regionalna lista i pod različitim incijalima, to do dana današnjega nije P-ovima zapelo za oko; kritike su jedne te iste — do nekih sitnih izmjena (mjesto »bezuslovno« stoji jednom »nesmanjeno«, a drugiput »neosporno«). Inicijali glase B. H. B., B. B. H., H. B. B. Naravno da se i A-ovo glumaštvo izjavilo zbog nerazumijevanja A-ove »intuicije«; i zlbog zavisti sredine zbog njegove »ljepote« (gospođa P.).

U najponosnije relikvije u obitelji P. spadaju nekoliko egzemplara tiskane proze, što, malko izblijedjeli, u zlatnom okviru, krase najgornji pretinac vitrine, a gospođa P. ih je pokazala piscu primijetivši: »Samo pogledajte, *tiskano*, pa to je prava nadarenost, a što se tek moglo time zaraditi.« (Ova mješavina najvišeg idealizma i najgrubljeg materijalizma je tipična za P-ove. Pisac).

1. Polazak!

Već osam mjeseci vodimo rat, a još nismo ispalili nijedan hitac. Duga i hladna zima bila je iskorištena za strogu izobrazbu. Sada je banulo proljeće, i mi već tjedne i tjedne čekamo na zapovijed Firera.

U Poljskoj su se vodile borbe, dok smo mi na Rajni morali čuvati stražu; Norveška i Danska bile su zaposjednute, a da mi nismo mogli u tome učestvovati; mnogi su već tvrdili da ćemo rat uopće samo u domovini proživjeti.

Ležimo u nekom malom seocetu u Eifeli. I tada, 9. svibnja u 16,30 sati

dolazi zapovijed za marš na zapad. Alarm! Kuriri jure, uprežu se konji, svuda se pakuju rančevi, stanodavcima riječ zahvalnosti na rastanku, male djevojčice imaju crvene rasplakane oči — Njemačka maršira na zapad, u susret zalazećem suncu, čuvaj se, Francuska!

Bataljun je uvečer odmarširao. Pred nama su čete, tik za nama slijede druge, i na lijevoj strani ceste prestižu se motorizirane kolone. Marširamo kroz noć.

Svitanje se da tek naslutiti, kadli zadrhti zrak od grmljavine njemačkih aviona koji bruje povrh nas šaljući zapadnom susjedu jutamji pozdrav. I još uvijek nas prestižu motorizirane čete. »Njemačke su trupe u praskozorje prešle granice Holandije, Belgije i Luxemburga, te dalje napreduju prema zapadu.« — Netko je vozeći se pored nas doviknuo tu posebnu vijest u kolonu u kretanju. Rasplamsa se oduševljenje, domahujemo svojim hrabrim drugovima zračnog oružja, koji nas uvijek iznova prelijeću.

2. Meza 1940.

Meza nije rijeka. Ona je jedna jedincata vatrena munja. Obalne uzvisine s obiju strana su brda što rigaju vatru.

Svaki prirođni zaklon u ovom za odbranu idealnom predjelu je iskorišten. Gdje je priroda zatajila, pomogla je tehnika. Svuda gnijezda mašinskih pušaka, ispred pećina, između pukotina u stijenama, duboko u pećinama. Sićušni svodovi usvrdlani u kamen, izidani, izbetonirani, nad kojima se kao krov uzdiže pedeset rnetara visokih, tisuće godina starih kamenih gromada.

3. Aisne 1940.

Sto i dvadeset štuka tutnje svoju bronzanu pjesmu. Sto i dvadeset štuka huje preko Aisne!

Ali nijedna ne nađe svoj cilj.

Priroda se zaštitno s gustom nizinskom maglom polegla na Weygandovu liniju.

Ustaj, nepoznati pješače, danas moraš, uzdajući se sam u se, dokazati

svoju tešku nadmoćnu Skolu. Tvoja žudnja za pobjedom mora slomiti i najžilaviji otpor.

Kad sađeš s visova Chemins des Dames, spomeni se krvi koja je ovdje tekla!

Na to misli, tisuće prije tebe već su išli tim putem. Ti — vojnik 1940 — ti ga moraš dovršiti.

Jesi li čitao na spomen-kamenu: »Ovdje stajaše Ailette, razrušen od barbara.« Kakvo zločinačko osjećanje zasljepljuje tvoje protivnike, koji tebe, koji se boriš za svoje životno pravo, i danas ponovo smatraju barbarinom.

Ranim jutrom 9. lipnja stoji naša divizija spremna za napad. Drugovi neke sestrinske regimente imaju zadatak da napadnu u našem odsjeku. Mi smo ubačeni kao divizijska rezerva.

Alarm! — Na-po-lje!

Cetiri je izjutra. Bunovan jedan za drugim puže iz svoga šatora. Nastaje živo komešanje.

4. Junak

Priča o ovom junaku je primjer neustrašive hrabrosti i bezobzimog osobnog zalaganja njemačkih oficira.

Reklo se da oficir mora imati hrabrosti da umre prije svojih vojnika. Ali ta svaki vojnik, u času kada stupa na bojište i hvata neprijatelja za grkljan, bratimi se sa smrču. Izbacuje strah iz srca, napinje svoje snage kao tetivu luka, njegova čula odjednom postaju i odveč oštra, baca se u naručje čudljive sreče te osječa, a da to i ne spoznaje, da se sreča i milost bogova združuju samo s hrabrima. One što oklijevaju povuče za sobom primjer hrabrih, a primjer jednog pojedinca koji pred njima proživljuje neustrašivu *hrabrost*, rasplamsava buktinje smionosti u srcima ljudi koji su oko njega. Takav bijaše pukovnik Gunther!

5.

Neprijatelj se bori žilavo, podmuklo i, ako je opkoljen, do posljednjeg

daha. Gotovo nikad se ne predaje. To su senegalski crnci, ovdje u svom elementu, majstori borbe u šipragu. Divno zamaskirani iza korijenja drveča, umjetnim ili naravnim zidovima lišča, uvijek ukopani ondje, gdje neka staza ili kakav proplanak privlači napadača. Pucaju iz najneusporednije blizine, gotovo svaki hitac pogađa, i gotovo uvijek smrtno. A i strijelci u drveču ostaju obično nevidljivi. Cesto puštaju napadača proči, da ga onda odostrag li-kvidiraju. Ne možeš ih se riješiti i muče rezervu, kurire, štabove, artiljerce. Več davno odrezani, napola izgladnjeli, oni su još nakon nekoliko dana ustrijelili pojedine vojnike. Leže, stoje ili sjede čvrsto priljubljeni uza stablo, često još zaogrnuti zaštitnom mrežom, vrebajuči na svoj plijen. Ako zbilja pođe za rukom da jednoga otkriju, divljak je to obično več prije toga primijetio te se jednostavno kao vreča baca s visine na zemlju da bi ga čas zatim munjevitom brzinom nestalo u šipragu.

6.

Dalje, ne smijemo se zadržati, upravo ovdje ne. Bataljun maršira, bez zaklona, kroz dolinu. Tko zna ne sjedi li neprijatelj na uzvisinama lijevo i desno — samo dalje! Sve je kao čudo. Nitko ne smeta naše napredovanje. Francuzi, koji se gomilice povlače, opljačkali su sela i razrušili ih. »Tamo prijeko se vidi Chemin des Dames«, veli istiha drug pokraj mene — otac mu je pao u svjetskom ratu. »To mora da je Ailette-zemljište; tu su ga jednom ranili kad je išao po hranu.«

Široka automobilska cesta vodi kroz Ailette-zemljište do širokog sljemena bregova uz Chemin des Dames, sljemena koje dominira krajem. Zdesna i slijeva od ceste jedva se može vidjeti komadić zemlje, koji za vrijeme svjetskog rata nije više puta razrovan granatama. Nigdje da vidiš kakvo veće drvo s pravim stablom. 1917. ovdje više uopće nije bilo nikakva drveća, sve je bilo srušeno hicima s topova. U međuvremenu se korijenje opet raširilo, i od svakog panja razrastao se grm.

7.

Svakog časa gledamo na sat. Još jedanput se ispituje i mjeri. Posljednja opomena, kadli pucanj razdre tišinu. Juriš! Sa šumskih rubova i iza redova šipraga pucaju njemački topovi. Polagano se valja vatreni valjak prema gore uz padinu obale Aisne s druge strane. Čitava dolina Aisne umotana je u oblak dima, tako da samo povremeno možemo vrlo malo promatrati. Usred najžešće vatre pioniri donose gumene pontone i prebacuju pješadiju. Počinje teška bitka za prijelaz preko Aisne i kanala. Oko 12 sati dostigli smo do visine s onu stranu, premda se neprijatelj očajnički brani. S naše promatračnice više ne možemo dalje promatrati. Istureni promatrač i oba radiotelegrafista već su prije podne pošli naprijed s pješadijom. Po podne dobiju i promatračnica i strijelci zapovijed da promijene mjesto. Žestoko peče sunce. Nakon kratkog vremena stižemo do Aisne. Na visini 163 treba biti uređena nova promaračnica.

Pisac, i odveć zbunjen u pogledu stvaranja proze, mora se suzdržati komentara.

Ako zbrojimo sve *stvarne* podatke o A-u i reduciramo sve *nestvarne* na jednu jezgru koja bi mogla odgovarati stvamim podacima, vjerojatno se u njemu krio sasvim dobar učitelj sporta, koji bi kao sporedan predmet mogao predavati crtanje. A gdje se stvarno našao nakon nekoliko prekinutih karijera, to je čitatelju več davno poznato: u vojsci.

Pa ni u vojsci, kako je poznato, čovjeku se ništa ne poklanja, to sigurno ne, kada treba da započne podoficirsku karijeru, jedinu koja je A-u što je kao đak, prekinuvši u četvrtom razredu, morao natrag u nižu građansku školu (H. st.), preostala. I ovdje, da budemo pravedni, treba reči da je sedamnaestogodišnji A., koji je najprije dragovoljno pošao u radnu službu, zatim k pravim Prusima, počeo pokazivati svoju uviđavnost. U listovima svojim roditeljima (svi u vitrini da je svaki u njih mogao zaviriti), piše doslovno: »No sada hoću da svim poteškočama usprkos jedanput izdržim, pa makar se ljudi oko mene i odvratno ponašali, neću uvijek na njih bacati svu krivicu, i ja vas molim, mamice i tatice, da me kad počnem neku karijeru, ne vidite odmah na vrhu.« To nije loše izraženo i odnosi se na neku primjedbu gospođe P., koja ga je, kad je Alois u uniformi prvi put došao na dopust kuči, več gledala kao »vojnog atašea u Italiji ili tako nešto«.

Ako se, konačno, poslužimo štrpom samilosti, koja je uvijek vrijedna da je čovjek prisvoji, pa i minimumom onoga što bi se moglo nazvati

pravednošču, kakav je skrajnje loš odgoj A. dobio, onda on na kraju i nije bio tako loš, i što je bio dalje od obitelji, to bolji jepostajao, jer u tuđini nitko više u njemu nije gledao budućeg kardinala ili admirala. Ipak je u vojsci nakon godine i pol dotjerao do kandidata za podoficirski čin, pa čak kada i pomislimo da je rat koji se približavao išao u prilog karijerama, to ipak nije baš naodmet; kod ulaska u Francusku naimenovan je podoficirom, i kao takav, tek što je to postao, učestvovao je u lipnju 41. na svečanosti Gruytenova poduzeća.

Nema pouzdanih podataka o Leninoj ponovo buknuloj radosti plesanja, samo glasina, šaputanja, oboje miješane prirode: dobronamjernih i podrugljivih, ljubomornih i tetinskih, uzmemo li da se između osam uvečer do četiri izjutra jedno dvadeset i četiri do trideset puta sviralo za ples, da je Leni poslije ponoči napustila dvoranu, vjerojatno je Leni — ako još reduciramo glasine i šaputanja na doličan prosjek — onda je ona vjerojatno dvanaest puta sudjelovala u plesu, od tih pretpostavljenih dvanaest plesova nije Leni dabome otplesala večinu ili *gotovo* sve, otplesala je sve s Aloisom. Cak ni s ocem nije otplesala barem jednu počasnu rundu, pa ni sa starim Hoyserom — ne, plesala je samo s njim.

Na fotografijama, koje se mogu pogledati u vitrini P-ovih, uz jedno odlikovanje i jednu borbenu značku, vidimo A-a u ono vrijeme kao mladića koji se sav sija, a te bi fotografije u ratnim vremenima 'bile prikladne za objavljivanje na naslovnim stranicama ilustriranih časopisa; štoviše, zavrijedile bi da se objave i u ilustriranoj prozi citirane vrste; čak i u mirnodopskim vremenima. Prema svemu što su Lotte, Margret i Marja (kako izravno tako i filtrirano kroz Lenine oskudne odgovore) znale, uzevši k tome i Hoyserove izjave, moramo ga sebi predstaviti kao mladića koji se nakon marša od trideset kilometara još uvijek sav blažen smije, s nabijenom, otkočenom mašinkom pred prsima, raskopčane vojne bluze, na kojoj se ljuljka prvi orden, kako na čelu čete koju predvodi, ulazi u neko francusko selo, duboko uvjeren da ga je osvojio; koji se, pošto se pomoću svojih ljudi uvjerio da u selu nema skrivenih strijelaca niti vještica, temeljito umije, promijeni rublje i čarape, a onda daljnjih dvanaest kilometara dobrovoljno maršira dalje kroz noć (ne dovoljno inteligentan, da u selu prethodno intenzivno traži kakav možda slučajno zaostali bicikl — možda samo zastrašen od licemjemih transparenata »Pljačka se kažnjava smrću«); sam, neslomljen — on maršira sve dalje, samo jer mu se čini da je naćuhnuo da u onom dvanaest kilometara udaljenom gradiću ima ženskinja; nekoliko starijih

drolja, kako se kod smotre izbližega ispostavilo, žrtve prvog njemačkog seks-vala iz 1940; pijane, nakon znatnog poslovanja iscrpene, pošto je bolničar našem junaku izdao nekoliko statističkih pojedinosti, te mu dopustio da baci »neobavezan pogled« na ona jadna stvorenja što su izgledala kao stare žene, maršira neobavljena posla natrag onih dvanaest kilometara (pri čemu mu tek sada pada na um da bi se potraga za nekim sakrivenim biciklom bila isplatila), te se pokajnički sjeća svoga imena koje ga obavezuje, te nakon sveukupno pedeset i četiri kilometara marširanja odmah tone u dubok, kratak san, a prije nego što se probudi, može biti u svanuću, počne »pisati«, te opet nastavlja marširati, zauzimajući još i druga francuska sela.

S njime je, dakle, Leni, koliko možemo procijeniti, dvanaest puta plesala (»a bdo je fantastičan plesač! to mu valja priznati«, Lotte H.), prije nego što je pustila da je oko jedan izjutra odvede u nedaleki tvrđavinski jarak, pretvoren u park.

Razumije se da se o tom događaju mnogo špekuliralo, teoretiziralo, a također su ga i analizirali. Bijaše to skandal, gotovo senzacija, što je Leni, koju su smatrali »nepristupačnom«, upravo »s *tim čovjekom«* kidnula. (Lotte H.) Uzmemo li pri tome, kao u povodu frekvencije plesa, izvjesni prosjek glasova i ugođaja, dobit ćemo slijedeći rezultat u procjeni raznih mišljenja: više od 80°/o upućenih, sudionika, promatrača podvalili su A-u materijalne motive pri Leninom zavođenju. Znatno veći dio čak misli uz to na izvjesnu povezanost s A-ovim upornim nastojanjem, da postigne oficirsku karijeru; on da je — tako misle — želio upecati Leni, da bi sebi osigurao novac (Lotte). Čitava Pfeifferova svojta (uračunavši ovdje nekoliko tetaka, a ne uračunavši Heinricha) zastupala je mišljenje da je Leni zavela Aloisa. Vjerojatno ni jedno od tih dvaju naslućivanja ne odgovara istini. Ma šta A. inače bio, proračunat u nekom materijalističkom smislu nije bio, i time se blagotvorno razlikovao od svoje obitelji. Čini se da se u do punog cvijeta sazrelu i ponovo rascvjetalu Leni zacopao; da su mu dojadile umarajuće i ne baš razveseljavajuće pustolovine po francuskim bordelima i da ga je Lenina »svježina« (pisac) bacila u nekakvu opijenost.

Što se tiče Leni, valjda joj možemo pripisati u dobro što se je naprosto »zaboravila« (pisac); da je prihvatila poziv na šetnju po nekadašnjem jarku tvrđave, ta u svakom slučaju bješe to jedne ljetne noći, pa kada pretpostavimo, da se A. sigurno raznježio, a možda čak postao i nasrtljiv, onda ćemo u najgorem slučaju doći do zaključka da kod Leni nije bio posrijedi moralan, prije neki egzistencijalan posrtaj.

Kako je jarak tvrđave, još uvijek park, i sada još sačuvan, a razgledanje mjesta nije naporno, zaista se to i učinilo; napravili su iz toga neku vrst botaničkog vrta, a ima jedna ploha od kakvih pedeset kvadratnih metara, zasađena (atlantskim) vrijesom. Doduše, uprava vrta nije bila »kadra da pronađe plan sadnje iz godine 1941.«

Lenin jedini predajom sačuvani komentar bijaše, što se ticalo onih triju dana koji su slijedili: »neopisivo mučno«; to je ona Margret, Lotti i Marji u istoobličnoj formi kao jedini doprinos pružila. S onim što se još moglo izvući na vidjelo, dopušta se zaključak, da A. nije bio jako osjećajan, a svakako ne domišljat ljubavnik. Odvukao je Leni u rano jutro k nekakvoj sumnjivoj tetki, Fernandi Pfeiffer, koja je svoje koli frankofilsko toli separatističko ime, što su ga članovi obitelji naravno tajili, imala zahvaliti očevim naklonostima; životarila je u jednosobnom stanu u nekoj starogradnji iz 1895. godine, ne samo bez kupaonice, već i bez vode — ove potonje svakako nije bilo u stanu već na hodniku. Ova Fernande Pfeiffer, koja još uvijek, ili točnije rekavši: već opet — jer neko vrijeme živjela je sasvim dobro — stanuje u nekoj starogradnji (ovaj put iz godine 1902) sjeća se »naravno točno, kada je ono dvoje iskrslo, i — to vam mogu reći — nipošto nisu djelovali kao dva goluba, prije kao dva polivena pudla. Pa, valjda je ona toliko zavrijedila, da je s njom pošao u kakav pristojan hotel, pošto su se već bili ponijeli kao prijatelji prirode — u zgodan hotel, gdje bi se bila mogla umiti, presvući i inače dotjerati. Pa taj glupi mladić nije imao ama baš ni pojma što se pristoji.« Gospođa (ili gospođica) Fernande Pfeiffer djelovala je na pisca apsolutno kao žena koja je znala što se »pristoji«. Ona je imala onu kosu Pfeifferovih, koju su svi veličali kao divnu, i premda ne više sasvim mlada, otprilike sredinom pedesetih, i živeći u materijalno skučenim prilikama, imala je i ona pri ruci jednu bocu najskupljeg suhog šerija. Cinjenica da se Pfeifferovi, uključivo i Heinricha, odriču Fernande, »jer je više puta — i to bez uspjeha — pokušala svoju sreću kao krčmarica«, ne čini je piscu manje vjerodostojnom. Njena zaključna primjedba glasila je: »I, molim vas, pa kakva je bila situacija za onu zgodnu djevojku — čučati tu u mom jednosobnom stanu. Je li, možda, trebalo da ja izađem, da bi se ono dvoje — pa recimo — moglo dalje zabavljati ili griješiti, ili sam morala dalje čučati na svom mjestu? Pa to je bilo gore za njih negoli u najzadnjem konačištu, gdje barem imate umivaonik i ručnik: možete vrata za sobom zaključati.« Konačno je Alois pred večer izjavio odluku da će »ruku pod ruku, čvrsta pogleda i bez obzira na preživjeli građanski moral stupiti pred roditelje« (F. Pfeiffer), izraz, koji se Leni, ne

prema njenim riječima, već sudeći po njenom »prezirnom licu«, jednako nije svidio. Teško je objektivno utvrditi, je li se A. naprosto malko pretvarao i glumio nekoliko fraza iz vremena *Flandrijskog lava*, ili je to u njemu iskrsla posve idealistička karaktema crta, povodom ovog »čistog događaja« (tako je on sve to nazvao u Leninoj prisutnosti govoreći s tetkom). Očito se pokazao vrlo jak frazer ili kovač fraza, i nije teško zamisliti, kako se ovozemaljsko-materijalistička, ljudski-božanska Leni mrštila slušajući takve brbljarije. Pa sad, vjerovali mi onoj ominoznoj tetki ili ne vjerovali, izjavila je da joj se činilo kao da se Leni slabo zanimala za to da još jednu noć provede s A-om u vrijesu bila u postelji, i kada je A. jedanput izašao da posjeti toaletu u polukatu, ona mu je izvukla iz džepa objavu za dopust te razočarano prćila nosić zbog duljine dopusta. Jedno posve sigurno nije točnb u ovom prikazu: Leni nema nosić, već dobro razvijen, bez ikakve greške modelirani nos.

Budući da Alois nije pokazivao nikakvu aktivnost u pravcu otimanja djevojke ili slično, pošto smo svi »nijemo sjedili i popili svu moju kavu«, to više nije ništa drugo preostalo no da stupe pred dotične obitelji i da se brane. Bilo je vrlo neugodno, no pošli su prvo Pfeifferovima, koji stanovahu u vrlo udaljenom predgrađu, otkako je stari Pfeiffer bio »premješten u grad«. Stari je P., teškom mukom krijući slavodobiće, konačno izbacio svoj prijekor: »Kako si to mogao učiniti kćeri mojeg starog prijatelja!« Gospođa se P. zadovoljila jednim plitkim »pa to se ne čini«. U ono vrijeme petnaestogodišnji Heinrich Pfeiffer kanda se sjeća da su proveli noć uz kavu i konjak (komentar gospođe P.: »To treba proslaviti, ma koliko stajalo!«) A da su drugi bez prestanka kovali planove sve do u pojedinosti, na što je Leni šutjela, to više, što je nisu ni pitali. Konačno je zaspala.

Razgovarali su čak i o veličini stana, o namještaju. (»Ta u manje od pet soba valjda ne može smjestiti svoju kčerku — pa to joj naprosto duguje«, i »mahagoni, nikakvo drugo drvo«. »Možda će konačno za sebe ili za kćerku sagraditi kuću.«)

Zatim je Leni (sve prema Heinrichu P-u) prema jutru učinila »sasvim očito kao provokaciju zamišljeni pokušaj da se ponaša kao drolja. Popušila je dvije cigarete jednu za drugom, uvlačeći dim, izbacivala dim na nos i debelo namazala usne«. Telefonom iz susjedstva dozvan je taksi (ovaj put gospodin P.: »Košta što košta!«) (Što? Pisac), te su se svi odvezli u stan Gruytenovih, gdje su — odsad smo upućeni na svjedokinju van Doom, jer je Leni i dalje uporno šutjela — »kamo su stigli neugodno rano izjutra, to jest već oko sedam sati.« Gospođa Gruyten je, pošto je malo spavala (zračna uzbuna i

prva prehlada njenog kumčeta Kurta) još u krevetu doručkovala (»kavu, tost, džem od naranča, što mislite kako je teško bilo 1941. pronaći džem od naranča — ali on, ta on je sve činio za nju.«)

»Dakle evo Leni, ‚treći dan opet uskrsla' — tako mi se činila, otrčala odmah majci, zagrlila je, pošla onda u svoju sobu, zamolila me da joj donesem nešto za doručak, i — što mislite — sjela za klavir. Gospođa Gruyten, to joj moram priznati, ‚digla se' — ako znate što mislim — zatim se u miru obukla, zaogrnula se svojom mantijom — divan stari komad, uvijek bi to naslijedila najmlađa kćerka obatelji Barkel — pošla u dnevnu sobu, gdje su Pfeifferovi čekali, i prijazno upitala: ‚Molim, što želite?' Onda su se prvo i prvo prepirali zbog onoga ‚vi': Ali Heleno, zašto nam najedanput govoriš vi?', a gospođa Gruyten: ‚Ne sjećam se da sam vam ikada govorila ti', na to stara Pfeifferova: ‚Molimo ruku vaše kćerke za našega sina.' Na to Gruytenova ‚hm'. Ništa drugo, priđe k telefonu i zovne kancelariju, neka se pronađe, gdje joj se muž nalazi, i neka ga odmah pošalju kući, pošto ga nađu.«

Sada su očito jedno sat i pol glumili onu neugodnu mješavinu komedije i tragedije, kako je to običaj kod malograđanskih udešavanja ženidbe. Pet tuceta puta se; otprilike, upotrijebila riječ »čast« (van Doornova tvrdi da to može dokazati, jer je zacrtala znakove u polju vrata. »Pa, da se nije radilo o Leni, bilo bi mi se učinilo šaljivo, jer oni su uzvraćali udarac, kada su primijetili koliko slabo je Gruytenovima bilo stalo da kćerkinu čast spasu udajom za toga Aloisa; i tada su oni navodili čast svoga sina — prikazivali ga kao zavedenu djevicu i tvrdili, da se i čast njihova sina kao oficirskog kandidata — što uopće nije bio niti je ikad trebalo da to bude — može spasiti samo ženidbom. Bilo je već više nego komično, kada su počeli hvaliti i tijelo svoga Aloisa: njegovu lijepu kosu, njegovih metar i 85, njegove mišiće.«

Na svu sreću, uskoro zatim uđe stari Gruyten, koga su svi sa strahom očekivali, koji se (»a on je bio taj što je kao lud mahnitao«) pokazao kao »bezgranično blag, tih i gotovo prijazan, na veliko olakšanje Pfeifferovih, koji su se, dakako, svi koliko god ih je bilo, pred njim gotovo usrali.« On bi riječi kao »čast« (»I mi imamo svoju čast, i mi«, stari će P. i žena mu u isti mah i ravnoglasno) bez ustručavanja odbio, pogledao A-a vrlo zamišljeno, smiješeći se poljubio svoju ženu u čelo i pitao A-a za njegovu diviziju, za regimentu, postajao sve zamišljeniji, doveo zatim Leni iz njene sobe, »ne predbacivši joj baš ništa« te je suho upitao: »Što misliš djevojko, vjenčati se, da ili ne?« Nato je »Leni vjerojatno po prvi put A-a onako pravo pogledala,

zamišljena i kao da opet nešto naslućuje (je li Leni dosada već jednom nešto naslutila? Pisac) pa i samilosno, a svakako je s njim pobjegla i to dragovoljno, i ona reče ‚vjenčati se'.«

»S izvjesnom simpatijom u glasu (van Doomova) pogleda zatim Gruyten A-a, reče ‚no, pa dobro' i priklopi: ‚Vaša divizija ne leži više kod Amiensa, ona leži u Schneidemuhleu'.«

On se, štoviše, izjavio spremnim da pomogne A-u pri dobivanju dozvole za ženidbu, jer »vrijeme leti«. Dakako da je jednostavno naknadno utvrditi da je stari G. od kraja 1940. znao za značajno premještenje četa, i u noći prije odluke o ženidbi u razgovoru sa starim prijateljima bio saznao da napadaj na Sovjetski Savez samo što nije otpočeo; u svom novom položaju kao »šef planiranja on bi svašta saznao«. (Hoyser st.) Sve poslije u tijeku iznesene prigovore protiv vjenčanja sa strane Lotte i Otta Hoysera, on bi raspršio s jednim »samo vi to pustite... pustite...«

Preostaje ustanoviti, da je A. sa svojorn telegrafskom ženidbenom dozvolom dobio obavijest da neodložno prekine dopust i da bude 19. VI 41. kod svoje divizije u Schneidemuhleu.

Vjenčanje na općini, crkveno vjenčanje; treba li to opisati? Možda je važno da se Leni protivila da obuče bijelu haljinu; da je A. samo uz najveću nervozu prisustvovao svadbenom ručku; da se Leni nikako nije žalostila što je otpala oficijelna prva bračna noć, da ga je ipak još ispratila na kolodvor i ondje se prepustila njegovu cjelivanju. Kako je Leni poslije — za vrijeme nekog naročito teškog bombardiranja 1944 — Margreti u njenom skloništu odala, A. je onda još jedan sat prije odlaska vlaka u ondašnjoj sobi za glačanje rublja u stanu Gruytenovih Leni bio prisilio da »časno i zakonito«, izričito ukazujući joj na njene bračne dužnosti, s njim spava, i time je A. »za mene već bio umro još prije nego što je bio nestao«. (Leni prema Margreti)

Već 24. lipnja uvečer stiže obavijest, da je pri zauzimanju Grodna i A. poginuo kao jedna od žrtava.

U vezi s tim je samo to važno, da se Leni protivila nositi cminu i pokazivati žalost; po dužnosti pričvrstila je jedan A-ov foto kraj fotografije Erharda i Heinricha, ali je već krajem 1942. skinula tu sliku sa zida.

Slijede dvije i pol tihe godine, u kojima Leni pbstaje devetnaest, dvadeset i konačno dvadeset i jednu. Više nikada ne ide plesati, premda joj Margret i Lotte ovda-onda pružaju za to priliku. Od vremena do vremena ide u kino, gleda (prema Lotti H., koja joj još uvijek nabavlja ulaznice) filmove *Mladići, Jašite za Njemačku* i *Iznad svega na svijetu.* Gleda *Ohma Krugera* i *Pse neba*

— i nijedan od tih filmova nije joj izmamio ni jednu ciglu s-u. Svira klavir, dirljivo se brine za majku, kojoj se vratila ranija bolest, i prilično mnogo se autom vozi po okolišu. Sve češće posjećuje Rahelu, nosi sa sobom kavu u termos-boci, sendviče u dozi za doručak, i cigarete. Budući da ratno gospodarstvo postaje sve strože, Lenina djelatnost u tvrtki sve fiktivnija, prijeti joj početkom 1942. opasnost da joj oduzmu kola, nakon strogog ispitivanja, kojem se poduzeče moralo podvrći, i po prvi put, doista prvi put, i jedini put doživljuju upućeni da je Leni za nešto molila; moli oca da joj tu »stvar (a misli time njen auto, tvrtke Adler) pusti«, a kada joj otac objašnjava, da to više nije sasvim u njegovoj moći, moli uporno i upornije, dok on konačno nije »sve pokrenuo te joj izradio odgodu od još pola godine« (Lotte H.).

Ovdje pisac sebi dopušta značajan zahvat, uzimajući slobodu da uspostavi neku vrst sudbinske hipoteze, da namata misli oko toga, što je sve od Leni moglo, moralo, trebalo biti, da je...

Prvo, Alois kao jedini od trojice do današnjega dana za Leni važnih mladih ljudi preživio rat.

Vjerojatno bi A., budući da je vojničko zvanje očito bilo njegovo jedino pravo zvanje, ne samo bio pojurio do Moskve, već dalje, preko Moskve, postao bi potporučnik, kapetan, možda — uštedjet ćemo mu hipotetično sovjetsko zarobljeništvo — na kraju rata major, sav iskićen odlikovanjima bio bi preživio zarobljenički logor, silom prilika prije ili poslije izgubio onu svoju parcijalnu naivnost ili bi mu je — u slučaju nužde — bili na silu oteli, bio bi kao povratnik radio kao pomoćni radnik dvije godine, kao kasni povratnik jednu godinu, možda zajedno sa starim Gruytenom, kojemu bi poniženi A. zacijelo bio miliji nego trijumfirajući A., bio bi se zacijelo rano vratio u armiju, sada saveznu vojsku, bio bi za to vrijeme pedeset i dvije, zasigurno general. Bi li za Leni još jedanput mogao postati drug bračnih ili čak ljubavničkih noći? Pisac tvrdi: ne bi. Činjenica da je Leni tako pogodna za hipoteze, dakako da otežava svaku spekulaciju. Da li Leni ne bi bila uočila neki ljubavni doživljaj intenzivne naravi, koji će trebati još prikazati, da — pisac tvrdi: da bi ga bila primijetila, iako...

Sasvim sigurno bi A., koji bi sasvim pouzdano i sa pedeset i dvije godine bio još lijep muškarac i s pfajferskom kosom bio ostao pošteđen od ćelavosti, bio posve kadar, da se, recimo, u bonskom minsteru ili kelnskoj katedrali ponudi kao ministrant; a što ćemo s lijepim generalima koji znalački barataju mislima i ponizno pružaju vrčiće s vodom i vinom? Kamo s njima? Uzmimo

da bi Leni ostala, ako ne njemu vjerna, a ono ipak uz njega, te bi se ovda-onda podvrgavala svojim bračnim dužnostima. Da li bi onda, s troje ili četvoro »slatke« dječice, dok bi A. bio general-ministrant, 10. listopada 1956. bila prisustvovala onoj prvoj (i ne posljednjoj) službi božjoj savezne vojske, što ga je kardinal Frings u Gereonovoj crkvi u Kolnu celebrirao? Pisac tvrdi: ne bi. On tamo ne *vidi* Leni. Aloisa on tamo vidi, pa čak i »slatku« dječicu, ali Leni ne. Gdje on osim toga vidi Aloisa — na naslovnim stranicama ilustriranih časopisa ili s onom lijepom gospodom Nannen i Weidemann kod bilo kakvog prijema delegacije istočnog bloka. On — pisac — vidi Aloisa kao vojnog atašea u Washingtonu, čak i u Madridu — ali nigdje ne vidi Leni, a nipošto ne u društvu lijepe gospode Nannen i Weidemann. Možda je tome kriva piščeva nesposobnost vidovitosti, da vidi A-a posvuda, a Leni ne — čak i njihovu djecu vidi posvuda, a nju samu ne. Zacijelo je vidnovnjačka moć piščeva minimalna, ali zašto vidi onda A-a tako jasno, a Leni nigdje? Budući da u svemiru jamačno postoji još jedno neotkriveno leteće tijelo, u kojemu je instaliran orijaški kompjutor, vjerojatno veličine kao Bavarska, koji samo tako ispljuckuje hipotetske životne tijekove, moramo valjda čekati, dok ta stvar bude otkrivena. Sasvim je sigumo, Leni bi, da se ona samo prisililа ili je tko drugi prisilio da produži živjeti s A-om, od jada postala gojazna i ne bi težila grama ispod, već deset kilograma iznad svoje idealne težine, i sada bi bio potreban opet nekakav orijaški kompjutor, veličine Nordrhein-Westfalen, koji bi bio specijaliziran za kontrolu sekrecija te mogao iznaći na temelju kakvih unutrašnjih i vanjskih događaja je neka egzistencija kao Leni mogla postati korpulentna. Vidimo li Leni kao ženu atašea u Sajgonu, Washingtonu ili Madridu gdje pleše, igra tenis? Možda jedna *debela* Leni, ali ne ona koju mi poznajemo.

Šteta što nebeski instrumenti, koji svaku neisplakanu s. svaku b., svako p. svaki s2 i p. preračunavaju u višak i manjak težine, još nisu otkriveni. Tako je neizrecivo teško da Leni prikačimo bilo kakvu irealnost, ali budući da ti kompjutori ipak postoje, zašto nas znanost ostavlja na cjedilu (što leksika ne čine)?

Kada pisac, dakle, vidi A-ovu hipotetsku karijeru s gotovo kristalnom jasnoćom, on nigdje ne vidi Leni, ne vidi je — iskreno priznavši — nigdje, čak ni kod izvršavanja nekih bračnih dužnosti.

Steta, šteta što još nisu pristupačni oni nebeski instrumenti koji bi odgovorili na biblijsko pitanje: reci koliko odveć mnogo ili odveć malo težiš, i ja ću ti reći da li previše ili premalo s., a., s2, p. u tvojem želucu, u tvojim

crijevima, u tvom mozgu, u jetri, u bubregu, u gušterači tvoje pogrešno činjenje i osjećanje pretvaranja u ono odveć mnogo ili odveć malo. Tko će odgovoriti na pitanje, koliko bi Leni težila, da je... drugo: jedini Erhard preživio rat treće: Erhard i Heinrich četvrto: Erhard, Heinrich i A. peto: Erhard i A. šesto: Heinrich i A.

Sigurno je samo to, da bi, da je Erhard preživio, onaj još neotkriveni nebeski instrument likovao nad Leninom tjelesnom težinom (i kompjutori likuju), likovao nad fantastičnom balansom Lenine sekrecije. I — najvažnije pitanje: bi li Leni u slučajevima 1 do 6 ikada bila dospjela u Pelzerovu vrtlariju, a da je bilo konflikata, bi li ona njima ovladala?

U svakom slučaju ima razloga da se Lenin hipotetski zajednički život s A-om skeptično prosuđuje, dok bi onaj očito planirani sastanak u šlezvig-holštajnskom vrijesu posve sigurno bio dobro prošao. Sigurno je i to, da činjenica što je udata, Leni niukoliko ne bi bila spriječila da se pojavio neki »plavi«. Ovako kako predleže podaci o Erhardu, možemo je svakako zamisliti kao ženu srednjoškolskog profesora (glavni predmet njemački), kao ženu (ili životnu družicu) kakvog redaktora noćnog programa, kao ženu izdavača nekog avangardističkog časopisa (i, to treba ovdje reći, *također* bi se i pomoću Erharda bila upoznala s onim pjesnikom koji je pisao na njemačkom jeziku, s kojim se poslije po nekom drugom bila upoznala: s Georgom Traklom). Jedno je sigurno: Erhard bi je uvijek bio ljubio, da li i ona njega — za to se ne može dati dulja garancija od dvadeset godina, ali isto je tako sigurno, Erhard se nikada ne bi bio zaintačio radi nekih svojih prava, i time mu je jedno bilo doživotno osigurano, iako ne Lenino permanentno podavanje, a ono ipak njena simpatija. Što pisac (a to je za nj čudnovato) također ne *vidi*, to je Heinrich; njega također nigdje *ne vidi* ni u kakvim hipotetskim zvaničnim situacijama — baš tako malo, kao što ga ni isusovci nisu vidjeli.

Ovdje treba — u vezi s izvjesnim leksičkim obavještenjima — još postaviti pitanje: što su pak viša životna dobra? Tko nam kaže, za koga je jedno životno dobro više ili niže? Tu postoje nezgodne praznine u leksikama, čak i u čuvenim leksikama kao što se to može i dokazati; ima ljudi za koje 2.50 DM predstavljaju kudikamo veće životno dobro od bilo kojega drugog ljudskog života osim njihova vlastitog, a ima i takvih koji će radi komadićka krvavice, što će ga dobiti ili neće dobiti, životna dobra svojih žena i djece, kao što su: radostan obiteljski život i pogled na oca koji se konačno jedanput sija, bezobzimo staviti na kocku. A kako stoji stvar s onim životnim dobrom

što nam ga neki uzdižu kao s2? Do vraga, jedan je vrlo blizu s-i, kada je konačno prikupio ona tri-četiri čika, koja mu dostaju da savije novu cigaretu ili da može srknuti ostatak vermuta iz neke bačene boce, drugom je potreban, da bi — u svakom slučaju prema zapadnjačkom postupku brze upotrebe — desetak minuta bio sretan, točnije rekavši: da bi brzo odspavnuo s onom u to vrijeme željenom osobom, potreban mn je privatni jet-avion, s kojim će, a da to osoba koja je prema crkvenim ili zakonitim propisima predviđena kao njegova ž., i ne primijeti, između doručka i popodnevne kave brzo odletjeti u Rim ili Stockholm ili (onda bi već morao imati vremena do idućeg doručka) u Acapulco — da bi sa željenim ili željenom muški-muški, ženski-ženski ili naprosto muški-ženski odspavao.

Ovdje treba konačno utvrditi, da još mnogi UFO-i[10] i mnogo kompjutora još nisu otkriveni..

Gdje se na primjer registrira, d(uševni) doživljaj gdje tjelesni, gdje se grafički poput kardiograma obuhvaća rad vezivnih vrećica, tko broji naše s. kada noću potajno podliježemo p-u? Tko se, najzad, brine o našem s2 i o našoj s3? Do vraga, zar da pisci rješavaju sve te probleme? Ta čemu imademo znanost, kada odašilju one skupe stvarčice u svemir da kasiraju mjesečevu prašinu ili da donesu kući ono pusto kamenje, kada nitko nije kadar samo i pronaći onaj UFO, koji bi mogao dati obavještenja o relativnosti životnih dobara. Zašto na primjer neke žene dobivaju pravo kratkotrajnog spavanja s muškarcem, dvije vile, šest automobila i milijun i pol plaćeno u gotovu, dok su se — što se statistički može dokazati — u nekom drevnom i svetom gradu, ćija je prostitucijska tradicija vrlo stara, otprilike u vrijeme kada je našoj Leni bilo sedam-osam godina, mlade djevojke za jednu šalicu kave u vrijednosti od osamnaest pfeniga (s napojnicom dvadeset, točno uzevši devetnaest koma osam pfeniga, ali kojem metalnom novcu će već pasti na pamet da se da kovati u komadima po nula koma jedan ili nula koma dva pfeniga, od kojih bi deset, odnosno pet ipak dali jedan goli golcati pfenig) i za jednu cigaretu u vrijednosti od dva i pol pfeniga, za ukupno dakle dvadeset dva koma pet pfeniga podavale pa su čak izvršavale i posebne želje nježnosti.

Može se pretpostaviti, da se pokazivači kompjutora za životna dobra nalaze u neprestanoj skrajnjoj uznemirenosti, jer moraju registrirati tako znatne razlike između dvadeset i dva koma pet pfeniga i dva milijuna maraka kao cijenu za točno istu uslugu.

Na kojem stupnju, na primjer, registriramo životno dobro šibica, ne

možda cijele, ne jedne polovice, jedne četvrtine šibice, kojom zatvorenik uvečer pripaljuje sebi cigaretu, dok drugi — koji su osim toga i nepušači! — plinske upaljače, velike poput dviju pesnica, bez smisla i svrhe puštaju da im leže po pisaćim stolovima?

Kakva su to stanja? Gdje tu ostaje pravda?

Pa, ovdje želimo samo natuknuti da mnoga pitanja ostaju otvorena.

Malo je poznato o Leninim posjetama kod Rahele, jer opaticama što žive u tom samostanu malo je stalo do toga, da Leninu povjerljivost s Rahelom odviše osvijetle zbog planova, o čemu je Margret već nešto natuknula, ali koje treba tek razotkriti. I u ovom slučaju valjalo je uzeti obzira na jednog svjedoka koji se prema piscu prilično eksponirao pa to morao skupo platiti; radi se o vrtlaru Alfredu Scheukensu, koji je od 1941. kao invalid bez noge i ruke, i ne navršivši još ni dvadeset petu godinu, bio opaticama dodijeljen kao vrtlar i pomoćni vratar te morao biti prilično dobro obaviješten o Leninim posjetama. Mogao je biti samo dvaput preslušan, poslije drugog saslušanja bio je — premješten u neki samostan na donjoj Rajni, a kada se pokušalo da ga ondje pronađu, bio je i odanle opet nestao; a piscu je neka otprilike četrdeset petogodišnja, vrlo energična opatica imenom Sapientia prilično jasno dala znati, da se one ne osjećaju obvezanima da daju obavještenja o personalnoj politici svoga reda. Budući da nestanak Scheukensa vremenski pada prilično u isto vrijeme kada je sestra Cecilija uskratila da pisca primi na razgovor, tada izričito o Raheli, pisac predmnijeva manipulaciju, intrige, a odonda je i saznao zašto: opatički red pokušava da organizira jedan kult Rahele, ako ne i proglašenje za blaženu ili za sveticu — i s tim u vezi su »špicli« nepoželjni (tako su ga okrstili), i sasvim sigumo Leni nepoželjna. Dok je Scheukens još govorio i smio govoriti, jer nitko nije slutio o čemu je govorio, ipak je dao u zapisnik, da je Leni do sredine 42. dvaput, jest, čak i tri puta u sedmici potajno puštao k Raheli, na samostansko zemljište, i to kroz svoj vratarski stan, a na »samostanskom zemljištu ona se dakako prilično dobro raspoznavala«. Lotte, koja nikada nije ništa držala do te »mistične i misteriozne opatice«, ne zna ništa o tome reći, a Margret je, čini se, Leni obavijestila samo o Rahelinoj smrti. »‚Ona je tu učamila’ rekla mi je, ‚izgladnjela, mada sam joj na kraju uvijek donijela nešto za jelo, i kada je bila mrtva, zakopali su je u vrtu bez grobnog kamena, samo tako, i ja sam već osjećala, kada sam došla onamo, da nje više nema, i Scheukens mi je rekao: ‚Gospođice, više nema svrhe, nikakve svrhe, ili hoćete raščeprkati zemlju?’ Ja sam onda pošla k nadstojnici te sam energično pitala za Rahelu. Tada mi je

rečeno »otputovala’, a kada sam upitala kamo, nadstojnica se usplahirala te mi rekla: ‚Ali, dijete, ta zar su vas svi dobri dusi napustili?’ No, proslijedi Margret, drago mi je što nisam više išla s njom i da mi je uspjelo da Leni spriječim da nije podnijela prijavu; to je moglo i loše svršiti — za Leni, samostan i za sve. Ono ‚Gospod jeblizu’ to mi je dostajalo — i kada zamislim, da bi zaista ušao kroz vrata...« (pri tome se čak i Margret prekrižila).

»Ja sam se« (Scheukens kod posljednje posjete, gdje se pokazao još razgovorljiv) »naravno pitao, kakva je to žena, uvijek tako elegantna i s takvim elegantnim autom; žena ili prijateljica nekakve krupne partijske zvjerke, mislio sam — ta tko je u ono vrijeme već mogao voziti vlastiti auto — partija ili industrija.

Naravno da to nitko nije smio znati, i ja sam je krišom uvukao u vrt, ovdje kroz moju kućicu i ovuda je opet pustio da izađe; no to se pročulo, jer su kod sestre tu gore našli čikove i jer je vonjalo po duhanu, a jednom smo imali veliki lom s nadglednikom skloništa, koji je tvrdio da je u jednom prozoru vidio svjetlo 1— a to su mogle biti samo šibice kada su tamo gore zajedno pušile — pa to se vidi na kilometre daleko, kada je sve zamračeno. Bilo je rusvaja, i malu su strpali u podrum. (Malu?) Jest, malu staru sestru, koju sam samo jednom vidio, dok se preselila — klecalo je imala i krevet, raspelo nije htjela ponijeti; ne, rekla je: ‚To nije on, to nije on.’ To je zaista bilo jezovito. Ali elegantna plavojka došla bi vazda ponovo, bila je uporna, to vam mogu reći, pokušala i mene predobiti da joj pomognem malu ugrabiti. Htjela ju je naprosto povesti sa sobom. No, ja sam tada učinio glupost, dao sam se podmititi — cigaretama, maslacem i kavom — te sam je još uvijek puštao unutra, pa i u podrum. Ondje se bar nije vidjelo kada su pušile; prozor leži ispod razine kapele. No da, jednog dana bijaše mrtva i mi smo je pokopali na malom groblju u vrtu. (U lijesu, s križem i sa svećenikom?) S lijesom da, sa svećenikom — ne, s križem — ne. Još sam tamo čuo kako je nadstojnica rekla: ‚Sada nam barem neće više praviti neprilika sa svojom pušačkom kartom.’«

Toliko Scheukens. Nije ostavljao vrlo simpatičan dojam, no njegova je brbljavost pobudila nade što se na koncu konca nisu ispunile; obavještenja brbljavaca su samo u svojoj cjelokupnosti donekle skupocjena, kada otkrijemo gdje postaju »izdajnička«, a Scheukens je počeo da se odaje — no tada je bio na silu rastavljen od pisca, pa i sama ljubezna sestra Cecilija, o kojoj je pisac imao dojam da je simpatija obostrana, presahnu kao izvor.

Posve je sigurno da se Leni na prekretu godine 41/42 popela na vrhunac svoje šutljivosti. Pfeifferovima otvoreno pokazuje svoj prezir, naprosto napuštajući prostoriju, čim se oni pojave. Njihovi posjeti, neka slatkasta pažnja koju posvećuju Leni, dali su čak i tako tvrdoj osobi kao što je bila van Doornova, tek nakon šest tjedana naslutiti, čemu je bila namijenjena njihova pažnja: ne samo kontroli Lenina udovičkog ponašanja — bila je namijenjena njihovoj nadi na podmladak. Tek šest sedmica nakon A-ove smrti, u trenutku kada je Pfeifferova »gorda tuga stigla do točke, gdje je on sav gorio da od ponosa i tuge i drugu nogu — je li to bila lijeva ili desna, koja bijaše zdrava, to vam sada ne bih znala reći — onako prijetvomo vuče za sobom, ali, najzad, ta jednu zdravu nogu morao je zadržati da bi mogao onu drugu vući za sobom, nije li tako? No, ti su dakle vazda dolazili sa svojim gadnim, gnjecavim kolačem što bi ga sami pekli, kako nitko nije za njih mario, niti gospođa Gruyten, niti Leni ili stari, a pogotovu ne Lotte, koja cijelo to društvo nije mogla ni zamisliti, čučali su kod mene u kuhinji, i ja vam moram priznati, da sam pitanje je li se što kod Leni ‚izmijenilo', uvijek povezivala samo s njenim udovištvom; ima li ljubavnika' ili tako, to mi nije ušlo u glavu, dok jednog dana nisam otkrila, kako bi najradije bili zavirili u Lenino rublje. To su dakle htjeli znati, i kada sam znala, do čega je njima bilo stalo, ja sam ih dobrano vukla za nos, govorila im kako se Leni znatno izmijenila, a kada nahrupiše na me kao patke kljunovima i pitahu, kako se izmijenila, ja sam hladnokrvno odgovorila, da se duševno promijenila, te se oni opet povukoše. Nakon osam tjedana, tada se došlo tako daleko, da Tolzemova — morate imati na pameti, da svi mi govorimo jedan drugom ‚ti', ta svi smo iz istoga sela — samo što nije počela opipavati Leninu odjeću, mislim direktno opipavati — tada mi je svega bilo dosta te sam rekla: ‚Ne, to vam mogu vjerodostojno potvrditi, od podmlatka nema ništa'. To bi onima išlo baš u račun, da kakvog malog Pfeiffera prokrijumčare u gnjezdašce — komično bilo je samo to da je Hubert pokazivao sličnu radoznalost, ne tako napadno, ali malko žalosno, taj bi zacijelo bio volio imati unučića, pa makar bio i od *onih* — pa, svoga unuka je na kraju i dobio i taj je čak nosio i njegovo ime.«

Ovdje pisac dolazi u totalnu nepriliku, jer bi rado bio pitao leksikon za savjet zbog nekog svojstva što ga je u Leni naslućivao, a obično je poznato pod imenom nevinost. Nešto piše o krivici[11] i od priznanja dugovanja do priznanice dugovanja, i krivičnosti, jer se kod riječi krivnjava već zaboravlja da nema ništa zajedničkog s krivnjom, već da znači riku goveda ili plač djeteta. Piše tu i sva sila o dugu, dugovanju pa sve do riječi »na dugulj« što

znači po duljini, i riječi s tim korijenom ima mnogo više nego kovanica od riječi s., p., s2, s3 zajedno. Nijedna riječ o nevinosti, ona se uopće i ne spominje. Do vraga, kakve su to prilike? Zar je Nijemcima važnija riječ krivnja od riječi smijeh, nego sve one riječi suza, sreća, plač, osjećaj, zajedno? Da nevinost nedostaje, to je vrlo nezgodno, bez leksikona se tako teško snalazimo s tom riječi. Da li nas znanost na koncu konca ipak ostavlja na cjedilu? Je li možda dovoljno da kažemo, da je Leni sve što je činila, činila u najvećoj nevinosti te pri tome, naprosto izostavljamo navodne znakove? Leni, na kojoj pisac visi s puno nježnosti, ne možete razumjeti bez toga pojma. Da joj osim toga nije manjkalo mogućnosti da stekne svijest, to će se uskoro — u otprilike jednoj godini — ustanoviti, kada će joj biti prilično točno dvadeset i jedna godina.

Kakva je to mlada žena, koja se kao »elegantna plavojka« usred rata vozika u elegantnom autu i podmićuje brbljave vrtlare (koji su u mračnim samostanskim vrtovima valjda postajali nametljivi), da bi, nekoj očito na smrt od bijede osuđenoj, prezrenoj opatici donijela kave, sendviča i cigareta, i koja ne pokazuje ni najmanji strah, kada dotična, zureći u vrata, veli: »Gospod je blizu, Gospod je blizu« — i kad ova na pogled raspela veli: »To nije on.« Ona pleše, dok svi drugi umiru herojskom smrću, ide u kino, dok bombe padaju, pušta da je zavede i njome se oženi neki mladić, koji, blago rekavši, baš nimalo ne djeluje impozantno, ide u kancelariju, svira klavir, odbija unapređenje za direktoricu, i dok sve više i više ljudi pada, ona i dalje ide u kino i gleda filmove kao što su *Veliki kralj i Nebeski psi.* Jedna ili dvije njene izjave što se mogu doslovce citirati poznate su iz onih dviju ratnih godina. Naravno da se nešto saznaje od drugih, no jesu li ti ljudi povjerljivi? Saznaje se, kako je ovda-onda ulove, gdje u svojoj sobi, tresući glavom, bulji u osobnu iskaznicu s fotografijom gdje je zabilježena kao Helena Maria Pfeiffer, rođ. Gruyten, rođ. 17. VIII 1922. Marja također utvrđuje da je Lenina kosa opet u punom cvijetu, da Leni (između ostaloga, razumije se) mrzi rat, a više od rata nedjelje, kada nema svježih kruščića.

Ne primjećuje li očevu neobičnu veselost, koji sada u potpunom posjedu svoje elegancije (Lotte H.) najveći dio dana provodi u svom birou u gradu, gdje »konferira«, sav se prometnuvši u »šefa planiranja«, ne više vlasnik, čak ni ortak više, upućen samo na prilično visok »fiksum plus troškova«.

Samo s prezirom, a sve to dokazano razvlačenjem crta lica i micanjem obrva, Leni će, na primjer, primiti na znanje obavijest, da njen svekar namjerava okititi grudi zbog sudjelovanja u nekoj bici, od koje su sada prošle

dvadeset i tri godine, i to ne samo križem časti za borce na frontu, već i sa E. K. II stupnja[12] i da svome prijatelju Gruytenu, koji u svom gradskom birou od vremena do vremena naravno pregovara i s nekim generalima, neprestano probija uši o tome da mu pri stjecanju ovog tako poželjnog odlikovanja pomogne. I još uvijek nije nijedan liječnik otkrio krhotinu od granate, veliku poput čiodine glave, koja ima za posljedicu da vuče za sobom »izgubljenu nogu«. Ne primjećuje li ona kako je Pfeifferovi kane nasamariti, jer su oni ti koji traže udovičku mirovinu za Leni — ne primjećuje li da potpisuje molbu od 1. VII 1941. i da s odgovarajućom naknadnom isplatom, razumije se — šezdeset i šest rajhsmaraka dolazi na njen bankovni konto? Jesu li to Pfeifferovi samo zato učinili da bi se otprilike trideset godina gadno osvećivali, da bi svoga inače sasvim zgodnog sina Heinricha, koji ne vuče nogu za sobom, nego ju je, kako se to može i dokazati, zaista izgubio, pustili da joj nekog dana iznese račune, kako je ona ni više ni manje nego najmanje četrdeset, vjerojatno pedeset tisuća maraka zaradila, jer je gotovo već trideset godina više puta povećanu udovičku mirovinu »kasirala« — i, razjeđen na samog sebe, što je pošao tako daleko, a vjerojatno (piščevo mišljenje koje nije bilo potvrđeno ni po kojem svjedoku) ljubomoran što je potajno već od prvog dana bio zacopan u Leni, još viče u lice, u prisutnosti svjedoka (Hans i Greta Helzen): »A što si ti za to učinila, za onih pedeset tisuća maraka? Jednom si ležala s njim u grmlju, a drugi put — no, pa to svak zna, morao te je zaklinjati, jadnik, koji je tjedan dana zatim bio mrtav i tebi ostavio svoje neokaljano ime, dok si ti — dok, dok si ti —« Pogled iz Leninih očiju — i on je zanijemio.

Da li se Leni sama sebi pričinja 'kao drolja, pošto su joj »sasuli u lice« da je za dvokratni prileg inkasirala otprilike pedeset tisuća maraka — dok ona — dok ona — dok ona — Leni ne samo da izbjegava kancelariju, ona jedva još ulazi u nju, ona priznaje Lotti H., »kako joj pogled na gomile svježe tiskanog novca prouzrokuje mučninu. Brani svoj auto, protiv još jedne opasnosti da joj ga zaplijene, i služi se njime samo još da se provoza po okolišu, sada češće poveze sa sobom i majku i one sate i sate sjede po lijepim kavanama i restoranima koji leže što je moguće bliže Rajni, smješkaju se jedna drugoj, gledaju brodove, puše cigarete. Sto sve Gruytenove u to vrijeme odlikuje, ta je »vedrina koja se ne da definirati, koja je čovjeka pomalo već mogla natjerati u ludilo.« (Lotte H.). Bolest gospođe G. dijagnosticirana je konačno: malo nade na poboljšanje: *multiplex sćlerosa*, što sve brže ulazi u konačni stadij. Leni je nosi u auto i iz auta; više ne čita,

čak ni Yeatsa, više ne, ovda-onda »pušta da joj krunica klizi kroz ruke« (van Doornova), ali ne traži »crkvene utjehe«.

Ovaj period u životu Gruytenovih — između početka 42. i početka 43. — svi sudionici jednoznačno opisuju kao »najluksuzniji«. »Neodgovorno, jest, neodgovorno, i kada to velim, onda ćete valjda bolje razumjeti, zašto danas ne postupam s Leni baš tvrdo, ali također ne vrlo meko, oni su uživali u svemu što je crna burza u Evropi pružala — a onda se saznalo za onu strašnu stvar, za koju ni danas još ne znam zašto ju je Hubert počinio. Pa to mu uopće nije bilo potrebno. Uistinu, to mu nije bilo potrebno.« (M. v. D.)

»Čitava stvar« je došla na vidjelo tek jednim literamim apsurdnim slučajem. Gruyten je to poslije nazvao »naprosto posao notesa«, što je značilo da je sve spise stalno nosio sa sobom u lisnici i u nekom notesu; njegova poštanska adresa bila je u toj stvari njegova gradska kancelarija, nikome se u toj stvari nije povjerio, nikoga nije uputio, pa čak ni svoga prijatelja i glavnog knjigovođu Hoysera. Bila je to riskantna stvar, igra za veliki ulog, pri čemu je Gruytenu, šta se može dokazati, bilo više stalo do same igre negoli do uloga, a vjerojatno ga je do dana današnjeg sarno Leni »razumjela«, kao što ga je njegova žena »razumjela«, i — s ograničenjem svakako — Lotte H., koja je doduše većinu razumjela, samo ne »ono prokleto samoubilačko pri tome ne, pa to bješe samoubojstvo, pravo pravcato samoubojstvo — a što je uradio s tim novcem. Na pakete, gomile, snopove ga je raspoklanjao! Bilo je to tako besmisleno, tako nihilistički — tako apstraktno, ludo.«

G. je lih radi te »stvari« u nekom šezdeset kilometara udaljenom, provincijskom gradiou osnovao tvrtku koju je nazvao »Schlemm i sin«. Pribavio je sebi lažne osobne dokumente, krivotvorene naloge s falsificiranim potpisima (»Ta do tiskanica je u svako doba mogao doći, a zbog potpisa nije razbijao glavu, u vrijeme krize između 1929—33. čak je više puta na mjenicama falsificirao ženin potpis i rekao: ‚Ona će to već razumjeti, zašto da je već sada uzrujavam?’« Hoyser st.).

No, pa igra, ta stvar trajala je ipak osam ili devet mjeseci, a poznata je u čitavom građevinarskom svijetu kao »skandal mrtvih duša«. Taj golemi skandal se sastojao u nekoj »apstraktnoj igri notesa« (Lotte H.), u kojoj su goleme količine plaćenog, čak i primljenog, ali preko crnog tržišta u drugu svrhu otuđenog cementa, čitava kompanija plaćenih, ali nepostojećih stranih radnika, čak i kantina, kuharica etc. isključivo postojali u Gruytenovu notesu, čak nisu manjkali ni zapisnici o prijemu robe s ispravnim potpisima; bankovni konto, izvaci konta, svega je bilo, »škroz-naskroz ‘korektna ili bolje

reći korektno djelujuća stvar«. (Dr Scholsdorff poslije pred sudom).

Taj Scholsdorff, iako mu je tada bila tek trideset i jedna godina, bio je od svih pa i najstrožih komisija novačenja, a da nije upotrijebio nikakve trikove (»premda se ne bih žacao ni trikova, ali mi nisu bili potrebni«), proglašen nesposobnim, samo jer je bio tako izvanredno nježan, senzibilan i nervozan, a da nije imao nikakve organške bolesti, da vojska nije htjela s njim riskirati, a to već nešto znači, kad pomislimo da bi još 1965. članovi regrutne komisije, njemački liječnici ne sasvim mršavim mladim Nijemcima »najradije bili prepisali staljingradsku kuru«. »Da bi bili sigumi«, neki školski drug Sch-ov, koji se bio »smjestio« na utjecajnom mjestu, dao je ovoga službe radi premjestiti na financijski ured onoga provincijskog gradića, i začudo se Sch. tako brzo i dobro uputio u neku njemu posve stranu materiju, da je već nakon godinu dana postao »ne samo nenadoknadiv, već doista nenadomjestiv« (financijski direktor u m. Kreipf, Sch-ov pretpostavljeni, kojega su još na jedvite jade mogli pronaći u nekom lječilištu za prostatu). I dalje Kreipf: »Premda je 'bio filolog, ne samo da je znao računati, već je također bio kadar točno prozrijeti komplicirane financijske i knjigovodstvene postupke, spoznati transakcije u sumnjivim aspektima — i to uprkos svojoj pravoj nadarenosti.« Ta »prava nadarenost« bijaše slavistika, Sch-ova strast do današnjeg dana, specijalno područje: ruska književnost 19. stoljeća, »i premda sam primao zamamljive ponude kao tumačr milija mi je bila ova služba u financijskom uredu — ta zar da podoficirsko ili generalsko njemački prevodim na ruski? Zar da bacim pod noge ovu svetu stvar i da to znanje jezika pretvorim u praktično ispitivački vokabularij? Nikad!«

Scholsdorff je prilikom nekog beznačajnog rutinskog ispitivanja nabasao na tvrtku »Schlemm i sin«, nije našao ni najmanje zamjerke, te je samo pukim slučajem stao proučavati platne spiskove, i tada se »stukne, što ja to velim: bio sam zgranut, naišao sam na imena, koja mi se nisu činila samo poznata, već sam bio s njima u kontaktu«. Pa sad, treba biti pravedan i dodati, da su u Sch-u moguće ipak drijemale neke osvetničke misli, ne prema G-u, već prema građevinarstvu; počeo je u nekom takvom poduzeću kao voditelj platnih spiskova; a tarno ga je bio preporučio neki utjecajni prijatelj, no budući da su onda otkrili njegovu genijalnost za brojke, uvijek bi ga iznovice odmamili nekamo dalje i na više mjesto, jer nijedno građevinsko poduzeće zapravo nije bilo zainteresirano da dopusti da mu se tako točno, kao što se to od filologa ne bi očekivalo, zagleda u njegove knjige. U svojoj gotovo neopisivoj naivnosti Sch. je naime vjerovao da je tvrtkama doista stalo do

toga, čega se zapravo imaju bojati: točnog uvida i pregleda u njihove manipulacije odnosno nad njima. Angažirali su od svijeta otuđenog čovjeka, napola ludog filologa, kojega su htjeli spasiti iz samilosti »da ima što žderati i ne bi morao u obične vojnike« (gospodin Flacks od građevinske tvrtke istoga imena, koja je još danas velika u branši), a sada im je tu sjedio momak koji bijaše točniji od svakog financijskog činovnika. »To nam je bilo odveć opasno.«

Scholsdorff koji bi točno mogao reći koliko je kvadratnih metara imao Raskoljnikovljev studentski sobičak, 'koliko je stepenica Raskoljnikov imao silaziti u dvorište — iznebuha natrapi na nekog radnika Raskoljnikova, koji je negdje u Danskoj za tvrtku »Schlemm i sin« miješao beton, i jeo u njihovoj kantini. No onda, ne sumnjajući još ništa, ali već »vrlo uzbuđen«, naiđe na nekog Svidrigajlova, na nekog Razumilina, konačno otkrije Čičikova, jednog Sobakeviča — a onda, na otprilike dvadeset i trećem mjestu nabasa na nekog Gorbačova, problijedi, ali drhtaše od uzbuđenja kada je zatim otkrio još jednog Puškina, Gogolja i jednog Ljermontova kao loše plaćene ratne robove. Nisu stali ni pred imenom Tolstoj. Mi ćemo ovo razbistriti: ovom dru Scholsdorffu nije baš nimalo stalo do neke »čistoće njemačke ratne privrede«, ili tako nešto; takve su miu stvari potpuno svejedne; njegova financijsko-tehnička akribija bila je jedino (interpretacija pisca koji je često i dugo, i još nedavno, razgovarao sa Sch-om i još će s njim vjerojatno često razgovarati) varijacija na akribiju, s kojom je cjelokupni personal ruske književnosti 19. stoljeća poznavao, volio, interpretirao. »Otkrio sam, na primjer, da u toj listi Čehov i cjelokupni njegov personal manjka — pa i Turgenjev, i ja bih vam bio već onda mogao reći tko je sastavio taj spisak: nitko drugi to nije mogao biti, već moj školski drug dr Henges, koji se prolanzao te je propao — ali strastveni turgenjevac i upravo lud čehovljevac, premda, po mom mišljenju, ta dva autora nemaju mnogo zajedničkog i premda ću drage volje priznati da sam za vrijeme svojih studija potcjenjivao Čehova silno potcjenjivao.« Sch., kako se može dokazati, nije nikada, pa ni u ovom slučaju, podnio prijavu: »To mi je bilo odveć opasno, premda nekorektnost mrzim, a ‚šibere' prezirem, nisam nikada nikoga prijavio, dozvao bih te ljude, očitao bukvicu, pozvao ih da svoje izjave korigiraju naknadnim umecima, da plate što su dužni — a kako sam u svom odjeljenju imao najvdše naknadnih nadoplata, bio sam kod Kreipfa u milosti. Ne više, ali prijaviti — ta znao sam u kakav pravni stroj bih time ubacio te ljude, a to nisam želio učiniti čak ni ‚šiberima' i nekorektnim ljudima. Kada zamislite da

su ljude osuđivali na smrt, jer su digli nekoliko pulovera, ne — ovaj put se nisam rnogao svladati. Bilo je previše! Ljermontov kao rob njemačke građevinske industrije u Danskoj! Puškin, Tolstoj, Razumihin i Čičikov — miješajući beton i jedući ječmenu kašu. Gončarov zajedno s jednim Oblomovom s lopatom u ruci!«

Sch., koji će uskoro biti umirovljen u činu višeg vladinog savjetnika te je još uvijek zaduben u rušku, pa čak i u suvremenu rusku književnost, imao je štaviše još prilike da zamoli starog Gruytena za oproštenje i da se ženerozno revanšira, i to tako što je njegova unuka, Lenina sina Leva, naučio govoriti fantastičnim ruskim jezikom; i kada Leni danas ovda-onda ima u svojoj sobi cvijeća (što ona još uvijek voli, premda je gotovo dvadeset i sedam godina njime baratala kao drugi ljudi graškom) onda ga je dobila od dra Scholsdorffa! Scholsdorff se u času posvema zadubio u pjesme Ahmadulinove. »Naravno da nisam, dakle, podnio prijavu, najprije sam napisao list otprilike ovog sadržaja: ‚Moram vas zamoliti da se odmah javite kod mene, jer hitnost te stvari ne može se dovoljno jako naglasiti.'« Opomenuo je jedanput, dvaput, pokušao da pronađe Hengesa, uzalud — »a kako sam i ja podlijegao rutinskom ispitivanju, našli su sudska traženja kod mene te su odmah poveli istražni postupak protiv tvrtke ‚Schlemm i sin'. A onda — onda je brutalni valjak bio stavljen u pokret.«

Sch. postade glavni svjedok protiv optuženoga u procesu koji je trajao samo dva dana, jer se stari G. bez ikakva ograničenja priznao krivim; ostao je hladan, a zbunio se samo kad je bio pozvan da imenuje »dobavljača imena« (»Zamislite samo ‚dobavljač imena'« — Scholsdorff), kojega ni Sch., premda ga je točno znao, nije odao. Jedno tri sata drugog dana procesa prošlo je u jednom ispitu obrazovanosti pomoću jednog na brzinu iz Berlina dozvanog stručnjaka slavista, jer je G. tvrdio, da je imena pokupio iz knjiga — a dokazali su mu da nije pročitao ni jednu jedinu rusku, »ukoliko je uopće ikoju njemačku, pa čak i *Mein Kampf* ikada pročitao (Sch.), i time je Henges u sosu«. Nije ga Gruyten izdao, Scholsdorff ga je za to vrijeme bio pronašao. »Ta radio je zaista u činu posebnog vodnika u Vermahtu i pokušavao da primora ruske zarobljenike da odaju vojničke tajne. Čovjek, koji bi kao specijalist za Čehova imao šansu da stekne međunarodnu slavu.«

Henges, koji se zaista dragovoljno javio, pojavio se pred sudom u svojoj uniformi posebnog vodnika, koja mu »nije baš najbolje pristajala; nosio ju je tek četiri tjedna« (Sch.). Jest, priznao je da je Gruytenu, koji ga bješe potražio, isporučio spisak ruskih imena. No prešutio je da je po imenu

inkasirao 10 maraka honorara. On je dan prije konferirao o toj točci s Gruytenovim braniteljem, te mu je objasnio: »To sada sebi naprosto ne mogu priuštiti, razumijete li?« Na to se Gruyten i njegov odvjetnik odrekoše te neugodne pojedinosti, ali koju je Henges priznao Scholsdorffu, s kojim je u nekoj krčmi blizu suda produžio svoju svađu. Na sudu je naime došlo do spora između Scholsdorffa i Hengesa, gdje je Scholsdorff gnjevno doviknuo Hengesu: »Sve, sve si njih izdao, samo ne tvoga Turgenjeva ni tvoga Čehova.« Državni tužilac je prekinuo ovu »rušku petljavinu«.

Moral ovoga intermeca proizlazi sam od sebe: građevinski poduzetnici koji vode krivotvorene platne spiskove, morali bi biti literarno obrazovani — a financijski činovnici s literarnim obrazovanjem mogu se posigumo pokazati kao korisni i državotvomi.

U tom procesu bio je samo jedan krivac: G. On je sve priznao, komplicirajuči svoj položaj, jer je odbijao da kao motiv prizna pohlepu za dobitkom; upitan kakav je motiv imao, uskratio je odgovor; upitan je li imao na pameti sabotažu, promrmljao je nešto o »osveti« (osveta zbog čega? Pisac). G. je samo za dlaku izmakao smrtnoj kazni, istom nakon intervencije »vrlo, vrlo utjecajnih prijatelja, koji su navodili njegove nepobitne zasluge za njemačku ratnu građevnu djelatnost« (prema H-u st.); sva mu je imovina bila zaplijenjena. Leni je morala dva puta pred sud, ali je zbog dokazane nekrivnje bila riješena, isto tako Hoyser i Lotte i svi prijatelji i suradnici. Jedino što je izmaklo konfiskaciji bijaše kuća za iznajjnljivanje u kojoj se Leni rodila, a to ima zahvaliti samo »inače vrlo oštrom državnom tužiocu«, koji je iznio njezinu tešku sudbinu kao ratne udovice i dokazanu nekrivnju te još jednom prigrijavao na neugodno brbljav način A-ova herojska djela (Lotte H.); čak je i Lenin rad u nekoj organizaciji nacističkih djevojaka knjižio na njen moralni plus-konto. »Bilo bi neugodno, visoki sude, da ovoj nasmrt bolesnoj majci, koja je izgubila jednog sina i jednog zeta, ovoj hrabroj mladoj njemačkoj ženi, život koje je, kako je dokazano, bez ljage, oduzmemo imanje koje ionako nije optuženi, nego njegova žena donijela u obiteljski posjed.«

Gospođa Gruyten nije preživjela taj skandal. Buduči da nije bila sposobna za transport, saslušali su je neikoliko puta u krevetu, i »to joj je već bilo dovoljno« (van Doomova) »i nije bila tako nesretna zbog toga što napušta tu zemlju — na kraju krajeva ipak fina, poštena, hrabra žena. Bila bi tako rado još Hubertu rekla zbogom, ali to se više nije moglo, i mi ismo je u najvećoj tišini pokopali. Naravno: crkveni pogreb.«

Leni je sada napunila dvadeset i prvu; razumije se da više nema auta;

mislim da je u redu da napusti mjesto u tvrtki; otac joj je zasad bez traga nestao. Da li je sve to ne pogađa ili je jako pogađa? Što će biti od elegantne plavojke s elegantnim automobilom, koja kao da u trećoj godini rata nije imala mnogo više posla nego da rnakar svira klavir, da bolesnoj majci čita irske basne, da posjećuje umiruću opaticu; koja je tako rekavši po drugi put obudovjela, ne pokazujući tuge, sada gubi majku, dok otac nestaje u tamnicama? Poznato je malo njenih izjava iz toga vremena. Dojam što je učinila na sve one što u blizini zajedno s njom žive, začuđuje. Lotte veli da je Leni »nekako bilo odlanulo«, van Doomova veli »da je djelovala kao oslobođena«, dok stari Hoyser to ovako formulira: »Nekako je odahnula«; ovo »nekako« u ovim dvjema izjavama je naravno tužno, ali također otvara mašti malu pukotinu u Leniniu zatvorenost. Margret je to tako izrazila: »Pokunjeno nije djelovala, prije sam imala dojam da je više ili opet živnula. Mnogo gore od skandala s ocem i smrti majke bijaše za nju misteriozni nestanak sestre Rahele.« Faktično se da utvrditi: Leni je dobila službeno zaduženje te se najzad skrasila na temelju intervencije jednog pokrovitelja koji je manipulirao u pozadini, i koji »je držao neke konce u svojim rukama«, te bi volio da mu se ne zna za ime, ali ga pisac zna — u nekom cvjećarstvu za izradu vijenaca.

V

Kasnije rođeni mogli bi se pitati, kako to da su vijenci 1942/43. bili važni za rat. Odgovor glasi: da bi se sprovodi i dalje organizirali što dostojanstvenije. Vijenci su u to vrijeme bili isto tako željno traženi kao i cigarete, ali su bili roba u nedostatnim količinama, o tome nema nikakve sumnje, a osim toga su bili mnogo priželjkivani i važni za psihološko vođenje rata. Već sama službena potreba vijenaca bila je silna: za žrtve od bombardiranja, za vojnike što umiru u vojnim bolnicama, a budući da bi osim toga »ovda-onda naravno nastupila i poneka privatna smrt« (Walter Pelzer, u mirovini živući bivši vlasnik vrtlarije, Lenin ondašnji šef, koji sada živi od svojih nekretnina) a »prilično često visoki partijski ljudi, pripadnici njemačke vojske i privrednici dobivali su državne pogrebe različitih razreda«, bijaše svaki vijenac »od najskromnijeg, štedljivo ukrašenog do ružama protkanog orijaškog točka« (Walter Pelzer) važan za rat. Ovdje nije pravo mjesto da državu veličamo kao realizatora sprovoda, i kao nedvojbeno historijska dokazljiva činjenica može se uzeti, da je bilo u izobilju pogreba, da su vijenci bili traženi i da je Pelzeru bilo uspjelo da svom cvjećarstvu za izradu vijenaca osigura status za rat važnog poduzeća. Što je dalje rat napredovao, što znači, što dulje je trajao (ovdje izričito upućujemo na povezanost između napredovanja i trajanja), to rjeđi su, datako, vijenci postajali.

Ako bi »negdje« postojala predrasuda da je umjetnost vezivanja vijenaca nebitna, moramo se ovdje — već Leni radi — energično usprotiviti. Pomislimo li da postoji cvjetni vijenac kao završna i kao temeljna forma, da u svakom slučaju valja sačuvati jedinstvo cjelokupne forme; da postoje mnoge forme i tehnike da se stvori tijelo vijenca, da je kod zelenog veziva važno koje se zeleno vezivo upotrebljava za izabrani oblik vijenca; da postoje samo devet vrsti zelenila za podlogu, dvadeset i četiri za konačni oblik, četrdeset i dvije za vezivanje u kićanke za cjevčenje, a dvadeset i devet za savijanje, dobit ćemo sveukupnu brojku od sto i dvanaest vrsta zelenog vezivanja, pa makar se sve te metode u različitim kategorijama upotrijebile i međusobno križale i poklapale — ipak ostaju pet različitih kategorija upotrebe i komplicirán sistem isprepletanja, makar se ovo ili ono zelenilo upotrebljavalo

i za vezivanje kao i za konačnu formu, za zadijevanje (koje se ponekad opet raspada u cjevčenje i vezivanje) te se upotrebljava i za savijanje, ipak i ovdje važi osnovno pravilo: treba znati gdje, treba znati kako. Ta tko već zna od onih koji pletenje vijenaca smatraju nekom prezira vrijednom podređenom djelatnošću, kada se zelen crvenog bora upotrebljava za podlogu ili za konačnu formu, kada i gdje će upotrijebiti tuju, islandsku mahovinu, kostriku, mahoniju i jelu kukutnicu. Tko zna da zelen u svakom slučaju mora bez pukotine naleći, da se posvuda i uvijek očekuje vezački rad? Tada ćemo uvidjeti da Leni, koja je dosad obavljala samo laki i nesistematski uredski posao, ovdje nipošto nije došla na lako prolazan teren, do zanata, kojim se lako može ovladati, da je gotovo upala u neku umjetničku radionicu.

Možda je izlišno utvrditi da je »savijani«[13] vijenac neko vrijeme došao na zao glas, kada su ono germansko počeli jako isticati, ali da su se raspre o tome prekinule, kada je stvorena os te Mussolini prilično osorno zabranio takvu difamaciju vijenca savijenog po toj metodi. Glagol *romern* (savijati) mogao se onda nesmetano upotrebljavati do sredine srpnja 1943, ali je onda bio konačno izbačen iz jezika, u povodu talijanske izdaje (komentar nekog prilično visokog nacističkog vođe: »U ovoj se zemlji više ne *rimljuje,* čak ni kod vezivanja vijenaca i cvijeća«) — svaki pažljivi čitatelj će odmah razumjeti da u politički ekstremnim situacijama ni pletenje vijenaca nije neopasan posao. Kako je »rimski vijenac« osim toga nastao kao podražavanje u kamen klesnih ukrasnih vijenaca na rimskim pročeljima, postojalo je za striktnu zabranu i ideološko obrazloženje: proglašen je »mrtvim«, a svi drugi oblici vijenaca za »žive«. Walter Pelzer koji je ikao svjedok važan za ono Lenino životno razdoblje, pa makar on bio i ozloglašen, mogao je bar donekle vjerodostojno dokazati, da su ga krajem 43. i početkom 44. »zavidnici i konkurenti kod trgovačke komore denuncirali, sa po život opasnom bilješkom na spisu: ‚još uvijek rimljuje'«. »Do vraga, to te je u ono vrijeme moglo stajati glave« (P.). Naravno da je Pelzer poslije 1945. kada je njegova ozloglašena prošlost došla na dnevni red, pokušao da sebe »i to ne samo zbog toga« prikaže kao »politički progonjena čovjeka« i — kako se na žalost mora ustanoviti — uz Leninu pomoć — uspješno. »Pa to su naime bili vijenci što ih je ona Leni, mislim Pfeifferova — stvamo sama izumila: kruti, glatki vijenci od vrijesa, koji su zaista djelovali kao emajlirani, ali — to vam mogu reći — nailazili su na prođu kod publike. To nije irnalo baš nikakve veze s ‚rimljenjem' i tako — bio je to pronalazak Pfeifferove. No to umalo što me nije stajalo glave, jer se tumačilo da je to rimska varijacija.«

Pelzer, međutim sedamdeset, koji živi u mirovini, od svojih kretnina, još je nakon dvadeset i šest godina izgledao uvjerljivo zaplašen te je morao na neko vrijeme cigaru odložiti, morajući računati napadaj kašlja. »I uopće — što sam ja za te ljude učinio, što sam ja sve skrivao — to je uistinu bilo po život opasno, gore od sumnje ‚rimljavanja'.«

Od onih deset osoba, s kojima je Leni dulje vremena usko, blisko i svaki dan surađivala, moglo se ipak, uključivši tu samog Pelzera, i njegovog vrtlarskog majstora Grundtscha, pronaći još pet osoba. Ako Pelzera i Grundtscha, posve pravilno, označimo kao Lenine pretpostavljene, preostaje od onih osam, s kojima je više ili manje ravnopravno zajedno radila, još troje.

Pelzer obitava u arhitektonskoj tvorevini koju on sam doduše zove bungalov, ali koju mime duše možemo nazvati bombastičnom vilom (on izgovara riječ vila kao fila), u žutoj, načičkanoj, samo prividno jednokatnoj kući (u izgrađenom podrumu nalazi se luksuzan bar, hobi-prostorija, u kojoj je Pelzer uredio neku vrst muzeja vijenaca, apartman za goste i izvrsno snabdjevena pivnica); uz žutu dominantnu boju, ističe se crno: rešetke, vrata, kapija garaže, prozorski okviri — sve crno. Asocijacija na mauzolej ne čini se neosnovanom. Pelzer živi u toj kući s nekom ženom koja djeluje prilično melankolično, s Evom, rođ. Prumtel, koja može biti šezdesetih godina, a lijepo joj je lice iznakaženo gorčinom.

Albert Grundtach, sada osamdeset, živi još uvijek »zavučen u svoju ljušturu, praktički na groblju« (G. o G-u), u dvije i pol sobe velikoj pojati od opeka, odakle može komotno ući u svoje dvije staklene bašče. Grundtach nije poput Pelzera profitirao od proširenja groblja (niti je želio profitirati, kako valja dometnuti) i ogorčeno brani »ono jutro staklenih bašča što sam mu ga u svoje vrijeme, jer sam bio glup, poklonio« (Pelzer). »Praktički je to tako, da će onima u grobljanskom i vrtlarskom uredu odlanuti, kad on jednom kre-, kada ode — no, pa recimo: ode bogu na istinu«.

Usred groblja, koje je davno već progutalo ne samo ono nekoliko hektara Pelzerove vrtlarije, već i druge vrtlarije i klesarske radionice, Grundtsch vodi gotovo autarhijski život: ionako uživa invalidsku mirovinu (»Ta ja sam za nj i dalje lijepio«.[14] P.) stanuje ne plaćajući stanarine, sam gaji svoj duhan i povrće, a budući da je vegetarijanac, ima samo malo opskrbnih problema; a odjevnih gotovo nikakvih — još uvijek nosi hlače staroga Gruytena, koje je ovaj dao sebi sašiti 1937, a koje je Leni 1944. poklonila Grundtachu. On se (vlastiti citat) dao sasvim na »posao sa sezonskim loncima« (hortenzije za bijelu nedjelju, ciklame i spomenke za majčin dan, za Božič male boriće u

loncu iskićene vrpcama i svijećama za grobove — »što sve ti ljudi odvuku na grobove — upravo neshvatljivo«).

Pisac je imao dojam da će uprava vrtlarije, ako zaista spekulira na G-ovu smrt, morati neko vrijeme još čekati. On naime nipošto »ne čuči u sobi ili u stakleniku«, što se o njemu tvrdi (gradski vrtlarski radnici), nego upotreibljava groblje, koje je za sve to vrijeme postalo golemo, nakon završenog posla, pošto je zvono odbrenčalo, a to je obično vrlo rano, kao privatni park; »pravim duge šetnje, pušim ovda-onda na klupi svoju lulicu, a ako mi prahne, malo se pozabavim oko kakva zanemarenog ili zaboravljenog groba te mu dajem razumnu osnovu, mahovinu ili borove grane, ovda-onda pokoji cvjetić, i, vjerujte mi, osim ponekog kradljivca šarenog metala nisam nikoga susreo; razumije se da gdjekad ima i nekoliko luđaka, koji neće da vjeruju da je mrtav — mrtav; penju se preko zida da bi i noću plakali, molili se, čekali — ali to sam za pedeset godina samo dvaput ili triput doživio — a tada sam se naravno izgubio, a onda se svakih deset godina pojavljuje neki ljubavni par bez straha i predrasuda, koji je shvatio da na svijetu jedva postoji kakvo drugo mjesto, gdje si tako nesmetan — a i onda bih se izgubio, a za to vrijeme više ne znam, što se to sve događa u vanjskim grobljanskim okruzima — ali vam velim, to je i zimi lijepo, kada snijeg pada, i ja, sav umotan i u pustenim čizmama, s lulom u ustima, šetam se ovdje — tako je tiho, a svi su oni tako spokojni, spokojni. Imao sam naravno poteškoća sa svim svojim prijateljicama, kada sam koju htio povesti sa sobom u svoj brlog: ništa se nije dalo učiniti, kad vam velim — to manje bi se dalo učiniti, što su bile veće drolje, tu ni novac ne bi pomogao.«

Zapitan o Leni, gotovo se zbunio. »Da, naravno, Pfeifferova — da li je se sjećam? Kao da bih nju mogao zaboraviti. Leni. Naravno da su svi muškarci bježali za njom, nekako svi, i lukavi Walterko (on misli na sada sedamdesetogodišnjeg Pelzera. Pisac), ali pravo se nitko nije usudio. Ta vam je bila nepristupačna, ne da se cifrala, to moram priznati, a ja kao najstariji — već mi je tada bilo oko pedeset — nisam se ni potrudio da proračunam svoje šanse, od drugih bit će da je to samo Kremp pokušao, kojega smo zvali »gadni i ogavni Heribert«, a njega je tako hladno i podrugljivo, tako konačno ispratila na hladnu vodu, da je odustao. Koliko je Valterić isprobao sreću kod nje, to ne znam — ali sigurno nije ništa kod nje postigao, a inače bilo je tu samo žena, primorane ratom, zna se, a žene su bile prilično jednomjemo razdijeljene za i protiv — ne nje, nego onog Rusa, o kojemu se poslije ispostavilo, da je bio odabranik njena srca. Ako zamislite da je čitava ta stvar

trajala godinu i pol — a da nitko, ni jedan od nas nije ništa ozbiljno primijetio: bili su spretni i oprezni. Pa, mnogo je bilo na kocki: dva vrata, sigumo jedan i pol. Do vraga, još naknadno me podilaze srsi preko leđa sve do dupeta kada pomislim što je djevojka risikirala. Po stručnosti? Kakva je bila po stručnosti? No, pa možda sam ja neobjektivan, jer mi je bila draga, istinski draga, kao što ti je kćerka draga, koju nikad nisi imao — ta ipak sam bio trideset i tri gođine stariji od nje — kao ljubavnica koja ti nikad neće pripasti. Pa, bila je naprosto prirodan talent — time je sve rečeno. Imali smo tamo samo dva izučena vrtlara, a ako ćete pribrojiti i Waltera, onda tri, ali njemu se u glavi vrzle samo njegove knjige i blagajna. Dakle dvoje: Holthohneica, to je bila neka mladenačkim idejama prožeta, intelektualna vrtlarica, apsolvirala je licej, studirala, a onda počela vrtlarstvom, romantična osoba, u pogledu zemlje i ručnog rada — i tako — ali znala je svoj posao, i ja. Ta svi drugi bili su neizučeni, Heuterica, Kremp, Schelfica, Kremerica, Wanftica i Zevenica — ženske, ne više tako rskavo-mlade, u svakom slučaju ni jedna nije bila takva da bi je čovjek bio spontano povalio između treseta i tkanine. No, već poslije dva radna dana bilo mi je jasno, da Pfeifferica za jedno nikada neće doći u obzir: za izfadu kostura od vijenaca; to je grubi relativno tvrd rad, kojim bijaše zaposlena grupa Heuter-Schelf-Kremp; naprosto dobivaju spisak, hrpu zeleni za vezanje, već prema opskrbnoj situaciji, poslije gotovo još samo lišće od hrasta, bukve i zelenila od šumskog bora; oznaku veličine, većinom normalna veličina, ali za svečane pogrebe imali su dogovor u obliku skraćenica Bl, B2, B3 — što je značilo: Bonze 1, Bonze 2. i Bonze 3. stupnja.[15] Kada se poslije saznalo da smo za intemo knjigovodstvo upotrebljavali oznake H1, H2, H3, za heroje prvog, drugog i trečeg stupnja došlo je do loma s onim gadnim ogavnim Krempom, koji je u tome vidio neke uvrede te se i sam osjećao uvrijeđenim, jer je bio heroj II stupnja: amputirana noga s nekoliko ordena i odlikovanja; dakle, Leni baš nikako nije bilo mjesto u grupi konstruktora kostura vijenaca, to sam odmah uočio i stavio je u grupu ukrašavalaca, gdje je radila zajedno s Kremericom i Wanfticom — i ja vam velim, bila je rođeni genij za ukrašavanje ili, ako hoćete, sila u radu tkaninom. Trebalo je da je jednom vidite, kako zna baratati lovorovim lišćem, rododendronovom zeleni; njoj ste mogli dati u ruke najdragocjeniji materijal: tu se ništa ne bi gubilo, ništa prelamalo — i odmah bijaše shvatila što neki nikada ne shvate: jezgra, težište ukrasa mora biti u lijevoj gomjoj četvrtini vijenca; time ulazi u vijenac radosno, gotovo bi se moglo reći optimističko stremljenje uzgor; ako nadesno postavite težište

ukrašavanja, nastaje pesimistički dojam srozavanja. A ona ne bi nikada došla na ideju da geometrijske ukrasne oblike pomiješa s vegetativnim — nikada, to vam ja velim. Ona je bila ‚ili-ili-tip' — a to se može zamijetiti i kod ukrašavanja vijenaca. Dakako, morao sam joj izbiti iz glave, uvijek iznovice i energično: imala je neku osobitu ljubav za geometrijske oblike, rombe, trokute i doista je jednom — i to kod jednog B1-vijenca — iz same geometrijske zaigranosti, sigumo ne hotimice, kao čarolijom stvorila Davidovu zvijezdu od margarita, naprosto je iznikla iz njenih ruku, i ona zacijelo ni do dana današnjega ne zna, zašto sam postao tako nervozan, da sam se u punom smislu riječi ljutio na nju: zamislite, da je vijenac nekontrolirano dospio sve do na mrtvačka kola — i uopće, nejasne, vegetativne forme bile su ljudima milije, i Leni je znala lijepo improvizirati: uplesti male košarice, čak i ptičice — pa, u svakom slučaju, ako nije bilo baš vegetativno, ipak bijaše organski — a kod jednog vijenca B1 bile su potrebne ruže, Walterko bi i dao ruža u obilju, pa makar to bile još napola u pupoljcima skrite i plemenite ruže: tada bi Leni postala umjetnica: nastajale bi čitave žanr-slike, zapravo bijaše odveć šteta, jer su bile tako prolazne: minijatumi park s jezerom, a u njemu labudovi; pa, velim vam samo to: da je bilo raspisanih nagrada, ona bi ih sve bila dobila, i što je — u svakom slučaju za Walterka — bilo najvažnije: ona je s malo materijala za ukrašavanje postizavala kudikamo više efekata negoli mnogi drugi s mnogo materijala. Bila je osim toga i ekonomična. Onda bi gotov vijenac prolazio kroz grupukoja ga je preuzimala, a koja se sastojala od Holthohneice i Zevenice — a nijedan vijenac ne bi izašao, koji na kraju krajeva ne bi prošao kroz moje ruke. Holthohneica imala je kontrolirati kostur vijenca, u slučaju potrebe popraviti ga, a Zevenica bijaše ‚teta vrpčara', ona je na vijence stavljala vrpce, što su nam ih iz grada dopremili — i tu je, dakako, trebalo vraški paziti da ne dođe do kakve zamjene. Ako bi netko, koji je naručio vijenac s natpisom ‚Za Hansa kao posljednji pozdrav od Henriette', dobio vijenac s vrpcom: ‚Od Emilije — nezaboravnom Ottu', ili obratno — to bi se kod velikog broja vijenaca vrlo nezgodno moglo svršiti; a konačno bijaše tu i auto za dostavljača, žgoljav tricikl na kome bi vijence odvezli u kapele, lazarete, na vojna službena mjesta, u zgradu stranke ili u pogrebne zavode — i to Walterko ne bi nikome prepuštao, jer onda je mogao poizdašno iei ‚pa-pa', malko inkasirati, i kidnuti.«

Kako se Leni nije nikada kod Lotte, niti van Doomice ili Margrete, pa ni kod starog Hoysera ili Heinricha Pfeiffera tužila na svoj posao, moramo

predmnijevati da ju je to zaista veselilo. Žalostila ju je kanda samo činjenica da su joj se ruke i prsti ipak jako štrapacirali: pošto je potrošila majčinu zalihu rukavica, tražila je u čitavoj obitelji »odložene rukavice«.

Može biti da je u sebi pomišljala na pokojnu jnajku, oca, da je Erhardu i Heinrichu posvećivala mnoge misli, možda čak i pokojnom Aloisu. Opisuju je kao »zgodnu, prijaznu i vrlo tihu«, što se tiče ove godine.

Čak ju je i Pelzer nazivao »šutljivom, bože moj, prije no što ova otvori usta! Ali zgodna, to da, prijazna i zgodna i moja najsposobnija sila u ono vrijeme, ne uračunavši starog Grundtscha, koji je sada bio prastar vozač, i Holthohneicu, ali ta vam je imala prokleto pedantan način, akademski učeni da ponekad korigira dobre ideje. A uz to Pfeifferica nije imala samo kompozicijskog talenta, već i botanički, ona vam je po instinktu znala da se sa cvijetom ciklame može i mora drugačije postupati negoli s ružom koja ima tvrdu peteljku, ili s peonijom, i mogu vam reći da je za me svaki put bila financijska žrtva, kada sam morao dati crvenih ruža za vijence — bila je tu naime lijepa cma burza za kavalire, koji su ružu smatrali jedinim ljubavnim darom — tu bi čovjek mogao štošta da digne, osobito u hotelima, gdje su mladi oficiri odsjedali sa svojim prijateljicama. Koliko puta su mi telefonirali hotelski portiri, koji ponekad nisu nudili samo novac, već dobru robu za kitu crvenih ruža. Kavu, cigareta, maslaca, čak su mi jednom i sukna — mislim vuneno sukno — bili ponudili — a nekako i bijaše sramota da je gotovo sve odlazilo za mrtve i da za žive nije ništa ostajalo.«

Međutim, dok je Pelzer imao brige s ružama, Leni samo što nije postala žrtvom upravljanja stambenim prostorom: vlastima se činilo da je odveć malo što je sedmorosobni stan s kuhinjom i kupaonicom zauzelo sve u svemu sedam osoba (gospodin Hoyser st., gospođa Hoyser, Lotte s Kurtom i Wernerom, Leni i van Doornova). Ipak je grad dosada doživio više od petsto pedeset avionskih uzbuna i sto trideset zračnih napadaja. Cjelokupnoj Hoyserovoj svojti dodijelili su tri, doduše velike, sobe, Leni i Marji van Doorn dopustili su, pošto su one upotrijebile sve moguće svoje veze, da svaka zadrži po jednu sobu. (M. v. D.) Može se pretpostaviti, da je ovdje ona visoka ličnost iz komunalnog područja, koja ne bi žeIjela da joj se spomene ime, odigrala izvjesnu ulogu, premda skromno niječe »da je pri tome pomogla«. Ipak su ostale još dvije sobe na raspoloženju stambenoj upravi, »i oni strašni Pfeifferovi, koji su međutim eksplozivnom bombom bili istjerani iz svoje staje za kuniće (Lotte H.), pokrenuli su sve što su mogli da bi »stanovali pod istim krovom s našom dragom snahom’«. Stari Pfeiffer je

uživao u šteti bombardiranja kao u svojoj nozi, bio je dovoljno neukusan da kaže: »Sada sam domovini žrtvovao još i svoj pošteno zarađeni skromni posjed« (Lotte H.). »Naravno da je *sve* nas uhvatio velik strah, no onda je Margret od svoje velike zvjerke (?? pisac) saznala za tajnu, da starog Pfeiffera samo što nisu poslali s njegovim školskim razredom na selo, mi smo popustili — i zaista smo ih tada tri tjedna imali na grbači, onda je ipak, usprkos hramanju morao preseliti na selo te je sa sobom uzeo svoju nemoguću staru, a kod nas je ostao stanovati samo još zgodni mladi Pfeiffer, koji se javio kao dobrovoljac i samo još čekao na poziv, i to malo vremena poslije Staljingrada« (Lotte H.).

Bilo je malko teško saznati nešto pouzdano o Leninom glavnom protivniku u vrtlariji; na misao da upregne ured za nadzor nad ratnim grobovima došao je pisac tek pošto je temeljito i uzalud pročačkao registar stanovništva, popise regimenata etc. Upit kod ureda za nadzor nad ratnim grobovima imao je rezultat da je neki Heribert Kremp, 25 godina, sredinom ožujka u blizini Rajne pao i blizu auto-ceste Frankfurt-Kdln bio pokopan; nije bilo teško od adrese Krempova groba doći do adrese njegovih roditelja; premda je razgovor s njima bio neobično neugodan; oni su potvrdili, da je u Pelzerovoj vrtlariji radio te se ondje »kao posvuda, gdje je živio i djelovao, zalagao za red i čistoću — a onda ga nitko više nije mogao zadržati, kada je domovina bila tako gadno skoljena, javio se, premda s amputiranim butom, sredinom ožujka dobrovoljno u domobrance te našao najljepšu smrt koju je mogao zaželjeti«. Krempovi su roditelji sinovljevu smrt kanda osjećali kao nešto posve normalno, očekivali su od pisca nešto što im on nije mogao dati, nekoliko riječi priznanja, a kako on nije ni pred fotografijom, koju su mu pokazali, nimalo srdačno reagirao, učinilo mu se pametnijim da se što prije — kao i od gospođe Schweigert — oprosti; foto prikazivaše (piscu) malo simpatična čovjeka, široldh usta i ikratka čela, vunaste plave kose i dugmastih očiju.

Da bi se nekako došlo do triju ženskih svjedoka iz Lenina djelovanja u ratnom vrtlarstvu, bilo je potrebno samo lineamo traženje obavještenja kod prijavnog ureda stanovništva, kojemu se udovoljilo nakon uplate odgovarajuće niske pristojbe. Prva, gospođa Liane Holthohne, koja je svojedobno vodila komandu nad preuzimanjem vijenaca, sada u sedamdesetoj godini, vlasnica je poduzeća koje se sastoji od četiri cvjećarnice. Ona stanuje u izvanredno lijepom malom bangalou; četiri sobe i kuhinja, dvije kupaonice, u nekom gotovo seoskom predgrađu; namješten je

besprijekornim ukusom; tonovi boja i obilježje oblika odgovaraju jedno drugom, a kako se ionako gotovo guši u knjigama, ona je u svakom slučaju spasena u pogledu unutrašnje arhitekture. Bila je ozbiljna, ali ne neprijazna, srebmokosa i njegovana, a s fotosa jedne svečanosti u poduzeću, koji je 1944. Pelzer snimio i pokazivao, zacijelo nitko ne bi u omalenoj ženi s rupcem na glavi i stroga lica, koja je malko krupno djelovala prepoznao nježnu staračku ljepotu, koja se sada piscu dostojanstveno i rezervirano predstavila; naušnice od nježnog srebmog spleta, u obliku košarica, u kojima je drhtao po jedan okruglo brušen labavo pričvršćen koralj, učinile su, jer je osim toga još uvijek živahno micala svoje jako pigmentirane oči, njenu glavu četvorostruko pokretanim objektom vizira koji uznemirivaše oči; podrhtavahu naušnice, podrhtavahu u naušnicama koralji, podrhtavaše njena glava, a u njenoj glavi podrhtavahu oči; njen *make-up*[16], malko smežurana koža na vratu i ručnim zglobovima djelovaše njegovano, ali nipošto ne kao da gospođa H. pokušava zabašuriti svoje godine. Čaj, kolačići, cigarete u srebrnoj dozi (u koju je jedva stalo osam cigareta) gorućа voštanica, šibice u porculanskom omotu, koji bijaše rukom oslikan zvjezdanim vijencem od samo jedanaest slika, u čijoj se sredini stilizirani strijelac ružičasto isticao od inače plavo obojenih zvjezdanih slika, sve je to dopuštalo slutnju, da se gospođa H. rodila u znaku strijelca; zastori zagasito-ružičaste, namještaj svijetlosmeđe boje, orahovina, sagovi bijeli, na zidovima, gdje su knjige ostavile nešto mjesta, bakrorezi s rajnskim krajolicima, oprezno kolorirani rukom, šest ili sedam bakroreza (pisac ovdje ne može jamčiti za skrajnju točnost), veliki najviše šest puta četiri centimetra, precizni, prozirno čisti kao dragulj; Bonn gledan s Beuela, Kdln s Deutza, Zons od desne rajnske obale između Urdenbacha i Baumberga, Oberwinter, Boppard, Rees; a kako se pisac osim toga sjeća da je vidio Xanten, što ga je umjetnik bio malko više primaknuo Rajni nego što bi to točnost dopuštala — mora da je tu bilo ipak sedam bakroreza. »Da, da«, reče gospođa Holthohne i pruži piscu dozu, s izrazom lica kao da očekuje da se neće poslužiti (morao ju je razočarati, a i primijetio je sasvim slabo-slabašno zamračenje njena čela). »Vidite sasvim ispravno samo poglede na Rajnu s lijeve strane« (i ona je time u svojoj senzibilnosti, i brzom shvaćanju zapažanja i interpretacije brzala ispred pisca!). Ja sam bila separatistkinja, i još sam to uvijek i ne samo mentalno; petnaestog studenog 23, bila sam ranjena na Aegidienbergu, ne na slavnoj, većna neslavnoj strani, koja je za menejoš uvijekslavna. Ne dam sebi izbiti iz glave, da ta zemlja ne pripada Pruskoj, da joj nikada nije pripadala, pa ni u bilo kakav od Pruske osnovani

takozvani Rajh. Separatistkinja još danas, ne za francuski, već za jedan njemački Rheinland. Rajna kao granica Rheinlanda, a naravno da tome pripadaju i Elzas i Lotaringija; kao susjedna .nešovinistička Francuska, republikanska naravno. No, pa ja sam 23. bježala u Francusku, tamo su me izliječili te sam tada morala već pod tuđim imenom i lažnim papirima natrag u Njemačku, 24. godine. A 33. bilo je i bolje zvati se Holthohne, a ne Elli Marx, a otići više nisam htjela, ne ponovo emigrirati. Znate li zašto? Volim ovu zemlju i njene ljude koji u njoj žive: oni su samo zabasali u krivu historiju, i sada neka mi dođu s koliko god hoće Hegela (pisac nije namjeravao da joj dođe s Hegelom! Pisac), da mi kažu kako uopće ne možemo zabasati u neku krivu historiju. Učinilo mi se boljim da poslije 33. napustim svoj ured vrtlarske arhitektice premda je dobro radio, te sam naprosto pustila da bankrotira; to bijaše najjednostavniji i najneupadljiviji put, premda je bilo malko poteško, moj je biro nairne dobro radio. Taćta je došlo ono s rodnim listom pređa, zamršeno, opasno, no ja sam dakako još uvijek imala svoje prijatelje u Francuskoj te sam to dala odavde aranžirati. Ova Liane Holthohne bijaše naime 24. umrla u nekom pariškom bordelu, pa su na njeno mjesto naprosto pustili umrijeti Elli Marx iz Saarlouisa. Ja sam tu burgiju s rodnim listom pređa predala nekom pariškom odvjetniku da mi to svrši, koji je opet imao znanaca kod poslanstva, no, ma kako diskretno se to napravilo, jednog je dana došao list iz nekog sela kod Osnabrücka, u kojem neki Erhard Holthohne svojoj Liani Holthohne predlaže »da će joj sve oprostiti, ta vrati se u domovinu, ja ću ti sagraditi novu egzistenciju«. Tada smo ponajprije morali čekati, dok su svi rodbinški akti pređa bili na okupu, i onda smo morali tu Lianu Holthohne u Parizu pustiti umrijeti, dok je u Njemačkoj živjela dalje kao vrtlarska radnica. Pa, sve je išlo kao po loju. Bilo je sigumo, ali nikada ne sigumo kao smrt, i zato mi se činilo boljim, da se zavučem kod nekog nacista kakav bijaše Pelzer.«

Izvrstan čaj, triput jači od onoga kod opatica, divotni kolačići, ali odveć često, sada je pisac već po treći put segnuo za srebrnom dozom, premda će poput oraha mala pepeljara moći jedva da primi pepeo i ostatak treće cigarete. Nema sumnje: gospođa Holthohne bijaše inteligentna i *umjerena* žena, a kako pisac nije protuslovio njenim separatističkim nazorima niti je želio protuslovdti, simpatija usprkos njegovoj neumjerenosti u pušenju i pijenju čaja (već treća šalica!) kanda nije splašnjavala.

»Možete zamisliti kako sam drhtala, objektivno više ili manje bezrazložno, jer rođaci one Liane nikada nisu iskrsnuli, ali moglo je doći do

stroge kontrole poslovanja i kontrole osoblja kod Pelzera, a tu bajaše još i onaj prokleti nacist Kremp, Wanftica, i njemački nacionalna Zevenica, s kojom sam radila za istim stolom. Pelzer jest, a uvijek i bijaše genijalno njuškalo; mora da je bio nanjušio, da nisam bila baš potpuno prekaljena, jer kad je počeo prilično otvoreno i drastično izvoditi svoje ujdurme sa cvijećem i zelenilom, spopao me je strah, da bih ne zbog *sebe nego preko* njega mogla doći u opasnost, te htjedoh otkazati, a kada mu to rekoh, pogleda me onako čudno te reče: ’Vi otkazati? Možete li vi to sebi priuštiti?’, i siguma sam da ništa nije znao ali da je njušio — te postadoh nervozna i povukoh otkaz, ali je on dakako primijetio da sam zaista postala nervozna te imala razloga da budem nervozna, i u svakoj bi zgodi moje ime naglasio tako, kao da je lažno ime, a od Kremerice je naravno znao, da je njen muž kao komunist bio umoren u konc. logoru, a kod Pfeifferove je naslučivao te je svojim dobrim njuhom zaista nanjušio neki trag, plodniji no što je on ili što smo mi svi naslućivali. Da su postojale simpatije između male Pfeifferove i toga Borisa Lvoviča bijaše prilično jasno i već dosta opasno, ali *to* — takvu hrabrost ne bih joj 'bila pripisala. Uostalom, Pelzer je dokazao svoj dobar njuh i onda kada je 45. odmah znao da se cvijeće zove *flowers,* samo s vijencima je pogriješio, nazvao ih je naime *circles*, a neko su vrijeme Amerikanci vjerovali kako on misli na ‚tajne kružoke’.«

Pauza. Kratka. Nekoliko pitanja pisca, koji je za te počivke mučno smještao ostatke treće svoje cigarete i na zidu s knjiga gdje, uostalom nije bilo apsolutno nikakve ljage, sa simpatijom primijetio kako su uvezi Prousta, Stendhala, Tolstoja, Kafke *vrlo* pohabani od hvatanja, ne prljavi, ne umrljani, samo iskvareni upotrebom kao nekakav uvijek iznovice kipljen i opran komad najmilije odjeće.

»Da, da, rado čitam, i opet i opet knjige koje sam već više puta čitala. Prousta sam čitala već u Benjaminovu prijevodu 29. — A sada o Leni: dakako, krasna cura, jest, velim cura mada se bliži već kraju četrdesetih; samo: nikako da se potpuno zagriješ za nju, ne za vrijeme rata, a ni poslije: ne da bi bila hladna, samo: tiha i šutljiva; prijazna — ali šutljiva, i svojeglava; kao prva sam ja dobila nadimak ‚dama’; kada je Leni kod nas počela, zvale smo se ‚one dvije dame’, ali nije potrajalo ni pola godine, njoj su već bili oduzeli ‚damu’, i tu je bila samo jedna ‚dama’, ja. Čudno, ja sam tek mnogo kasnije nadošla na to, što je Leni činilo tako neobičnom, gotovo neprozimom — bila je proleterska, jest, ostajem pri tome, njen odnos prema novcu, vremenu itd. — proleterski; bila bi mogla daleko dotjerati, ali nije željela

dalje; nije to bilo pomanjkanje osjećaja odgovornosti, a ni nesposobnost da preuzme neku odgovornost, pa da je čak znala planirati, ne, pa to je u izobilju dokazala, gotovo godinu i pol imala je to ljubakanje s Borisom Lvovičem, i nitko, niti jedan od nas nije to smatrao mogućim, nisu čak ni nju niti njega ulovili, i ja vam mogu reći, Wanftica i Schelfica i onaj gadni Kremp pazili su na njih argusovim očima, tako da sam se katkad preplašila i pomislila, *ako* nešto postoji među njima, onda neka im bog pomogne. Opasno bijaše to samo na početku, kada — već *iz* praktičkih razloga — nije ni *moglo* ništa biti među njima, a ja sam, dakako, ponekad sumnjala da li ona — ako.... — zna šta radi; bila je naime prilično naivna. I tako rekoh: nikakav smisao za novac, za imanje. Mi smo svi zarađivali, već prema dodacima i prekobrojnim satima i tako, između 25 i 40 maraka na tjedan, poslije nam je Pelzer isplaćivao još i ‚premiju po spiskovima', kako je on to nazivao: 20 pfeniga posebno za svaki vijenac koji smo smandrljali, pa, to je također sačinjavalo nekoliko maraka u tjednu, no Leni je trebalo svake nedjelje barem dvije tjedne plaće samo za kavu, pa to se nije ni moglo dobro svršiti, premda je još imala dohodak od najamnine kuće. Katkad sam pomišljala, a to još i danas ponekad mislim: ta djevojka je fenomen. Nikad se nije točno znalo je li vrlo duboka ili vrlo plitka — i možda zv-uči protivurječno: meni se čini da je oboje, vrlo duboka i vrlo plitka, samo jedno nije i nikad nije ni bila: kurvica. To ne. Ne.

Ta ja 45. nisam dobila nikakvu odštetu, jer se nije dalo objasniti, jesam li utonula u ilegalnost kao separatistkinja ili kao Židovka. Za iščezle separatiste naravno nije bilo odštete — a kao Židovka, pa dokažite, ako možete, da ste hotimično bankrotirali, da biste odvratili sa sebe pažnju. To što sam dobila, a i to samo pomoću nekog prijatelja u francuskoj vojsci, bijaše licenca za vrtlariju i trgovinu cvijećem, i ja sam Leni odmah 1945, kada joj je išlo prilično loše, s njenim djetetom uzela k sebi u posao, i ona je dvadeset i četiri godine, do 70. bila kod mene. Ne deset ili dvadeset puta, ne, više od trideset puta sam joj ponudila vodstvo jedne podružnice, ponudila sam joj ortaštvo, i ona bi bila mogla, u lijepoj haljini, sprijeda u dućanu posluživati, no ona vam je radije stajala u svojoj radnoj halji, u hladnoj stražnjoj prostoriji, pletući vijence i vežući cvijeće. Nikakva ambicija da se progura naprijed i postigne neki viši položaj, nikakva ambicija. Koji put mislim da je sanjar. Malo luckasta, ali vrlo, vrlo mila. I naravno, a i u tome vidim nešto proletersko, prilično razmažena: znate li da je ona, i sama radnica, s tjednom plaćom od najviše pedeset maraka, zadržala svoju staru kucnu ipomoćnicu i za vrijeme rata — i znate li šta joj je ova vlastoručno svaki dan pekla?: nekoliko svježih

hljepčića, rskavo svježih, velim vam, tako da su mi gdjekad zazubice rasle — te ponekad, premda u cijelosti ‚dama', samo što nisam rekla: ‚Dajte mi da gricnem malo, dijete, molim vas, samo malo da gricnem? I ona bi mi dala da gricnem, u to se možete pouzdati — ah, da sam je samo upitala, i kad bi me barem sada, kada je u tako lošim prilikama, mimo pitala da joj dam novaca —: ali znate što je ona osim toga? Ponosna. Tako ponosna kako su princeze samo u bajkama. A što se tiče njenih vezačkih sposobnosti, nju su uvelike precjenjivali, naravno da je bila spretna i talentirana, ali, po mom ukusu, imalo je njeno ukrašavanje odveć mnogo filigranskih elemenata, sve bijaše odveć fino, kao vez, ne kao grubo pletenje, bila bi postala vrlo dobra radnica u zlatu i srebru ali kod cvijeća, vi ćete se možda tome čuditi — treba katkad snažno i brzo stvar zgrabiti; to nije nikad činila, u njezinu ukrašavanju bilo je hrabrosti, ali ne i smionosti. No ako pomislimo da nije uopće izučila zanat, onda je već bila subjektivno sjajna, kako brzo je to naučila.«

Budući da se čajnik više nije dizao, srebma doza više nije otvarala niti mu bila ponuđena, pisac je imao dojam, razgovor je (zasad s pravom, kako se ispostavilo) prekinut. Činilo mu se da je gospođa Holthohne bitno pridonijela upotpunjenju Lenine slike. Gospođa H. mu dopusti još jedan pogled u njen mali atelje, gdje se u posljednje vrijeme ponovo posvećuje vrtlarskoj arhitekturi. Za gradove budućnosti crta skice »visećih vrtova« što ih zove »Semiramis« — što se piscu činilo kao oznaka s relativno malo mašte za ovako strastvenu čitateljku Prousta. Pri odlasku ostao je dojam kako je ova posjeta konačno završena, no da daljnje nisu isključena, jer je zaostalo još mnogo, iako posustale, ljubaznosti na licu gospođe H.

Kod gospođa Marge Wanft i Ilse Kremer može se djelomično ponovo poduzeti sinhronizacija. Obje invalidske penzionerke, jedna sedamdeset, druga šezdeset i devet, obje bjelokose, obje stanujući u soba-i-pol-apartmanima, s pećima na drva, s namještajem pedesetih godina, kod obiju dojam »oskudnosti« i bolešljivosti, ali — tu počinju razlike — jedna (Wanftica) s amazonskom, druga (Kremerica) s prugastom papigom. Wanftica — ovdje razlike postaju znatne — stroga, gotovo nepristupačna, malih usta, kao da bez prestanka ispljuckuje, i to teškom mukom, uslijed maloće svojih usta, koštice trešnja, nije bila spremna da »mnogo kaže o toj mrcini. Ta ja sam znala, ta ja sam naslućivala, i još danas bih se sama mogla išćuškati da to nisam prokljuvila. Nju bih rado bila vidjela obrijane glave, i da malko trči kroz šibe također joj ne bi škodilo. Upustiti se s jednim Rusom, dok su naši ‚dečki' bili na fronti, a njen muž pao, a otac joj bio ‚šiber',

kojemu nije bilo para — i takvoj su već nakon tri mjeseca povjerili grupu ukrašavatelja, a meni oduzeli. Ne. Drolja, drugo ništa — bez ikakva smisla za čast i vazda s tim svojim razdražljivim tijelom — ta je svim muškarcima zavrtjela pamet. Grundtsch se sve motao oko nje poput mačka, za Pelzera je bila erotički nadomjestak-rezerva dva, pa čak i dobrom radniku Krempu, koji je davao sve od sebe, zavrtljela je pamet, tako da je postao sasvim nemoguć. I još je izigravala damu, a ipak nije bila ništa drugo nego ‚rashodovana' novopečena bogatašica. O bogo moj, kakav je bio harmoničan rad prije nego što je ona došla. Poslije je vazda bilo nekako pucketanje u zraku, napetosti, što se nikada nisu ispražnjavale — batine bi bile najbolje ispražnjenje. A onda ono sentimentalno penzionatsko baratanje cvijećem, u tome su joj svi pošli na ljepak. Ne, bila sam izolirana, pravo-pravcato izolirana, otkako je bila tu a s tim svojim nuđenjem kave i tako; nisam se uopće dala nasamariti, to zovem ‚slatke govnarije', ništa drugo, tuka, napola droljica, a sasvim sigumo fličkica.« Kod Wanftice to nije išlo tako brzo kako se napiše: komad po komad, kao košticu za košticom, kao istisnuto iz usta, a više nije htjela reći i nije ni rekla; opisala starog Grundtscha kao »neuspjelog fauna ili Pana, kako god hoćete«, a Pelzera kao »najgoru hulju i oportunista, kojeg sam ikada poznavala, a za njega sam se ja kod stranke zauzimala, za njega sam jamčila. Ta kao osoba povjerenja stranke (Gestapo? pisac) mene su uvijek pitali. A poslije rata? Kada su mi brisali mirovinu, jer mi muž nije u ratu, već 32/33. pao za vrijeme uličnih borbi? Ništa o gospodinu Walteru Pelzeru, koji je ipak bio u istoj SA-jurišnoj kao i moj muž. Ništa. Uz pomoć male droljice i židovske *dame* mogao se iskobeljati, dok sam ja ‚sjedila' i tamo ostala. Ne, ne, dajte mi mira s tim ljudima. Nema zahvalnosti ni pravde na tom svijetu, a neki drugi svijet nemamo, pa što se tu može«.

Gospođa Kremer, koju smo još isti dan mogli potražiti, bijaše, što se Leni tiče, manje blagoglagoljiva, nazivala ju je samo »jadno drago dijete — drago dijete, tako jadno i ništa ne sluteći, drago jadno dijete. Pa taj Rus, ja vam moram reći, bila sam vrlo nepovjerljiva, a bila bih to i dan-danas. Ako to nije bio prerušeni gestapovski špicl. Kako je taj znao njemački, i kako je bio predusretljiv, i kako je taman taj došao u vrtlariju a ne u jednu od četa koje se više ne vraćaju kod čišćenja od bombardiranja ili popravka željezničkih tračnica? Pa, bio je zgodan mladić, nema što, ali ja se nisam usuđivala mnogo s njim govoriti, svakako ne više nego što je pri poslu bilo potrebno.«

Gospođu Kremer moramo sebi predočiti ikao potpuno izblijedjelu plavojku; nekoć jamačno plave oči koje su postale gotovo bezbojne, meko

lice, razliveno u mekoći, ne zlurado, samo malko zlovoljno, zabrinuto, ne nevoljko, nudeći kavu, ali sama ne pijući; širokousto govorila je u lakom tijeku, malčice ravnodušno, gotovo i ne obzirući se na interpunkcije u ritmu govora. Ne samo zapanjujući, upravo poput signala zasijevajući djelovaše ona preciznost kojom je prstima frkala cigarete: egzaktno, od poluvlažna kao med žuta duhana, bez ljage, te nije morala škarama odrezivati nikakve ostatke niti. »Jest, to sam već izrana naučila, bilo je to, možda, prvo što sam naučila, za svoga oca 1916. u tvrđavi, poslije za svoga muža u bajboku, onda, kada sam sama pola godine sjedila, pa naravno u vrijeme nezaposlenosti i opet u ratu — u frkanju cigareta nisam nikada izašla iz vježbe«, i ovdje pripali sebi jednu, i odjedared, s netom smotanom bijelom »cigarom« u ustima, mogli ste naslutiti da je nekoć bila mlada i vrlo Ijepušna: naravno da je i ponudila jednu, bez mnogo kerefeka naprosto gurnula cigaretu preko stola pokazujući u nju u znak poziva. »Ne, ne, neću više, neću više. Već 29. više nisam htjela; nikada nisam imala mnogo snage, sada nemam nimalo više, a u ratu me je samo moj dečko, moj Erich, održavao uspravnom, ja sam se uvijek samo nadala da više neće biti dovoljno star, prije završetka rata, ali je dostigao pravu dob, pa su došli po njega i odveli ga, još prije nego što je izučio bravarski zanat; tih, šutljiv, ozbiljan mladić, a prije nego što je krenuo, ja sam po posljednji put u životu rekla nešto politički opasno: ‚Prebjegni’, rekla sam, ‚odmah.’ ‚Prebjeći?’ upitao je onim svojim vječno naboranim čelom, a ja sam mu objasnila što to znači prebjeći. Tada me je komično pogledao, strah me spopao da će negdje nešto lanuti o tome, tada više nije imao vremena, da je i htio. U prosincu 44. odvukoše ga da kopa šančeve na belgijskoj granici, i ja sam tek krajem 45. primila obavijest da je mrtav. Sedamnaest. Uvijek je tako ozbiljno i bezradosno izgledao taj mladić. Vanbračno dijete, morate znati, otac komunist, majka također. U školi i na ulici morao je to slušati. Otac od 1942. mrtav, djed i baka, ta oni ni sami nisu ništa imali. No, Pelzera sam upoznala već 1923. Hoćete li pogoditi gdje? Nećete pogoditi. U KP. Taj je naime gledao nekakav fašistički propagandni film koji je morao djelovati odbojno; na nj je djelovao privlačno. Walter je u filmu zamijenio revoluciju s pljačkom i razbojništvom, tada je bio krivo nasađen, izletio je iz društva boraca, pošao u dobrovoljački odred, onda već 29. u SA. Bio je i podvodač neko vrijeme. Taj vam je sve znao. Bio je i vrtlar, dakako, švercer, što god hoćete. Ženski junak. Promislite samo, kako je rađništvo u radionici za pletenje vijenaca bilo sastavljeno: tri ljuta fašista: Kremp, Wanftova i Schelfova, dva neutralna lica: Frieda Zeven i Helga Heuter, ja kao

»umirovljena« komunistkinja, *dama* kao republikanka i Židovka; Leni politički neklasificirana, ali ipak načeta zbog očeva skandala, a u svakom slučaju ratna udovica; zatim Rus kojemu je doista laskao — što se tome već moglo dogoditi nakon rata? Ništa. Pa i nije mu se ništa dogodilo. Do 33. govorio mi je ti, kad bih ga ponekad srela, rekao bi: ‚No, Ilse, tko će dobiti trke, vi ili mi?'; od 33. do 45. govorio mi je vi, a Amerikanci još nisu bili ni pet dana ovdje, opet me je zvao Ilse te primijetio da sada moram postati gradski vijećnik. Ne, ne, ne — odveć dugo sam čekala, već sam morala sa svime završiti kada je moj sin otišao. Više nisam htjela, već dugo ne. Leni je jednom, krajem 44. privatno došla k meni, sjedila i pušila cigaretu te bi mi se uvijek onako malko tjeskobno osmjehnula, kao da je željela što reći, i ja sam dapače onako približno znala što mi je to mogla reći, ali nisam htjela da to znam. Nisam ništa željela znati. Ne treba nikad odveć mnogo znati. A jer je tako nijemo samo sjedila i samo se tjeskobno smješila, rekla sam konačno: ‚Pa vida se da si u drugom stanju, a što to znači biti vanbračna, to ja znam!' O bogo moj, pa onda poslije rata sav onaj džumbus s pokretom otpora i mirovinom, odštetom i nova KP s Ijudima, za koje znam da imaju mog Willija na savjesti. Znate kako sam ih ja nazivaia. Ministrantima. Ne, ne — usred svega toga Leni koja ništa ne sluti, siroto drago dijete, koju su zaista, obrlatili da kao »udovica junačkog borca Crvene armije«, bude nekakva plavuša za izbomu borbu. A svoga malog dečka kao Leva Borisoviča-Gruytena — no, bit će da su je onda svi njeni rođaci i znanci uvjeravali kako to ne ide, i ona je to pustila, ali onda se još više zablatila negoli za vrijeme rata. Još godinama poslije zvali su je »plavokosom sovjetskom kurvom« — siroticu dragu. Ne, njoj nikada nije bilo lako, do dana današnjeg ne.«

VI

Najkasnije ovdje moramo, da bismo spriječili neumjesne spekulacije, da bismo dovoljno rano uništili lažne nade, predstaviti muškog nosioca glavne radnje prvog odjela. Mnogi — ne samo gospođa Ilse Kremer — a sve do sada gotovo svi bez uspjeha, već su namatali misli oko toga kako je taj čovjek, sovjetski čovjek s imenom Boris Lvovič Koltovski, došao u povoljni položaj da 1943. smije raditi u njemačkoj radionici za pletenje vijenaca. Kako Leni čak ni onda, kada je riječ o Borisu, nije jako razgovorljiva, ali ovda-onda relativno sklona da priča, bila je — nakon trogodišnjeg zajedničkog navaljivanja Lotte, Margret i Marje — pripravna reći imena dviju osoba, koje bi mogle davati saopćenja o Borisu Lvoviču. Prva je osoba poznavala Borisa samo letimično, ali se intenzivno upletala u njegovu sudbinu. Učinila ga je miljenikom sudbine, umiješavši se u njegovu sudbinu s mnogo moći i konzekventnosti, u slučaju nužde spremna i ria žrtve. To je ličnost na neobično visoku položaju s industrijskom pozadinom, koja nipošto, ali baš ni po koju cijenu ne želi biti spomenuta. Pisac sebi ne može dopustiti ni najmanju indiskreciju, koja bi ga naprosto skupo stajala, a budući da je on osim toga diskreciju još i Leni čvrsto obećao, usmeno naravno, htio bi ostati džentlmen i održati svoje obećanje.

Na žalost je ta ličnost tek kasno, odveć kasno, ušla Leni u trag, tek godine 1952. jer je te godine saznala, da je Boris dvostruki miljenik sudbine: ne samo da je smio raditi u Pelzerovoj radionici za vezivanje vijenaca, on je također bio onaj na koga je Leni kanda čekala. Boris bijaše izvrgnut gotovo svakoj mogućoj sumnji: on da je bio od Nijemaca ubačeno njuškalo, nahuškan protiv Pelzera i njegova vrlo šarenog radničkog kolektiva, osim toga da je naravno bio i sovjetski »spicl«. S kakvim zadatkom: da pronađe tajne njemačkog pletenja vijenaca u ratu ili da obavješćuje o miješanom moralu njemačkih radnika? Istina je da je bio samo miljenik sudbine. I ništa više. Bio je — kada se krajem 1943. pojavio na poprištu, vjerojatno — ovdje smo upućeni na nagađanja — između 1,76 i 1,78 visok, mršav, plavokos, težio vjerojatno, ili gotovo sigurno, najviše 54 kilograma, nosio niklene naočari. Kad je ušao u Lenin život, bile su mu dvadeset i tri godine, govorio

je njemački tečno, ali baltičkim akcentom, ruski kao Rus. Stupio je na njemačko tlo još u miru 1941. godine, te se godin-u i pol kasnije vratio kao sovjetski zarobljenik u ovu čudnovatu (mnogima tajanstvenu i sablasnu) zemlju. Bio je sin ruskog radnika koji je avanzirao sve do namještenika sovjetske trgovačke misije u Berlinu, pjesme od Trakla vezle mu se po glavi, pa čak i nekoliko od Hdlderlina, na njemačkom, razumije se, te je kao diplomirani inženjer za cestogradnju bio pionirski potporučnik. Treba ovdje oibjasniti još različite predujmove naklonosti, gdje pisac nema nikakve krivice. Tko već ima diplomata za oca i ličnost na visoku položaju u industriji naoružanja kao protektora? I kako to da nikakav Nijemac nije nosilac glavne radnje? Niti Erhard, niti Heinrich, ni Alois, ni stari G., ne stari H. i ne onaj naročito ljubezni Scholsdorff, koji će do konca života biti nesretan, da je neki čovjek morao u tamnicu, čak dospio u životnu opasnost samo zato što je on, Scholsdorff, bio tako fanatičan slavist te nije mogao izdržati da ostavi na spisku fiktivnog Ljermontova u Danskoj zaposlenog kod fikfivne gradnje bunkera. Mora li — tako se pita Scholsdorff — čovjek, pa makar samo jedan, i k tomu još tako simpatičan kao stari G., gotovo zaglaviti, jer neki fiktivni Raskoljnikov nosi fiktivne vreće cementa i u fiktivnoj kantini srče fiktivnu ječmenu čorbu?

No: Leni je kriva. Ona je tako htjela, da ovdje nije junak nekakav njemački junak. S ovom se činjenicom moramo — kao s tolikim drugima u pogledu Leni — pomiriti. Uostalom bijaše taj Boris sasvim pristojan čovjek, štoviše s odgovarajućom naobrazbom, čak i školskom naobrazbom. Bio je ipaik diplomirani inženjer cestogradnje, te premda nije učio ni jedne riječi latinski, ipak je dvije latinske riječi znao vrlo dobro: »De profundis«, budući da je tako dobro poznavao svoga Trakla. Premda se njegova školska naobrazba ni izdaleka ne može usporediti s nečim tako dragocjenim kao što je matura, ipak se objektivno može reći, da je *gotovo* mogla završiti maturom. Pomirimo li se sa zajamčenom činjenicom da je kao mlad čovjek čitao štoviše i Hegela na njemačkom jeziku (nije došao od Hegela do Holderlina, već od Holderlina do Hegela) to će i čitatelji kojima je stalo do naobrazbe, možda biti skloni priznati, da nije stajao odveć dulboko ispod Leni, da je kao ljubavnik bio svakako nje dostojan i — kako će se ispostaviti — nje vrijedan.

Do posljednjeg časa bijaše i sam poptuno zbunjen zbog njemu iskazane milosti, kako smo to s mnogo vjerodostojnosti saznali od njegova bivšeg druga iz logora Pjotra Petroviča Bogakova. Bogakovu, koji je sada šezdeset i šest, kojega je snašao artritis, s tako jako zgrčenim prstima da su ga

ponajčešće morali hraniti, da su mu čak slučajnu cigaretu morali staviti u usta i držati je, bilo je milije da se poslije rata ne vrati u Sovjetsku Rusiju. On iskreno priznaje da je »zacijelo tisuću puta požalio, a zacijelo požalio što je bio požalio«. Uvijek ponovo iskrsavajuće vijesti o sudbini bivših ratnih zarobljenika koji su se vratili učinile su ga nepovjerljivim. Dao se unajmiti kod Amerikanaca kao čuvar, postao žrtva makartizma, našao sklonište kod Engleza, gdje je u plavo obojenoj engleskoj vojnoj uniformi ponovo vršio službu. Ostao je, mada je više puta bio zatražio njetnačko državljanstvo, bez državljanstva. Svoju sobu, u nekom domu s karitativnom pozadinom, dijeli s nekim golemim ukrajinskim pučkim učiteljem imenom Belenko, koji je, bradat i brkat, poslije smrti svoje žene pao u neku stalnu tugu, isprekidanu tu i tamo jecanjem, jedan dio vremena provodeći između crkve i groblja i neprestano u potrazi za nekom živežnom namimicom, koju je od svoga boravka u Njemačkoj, dakle, već dvadeset 5 šest godina, konačno htio pronaći kao jeftino narodno jelo, a ne kao delikatesu: u potrazi za usoljenim krastavcem. Bogakovljev drugi sobni drug je izvjesni Kitkin, Lenjingrađanin, oronuo i prema vlastitoj izjavi »bolestan od čežnje za domovinom«: mršav, šutljiv čovjek, »koji se« također po vlastitoj izjavi, »naprosto ne može okaniti čežnje za domovinom«. Ovda-onda planu između trojice staraca stare zadjevice, te će Belenko Bogakovu: »Ti bezbožniče, ti«, a onaj ovome »fašist«; veli Kitkip obadvojici »brtbljavci«, pa Bogakov čak i Belenka naziva tada staroliberalcem i reakcionarom. Budući da Belenko tek od smrti svoje žene dijeli svoju sobu s ovom drugom dvojicom, važi kao »novajlija«. Bogakov nije bio spreman u prisutnosti dvojice soibnih drugova govoriti o Borisu i vremenu provedenom u logoru, trebalo je čekati čas kada bi Belenko bio na groblju, u crikvi ili u »potrazi za krastavcima«, a Kitkin pošao u šetnju i, naravno, u lov na cigarete. Bogakov govori perfektno njemački i može se sve razumjeti osim značenja jedne neriješene i često upotrijebljene riječi »bekommlich«.[17] Budući da su mu ruke »kroz ovo nekoliko desetljeća dugog stajanja po noći, i pri svakoj studeni, a poslije čak i s puškom na ramenu«, zaista jako zgrčene, pisac i B. su najprije neko vrijeme proveli u tome da namataju misli oko toga kako da se poboljšaju njegove mogućnosti pušenja. »Da sam kod pripaljivanja ovisan o drugima, to bi još moglo biti vrlo ‚probitačno’, ali kod svakog poteza, ne — a ja, što ćemo, kod rada pušim, svojih pet, šest, a Kad ih imam, i do deset na dan.« Na kraju je pisac, koj± se ovdje iznimno mora gurati u prvi plan, došao na ideju da od hodničke sestre zatraži nekoliko onih stalaka, o koje vješamo boce s infuzionim tekućinama i

uz pomoć komada žice i triju štipaljki za rublje pronašli smo u suradnji s onom uostalom dražesnom hodničkom sestrom nekakvu konstrukciju, koju je Bogakov nazvao kao »proibitačna pušačka vješala«; s dvije štipaljke za rublje objesili smo žicu kao šeput u vješala, treću štipaljku pričvrstili u Bogakovu usnu duplju te u nju utakli vršak cigarete, te ju je Bogakov morao samo sisati, kad bi mu »fašistički krastavcožderac« ili »od čežnje za domovinom oboljeli klipan s ‚GPU facom'« pripalili cigaretu i stavili je u špic. Da je pisac na temelju konstrukcije »probitačnih« pušačkih vješala stekao izvjesne simpatije B-a i time potakao njegovu govorljivost, to se ne da poreći, baš kao ni činjenica da je darivanjem ciga*reta malko popravio njegov skromni džeparac od 25 maraka na mjesec, ne samo — kako je zakletvom uvjeravao — iz egoistočnih razloga. A sada o Bogakovljev-u *statementu*[18] koji je više puta bio prekidan astmatičkim počivkama disanja i pušenjem, ali se ovdje reproducira bez pauza i pukotine u zapisničkom obliku.

»Posvema probitačan, dakle, naš položaj nije bio! Relativno dakako bio je probitačan. Što se tiče Borisa Koltovskog, ovaj nije imao ni pojma, ali baš ni pojma, te je mislio da je već to što je došao u naš logor, fantastična slučajnost. Da se netko krije iza toga, bit će da je naslućivao, ali tko je to bio, to je tek poslije saznao; ali misliti tko je, to bi bio mogao. Dok su ga, pod najstrožom paskom, smatrali još dostojnim da ruši goruće kuće ili da ih gasi, da popravlja štete od bombardiranja na ulicama i željezničkim tračnicama — a tko bi riskirao da samo i jedan čavao, jest, jedan jedini običan čavao, a čavao može za zarobljenika biti prava dragocjenost, stavi u džep, taj je mogao, ako ibi ga ukebali, a oni bi ga već ukebali, mime duše smatrati svoj život završenim — mi smo dakle to činili, i po tog dječaka, koji ništa nije slutio, došao je svako jutro dobroćudan njemački vojnik-stražar, koji bi ga odveo u onu vrlo jprobitačnu' vrtlariju. Ondje je pri lakom radu provodio dane, poslije čak i polovice noći te je, štaviše — to sam samo ja znao — a ja sam, kada sam to saznao, za ‚probitačnu' glavu toga dječaka strahovao kao za glavu svog vlastitog sina — imao i djevojku, ljubavnicu! Ako nas to nije činilo nepovjerljivim, činilo nas je zavidnim, a oboje se, mada nije »probitačno', često susreće kod zarobljenika. U Vitepsku, gdje sam poslije revolucije polazio školu, imali smo školskog druga; toga bi jutrom dovezli kočijom — dakle propisno taksijem — tako nam se pričinjao Boris. Poslije, kada je donosio sa sobom kruha, čak i maslaca, ponekad i novina, ali uvijek vijesti o ratnom položaju — pa štoviše i senzacionalno solidnih komada odjeće, kakve je nekoć mogao nositi samo kapitalist — njegov se položaj

malko popravio, ali ‚probitačan' još nije postao, jer Viktor Genrihovič, koji je kod nas dotjerao do komesara, nije htio vjerovati, da se kod Borisovih mnogih ‚probitačnosti' radilo o jednom od onih po buržujima spomenutih slučajeva, koji su — tako Viktor Genrihovič — bili u protivnosti s povijesnom logikom. Strašno na tome bijaše da je na kraju iznašao da je bio u pravu. Kako je to saznao, to ni bogovi ne znaju. Svakako je on nakon sedam mjeseci znao: Boris je u Berlinu još 1941. u stanu svoga oca upoznao njegova prijatelja gospodina (ovdje je palo ono ime za koje se pisac bio obvezao da ga neće objaviti). Borisova oca premjestili su poslije početka rata u izvještajnu službu, ibio je jedan od ljudi za kontaktiranje za sovjetske špijune u Njemačkoj te je upotrijebio jednu od svojih vrlo mnogobrojnih žica i poštanskih škrabica da bi onog gospodina obavijestio o zarobljeništvu svoga sina i da ga zamoli za pomoć. U suvremenoj interpretaciji: zloupotrijebio je svoju službu da bi uspostavio izdajničke veze s nekim njemačkim velekapitalistom najgore vrste, da bi za svog sina iskamčio što više jprobitačnosti'. No sada me ne pitajte kako je Viktor Genrihovič to pronjušio! Valjda su oni, te svinje, već onda imali izvještajne satelite. Ali što se također saznalo, a što Boris nikada nije saznao: da su njegova oca zato ukebali, deportirali ga i napravili s njim krrrkrrr. Je li, dakle, Viktor Genrihovič bio u pravu ili nije, kada je sumnjao da postoji samo logika povijesti, a ne građanska sLučajnost, koju bi moj pobožni prijatelj i krastavcožderac Belenko dakako nazvao providnost? Za Borisova oca završilo se to dakle vrlo ‚neprobitačno', a za Borisa ne, jer sada Viktor Genrihovič više nije njuškao što se krilo? iza toga — jesu li ti fantastični komadi odjeće možda *direktno* iz ruke onoga gospodina, o kojemu se dapače znalo, da je bio protiv rata sa Sovjetskim Savezom, koji je bio za snažan, neraskidiv savez između Hitlera i Sovjetskog Saveza, te je štoviše mogao jednom sebi priuštiti da Borisa, njegova oca, njegovu majku i njegovu sestru Lidiju u Berlinu isprati na vlak, da ih sve srdačno* zagrli i da Borisovu ocu na rastanku ponudi bratimstvo? Je li Boris imao izravne kontakte s tim čovjekom, kada je došao u tu šaljivu vrtlariju da plete vijence i da izmišlja tekstove na vrpce za vrijeme fašista? Ne, ne, ne, nije imao kontakta, samo s radnicima i s radnicama, a kakvo bijaše — da bi se kod te vražje probitačnosti ipak nešto dokazalo — kakvo bijaše njihovo raspoloženje, kakvo bijaše raspoloženje njemačkih radnika? Tri su bila očito za to, dva su se držala neutralno, a valjda su dvije bile, iako se nisu mogle izravno tako izraziti, protiv! To opet nije bilo u skladu s informacijama Viktora Genrihoviča, prema kojima su se njemački radnici

godine 1944. nalazili upravo pred ustankom. Do vraga, ja vam velim, mladić bijaše u kompliciranom položaju te je svoju ‚probitačnost’ morao skupo platiti. On se našao potpuno izvan logike povijesti, a da se saznalo da je zaista imao neku ljubavnu aferu, te mu je poslije zaista i uspjelo da više puta kod te dražesno-lijepe djevojke ubere sve dohvatno cvijeće, i to više puta — pa, bože moj. Ipak je tvrdokomo ostajao pri tome, da je darove — a ti poslije nisu bili mačji kašalj — odijela, kava, čaj, cigarete, maslac — da bi te darove neki neznanac za nj skrivao u gomili treseta, a vijesti, rekaoje, da mu je došaptavao njegov šef, ovaj trgovac cvijećem i vijencima. No treba znati da se Viktor Genrihovič ne bi dao krstiti, ali nije bio nepodmitljiv: dobio je na dar pravi prsluk od kašmira, cigareta i — to bijaše već senzacionalan dar — sićušnu geografsku kartu Evrope, istrgnutu iz nekakvog džepnog kalendara, spretno složnu otprilike u veličini pljosnata bombona — a to bijaše dar božji; konačno smo točno znali gdje smo i na čemu smo; Viktor je skrivao svoj kašmirrici prsluk ispod potpuno razderane potkošulje, gdje je, siv, kakav bijaše, djelovao kao prljava krpa. On bi naime bio mogao pobuditi čak i žudnju njemačkog stražara te bi za njega bio vrlo ‚probitačan’. Sada je došlo vrijeme kada nas je Boris opskrbljivao vjerodostojnim vijestima o razvitku na fronti, o napredovanju sovjetskih i savezničkih trupa — i sada je upravo postao ‚probitačnik’ Viktora Genrihoviča, kojemu su takve vijesti bile nužno potrebne da bi nam povezao moral — a budući da je bio ‚probitačnik’ toga čovjeka, izgubio je naravno povjerenje drugih — to se razumije po sebi, kada se poznaje dijalektika zarobljeništva.«

Da bismo dobili toliko obavještenja od Pjotra Petroviča Bogakova, trebalo je pet povoljnih prilika, morao je pisac kupiti vješala za boce za infuzije, jer su ona što su mu bila stavljena na raspoloženje, ovda-onda upotrebljavali za njegovu izvomu svrhu; investirane su čak i kino-ulaznice, da bi Belenka i Kitkina poslali na prikazivanje filmova u boji *Doktora Živaga* i *Rat i mir*, i koncertne karte da im ne bi umaknuo Mstislav Rostropovič.

Ovdje se piscu učinilo umjesnim da dosađuje onom gospodinu na visoku položaju; može biti dovoljno ako se dometne da se radi o imenu, pred kojim bi svaki Nijemac u svakom povijesnom razdoiblju između 1900. i 1970, svaki ruski i sovjetški funkcionar u istom povijesnom razdoblju stajao u stavu mirno, pred kim bi se još i danas u svako doba otvorila sva kremaljska vrata, štaviše i skromna vrata što vode u Maovu radnu sobu, ako se već nisu otvorila. Leni su obećali, što je sama obećala; da nikada neće odati ono ime, čak ni pod mukama.

Da ibi onog gospodina povoljno raspoložio, da bi ga, eventualno, ne baš ponizno, a ono ipak primjerenom pokomošću mogao zamoliti za milost za daljnje informacione razgovore, morao je pisac da se odveze jedno tri četvrti sata željeznicom, u — toliko ćemo odati — sjeveroistočnom pravcu, morao je za njegovu suprugu investirati kitu cvijeća, a za gospodina u kožu uvezano izdanje *Evgenija Onjegina,* popiti nekoliko šalica vrlo dobra čaja (boljeg od onog kod opatica, lošijeg negoli kod gospođe Holthohne), morao je govoriti o vremenu, književnosti, spomenuo je i Lenin (na nepovjerljivo pitanje ženino: »A tko je to?« — gospodin je nestrpljivo odgovorio: »Pa znaš, ona koja je s Borisom Lvovičem imala za vrijeme rata kontakte« — dao je piscu naslutiti da je dama kanda njušila neku ljubavničku aferu) teški financijski položaj. Zatim je nadošao čas, kada se neminovno više nije moglo govoriti o vremenu, književnosti i Leni, i gospodin, treba priznati, prilično grubo i jasno reče: »Mieze, sada nas, molim te, pusti nasamu«, na što je Mieze, sada čvrsto uvjerena da je pisac neki *postillon d'amour,* napustila sobu, ne prikrivajući svoju uvrijeđenost.

Treba li opisati onog gospodina? U sredini šezdesetih godina, bjelokos, ne neprijazan, ali ožbiljan, u čajnom salonu velikom otprilike kao pola školske aule, ako se uzme za mjerilo škola sa šest stotina učenika, pogled u park, engleska tratina, njemačka stabla, najmlađe od njih oko sto šezdeset godina, ruže mjesečarke — a ponad svega, i ponad lica toga gospodina, pa čak i nad Picassom, Chagallom, Warholom i Rauschenbergom — nad svime, svime neka izvjesna — pisac će riskirati! — bolnost. I ovdje s., p., s.2 i b.! ni traga s.3?

»Vas dakle zanima, je li vas taj gospodin Bogakov — ja ću, uostalom, nešto za nj učiniti, ne zalboravite da mom tajniku date njegovo ime i adresu — ispravno obavijestio. No: mogu vam reći samo toliko: sve u svemu jest. Kako to da je taj komesar u Borisovu logoru to znao, odakle je to mogao saznati (slijeganje ramenima) — *ono što* gospodin Bogakov pniča, odgovara istini. Ja sam Borisova oca u godinama između 33. i 41. u Berlinu upoznao i propisno se s njim sprijateljio. To i nije bilo 'baš tako neopasno, niti za nj, niti za mene. Svjetskopolitički, općeihistorijski gledano, ja sam još uvijek za savez između Sovjetskog Saveza i Njemačke i ja zastupam stanovište, da bi pravim, srdačnim, međusobnim povjerenjem prožetim savezom čak i DDR bila zbrisana sa zemljopisne karte. *Mi,* mi smo oni, do kojih je Sovjetskom Savezu stalo. No, to su planovi u nevidljivoj budućnosti. Pa, u Berlinu su me tada smatrali crvenim — valjda sam to i bio, još i danas valjda jesam — a

istočnu politiku današnje Savezne Republike kritiziram samo zato, što mi je odveć slaba, odveć slabašna. Sad, da se vratimo na gospodina Bogakova — zaista mi je nekog dana u mom berlinskom birou ibio predan list sa ceduljom na kojoj je pisalo samo to: ‚Lev vam poručuje da je B. u njemačkom zarobljeništvu.’ Nisam mogao saznati tko je donio tu cedulju — to i nije 'bilo važno, predana je dolje kod vratara. Možete zamisliti, kako sam se uzrujao. Osjećao sam veliku naklonost za tog bistrog, zamišljenog, tihog mladića, kojega sam višeput — možda dvanaestak puta — sreo u stanu njegova oca. Poklonio sam mu pjesme Georga Trakla, jedno izdanje cjelokupnih Holderlinovih djela, uputio sam ga na Kafku — mislim da smijem o sebi ustvrditi da sam jedan od prvih, ako ne i prvi čitatelj *Seoskog liječnika,* kojeg sam kao četrnaestogodišnji srednjoškolac zamolio kao božićnji poklon od svoje majke. Sada sam dakle saznao da se taj mladić, koji mi se uvijek činio vrlo zamišljen i povučen od svijeta, kao sovjetski ratni zarobljenik nalazi u Njemačkoj. Vjerujete li (ovdje je gospodin, iako ni pogledima nije bio napadnut postao upravo militantno defenzivan, postao opet agresivan), zar možda mislite da nisam znao što se sve u logorima događalo? Zar možda mislite da sam bio slijep i gluh i bešćutan? (Sve neke stvari koje pisac nikad nije ni tvrdio), zar možda zamišljate (ovdje glas postade gotovo kivan!), da sam sve to opravdavao? A sada (glas je sada bio piano do pianissima) imao sam napokon priliku da nešto učinim. Ali :gdje je bio taj dječak? Koliko smo milijuna ili stotina tisuća sovjetskih zarobljenika imali u ono vrijeme? Je li možda čak bio ustrijeljen ili ranjen kod zarobljavanja? Pokušajte i tražite nekog Borisa Lvoviča Koltovskog među tolikima (opet bujanje glasa do agresivnosti)! Našao sam ga, ali vam velim (prijeteći pokret rukom prema potpuno, savršeno nedužnom piscu), našao sam ga s pomoću mojih prijatelja kod OKH i OKW (vrhovna komanda vojske i vrhovna komanda njemačkih oružanih snaga. Pisac) — našao sam ga. Gdje? Kao radnika u kamenolomu, ne baš u nekom konclogoru ali pod konc’logorskim okolnostima. Znate li što je značio kamenolom? (Budući da je pisac zaista jednom tri sedmice radio u nekom kamenolomu, osjetio je tvrdnju koja se implicite krila u tom pitanju, da *ne zna,* nadutom, to više što mu uopće nije data prilika da na nju odgovori.) To je značilo smrtnu osudu. A jeste li jednom pokušali da nekoga izvučete iz nacističkog logora za sovjetske ratne zarobljenike? (Predbacivanje u glasu neopravdano, jer pisac doduše nije nikada pokušao, a nikada nije ni imao prilike da bilo koga bilo odakle izvuče, ali je imao poneku priliku da nekolicinu uopće i ne pokuša učiniti ratnim zarobljenicima ili da ih napusti

neka bježe, što je i učinio). Meni je također trebalo puna puncata četiri mjeseca, prije nego što sam nešto djelotvorno za tog mladića mogao učiniti. Došao je iz nekog jezivog logora s kvotom smrtnosti 1 : 1 najprije u neki manje jeziv logor s kvotom smrtnosti 1 : 1,5; iz tog manje jezivog logora došao je u samo još strašni logor, kvota smrtnosti 1 : 2,5, iz tog strašnog logora u manje strašan sa kvotom smrtnosti 1 : 3,5 — i premda je tako bio već u jednom logoru, koji je ležao daleko nad cjelokupnim prosjekom umiranja, došao je u logor, što se mogao smatrati za donekle normalan. Kvota umiranja vrlo povoljna: 1 : 5,8, a onamo sam ga dao premjestiti, jer je jedan od mojih najboljih prijatelja, bivši suučenik Erich von Kahm, koji je kod Staljingrada izgubio jednu ruku, jednu nogu i jedno oko, bio zapovjednik stalaga (Stalag? Stammlager. Pisac) kojemu je Boris pripadao; no mislite li možda da je Erich von Kahm mogao samostalno odlučiti? (Pisac nije ništa mislio, sve njegove želje bile su uperene prema stvamoj informaciji). Ne, valjalo je tu uklopiti stranačke velike zvjerke, a jednog je od njih trebalo podmititi — plinskim štednjakom za njegovu ljubavnicu, benzinskim doznakama za preko petsto litara benzina i s trista francuskih cigareta, ako želite točno znati (ono: točno znati, to je pisac htio), i konačno je ta stranačka velika zvjerka morala naći drugog članskog burazera, toga Pelzera, kojega se kako-tako moglo informirati da Borisa valja štedjeti — no onda je došao na red starješina mjesta koji je morao dati odobrenje za Borisova svakodnevng stražara, a ovaj, starješina mjesta, neki pukovnik Hubert, stara škola, konzervativan, čovječan, ali oprezanj jer je SS nekoliko puta bio pokušao da ga »usosi« i da mu dokaže krivicu zbog »čovječnosti na krivom mjestu«, gospodin pukovnik Huibert morao je dobiti pismenu potvrdu da je djelovanje Borisa u vrtlarstvu za rat važno zanimanje ili od »velike informacione vrijednosti«, i tu nam je pomogao slučaj ili sreča ili, ako hoćete (pisac nije htio. Pisac) ili Providnost. Taj Pelzer je nekoć bio član KP te je namjestio kod sebe bivšu drugaricu, muž koje — ili je to bio njen ljubavnik, mislim, svakako nešto kao slobodna ljubav ili tako — bijaše pobjegao s dokumentima od velike informacione važnosti u Francusku — i tako su Borisa oficijelno, a da to nisu mogli slutiti ni ta komunistkinja, niti on sam, niti Pelzer, bili »spojili« s tom ženom, kako se to u žargonu veli — a potvrdu za to dobio sam pak od nekog znanca iz odjeljenja »Strane vojske Istok« — a što je bilo najglavnije, moja je aktivnost osim toga još morala ostati u tajnosti, jer bih inače bio postigao protivno: SS bio bi upozoren na Borisa. Što vi zapravo mislite? (I opet pisac nije ništa mislio. Pisac), kako je bilo teško za takva

mladića učiniti nešto zaista pametno — a poslije 20. srpnja postalo je sve strožije; stranačka velika zvjerka tražio je daljnja podmićivanja — sve je visilo o dlaci. Ta tko se već zanimao za sudbinu sovjetskog pionirskog potporučnika Borisa Lvoviča Koltovskog?«

Upola obaviješten o tome kako je čak i gospodinu Visokoviću bilo mučno da nešto učini za sovjetskog ratnog zarobljenika, sada opet natrag do Bogakova, oboružan ukiseljenim krastavcima i dvjema ulaznicama za film u koloru *Ryan's Daughter*. Bogakov, međutim, snabdjeven cijevlju nargila, što ga natiče nad vršak cigarete, i tako može »probitačno« pušiti, jer može cijev držati čak u svojoj zgrčenoj ruci (»Tako ne moram vazda s naškubljenim usnicama loviti vršafk cigarete«) postao je upravo raspustan u svojim obavijestima te se nije žacao čak ni obavijesti intimnih, jest, ni najintimnijih stvari, što su se ticale Borisa.

»Pa«, tako će Bogakov, »nije ni trebalo strogog Viktora Genrihoviča da bismo ga upozorili na povijesnu neumjesnost i ‚probitačnost' njegove sudbine. Što je mladića najviše uznemirivalo, bijaše ona nevidljiva ruka što se jasno osjećala, koja ga je gurala od logora do logora te najzad u ovu vrtlariju, koja je između drugih prednosti imala još i ovu: bila je grijana, stalno ložena, a to bijaše u zimi 43/44. nemala ‚probitačnost'. I kada je napokon saznao, kada sam mu to šapnuo u uho, tko ga je tu gurao, nije se nipošto smirio, i bilo je neko vrijeme kada je bio čak sumnjičav prema onoj dragoj djevojci, jer je mislio da ju je poslao i platio onaj gospodin. A bijaše tu još nečega što je upravo nadzemaljšku osjećajnost ovoga mladića do skrajnosti iznuravalo: vječita pucnjava u blizini njegovog tako ‚probitačnog' radnog mjesta. Ovdje neću ni natuknuti, baš nimalo, da bi mladić bio nezahvalan, ne, to nipošto ne — bijaše blažen, ali bio je takav, i što se tu može: vječita pucnjava činila ga nervoznim.«

Ovdje treba zamisliti da je pokapanje mrtvih svih njemačkih kategorija na izmaku godine 43/44 izazivalo sve nove i novije rekorde: ne samo grobljanski čuvari, vezači vijenaca, župnici, gradonačelnici koji vole raspaliti govor, vođe mjesnih udruženja, vođe regimente, učitelji, drugovi, upravljači postrojenja — pa i za ispaljivanje počasnih plotuna od komandiranih stražarskih bataljuna morali su permanentno praskati u zrak. Već prema broju žrtava i načinu smrti, službenom činu i službenom položaju odjekivaše na Centralnom groblju između 7 sati izjutra i 18 sati uvečer stalna pucnjava. (Izjava Grundtscha, kojega u nastavku doslovce citiramo:) »Obično je to zvučalo tako kao da je groblje vojno vježbalište za gađanje ili, u najmanju

ruku, nekakva strijeljanja. Naravno da bi počasni plotun morao djelovati kao *jedan* hitac — tš ja sam i sam 1917. kao narednik posljednje odbrane ponekad predvodio počasne komandose — no ta bi se silna želja ponajčešće izjalovila, taj plotun bi zvučao kao trajna paljba ili kao isprobavanje strojnice; to što bi ovda-onda pala i poneka bomba i protuavionska vatra pripucavala nije nimalo godilo ljudima osjetljivim prema buci, a kada bismo pokatkada otvorili prozor i pružali nos napolje, mi smo zaista mogli osjetiti: ibarutni dim, makar i od ćoraka.«

Ako se ovdje piscu iznimno dopusti jedan komentar, onda bi on upozorio na to, kako su vjerojatno ovda-onda mladi vojnici, nevješti pucanju, bili otkomandirani, a bit će da se njima činilo čudnovatim da pucaju ponad glava nekih župnika, ožalošćenih rođaka, oficira i partijskih velikih zvjerki — te su, možda, postajali nervozni, što im, nadajmo se, nitko neće zamjeriti. Sigumo je potekla i mnoga s., te je bilo vidjeti mnogo p. i osjetiti mnogo b., i možda nitko od članova pokojnikove obitelji nije bio u samosvjesnosti svojega bitka nepokolebljiv, i ta bol koja se jasno ogledala na mnogim licima, kao i izgled da budeš jednog dana i sam pokopan uz pratnju počasnih plotuna, vjerojatno nije umirljivo djelovala na vojnike. Gorda tuga nije ni bila uvijek tako gorda; na groblju je svakog dana nekoliko stotina, ako ne i tisuća očnih vežnjača u akciji, gubila se kontrola nad mozgovnim stablima, jer možda se mnogi među njima osjetio pogođenim u svom najvećem životnom dobru.

Bogakov: »Nepovjerenje prema djevojci nije dugo potrajalo, jedan ili dva dana i pošto je stavila ruku na nj te mu se bilo dogodilo (??), pa — mislim da znate kako muškarcima biva kada dugo nisu imali ženu, a sami ne upotrijebe ruku — da, da: tako se njemu dogodilo, kada je djevojka naprosto položila svoju ruku na njegovu, na stolu, kamo je donosila svoje vijence. Jest, tako je to bilo. On mi je to ispripovjedio, i premda mu se to, dakako, već nekoliko puta bilo dogodilo, ali samo u snu i nikada ne kod otvorenih očiju, bijaše zbunjen i prožet velebnim osjećajem ‚probitačnosti’, kažem vam, mladić bijaše naivan, odgojen puritanski, a o onom što se zove seksualnost — nije imao ni pojma. I sada se nešto ispoljilo što vam mogu saopćiti samo ako mi najsvečanije obečate (što se i dogodilo. Pisac), da ona djevojka to nikada neće saznati (Pisac je siguran, da bi to Leni čak smjela doznati: ona se ne bi stidjela, vjerojatno bi se čak i radovala da to sazna. Pisac) — mladić još nikada nije bio svratio k nekoj ženi.« (Na piščevo začuđeno mrštenje obrva, čovjek proslijedi:) »Jest, tako sam to uvijek nazivao: svratiti k jednoj ženi. On ne da je upravo želio znati kako se to čini, jer toliko je ipak već znao, da

tu postoje neke tjelesne pretpostavke, tako rekavši probitačne prirode, koje nas kod izvjesnih stanja uzbuđenosti, prilično jasno navode na to čime želimo kamo doći, kad hoćemo s nekom ženom spavati. No, to je on već znao, samo — bijaše tu jedan detalj — do vraga, volio sam tog mladića, ako hoćete znati« (pisac je to želio znati. Pisac), »on mi je spasio život, bez njega bih umro od gladi, krepao, dbrao bostan ... i bez njegova povjerenja. Ta s kim je već mogao razgovarati, do vraga! Ja sam za nj bio sve, njegov otac, brat, njegov prijatelj — i ja sam noću ležao i plakao, kada je onda zaista imao ljubavni odnos s tom curom. Opomenuo sam ga, rekao mu: ‚Pa dobro, glavu možeš riskirati, ako je toliko ludo voliš — ali njenu glavu? Ta pomisli samo, što ona stavlja na kocku — ona se ne može na to izgovarati da si je ti prisilio ili silovao, to joj pod ovim uslovima nitko ne bi vjerovao. Ta budi razborit!’ Rekao je ‚razborit’. ‚Kad bi je mogao vidjeti, ne bi govorio o razboru, a kad bih joj ja govorio o razboru — ona bi me ismijala. Ta zna što ja stavljam na kocku, a zna i to da ja znam što ona stavlja na kocku — ali ne želi o tome ništa znati da budemo razboriti. Ona ne želi ni da umre, hoće da živi — i hoće da iskoristimo svaku priliku da svratimo jedno drugom’ — tu riječ je od mene preuzeo, priznajem. Kada sam je poslije vidio i bliže upoznao, uvidio sam da je razbor bila glupa riječ. Ne, ne, ali tu bijaše još jedna stvar koja je mladića užasno mučila. Kao malo derište od dvije-tri godine, za vrijeme građanskog rata, njegova ga je majka skrivala u nekom galicijskom selu, kod neke stare prijateljice, a ta prijateljica imala je židovsku baku, koja je preuzela momčića, kačla je prijateljica bila strijeljana, i tada se bit će godinu-dvije s drugom židovskom djecom muvao po selu, a onda je i ta baka umrla te ga je preuzela nekakva druga baka, a o njemu više nitko nije točno znao odakle je došao; jednog dana baka otkrije da mali Boris nije bio obrezan, i ona dakako pomisli, to je pokojna baka propustila, te je naprosto dala to naknadno učiniti — i, bio je dakle obrezan. Mislio sam da ću poludjeti. Pitao sam ga, rekao sam: ‚Boris, ti znaš da sam čovjek bez predrasuda, reci mi: jesi li Židov ili nisi?’ A on mi se zakleo: ‚Ne, nisam, a da jesam, rekao bih.’ Pa, on nije imao ni najmanji židovski prizvuk u govoru — ali to bijaše kobna obavijest, jer u našem je logoru bilo dovoljno antisemita koji bi ga bili kinjili ili čak izdali Nijemcima. Pitao sam ga: ‚Pa kako si se provukao kod pregleda i tako s tvojom no recimo izmijenjenom kapicom?’ — a on mi je rekao da je imao prijatelja, studenta medicine u Moskvi, kojemu je bilo prilično jasno kako opasno je to moglo postati, i on mu je to provizorno s komadičem mačjeg crijeva vrlo vješto, pod silnim bolovima, opet prišio prije nego što je

morao u armiju, i to je držalo sve do — pak dok nije dospio u ona trajna stanja uzbuđenosti, i tu su šavovi pukli. Sada je htio znati, je li žene — i tako dalje. No, to je za me opet bio povod da noču lijem suze i krvavo se znojim: ne sa ženom — o tome ništa ne znam, je li žene, i je li primječuju — ne, Viktor Genrihovič bijaše takav bijesan antisemit, a bilo je nekoliko među njima koji bi ga več iz zavisti i nepovjerenja izdali Nijemcima: i tada — no, tada, više ne bi postojala nikakva visoka ličnost koja bi ga bila mogla spasiti. Tada bi bio konac i kraj sa svom probitačnošču.«

Gospodin na visokom položaju: »Moram vam priznati da sam se prilično ljutio na njega, kada sam naknadno doznao da se upustio u neku ljubavnu avanturu. Jest, ljutio sam se na njega, da. Tu je ipak prekardašio. Morao je znati kako je to bilo opasno i pomisliti da bismo mi svi koji ga štitimo — a on je znao da je bio zaštičivan — dospjeli u vrlo neugodan položaj. Onda bi se naime cijeli komplicirani koordinacioni savjet bio raškoturao unatrag. Ta vi znate da u takvom slučaju nema pardona. Pa, sve je dobro prošlo, samo što sam se još naknadno preplašio pa ni gospođici — gospođi Pfeiffer nisam zatajio svoju zaprepaštenost zbog te nezahvalnosti. Jest, nezahvalnost, tako ja to zovem. Bože moj, zbog neke ženske afere! Ja sam naravno stalno primao obavijesti preko svojih posrednika o njegovoj dobrobiti te sam kadikad osjetio napast da se u povodu nekog službenog putovanja jednom odvezem onamo te da ga vidim — ali na kraju ipak nisam podlegao toj napasti. Neprilika mi je dovoljno prouzrokovao, jer je očito u tramvaju provocirao ljude, ali mi nije poznato da li svjesno ili nesvjesno — ali stvarno su stizale pritužbe protiv njega i vojnika-čuvara, i v. Kahm se morao njima pozabaviti. On je naime ranim jutrom u tramvaju pjevao, ponajčešće nešto bumbarao u »bradu, ali neki put i pjevao tako đa su se riječi mogle razumjeti — a znate li koji tekst? Drugu kiticu od *Braćo k suncu, k slobodi — pogledajte gdje povorka milijuna huji i prodor slavi, dok vaše čežnje želje nebo i noć preplavi* — smatrate li vi to mudrim, u rano jutro, godinu dana nakon Staljingrada, u prepunom tramvaju, neispavanim njemačkim radnicima i radnicama takvo nešto pjevati, uopće pjevati u tako ozbiljnoj situaciji? — Zamislite da je — i ja nisam siguran nije li to činio s nekom skrivenom namjerom — pjevao i treću kiticu: *Slomite jaram tirana, što strasno su mučili nas, nek crven se barjak vije, sveg radničkog svijeta spas.* Vidite, ne nosim badava epitet Rot.[19] Bilo je muke i muke. Vojnik-stražar bio je kažnjen, v. Kahm me je izuzetno zvao na telefon — inače smo se sporazumijevali po kuriru — te me upitao: ‚Kakvog si mi to provokatora natovario na grbaču’, i — no, stvar se dala

urediti, ali koliko je tu bilo poteškoća. Opet podmićivanja, opet upućivanja na zapovijed odjela ‚strane čete, Istok’, no onda se dogodilo ono strašno: neki je radnik oslovio Borisa i došapnuo mu u tramvaju: ‚samo hrabrosti, druže, rat je gotovo već dobiven’. Vojnik-čuvar je to čuo te ga se samo uz najveće teškoće moglo nagnati da povuče svoju prijavu — to je onoga radnika moglo stajati glave. Ne, hvale nisam baš nikakve požnjeo. Imao sam samo poteškoća.«

Pokazalo se potrebnim da još jedanput posjetimo onoga gospodina, koji je u svakom slučaju bio prava numera da Borisa istisne kao nosioca glavne muške uloge: Walter Pelzer, sedamdeset, u svom žuto-crnom bangalou na rubu šume. Jako pozlaćene metalne sme krase jedan, jako pozlaćeni metalni konji drugi kućni zid. Ima konja za jahanje, staju za tog konja, ima auto (prvorazredan), njegova žena ima kola (osrednja) a kada ga je pisac po drugi put potražio (bit će potrebno još nekoliko posjeta), našao ga je potpuno uronulog u njegovu defenzivnu melankoliju, koja je imala gotovo pokajnički karakter. »Eto, dao si djecu školovati, studirati: sin mi je liječnik, kćerka arheolog — ovaj čas u Turskoj — a što je posljedica? Prezir roditeljskog miljea. Novobogataš. Stari nacist, ratni dobitnik, oportunist — što mislite, što ja sve moram slušati. Moja kćerka mi govori čak o trećem svijetu, i sad vas ja pitam: što ona zna o prvom svijetu? O svijetu iz kojega potječe? Pa ja imam mnogo vremena za čitanje, pa tako onda namatam misli. Pogledajte Leni, koja se tada protivila da mi proda kuću, jer sam joj bio sumnjiv — onda ju je prodala Hoyseru, a što on radi zajedno sa svojim unukom —mudrijašem? On razmišlja bi li joj poslao nalog da isprazni stan, jer ga iznajmljuje stranim radnicima, već dugo više ne plaća točno, ili uopće više ne može platiti kiriju. Da li bih ja ikada samo i došao na pomisao da dopustim da Leni bace iz stana? Ne. Ni pod kakvom vrstom političkog sistema. Nikada. Ta ja i ne krijem da sam se odmah u nju zacopao, kada se kod mene pojavila, i da brak nisam nikad uzimao tako ozbiljno. Krijem li ja to? Ne. Krijem li da sam bio nacist, komunist, da sam izvjesne ekonomske šanse što mi ih je rat u mom poslu pružao iskoristio? Ne. Ja sam — oprostite taj grubi izraz —‚dizao’ gdje sam god mogao. Pa ja to priznajem. No jesam li u svom poduzeću ili izvan njega bilo kome što nažao učinio poslije 33? Jest, prije toga sam bio malko tvrd, to priznajem. Nitko živ ne može da se potuži. Ne. I nitko se nije potužio. Jedini koji bi se možda bio mogao potužiti, bio bi Kremp, ali taj je mrtav. Da, njega sam zavitlavao, to priznajem, tog dosadnog fanatika, koji samo što nije uspio da mi čitavo poduzeće iskrene tumbe i da zauvijek zasvinji radničku

atmosferu. Pa taj idiot želio je odmah prvog dana, kada je Rus došao k nama u poduzeće, da sve udesi za postupak s potčovjekom. To je počelo sa šalicom kave koju je Leni donijela u pauzi za doručak, kratko vremena poslije devet. Bijaše vrlo studen dan, krajem prosinca 43. ili početkom siječnja 44. i sve se bilo već tako ‚uigralo’, da je Ilse Kremer postala kuharica kave. Bila je naime najpovjerljivija osoba,ako mene pitate, a taj ograničeni Kremp bio bi se morao zapitati, kako to da je stara komunistkinja najpovjerljivija za taj posao. Ta svaki bi donio sa sobom svoj prašak za kavu, u vrećici, a u kavskom prašku bilo je već dovoljno provokacije. Neki su imali samo kavski nadomjestak, neki 1:10, 1:8, Leni je uvijek imala 1:3 mješavinu, a ja sam jednom sebi priuštio luksuz 1:1, zgodimice čak i čistu kavu u zrnu: tu je bilo dakle deset različitih vrećica kavskog praha, deset različitih lončića — pred činjenicom ondašnjeg teškog snabdijevanja kavskim praškom bijaše to za Ilse mjesto skrajnjeg povjerenja, jer tko bi već što primijetio ili recimo da je samo pola unce vrećice s dobrom kavom dala u svoju vrećicu? Nikada. To se kod komunista zvalo solidarnost, i time su se nacisti Kremp, Wanftica i Schelfica obilno koristili. Nitko ne bi došao ni na pomisao da Wanftovoj, Schelfovoj, a kamoli onom stopostotnom idiotu Krempu povjeri kuhanje kave: ta oni bi sebi međusobno bili izmijenili »kavski prašak. Uz to valja još reći, da kod Krempa obično ne bi ni bilo što za zamjenu, tš bio je odveć glup i korektan te je obično pio čisti nadomjestak — pa onda mirisi kada bi se točila kava: pa u ono vrijeme biste odmah mirisali, koja bi kava imala samo i najmanji trag prave kave — i onda je Lenin kavski lončić najibolje mirisao — pa, lijepo. Što mislite, koliko je tu bilo zavisti, zlobe, surevnjivosti, čak i mržnje i osvetničkih misli spremno, kada bi se već u četvrt poslije devet dijelili kavski lončići? A mislite li da je početkom 44. policija ili stranka sebi još mogla priuštiti da zbog, što ja znam kako se to zvalo, zbog ogrešenja o ratno gospodarstvo, svakog pojedinca sasluša i optuži? Pa ti su bili sretni, ako su ljudi, svejedno odakle, dobili malo kave. Pa lijepo, i što radi naša Leni prvog dana, kada se Rus kod nas pojavio? Natoči Rusu šalicu od svoje kave — 1:3 morate znati, dok je Kremp srkao svoj bućkuriš — natoči Rusu iz svoga lončića kave u svoju šalicu i odnese je prijeko za stol za kojim je prvih dana zajedno s Krempom radio u odjelu za izrađivanje kostura za vijence. To je za Leni bilo nešto samo po sebi razumljivo da nekome tko nema ni šalice, ni kave, ponudi šalicu kave — ali vjerujte mi, ona je naslutila, kako je to bilo *politički*. Vidio sam da je čak i Ilse Kremer problijedjela — *ta* je naime znala kako je to bilo politički: jednom Rusu donijeti šalicu kave 1:3, koja je svojim

mirisima ionako umrtvila sve druge bućkuriše. Sto radi Kremp? Obično sjedi na svom mjestu, za vrijeme rada je otpučio nožnu protezu, jer mu ionako nije dobro ‚sjedila'. On dakle skine sa čavla protezu sa zida — što mislite kako je to lijepo izgledalo — uvijek ta umjetna noga na zidu — i izbije potpuno zbunjenom Rusu šalicu iz ruke. Što slijedi: to se zove samrtna tišina, mislim, ali i ta takozvana samrtna tišina — tako se to zove u književnosti, u knjigama što ih sada ponekad čitam — imala je još varijacija: suglasno-smrtnosno bila je kod Heuterova i Zevenove, simpatično samrtna kod Holthohne i Ilse. No, *prestrašeni*, to vam mogu reći, bili smo mi svi, osim matorog Grundtscha, koji se kraj mene naslanjao na kancelarijska vrata te se naprosto smijao. Lako se bilo njemu smijati, njega su smatrali neubrojivim te se nije imao čega bojati, premda je bio lisac, šta velim — lisac? — ne, premda je bio dvostruki i trostruki lisac. Što sam učinio? Ja sam od nervoze s kancelarijskih vrata pljunuo u radionicu — i ako to postoji, i ako je meni uspjelo da to izrazim, onda je to totalno ironična pljuvačka, koja je pala mnogo bliže Krempu nego Leni. Bože moj, kako se mogu politički važni detalji razjasniti: da je moja pljuvačka pala mnogo bliže Krempu nego Leni, i kako ćete dokazati da je pljuvačka bila mišljena ironički? Još uvijek samrtna tišina, a što čini Leni, dok, no, recimo, vlada uznemirena, zadihana napetost? Što čini ona? Diže šalicu koja je pala mekano na raspobacane tresetne ostatke te se nije ražbila, diže je, prilazi slavini, oprezno ispire šalicu — bilo je već provocirajući kako je to radila — i ja mislim, od toga trenutka radila je to hotimice provokatorski. Bože moj, ta vi znate da se takva šalica brzo ispira, pa što se mene tiče i temeljito, ali ona ju je ispirala kao da je to neki posvećeni kalež — onda je učinila nešto posve suvišno — osušila šalicu isto tako brižno čistom maramicom, pošla do kavskog lončića, ulila drugu šalicu, koja je bila unutra — bili su to lončići za dvije šalice, znate — i potpuno mirno je odnijela Rusu, a da Krempa nije ni pogledala. Nije to činila nijemo. Ne, rekla je još: ‚Molim lijepo? Sada je sve ovisilo o Rusu. Taj je valjda znao, kako je politički čitava stvar bila — nervozan, odveć senzibilan mladić, s toliko osjećaja nježnosti, te bi se mnogi mogao u nj ugledati, blijed, s onim svojim smiješnim naočarima od nikla i svojom svijetloplavom, malko kovrčavom, izblijedjelom kosom, ta izgledao je gotovo kao anđelak — što čini on, što je on učinio? Još uvijek samrtna tišina, svak osjeća da se ovdje događa nešto odlučujuće. Leni je učinila svoje — što će on? No, pa on uzima kavu, veli glasno i razgovjetno, na besprijekomom njemačkom jeziku: ‚Hvala, gospođice' — i počne piti. Kapi znoja stoje mu na čelu i morate zamisliti, taj

već nekoliko godina nije dobio ni kapi kave ili čaja, to je djelovalo na nj kao injekcija na iznureno tijelo. No, na sreću je time strašna napeto samrtna šutnja bila završena — Hdlthohnica je olakšano odahnula, Kremp je nešto režao o ‚boljševicima — udovici ratnika — i o kavi za boljševike’, Grundtsch se po drugi put nasmijao, ja po drugi put pljunem, tako nekontrolirano, da sam gotovo zgodio Krempovu protezu — a to, ta to bi bilo svetogrđe. Schelfova i Wanftova dašću gnjevno, drugi olakšano. A sada je Leni ostala bez kave — a što uradi moja Ilse, Kremerova? Uzima od svoje kave, ulije u Leninu šalicu, donese joj je i pri tome čak razgovijetno govori i veli: ‚Pa ne možeš valjda svoj kruh onako nasuho progutati’ — a kava od Ilse je također bila vrlo fina. Ta je naime imala brata koji bijaše vrlo dobar naci i nešto veliko u Antwerpenu, i taj bi joj uvijek donio sirove kave — no da. To bijaše Lenina odlučna bitka.«

Ovaj odlučni nastup Lenin koncem 43. početkom 44. učinio se piscu toliko važnim da je o tome želio skupiti daljnjih opšimih informacija te još jednom posjetio sve preživjele ovog prizora. Prije svega mu se pričinilo da je trajanje »samrtne šutnje« prikazane od Pelzera bilo odveć dugo. Pisac je mišljenja da ovdje predloži jednu literarizaciju koja se mora objasniti, jer po njegovu mnijenju i iskustvu »samrtna tišina« ne može nikada trajati dulje od trideset-četrdeset sekundi. Kremerova — koja se uostalom svog nacističkog brata i dobavljača kave uopće ne odriče! — ocjenjuje »samrtnu tišinu« na »tri do četiri minute«, Wanftova: »Onaj prizor mi je jasno u pamćenju, i ja sebi sve do dana današnjeg predbacujem, što smo to tako pustili i time na neki način dali pristanak za ono što se poslije dogodilo. Samrtna šutnja — rekla bih prezriva šutnja — kako dugo je trajala? Ako vam je to tako važno: rekla bih: jednu do dvije minute. Mi naprosto nismo smjeli šutjeti niti je trebalo da šutimo. Naši dečki vani smrzavali se i uvijek boljševicima za petama« (godine 44. više to nije bilo tako, tada su boljševici »našim dečkima« bili za petama; historijska korektura pisca), »a taj čuči lijepo u toplom i još doibiva 1:3 kavu od one droljice.« Holthohneova: »No, mene su podilazili ledeni žmarci, imala sam neku vrst prave pravcate treskavice, uvjeravam vas, te sam se pitala, kao i poslije vrlo često: zar Leni zna što čini? Ja sam joj se divila, njenoj hrabrosti i kao da se to samo po sebi razumije, pa onaj prokleti mir, kojim je za vrijeme te samrtne tišine ispirala šalicu, obrisala je i tako dalje, bijaše to — rekla bih hladnokrvna — srdačnost i čovječnost, do vraga — no, a što se trajanja tiče: velim vam da je to bila čitava vječnost — sasvim svejedno je li to trajalo tri ili pet minuta ili samo osamdeset sekundi. Jedna

vječnost, i po prvi put osjetila sam nešto kao simpatiju za Pelzera, koji je sasvim očito bio na Leninoj strani i protiv Krempa — a pljuckanje đjelovalo je prilično vulgarno, no bilo je u tom času jedino moguće izražajno sredstvo — i bilo je jasno što je time izražavao: najradije bi valjda Krempu pljunuo u lice, no to ipak nije mogao.«

Grundtsch: »Najradije bih u sav glas likovao: ta je djevojka imala hrabrosti. Do vraga, ona je odmah na početku bila odlučni boj vjerojatno ni sama ne znajući to — pa ipak, bit će da je to slutila: ta ona je mladića poznavala tek sat i pol, što ga je bespomoćno proveo kod uprave za nadgrobne vijence — a nitko, pa čak ni tetka-njuškalica Wanft ne bi je bila mogla optužiti da je štogod imala s njim. Ako mene pitate te mi dopustite da se izrazim na vojnički način, Leni je sebi pronašla golemi prostor za gađanje, još prije nego što je uopće ičega bilo u što da se gađa. Nitko nije mogao ono, što je ona činila, drukčije protumačiti: već kao čistu naivnu čovječnost, a ta je, doduše, bila zabranjena u odnosu prema podljudima, pa ipak, znate: pa to je vidio i klipan kakav bijaše onaj Kremp, da je Boris *bio* čovjek: ta imao je nos, dvije noge, pa čak i naočale na nosu, a bio je osjećajniji od čitave te svojte zajedno. Lenin hrabri pothvat naprosto je Borisa učinio čovjekom, proglasio čovjekom — i to je bilo i ostalo tako, uprkos svim gadnim stvarima, što su se još imale dogoditi. Kako dugo je to trajalo: ah, meni se činilo kao najmanje pet minuta.«

Pisac je osjećao za svoju dužnost da mogućnost trajanja samrtne tišine eksperimentalno ustanovi. Budući da radni prostor — sada Grundtschovo vlasništvo — još postoji, dala su se izvršiti mjerenja: od Lenina do Borisova stola: četiri metra, od Borisova stola do slavine za vodu: tri metra, od slavine za vodu do Lenina stola (gdje je stajao lonac s kavom): dva metra — još jedanput do Borisova stola: sve u svemu trinaest metara, što ih je Leni, čini se, mimo ali ipak žurno prevalila. Na žalost se rušenje kavske šalice dalo samo simulirati, jer pisac nije imao na raspoloženju niti amputiranu osobu, niti njegovu protezu; nije morao simulirati ispiranje 1 brisanje šalice, ulijevanje kave: on — pisac — izvršio je ovaj eksperiment tri puta, da bude posve siguran te postigne prosječnu vrijednost koju je nastojao postići. Rezultat: prvi eksperiment: 45 sekunda, drugi: 58 sekunda, treći: 42 sekunde, prosječna vrijednost 48 sekunda.

Kako je pisac, koji ovdje mora još jedanput neposredno intervenirati, želio ovu dogodovštinu nazvati Leninim rođenjem ili preporodom, kao neki, tako rekavši centralni doživljaj, a ne postoji rnnogo više materijala od ovoga,

koji dopušta u najboljem slučaju slijedeće sažeto razlaganje: možda malko ograničena, mješavina romantičnog, čulnog i materijalističkog, malko čitanja Kleista, sviranja klavira, diletantsko, mada duboko ili temeljito poznavanje izvjesnih sekrecionih procesa; uzimamo li je kao (Erhardovom sudbinom) onemogućenu ljubavnicu, kao neuspjelu udovicu, tri četvrtine siroče (majka mrtva, otac u zatvoru); pa makar je smatrali za polunaobraženu ili potpuno nenaobraženu — ipak nijedna od ovih neizvjesnih osobina niti njihova kompozicija ne objašnjava ono samo po sebi razumljivo njeno postupanje u onom trenutku što ćemo ga mi svi zajedno nazvati »časom šalice kave«. Naravno da se dirljivo i srdačno brinula o Raheli, sve do onog časa dok ovu nisu zakopali u samostanskom vrtu, ali Rahela bijaše pouzdanica, uz Erharda i Heinricha najmilija na njenom dosadašnjem životnom putu — a kako to, kava za čovjeka kao Borisa Lvoviča, kojega je sama ona dovela u tako nemoguć, po život opasan položaj, jer u kakav je položaj dospio sovjetski ratni zarobljenik, kojega neka naivna Njemica nudi crnom kavom, kada je tu kavu kao nešto *samo po sebi razumljivo* ili (naizgled) isto tako naivno primio? Je li uopće znala, što je komunist, kada po Margretinu mišljenju po svoj prilici nije znala ni što je to Židovka?

Van Doomova, koja o »trenutku šalice kave« nije ništa znala (Leni očito nije smatrala dovoljno važnim da joj to ispripovjedi), baš kao što ni Margret ni Lotte o tom ništa ne znaju, pruža nam prilično nedotupavno objašnjenje: »Prvo, znate, kod Gruytenovih bijaše vazda samo po sebi razumljivo: svakom bi ponudili kavu. Svejedno je li to bio prosjak, skitnica, protuha, svejedno bio on drag ili mrzak poslovni prijatelj. Drukčije naprosto nije se moglo zamisliti, svaki bi dobio svoju kavu. Čak i Pfeifferovi, a to nije mačji kašalj. I — treba biti pravedan — ne bješe to on, već ona, za koju u toj stvari nije bilo pardona. Mene je to uvijek podsjećalo na ono samo po sebi razumljivo, da je svak na samostanskim vratima dobio porciju juhe, a da ga nisu pitali za vjeru niti tražili od njega da odmolitva neke svete besjedice. Ne, ona bi bila svakome ponudila kave, bio komunist ili ne bio... i ja mislim da bi je dala čak i najgorem naciju. Ne, drukčije se to nije dalo ni zamisliti — no, pa ona i 'bijaše, ma koliko i kakvih grešaka inače imala, velikodušna osoba, da, uistinu. I srdačna i čovječna — samo u jednom izvjesnom pogledu, pa vi znate što mislim, nije bila ono što je njemu trebalo.«

No, ovdje treba izričito i sa svom energičnošću izbjeći dojam, kao da je krajem ratne godine 43. — početkom 44. u Pelzerovoj radionici vijenaca bila uopće moguća neka rusofilija ili euforija za Sovjete. Ono Lenino samo-po-

sebi-razumljivo vladanje može se historijski samo relativno, no osobno, doduše, objektivno ocijeniti: ako pomislimo da su drugi (mali broj) Nijemaca za kudikamo manje protekcije iskazane sovjetskom čovjeku, riskirali da dospiju u tamnicu, na vješala ili u koncentracioni logor, i zaista onamo dospijevali, moramo spoznati, da ovdje nije možda bila posrijedi svjesna demokracija čovječnosti, već objektivno i subjektivno relativna čovječnost, koja se može promatrati samo u vezi s Leninom egzistencijom i historijskim mjestom. Da je Leni bila manje naivna (svoju naivnost bijaše dokazala već kod Rahele), ona bi — kasniji događaji i djela to dopuštaju — upravo tako bila postupila. A da Leni nije svoju samo-po-sebi razumljivost materijalizirano — upravo šalicom kave — mogla dokazati, sve to bi se pretvorilo u neuspjelo zamuckivanje simpatija, što bi joj se bilo moglo upisati u još veći grijeh negoli onu kao u nekom kaležu ponuđenu šalicu kave. Možemo pretpostaviti da joj je pričinjalo neko upravo čulno zadovoljstvo, da pomno ispira šalicu i da je pomno obriše: u tome nije bilo ničega demonstrativnog. Budući da je kod nje razmišljanje dolazilo uvijek naknadno (Alois, Erhard, Heinrich, sestra Rahel, njen otac, njena majka, rat), mnogo kasnije, jedva da bi se kod nje moglo pretpostaviti da joj je tek poslije došlo k svijesti, *što* je tu učinila. Ona je jednom sovjetskom čovjeku kavu ne samo poklonila, već po svim pravilima njome ga poslužila, ona je tome sovjetskom čovjeku prištedjela jedno poniženje, a njemačkom amputircu prouzročila poniženje. Leni dakle nije bila u onih 50 sekundi smrtonosne šutnje rođena i preporođena, njeno rođenje ili preporod ne bijaše nikakvo zaključeno zbivanje već jedno zbivanje koje se nastavlja. Kraće rekavši: Leni je uvijek znala što čini, tek kad je to već činila. Ona je morala sve materijalizirati. Ne bi se smjelo zaboraviti, da joj je toga časa bilo točno dvadeset i jedna i pol godine. Bila je — to treba ponoviti — ekstremno ovisna o sekrecijama i time o probavi, potpuno nepodesna da nešto sublimira. U njoj je tinjala sposobnost za izravnost, koju Alois nije ni spoznao niti je pobudio, a za koju se Erhardu nije pružila niti šansa te je nije ni primijetio. Onih otprilike osamnaest do dvadeset i pet minuta čulnog ispunjenja, što ih je, možda, s Aloisom proživjela, nije ju u cijelosti mobiliziralo, jer ni u Aloisu nije bilo sposobnosti ustanoviti onaj paradoks da je Leni bila čulna upravo stoga što nije bila totalno čulna.

Postoje samo dva svjedoka za onaj odlučujući doživljaj: za polaganje ruku. Bogakov, koji je to več opisao i prikazao njegove sekretorske posljedice, i Pelzer, kojega moramo označiti kao jedinog u to upućenog

čovjeka.

Pelzer: »Odonda bilo je za Rusa uvijek kave od nje, i ja se mogu na to zakleti, kada mu je slijedečeg dana donijela kavu — ali tada više nije bilo kod komande pletenja vijenaca, nego več za stolom konačnog ukrašavanja kod Holthohneice, mogu se na to zakleti — a to več nije bilo naivno ili nesvjesno, kako hočete, jer se pri tome sasvim lijepo ogledavala i več pripazila — tada je naprosto položila svoju lijevu ruku na njegovu desnicu a njega je podišlo, mada je to samo tek sasvim kratko trajalo, podišlo ga je kao električan udarac. On je zaista sunuo uvis kao Krist u nebo. Ja sam to vidio i mogu se na to zakleti, a ona nije znala da sam ja to vidio; stajao sam u svojoj mračnoj kancelariji i buljio pažljivo napolje, no, jer sam htio vidjeti kako če se to s kavom dalje razvijati. Znate li što sam mislio, to zvuči vulgarno, znam, no mi vrtlari nismo tako izbirljivi kao što mnogi misle; mislio sam: do vraga, ta umije, brajko, ta umije, mislio sam te sam u punom smislu riječi postao ljubomoran na tog Rusa i zavidio mu. Leni bijaše erotski progresivna osoba, ta nije marila za to da po tradiciji muškarac preuzima inicijativu: učinila je to polaganjem ruku. I premda je, naravno, posve točno znala da on u svom položaju uopče i ne može preuzeti inicijativu, ipak je to bilo oboje: bilo je to erotski i politički smiono, gotovo drsko.«

O oboma se doslovce i suglasno govorilo (o Leni po Margreti, o Borisu po Bogakovu), da je oboje odmah stajalo »u plamenu«, a kako od Bogakova znamo, dogodilo se Borisu na muškarački način, a kako od Margrete znamo imala je Leni doživljaj koji bješe »mnogo ljepši od one zgode u vrijesu, koju sam ti jednom zgodom ispripovjedila«.

Pelzer o Borisovim stručnim sposobnostima: »Možete mi vjerovati, da se ja razumijem u Ijude, i ja sam već prvoga dana znao da je Boris, taj Rus, neobično inteligentna osoba s organizatorskim sposobnostima. Neofieijelno bijaše on već nakon tri dana Grundtschov zamjenik kod konačnog ukrašivanja vijenaca, i on se dobro slagao s Holthohneicom i Zevenicom, koje su praktički bile njemu podređene, ali dakako nisu smjele primijetiti da su mu podređene. Na svoj način bio je umjetnik te je prilično brzo bio shvatio o čemu se tu radilo: o uštedi na materijalu. I nikakvih emocija kada se radilo o napisima na vrpcama, koji su mu ionako morali biti prilično mrski. ‚Za Firera, Narod i Domovinu’ ili ‚SA — jurišni odred 112’, a cijeli bogovetni dan baratati kukastim križevima i vladaočevim orlovima, to nije poremećivalo njegov mir. No, ja sam ga jednom u svojoj kancelariji gdje je poslije nadzirao ormar s vrpcama i knjigovodstvo vrpca onako sasvim

privatno upitao: ‚Borise, no recite mi sad sasvim otvoreno, kako vam je pri duši sa svim tim kukastim križevima i vladaočevim orlovima i tako?’ Nije ni čaška oklijevao s odgovorom. ‚Gospodine Pelzer’, rekao je, ‚ta valjda se nećete uvrijediti — jer me tako otvoreno pitate — ako utvrdim: ima izvjesne utjehe u tome ne samo naslućivati i znati, već a vidjeti da su i pripadnici SA jurišnog odjela smrtni — a što je do kukastih križeva i vladaočevih orlova, ja sam potpuno svjestan svojeg historijskog poiožaja.’ Za mene je, zajedno s Leni, postao gotovo neophodno potreban; želio bih to izričito naglasiti: ako mu ne samo nisam ništa ružno učinio, nego mu pronalazio različite povlastice — a isto vrijedi i za djevojku — to je imalo i nekog poslovnog smisla. Tako naivan čovjekoljubac ja uopće i nisam, pa to nisam nikada ni tvrdio. Mladić je naprosto imao fantastičan smisao za red i talent za organizaciju — i dobro je izlazio s ljudima na kraj, čak su i Wanftova i Schelfova dopuštale, jer je to tako spretno umio, da im on nešto kaže. Velim vam, taj bi u slobodnoj trgovini nešto bio postigao. No, pa naravno, bio je inženjer te je znao svoju matematiku, ali on je kao prvi primijetio, premda sam taj dućan vodio već gotovo deset godina, a Grundtsch gotovo četrdeset godina bio u tom poslu — a da to nitko od nas nije primijetio, niti je pametna Holthohneica nadošla na to — da je komanda — mislim komandu za vijence — imala odveć malo radnika prema sposoibnostima rada stola za ukrašavanje, jer je on dakako zajedno s Holthohneicom bio komanda za ukrašavanje, nisam to mogao bolje zamisliti. Dakle premještaj Zevenicu natrag za stol za kosture vijenaca; ona je malko rogoborila, no ja sam to izgladio s malom povišicom, a posljedica: proizvodnja je, što se moglo dokazati, poskočila za 12—15 posto. Cudi li vas da mi je bilo stalo do toga da ga zadržim i da se pobrinem da mu se ništa ne dogodi? Pa tu su još bili i članovi stranke, koji su mi — ponekad izravno, a ponekad uvijeno — dali na znanje da vodim računa o tome da mu se ništa ne dogodi, jer da taj uživa nečiju protekciju. No tako jednostavno to baš i nije bilo; takvo gadno malo njuškalo kao onaj Kremp, histerična Wanftica — ti su mogli da mi unište cijeli moj posao. A nitko, pa čak ni Leni, pa ni Grundtsch, nisu znali da sam mu u svom privatnom malom stakleniku prepustio šest naročito dobro đubrenih kvadratnih metara za duhan, krastavce i rajčice.«

Pisac mora priznati da je, što se tiče preživjelih svjedoka iz ratne radionice za pletenje vijenaca izabrao put manjeg otpora, te je svjedbka, već prema njihovoj pristupačnosti, najčešće posjećivao. Budući da mu je Wanftica još ostentativnije negoli kod prvog susreta okrenula leđa, on ju je isključio. Budući da su Pelzer, Grundtsch, Kremerica i Holthohneica jednako

pristupačni, a i jednako razgovorljivi — ovo posljednje svojstvo je kod Kremerice malko slabije razvijeno — bilo je teško birati ili izabrati: kod Holthohneice mamio je njen svojevrsno jedinstveni čaj i precizno-ukusni namještaj, i njena dobro konzervirana i njegovana ljepuškastost, kao i njene otvoreno pokazane naklonosti prema separatizmu, što su sezale do sadašnjosti, a jedino zbog čega je kod Holthohneice oklijevao, bijahu njene sićušne pepeljare i njena očita odbojnost prema strastvenim pušačima što pale cigaretu na cigaretu.

»Pa lijepo, naša zemlja (a pod time se misli savezna zemlja Nordrhein-Westfalen. Pisac) ima dakle najveće prihode od poreza te potpomaže savezne zemlje sa slabim poreznim prihodima — ali zar bi ikome ikada palo na pamet da ljude iz saveznih zemalja sa slabim poreskim prihodima — Schleswig-Holštajnovce i Bavarce na primjer — pozove jedanput ovamo, da bi se oni također jednom nagutali ne samo naših poreskih groševa, već i našeg okuženog zraka, onog zraka koji je jedan od uzroka za to da se ovdje toliko novaca zarađuje? I da piju našu gadnu, ogavnu vodu — a kako bi bilo da dođu Bavaroi sa svojim bisernočistim jezerima i Holštajnovci sa svojim morskim obalama, da bi se u Rajni kupali, odakle bi izašli okatranjeni na svaki način, a možda čak i nakatranjeni i posuti perjem. A onda pogledajte toga Straussa, čija se cjelokupna karijera sastoji od neobjašnjenih slučajeva, kažern neobjašnjenih, a velim osim toga i opskurnih, jer oboje znači jedno te isto — kako on grdi našu zemlju (NRW. — Pisac), gotovo zapjenjenih usta — a zašto zapravo? No, pa jer ovdje se sve odvija malko progresivnije. Toga bi treibalo prisiliti da tri godine sa ženom i djecom živi u Duisburgu ili Dormagenu ili Wesselingu, da bi znao odakle dolaze pare i kako ih zarađujemo — pare što ih on kasira, a na koje on onda još psuje, jer ovdje imamo zemaljsku vladu, koja, doduše, ni u kojem slučaju nije čudesna, ali ipak, ipak barem nije CDU, a ni traga od CSU — razumijete li što mislim? Kako to da bih tu morala osjećati ‚pripadnost jedno drugom’, kako to? Jesam li ja osnovala Rajh, jesam li ikada bila za to da bude osnovan? Ne. Što se to nas zapravo tiče, ovdje gore, ovdje dolje i u sredini? Ta razmislite malko o tome, kako smo dospjeli u to društvo. Ta samo zbog tih prokletih Prusa — a što mi imamo već s njima? Pa tko nas je, zapravo, 1815. prodao? Zar možda mi sami? Da smo to htjeli došlo bi do nečega nalik na glasanje? Ne bi, kad vam velim. Neka se Strauss jedanput okupa u Rajni i nadiše zraka u Duisburgu — ali taj vam ostaje na ovom svježem bavarskom zraku te odmah osjeti ljutinu u ustima, čim nešto počne trabunjati o ‚Rajni i Ruhru’. Što mi

već imamo s tim provincijski-opskurnim elementima? Nemamo li mi svoju vlastitu opskurnost? Ta razmislite malko o tome! (Što je pisac i obećao.) Ne, ja jesam i ostajem separatistički nastrojena, pa makar s još nekoliko Vestfalaca pride, ako ne može naino, ali što već imamo od njih? Klerikalizam, licemjerstvo i možda malo krumpira — ne znam točno što oni tamo sade, a i ne zanima me — a šume i polja, no, što se mene tiče, te ne mogu odnijeti kući — ona ostaju lijepo na svom mjestu, ali, što je do mene, nekoliko Vestfalaca. Ništa više. Ta oni su trajno uvrijeđeni, osjećaju se zapostavljeni, ali vekeću i kukaju zbog proporcije emisionog vremena i slična trnjezganja. S njima se čovjek mora samo ljutiti. Pa to je ono divno kod Leni, da je tako rajnlandska. A moram vam nešto reći što će vam se zacijelo učiniti šaljivim: Boris mi se činio još više rajnlandski od ostalih, izuzevšj Pelzera, koji je imao točnu mješavinu kriminaliteta i humanosti, kako se to može samo zamisliti. Jest, točno je, on nikome nije ništa nažao učinio, možda Krempu, kojega je zavitlavao, gdje je god mogao, a jer je Kremp bio naci, moglo bi se pomisliti, da Pelzer ipak nije bio oportunist, ali baš to bi bila zabluda: on je u odnosu prema većini bio skroz-naskroz oportunist — da jedinog Krempa zavitlava — jer njega naprosto nisu trpjeli, štaviše, ni ono drugo dvoje nacista, bio je jednostavno neugodan klipan, odvratan ženskar. Pa ipak, ipak moram pokušati biti pravedna prema njemu, bio je mladić te je već 1940. kako dvadesetogodišnjak izgubio nogu — a tko bi već želio samom sebi objasniti ili dati sebi objasniti, da je to na kraju krajeva bilo besmisleno ili jest besmisleno? A mi moramo biti načistu s tim, da su te dečke u prvim mjesecima slavili kao heroje, dok su ih žene opsjedale — no onda, što je rat dulje trajao, gubitak jedne noge postao je sve svakidašnjiji i banalniji, a poslije su oni s dvije noge imali naprosto više šansa negoli oni s jednom ili nijednom nogom. Ja sam prosvijećena i napredna žena te vam upravo tako objašnjavam seksualni i erotski status i psihološku situaciju toga mladića. Bože moj, ta što li već bijaše početkom 44. invalid s jednom nogom? Samo jadno krmče s kukavnom mirovinom — i dajte samo mimo zamislite kako je to, kada ovakav jedan u odlučujućoj seksualnoj situaciji otpuči svoju nogu? Ogavno, za nj i za njegovu partnericu, pa makar to bila samo kurva. (Oh, taj divni čaj kod nje, i mora li pisac to shvatiti kao izjavu simpatije, da je kod treće posjete pepeljara ipak već bila velilka kao tanjurić za kavsku šalicu. Pisac.) A onda tu bijaše i ovaj skroz-naskroz zdravi Pelzer, kojega možete uzeti kao klasičan primjer za *mens sana in corpore sano,* što ćete naći samo kod kriminalaca, mislim kod skroz-naskroz besavjesnih ljudi. Besavjesnost

ozdravljuje ljude, kad vam kažem. Taj nije dopuštao da mu izmakne bilo kakav posao. S vojničkim stražarima, koji bi jutrom doveli Borisa te s večeri došli opet po njega, još je usput pravio poslove s konjakom, kavom, cigaretama — ti su se stražari naime svake sedmice kao pratnja vozili u Francusku ili Belgiju te donijeli sa sobom čitave sandulke konjaka, cigara i kave, pa čak i tkanina; kod ovih momaka mogli biste štaviše i poručiti stvari, baš kao u kakvom dućanu. Jedan od njih, zvao se Kolb i bio ostariji, uostalom prilično zamazan momak, donio mi je jednom iz Antwerpena baršuna za cijelu haljinu, drugi, zvao se Boldig i bio mlađi, veseli nihilist, kakve su od početka 1944. na tucete producirali. Veselo momče, velim vam, koji je imao jedno stakleno oko, a nije imao jedne ruke, vojničke prsi baš lijepo načičkane ordenjem, koji je sasvim cinički izgubljeno oko, izgubljenu ruku i srebro na grudima koristio u svoju korist kao što čovjek ulaže žeton u igru. Njemu su Firer, narod, domovina bili sve jedno, kao što to čak ni meni nisu bili, jer na koncu konca, premda sam vrlo lako mogla biti bez Firera, ipak sam za rajnlandsku domovinu i rajnlandski narod. No, taj se nije nimalo libio da sa Schelficom, koja je poslije Leni bila najpikantnija među nama, da časkom skokne u staklenik, da se s njom, kako je on to zvao, »malko poigra lovice«, ili da »sluša pjevanje sjenice«, navodno da mu ona, s Pelzerovim dopuštenjem, izabere malo cvijeća. On je za to imao mnogo naziva. Nije bio nesimpatičan — samo: cinizam i nihilizam koji bijaiše zaista več i suviše ogavan. Također bijaše on taj koji je uvijek pokušavao da Krempa malko razvedri, da mu ponekad doturi nekoliko cigareta i tako, te ga tapšao po ramenu i glasno izgovarao slogan, koji se u ono vrijeme pojavio: ‚Uživaj, druže, u ratu, jer mir će strašan biti? Drugi, Kolb, bijaše gadan tip, gladilac i pipač. Što se tiče Pelzera — moderno izraženo: pred ovom situacijom na tržištu kopanja razvila se, dakako, crna burza za sve, za vijence, trake, lijesove, a za vijence za heroje, budže i žrtve bombardiranja dobivao je naravno kontingente. Ta tko bi već svoje drage pokojnike dao pokopati bez vijenca. A budući da je sve više vojnika pa i civila umiralo, nisu konačno lijesove samo više puta upotrebljavali, već samo još kao atrapu: dotični mrtvac pao bi poslije umotan u jedreninu, a zatim samo u vreću ušiven, manje ili više gol, kroz kapak na golu zemlje; atrapu bi, pristojnosti radi, ostavili neko vrijeme na mjestu, pa čak je i malko zasuli zemljom, no čim bi ožalošćena rodbina, vojnici počasnog plotuna, gradonačelnik i partijske budže pa, recimo — čim bi se »neizbježna ožalošćena pratnja«, tako ih je Pelzer nazivao, dovoljno daleko udaljila, odvukli bi atrapu lijesa, malko je

politirali i do vrha brzo zasuli grob, brzo, velim vam, kao kod židovskog sprovoda. Bilo bi se moglo reći: ‚Slijedeći, molim!’ kao kod frizera. Iz lako pojmljivih razloga je Pelzer, kome je izmicala unosna zarada za iznajmninu lijesova i za sve pogrebne kerefeke, došao na misao da se i vijenci mogu po nekoliko puta iznajmiti. No ova dvostruka, trostruka, pa katkada čak i peterostruka upotreba vijenaca nije bila moguća bez podmićivanja i suradnje s grobljanskim čuvarima. Broj ponovnih upotreba zavisio je, dakle, od stabilnosti materijala za vijenac i vezivnog materijala — osim toga bijaše i prilike da se najpomnije razgleda način rada i šeprtljanski posao konkurencije. To je, dakako, iziskivalo organizaciju, ortačenje — te izvjesno držanje u tajnosti — a tako je mogao raditi samo s Grundtschom, s Leni, sa mnom i s Kremericom — i priznajem: mi smo surađivali u tome. Dođoše ponekad na vidjelo vijenci prijeratne kvalitete iz seoskih vrtlarija. Da drugi ne bi ništa primijetili, nazvalo se sve to komanda za prerađivanje! To se odnosilo čak i na trake. Na kraju krajeva Pelzer je već pri samoj narudžbi obratio pažnju na to i manipulirao mušteriju tako da natpisi budu što manje osobni, a time su šanse ponovne upotrebe traka rasle. ‚Od tate i mame’, mogu se u ratu prosječno često primijeniti, pa čak i recimo individualni natpis ‚Tvoj Konrad’ ili ‚Tvoja Ingrid’ ima izvjesne šanse kada se traka ponovo izglača, boje i slova malko osvježe i traku pohrani u ormar, dok opet neki Konrad ili neka Ingrid ima nekoga za kojim će tugovati. Pelzerova omiljela izreka u ono vrijeme i u svako vrijeme bijaše: i sitna stoka ostavlja balegu. Konačno je Boris imao ideju, za koju se ispostavilo da je prilično unosna, došao je — a to je mogao znati samo poznavajući njemačku trivijalnu književnost — na ideju da uvede neki prastari natpis na trakama pogrebnih vijenaca: ‚Ljubljen(a), oplakivan(a), nezaboravljen(a)’. No pa to je postalo ono što bi se danas zvalo *bestseler*, i to se dalo tako dugo upotrebljavati dok se traka zaista više nije dala izglačati i osvježiti. Pa čak i krajnje osobni natpisi, kao ‚tvoja Gudula’, bi se sačuvali.«

S tim u vezi Kremerica: »Jest, to odgovara istini. Mi smo radili u posebnim smjenama, da ne 'bi bilo tako upadljivo. Uvijek je govorio da to nije nikakvo oskvrnuće groba, on da to dobiva od gomila otpadaka. Pa, meni je bilo svejedno. To nam je odbacivalo lijepu svoticu pride, a na kraju: je l’ to bilo loše? Pa čemu koristi i kome pomaže kada vijenci propadaju na smetlištu. Ali najzad je ipak došlo do prijave zbog oskvmuća grobova i leševa, jer tu je bilo i ljudi koji bi se čudili, kad bi nakon tri-četiri dana posjetili grob te više ne bi našli svoj vijenac — ali to je bilo opet lijepo od

njega što nas nije u to umočio; pošao bi sam na suđenje, uzeo bi svu krivicu na sebe, čak bi Grundtscha puštao po strani, i kako sam od nekog znanca saznala, vrlo je spretno argumentirao tim narodnim strašilom koje se zove ,grob groša’, priznao je ,izvjesne nepravilnosti’, darovao tisuću maraka za neku akciju ozdravljenja; on je — pa to nije pravi sud, već samo zanatski odbor, a poslije partijski sud — rekao je, kako mi je neki znanac pričao: ,Gospodo, partijski drugovi i drugarice, borim se na fronti koja je većini od vas nepoznata — a zar na frontama, koje su mnogima od vas bolje poznate negoli meni, pa zar tamo ne puštamo sve da ide kako ide?’ No, tada je neko vrijeme sasvim od toga odustao, do konca 44, a tada je čitava zbrka bila već tako velika da više nitko nije obraćao pažnju na nešto tako sporedno kao što su vijenci i trake.«

VII

Budući da su pozivi staroga Grundtscha bili baš tako srdačni kao i permanentni, pisac ga je posjetio nekoliko puta uzastopce, uživao s njim zaista nebesku tišinu, koja vlada na zatvorenom groblju za ljetnih večeri u kasne sate, a ovo od Grundtscha doslovce citirano je u cjelini obuhvačena dogodovština od otprilike četiri sesije, koje su sve harmonički otpočele i harmonički završile. Za ovih sesija, od kojih se prva održala na klupi pod nekim bazginim grmom, druga na klupi pod grmom oleandra, treča na klupi pod grmom jasmina, četvrta na klupi pod grmorn zanovijeti (stari Grundtsch voli promjenu i tvrdi da ima na raspolaganju još više klupa pod još više grmova), pušio se duhan, pilo se pivo, a ponekad se slušala daleka ulična buka koja je gotovo već simpatično djelovala.

Rezime prve posjete (pod bazginim grmom): »No, to je zaista šaljivo kad naš Walterko govori o ekonomskim šansama. On ih je, naime, vazda zapažao, već kao devetnaestogodišnjak, kad se nalazio u nekoj radnoj četi u prvom svjetskom ratu. Radne čete — pa, recimo one prave red na bojištima poslije završene bitke — ima tu sijaset stvari što ih treba pobrati, što bi vojsci još mogle koristiti: čelične kacige, puške, strojnice, municija, čak topovi; pobiru svaku čuturu, svaku izgubljenu kapu, kopču itd. — a naravno da tu naokolo leže i mrtvaci, a mrtvaci obično imaju nešto u džepovima: fotose, listove, lisnice, a u njima ponekad i novaca, a meni je ispripovjedio neki Walterkov drug, taj ni pred čim ne bi ustuknuo, čak ni pred zlatnim zubima, sasvim svejedno kakve narodnosti ti zubi bili — a konačno su se tada po prvi put i Amerikanci pojavljivali po evropskim bojištima — i naš Walterko je na leševima po prvi put dokazao to što on sam naziva poslovnim duhom. Naravno da je sve to bilo strogo zabranjeno, no ljudi — a nadajmo se ne i vi — obično prave pogrešku da vjeruju da se ono što je zabranjeno ne radi. To je jaka strana Walterka: taj nimalo ne mari za propise i zakone, samo vodi brigu o tome da ga ne ukebaju. No, pa mladić se već i prvog svjetskog rata vratio kući s malim imutkom kao devetnaestogodišnjak, s lijepim paketićem dolara, funti te belgijskih i francuskih franaka — i s lijepim malim paketićem zlata. A poslovni je duh dokazao, kada je pokazao smisao i fantastičan nos za

nekretnine, za obrađena i neobrađena zemljišta; najviše je volio neobrađena, ne mislim to u vrtlarskom, već u arhitektonskom smislu, u nuždi je uzimao i obrađena. U ono vrijeme bili su dolari i funte vrlo korisni, a oranice, onako na periferiji grada, vrlo jeftine, ovdje jedno jutro, ondje drugo jutro, po mogućnosti što bliže glavnoj cesti, nekoliko malih kuća bankrotiranih zanatlija i trgovaca iz središta grada. Onda bi naš Walterko odlazio na mirnodopski posao, ako hoćete, ekshumirao je američke vojnike, zapakirao ih u cinčane lijesove za transport u Ameriku — tu se ilegalno kao i legalno dalo svašta učiniti, jer i iskopani leševi imaju gdjekad zlatne zube; Amerikanci s onim svojim pretjeranim strahom pred higijenskim pfopisima plaćali bi fantastične cijene za takvu raibotu, a bilo je mnogo legalnih kao i ilegalnih dolara u vremenu koje je oskudijevalo na dolarima, i opet nekohko malih zemljišta za našega čovjeka, sićušnih parcela, hvaj put u središtu grada, gdje su mali trgovci živežnim namirnicama i zanatlije bankrotirali.«

Rezime razgovara pod grmom oleandera: »Walteru bijaše četiri, kada sam ja sa četrnaest šegrtovao kod staroga Pelzera, a mi svi, pa i njegovi roditelji zvali su ga Walterko — i to mu je ostalo. Bili su to zgodni ljudi, njegovi roditelji, ona malko odveć pobožna, vazda u crkvi i tako, a on, potpuno svjestan bezvjerac, ako možete zamisliti što je to 1904. značilo. Dakako da je bio čitao Nietzschea, da je čitao Stefana Georgea, nije bio baš lud, ali malko šašav; za poslove se nije naročito zanimao, samo za odgajanje i pokuse: izraženo novom formulom: nije tražio samo plavi već i novi cvijet, bio je od samog početka u pokretu mladih te je i mene povukao sa sobom: ja vam još danas mogu otpjevati sve kitice *Radnih ljudi.* (Grundtsch pjevaše): »Tko kopa grude zlata, tko reže kamen, gvožđe? Tko tka sukno, svilu? Tko tiješi slatko grožđe? Tko bogataša kruhom hrani, a sami su gladni, izagnani? Tko bogatima puni dveri, a sam gladan? — Proleteri. Tko muči se od jutra pa sve do crnog mraka? Sve blago daje bogatim, a za njih je samo tlaka? Tko svijetom svim upravlja dok drugi ima prava sva? Jednom će pravda da mjeri kad osvanu proleteri.«

»No, ja sam kao četrnaestogodišnji klipan iz najbjednijeg ajfelskog sela što ga možete zamisliti, došao Heinzu Pelzeru kao šegrt. On mi je u stakleniku namjestio sobicu, s krevetom, stolom i stolicom, baš do same peći — dobivao sam hranu i nešto malo novaca — a ni on sam nije imao više da jede ili više novaca od mene. Bili smo komunisti, a da nismo ni poznavali tu riječ niti pravo znali što je to. Pelzerova žena, Adelheid, slala mi je paketiće kada sam morao k Prusima 1908-1910, i naravno, kamo? — u studenu

domovinu u Bromberg su me poslali, a kamo bih se vozio kada bih se odvezao na dopust: ne u domovinu, onu dosadnu selendru kojom su vladali popovi, odvezao bih se Pelzeru — pa Walterko je bez prestanka poigravao oko nas na otvorenom polju i u stakleniku, ljepuškast malen dečko, tih, ne prijazan, ne neprijazan, a ako dobro razmislim, znate li što je njega tako potpuno izmijenilo, te je postao drukčiji od oca: strah. On se bojao. Tu je vazda bila neprilika sa sudskim ovrhoviditeljima i isteklim mjenicama, a ponekad bi nas nekoliko naučnika pobrali svu svoju ušteđevinu da spriječimo ono najgore. Vrtlarstvo nije nikad bilo bogzna kakav dobar posao, dobar je postao tek nakon toga što je cijelu Evropu poplavilo ludilo cvijeća. A Heinz Pelzer je sav prionuo uza svoj novi cvijet. Mislio je da novo vrijeme treba da ima i novi cvijet, i njemu je pred očima lebdjelo nešto ludo, što nikada nije našao, premda je godine i godine tajanstveno kao neki izumitelj sve nešto brčko, gnojio, rezao, miješao: ipak su proizlazili samo degenerirani tulipani i izopačene ruže, gadna kopilad. No, a Walterko je, kada je sa šest godina pošao u školu, imao u glavi samo jednu riječ ‚Voditelj' — to bijaše njegova kratica za sudskog ovrhovoditelja. ‚Mama, hoće li danas doći voditelj. Tata, hoće li danas opetdoći voditelj?' Strah velim vam, strah ga je učinio takvim kakav jest. Razumije se da kod njega nije bilo u redu kad je došao u višu školu, pa i završio je samo četvrti razred te dospio odmah u šegrte, dobio svoju zelenu pregaču i gotovo, a to bijaše 1914, a ako mene pitate: 1914. bilo je svršeno ne samo s Walterovom gimnazijskom karijerom, svemu, svemu bijaše konac i kraj. Imao sam dvadeset i četiri godine, i ja znam što kažem: bilo je svršeno s bilo kakvom vrstom socijalizma u Njemačkoj. Svršeno. Da su se ti idioti dali tako nasamariti od svog sladunjavog govnarskog cara! To je i Heinz, Walterov otac, kapirao te je konačno odustao od svojih diletantskih eksperimenata. Još je morao u vojsku, kao i ja — i mi smo obadvojica, od bijesa, mogu vam reći, od tuge, od bijesa postali narednici. Mrzio sam ih, one novajlijske kuniće što su se javljali u vojsku, dobro odgojeni, ponizni, posrani u dvojakom smislu. Ja sam ih mrzio i prižgao. Jest, postao sam ražanj te sam ih gomilice na bataljune, gomilice sam ih podučavao i slao na frontu, iz haketauerske kasarne, koja bijaše baš kao i ona u Brombergu, točno, sve do u sitnice — tako da su pisarnicu treće čete mogli i u snu naći kao u Brombergu. U džepu, u mojoj lisnici mala sličica Rose Luxemburg. Kao neku svetu sličicu vuko sam je sa sobom poslije bijaše sva pahabana kao sveta sličica. No, ja *nisam* bio u vojničkom vijeću, ne: 1914. bila je za me čitava stvar završena — zatim su dakako ucmekali Rosu

Luxemburg, dali ucmekati, gospoda socijaldemokrati — a zatim je čak i naš Walterko došao u rat, i možda je to tako jedino pametno: sabirati zlatne zube i kasirati dolare. Majka mu bijaše draga žena, Adelheid je štaviše nekoć bila lijepa, ali se onda sasvim rano ukiselila, postala oštronosa, crvenonosa, s onom gorkom, kiselom crtom oko usta, što je ja ne mogu te ne mogu podnijeti kod žena: kod svoje bake sam to primijetio, kod majke, ona lijepa lica još sve sama patnja, a slušale su samo one proklete popove te već ranim jutrom odlazile na ranu misu i popodne s krunicom opet u crkvu, pa uvečer još jednom — pa, mi smo prilično često morali u crkvu ili grobljansku kapelu, jer smo bili organizirali posudbeni biro za lonce za palme, i tu su nam Adelheidine veze s crkvom bile dobro došle, a kod društvenih svečanosti i pogonskih proslava i tako — pa, ja bih bio najradije pljunuo na oltar, a samo zbog Adelheide to nisam činio. Onda je Heinz počeo još i da loče... pa, ta ja mogu razumjeti da Walterko obično nije bio u kući, da je iskapao mrtve Amerikance, onda pošao u četu dobrovoljaca, na pola godine, počeo se baviti boksom, profesionalno, ali time nije dovoljno zarađivao, malko se bavio podvođačkim poslom — najprije kod sasvim jeftinih kurvica, poslije za finije — jest, onda je uistinu postao komunist, pravi-pravcati član, ali ni to ne zadugo. Taj nije nikada mnogo govorio, a nije ga ni smetalo što mu njegove nekretnine nisu odbacivale mnogo koristi, vrtlarijom se nikada nije bavio, u tom poslu čovjek naime dobiva prilično prljave ruke i prljavština se upija u pore kože — a naš Walterko bijaše uvijek fin-fincat i vazda je pazio na zdravlje: svakog jutra jutarnje trčanje, onda tuš, vruće i hladno, doručak kod kuće bijaše prilično oskudan, kavski nadomjestak i marmelada od četiri vrste voća, a onda bi odmah kidnuo u svoje kurvinske kavane, naručio jaja, pravu kavu i konjak — to bi poslije platili dečki njegovih djevojaka. I naravno, što je ranije mogao, svoj auto, pa makar to i bio samo hanomag.«

Rezime razgovora pod grmom jasmina: »Fin prema roditeljima bio je oduvijek, zaista fin, gotovo vjerujem da ih je zaista volio. Nikad oštru riječ majci, pa čak ni podrugljivu riječ, a Adelheid bivaše sve čangrizljivija ta nije poslije umrla od jada već od jadljivosti, kisela žena, šteta — nekoć je bila ljepuškasta i kao cvijet; kada sam 1904. došao u posao, bila je istinski vesela i čista.

No poslije, kad bi se Walter ponekad vozio s nama, da otpremi lonce za palme, onda je trebalo da vidite kako bi pokleknuo pred oltarom, a s rukom u škropionicu sa svetom vodom... to bi izveo savršeno. Onda je 32. u SA, a početkom 33. sudjelovao je u hajkama na prominentne političare, nije nikoga

hapsio, već ga ‚unovčio', pustio da pobjegne pošto je dotični platio nakitom ili gotovim — to je moralo biti prilično unosno; odmah je došao novi auto, došla nova odijela, a moglo se tu kupiti i jeftinih židovskih zemljišta, ovdje kakav dućančić, ondje neko gradilište; to on onda naziva da je bio ‚malko grub'. I odjednom bijaše samo još vrlo fin, čist gospodin njegovanih noktiju, oženio se 34, naravno bogato, Prumtelovom kćerkom Evom, znate, djevojkom kojoj je uvijek nešto više lebdjelo pred očima; nije bila loša, samo malko histerična; njen stari imao je tako neki biro, gdje ste mogli uzeti kredit na otplatu, poslije još nekoliko zalagaonica — a kćerka, no, ta je čitala Rilkea i svirala flautu. Pa, i ona je donijela u brak nekoliko zemljišta s velikim paketom gotovine. Nakon 34. postao je onda počasni zapovjednik jurišnog odreda, ali je pazio da ne bude umiješan u gadarije, ni u brutalnosti, ne, za nj se ne bi moglo reći da je bio brutalan, samo lakom za zemljištem. Komično bijaše to što je postao to čovječniji što je postajao bogatiji, čak nije ni u kristalnoj noći[20] ništa ukrao. Taj vam je sjedio samo još po koncertnim kavanama, išao u opere, bio dakako pretplaćen, dobivao djecu, dvoje slatke djece, koje je obožavao, Waltera i malu Evu. Konačno je 1936. preuzeo vrtlariju, kada je Heinz u punom smislu riječi krepao od lokanja, iscijeđen, ogorčen — no, i ja postadoh Walterkov poslovođa; počeli smo vezivanjem vijenaca radi partijskih narudžaba, on mi je poklonio onaj dio vrtlarije koji mi još danas pripada, velikodušno, moram reći, a nikad nijedne zle riječi ni sitničavosti. Dućan je uspijevao kada su Heinz i sirota Adelheid bili pod zemljom.«

Rezime razgovora pod grmom zanovijeti: »Ima ljudi koji misle da bi čak za nacista bila uvreda da Waltera zovu nacijem. Izmijenio se sredinom 44. dok je trajalo ono s Leni i s Rusom. Dobrobit ovih dvoje stavili su mu naročito na srce telefonskim nazivima, razgovorima. Promjena se sastojala u tome: Walter postade zamišljen. To je i on znao: da je rat izgubljen te da mu poslije rata ni u kojem slučaju neće škoditi bude li dobro postupao s Rusom i s Gruytenovom djevojkom — ali: kako će dugo rat još trajati? Pa to je bilo pitanje zbog kojeg smo svi mi izludjeli: preživjeti posljednje mjesece, gdje na svaki pedalj nekoga objese ili strijeljaju, tada više niste bili sigurni ni kao stari nacist ni kao nenacist — i do vraga, koliko je to trajalo da Amerikanci konačno od Aachena dođu do Rajne, pa to je trajalo gotovo pol godine. Mislim da je Walterko, koji bijaše zdrav i stamen te svoju dječicu obožavao, sada nešto upoznavao što još nije poznavao: unutrašnji konflikt. Stanovao je u svojoj vili, imao dva dobro njegovana psa, lijepu dječicu, svoj auto i sve

više zemljišta. Stara zemljišta je prodao za naselja i za kasarne, ne za gotov novac, ne, do gotovine mu nije bilo toliko stalo, sve su njegove misli bile usredotočene na stvarne vrijednosti; dao je sebi platiti sve u zemljištima, dvostruko, trostruko od onoga što bi dao, u zemljištima, malko podalje od grada. Bio je naime optimist. Pretjerano se bavio tjelesnom njegom, još je uvijek svakog jutra trčao po travnjacima, tuširao se, obilno doručkovao, sađa kod kuće te još uvijek ili opet mogao kada bi morao u crkvu, fantastično pognuti koljeno ili se brzo prekrižiti. Ali tu su bili ta Leni i taj Boris, njih je volio, to su mu bili najbolji radnici, njih su više sile štitile, sile koje on nije poznavao — a onda su tu bile druge sile koje su te vrlo brzo mogle popeti na vješala, ustrijeliti ili otjerati u koncentracioni logor. Ali ovdje neka ne dođe do kakvih nesporazuma, nije možda tako da je Walterko iznenadno u sebi otkrio neko strano tijelo, koje je nekim ljudskim bićima poznato kao savjest, ili da se najedanput, sav dršćući od straha i radoznalosti, približio onoj čudnovatoj, za nj sve do dana današnjega nepoznatoj stranoj riječi ili stranom kontinentu, što ga ovda-onda zovemo moralom. Ne. Ne.

Na unutrašnji način nikad, ali prema vani kadikad osporavano (jer je bilo i partijskih i internih SA-neprilika s njim i za njega), dospio je do bogatstva. Pa, često se našao u poteškoćama, u svim svojim djelatnostima od artiljerijske čete sve do prominentnih političara, koje je za gotovinu i obiteljski nakit puštao na miru. Bilo je prijava protiv njega, pred partijskim i redovitim sudovima, prije svega kada je pretjerao upotrebom svojih vijenaca i traka. Dovoljno poteškoća kojima je prkosio, odupirao se, koje je hladnokrvno metlom odstranio, ukazujući na nacionalnu i ekonomsku važnost svoje djelatnosti, kao neumoran borac protiv onog narodnog neprijatelja koji se onda zvao ‚grob groševa’. Da, imao je poteškoća, ali nikada nije bio u konfliktu sa samim sobom o tome što je njemu bilo od koristi. Njemu su Židovi bili baš tako ravnodušni kao i Rusi, komunisti, socijaldemokrati ili bilo što — ali kako da se sada ponaša kad su jedne više sile stajale protiv drugih, kad su mu Boris i Leni osim toga bili još i simpatični i — koje li podudarnosti! — čak i korisni. Njemu je pucao prsluk što je rat bio izgubljen, do politike mu bilo baš tako malo stalo kao do ‚sudbinske borbe njemačkog naroda’ — ali do vraga, ta tko mu je mogao reći koliko vječnosti smo u srpnju 44. još udaljeni od svršetka rata? Bijaše uvjeren da je bilo na mjestu da se nakon izgubljenog rata otvori novo knjigovodstvo, ali kada bi trebalo, kada bi se moglo konačno provesti to novo knjiženje?«

Ovdje mi se čini umjesna neka vrst sažimanja, pa i nekoliko pitanja, na

koje čitalac mora sam odgovoriti. Ponajprije statistički i vanjski detalji. Vara se onaj tko Pelzera zamišlja malko ljigavim i kad puši cigaru. Bio je (i jest) vrlo čist, obučen u odijela sašivena po mjeri, nosio je i uvijek nosi modne kravate, koje pristaju čak još i sedamdesetogodišnjem Pelzeru. Puši cigarete, bijaše i jest u cijelosti gospodin; a ako ga ovdje i prikazujemo kako je jednom pljuckao, a ono treba nadometnuti: pljucka vrlo rijetko, gotovo nikada, a u ovdje opisanom slučaju njegovo pljuckanje ima funkciju neke historijske interpunkcije, možda je time čak natuknuo i izvjesno opredjeljivanje. Stanuje u vili, koju ne naziva vilom.

Visok je 1,83, težak 78 kg, ima vrlo bujnu, nekoć tamnu, sada sasvim lako progrušanu kosu. Mora li doista poslužiti kao klasičan primjer one *mens sana in corpore sano?* Je li ikada znao za s 2 is. i p.? Premda kod njega kanda postoji gotovo totalna samosvjesnost bivstva, ne bi ni jedan od osam navedenih adjektiva u paragrafu navedenom u vezi sa s2 bio upotrebljiv u odnosu na njegov s2, a kad bi već tu i tamo iz njega buknuo smiješak, prije bi bio nalik na Mona Lizin negoli na Budhin. Uzmete li ga kao čovjeka, koji se ne plaši vanjskih konflikata, koji je bez ikakva unutrašnjeg konflikta do 1944. doživio četrdeset i četvrtu godinu, očevo poduzeće popeterostručio te se ne boji »đubreta male stoke«, onda treba da nam bude jasno da je u relativno staroj dobi od četrdeset i četiri godine bio po prvi put izbačen iz totalne samosvijesti svog bivstva te samo bojažljivo stupa na krčevinu.

Pribrojimo li tome još jedno od njegovih istaknutih svojstava, neku gotovo već neumjesno jaku čulnost (njegove navike kod doručka na dlaku su nalik na Lenine), onda ćemo možda moći sebi predstaviti u kakav je konflikt sada, počevši od sredine 1944, upao. Uzmemo li kod Pelzera kao istaknuto svojstvo njegovu gotovo neumjesno snažnu vitalnost, onda možemo zamisliti u kakav je konflikt došao poslije srpnja 44. Pisac je dobio važnu detaljnu informaciju koja može okarakterizirati Pelzerovo držanje otprilike pri kraju rata. 1. ožujka 1945, nekoliko dana prije nego što su Amerikanci umarširali u grad, Pelzer je pismeno i preporučeno najavio svoj istup iz stranke i SA, distancirao se od zločinstava ove organizacije, izjavio je (prijepis toga lista stoji svakom na uvid kod pisca), »da je pošten Nijemac, koji je upao u klopku te se dao zavesti«. Mora da je stvarno otprilike u predvečerje ulaska Amerikanaca još pronašao njemački ured koji je radio, ili na svaki način činovnika, opunomoćenog za ovjeravanje dokumenata. Predleži potvrda preporučenog lista, premda nagrđena potpisom činovnika, na koga je pala sjena stečaja. Kada su Amerikanci umarširali, Pelzer je dakle po istini mogao

izjaviti da nije član neke nacističke organizacije. Dobio je licencu za vrtlariju, radionicu za izradu vijenaca, jer se i pokapanje, premda znatno reducirano, nastavljalo. Pelzerov komentar za neuzdrmljivost njegova zanata: »Uvijek se umire«.

No ponajpnje morao je izdržati još gotovo čitavu jednu ratnu godinu pod sve težim okolnostima, te se ponajprije počeo služiti izrazom: »Pa nisam nečovjek«, kad bi ga molili za kakve usluge (dopust, predujam, cvijeće). Ovaj izraz u većini potvrđuju svi preživjeli i svjedoci što su se mogli pronaći iz radionice cvijeća. »Ta bilo je to već kao neka litanija (Holthohne) koju bi odmolitvao, a imalo je čak nešto kao zaklinjanje u sebi, kao da mora sam sebe uvjeriti da on to zaista nije, a ponekad bi to rekao u prilikama, gdje to nije bilo nimalo na mjestu, tako na primjer kada sam ga pitala za zdravlje njegove obitelji, rekao je: ‚Ta ja nisam nečovjek', a jednom, kada je netko — ne znam više tko — pitao koji je dan — ponedjeljak ili utorak, rekao je: ‚Ta ja nisam nečovjek'. To se upravo parodiralo pa čak ga je i Boris parodirao, razumije se, s odgovarajućom suzdržljivošću, te bi na primjer rekao kada bih mu predala vijenac da ga okiti trakom: ‚Ta ja nisam nečovjek.' To što se događalo s Walterom Pelzerom bijaše već psihoanalitički zanimljivo.«

Kremerica je Pelzerovu litanijsku izreku u cijelosti potvrdila kvantitativno i kvalitativno: »Pa, on je to tako često govorio da se to gotovo više nije ni čulo, bilo je kao da kaže: ‚Gospod s vama' ili ‚Bože, smiluj nam se' u crkvi, a poslije je imao dva načina izražavanja ‚Ta ja nisam nečovjek' i ‚Ta zar sam ja nečovjek'.«

Grundtsch (u povodu jedne kasnije kratke posjete, koja na žalost nije dopuštala zajednički boravak pod bazginim ili sličnim grmljem): »Jest, to je točno. ‚Ta ja nisam nečovjek.' — ‚Ta zar sam ja nečovjek?' — To bi katkada mumljao u bradu čak i kada bi bio sam. Često sam to čuo pa opet zaboravio, jer je to kod njega postalo nešto tako po sebi razumljivo kao i disanje. Pa (G. se zlobno nasmije), možda mu se malko podrigivalo od ukradenih zlatnih zubi, vijenaca, traka, cvijeća i zemljišta što ih je i dalje skupljao, i u ratno doba. Uostalom, razmislite jednom malko o tome, kako se dvije, tri, možda četiri šake pune zlatnih zubi različitih narodnosti — pretvore prvo u nimalo dražesno zemljište, no danas, poslije pedeset godina, u zemljište na kojem stoji vrlo visoka i vrlo prostrana vojna službena zgrada, što Walterku plaća lijepu stanarinu.«

Mogao se, štaviše, pronaći trag onog čuvenog političara Vajmarske Republike, trag što se ponovo našao u Švicarskoj, gdje se mogla naći samo

još udovica onoga gospodina. Stara, jako onemoćala u bazelskom hotelu, koja se sjeća one zgode: »Da, najvažnije je za nas bilo: mi njemu dugujemo svoj život. Stvarno. On nam je spasio život — ali ne zaboravite pri tome kako visoko ili nisko je čovjek u ono vrijeme morao stajati da dođe u priliku nekome pokloniti život. Na tu se stranu milosti uvijek zaboravlja: ako je Göring poslije tvrdio da je nekolicini Židova spasio život, ne smijete zaboraviti: tko je već mogao nekome spasiti život, i kakve su to diktatorske prilike u kojima ljudski život ovisi o takvoj milosti? Stvarno su nas oni u veljači 33. pronašli kod prijatelja u nekoj vili u Bad Godesbergu, a taj je čovjek — Pelzer? Može biti, nikada nisam znala njegovo ime — s hladnokrvnošću razbojnika tražio sav moj nakit, svu gotovinu, štaviše i ček, ne kao mito, ne, znate li kako se izrazio: ‚Prodajem vam svoj motocikl; naći ćete ga iza kapije vrta, i savjetujem vam: vozite u dolinu Eifel, ne u Belgiju ili Luxemburg, odvezite se zatim iza Saarbrückena sve do granice i nastojte da vam ondje netko pomogne da vas prebaci. ‚Ta ja nisam nečovjek’, rekao je, ‚a još je pitanje da li vam motocikl toliko vrijedi i da li ga možete voziti? To je *Zündapp*’ Na sreću mi je muž u mladosti bio ljubitelj motocikla, ali to — ta mladost — i od toga je već bilo prošlo dvadeset godina, i nemojte me pitati kako smo preko Altenahra, ja na stražnjem sjedalu — no, a u Trieru smo imali partijske prijatelje, koji su nas — ne osobno, ali s pomoću posrednika — otpremili u sarsko područje. — Jest, mi mu dugujemo svoj život — ali on je naš život i držao u rukama. Ne, nemojte me više podsjećati, molim vas, a sada idite. Ne, ne želim znati ime tog čovjeka.«

Sam Pelzer od svega toga ništa ne poriče, samo se njegova interpretacija razlikuje od one svih drugih. Kako je osim toga vrlo saopćljiv i željan saopćivanja, pisac ga može u svako doba zvati na telefon, posjetiti ga, s njim pročavrljati koliko god želi. Treba još jednom izričito dozvati u pamet: Pelzer ni na koji način ne djeluje opskurno, prljavo, sumnjivo. On je skroz-naskroz seriozan: kao bankovni direktor svakom bi se učinio na mjestu. Svatko bi ga prihvatio kao predsjednika upravnog odbora, a ako bi vam ga tko predstavio kao umirovljenog ministra, u najgorem slučaju biste se čudili da je već umirovljen, jer nipošto ne djeluje kao sedamdesetogodišnjak, prije kao šezdeset četirigodišnjak kojemu je uspjelo da izgleda kao da mu ima šezdeset i jedna godina.

Upitan o svom radu u radnoj četi, on nije možda izbjegavao taj razgovor, niti što poricao, niti što priznavao, samo je upadao u neku filozofsku interpretaciju: »Vidite, ako sam nešto uvijek, sve do dana današnjega mrzio,

onda je to besmisleno razbacivanje, naglašavam: besmisleno — razbacivanje samo po sebi je dobra stvar, ako ima smisla i veze: kada čovjek jedanput nemilice troši, da neki velikodušni dar ili tako nešto, ali besmisleno razbacivanje, to ne mogu zamisliti, a to što su Amerikanci radili sa svojim mrtvima, to je za me spadalo u kategoriju ‚besmislenog razbacivanja' — koliko troškova, materijala da se leš nekog Jimmyja, recimo iz Bernkastela, gdje je 1919. u lazaretu umro — godine 1923. ili 1922. otpremi u Wisconsin?! Cemu to? I mora li s mrtvacem svaki zlatni zub, svaki vjenčani prsten, svaki zlatni lančić amajlije? I što mislite, koliko smo tu — nekoliko godina prije toga — našli lisnica, nakon bitke kod Lysa i nakon Cambraya — zar mislite da bi dolari, da ih nismo mi uzeli, došli mnogo dalje od kompanijske ili bataljunske pisarnice? A osim toga: cijenu motocikla određuje historijska situacija i lisnica onoga kojemu je taj motocikl u tom historijskom času potreban.

Bože moj, ta nisam li dokazao da mogu biti i velikodušan? I da mogu raditi i protiv svojih interesa ako je posrijedi nešto važno za drugog čovjeka? Ta možete li uopće prosuditi kako je opasan bio moj položaj od sredine 44. pa dalje? Ja sam se hotice i svjesno ogriješio o svoje građanske dužnosti, da bih onim dvoma mladim ljudima omogućio njihovu kratkotrajnu sreću. Ta ja sam vidio kako je stavila svoju ruku na njegovu, primijetio kako bi poslije uvijek na dvije, tri ili četiri minute iščezli iza staklenika, gdje ležaše treset, slama, vrijes i zeleni vez svake vrste — a mislite li da nisam primijetio što drugi očito zaista nisu bili primijetili, da je to dvoje za vrijeme zračne uzbune ponekad iščezlo na sat-dva? I ne samo da sam se ogriješio o svoje građanske dužnosti, i o svoje erotske interese kao muškarac, jer to vam otvoreno priznajem — ta ja sam i sam bacio oko na Leni, dva oka! Ja i danas još nisam nezainteresiran za nju, to joj možete mirne duše reći. Mi borci i vrtlari jesmo katkad grubijani, a tada smo nazivali ono, što se danas tako suptilno i s najvećom rafiniranošću opisuje, nazivali ‚rvanje' — i ja se opet izražavam i mislim na stari način, da bih vam dokazao koliko sam pošten. S Leni bih se rado bio ‚porvao'. Ne samo kao državljanin, ne samo kao šef, ne samo kao član stranke, ja sam i kao muškarac prinosio žrtve. Ja sam, doduše načelno, bio u nedoumici u pogledu ljubakanja, ‚rvanja', ako baš hoćete — između šefa i radnica, no kad bi me to spopalo, ja bih se okanio takvih nedoumica te se ponašao spontano, te sam, no, pa grabio sam i tu i tamo — mi to i tako nazivamo — i neku povalio. Nekoliko puta imao sam neprilika s djevojkama, malih, velikih, naročito velikih s Adelom Kreten, koja me je voljela, dobila

dijete od mene te se pošto-poto željela udati za mene; htjela je da se rastavim i tako dalje, ali ja sam apsolutni protivnik bračnih rastava, smatram to krivim rješenjem kompliciranih problema, i ja sam Adeli uredio cvjećarnicu u Hohenzollern-aleji, dobro sam se pobrinuo za dijete, Albert je danas već dugo dobro namješten profesor realke, a Adela pametna, dobro situirana gospođa. Od sanjarske Adele — bila je tako neka vrtlarica sa svojim nazorima na svijet, kako mi stručnjci to nazivamo, sanjarila o prirodi i tako te postala poštena, hrabra, pametna trgovkinja. A zbog one stvari s Borisom i Leni ja sam se od početka 1944. krvavo znojio od straha, i molim vas, tražite nekog tko bi pred vama mogao obrazloženo tvrditi da sam bio nečovjek.«

Stvarno nije nitko od pogođenih u Pelzeru obrazloženo mogao tvrditi da je bio nečovjek. Ovdje treba samo ustanoviti i upamtiti da Pelzer nije ekonomski postupao svojim od straha krvavim znojem. Znojio se šest mjeseci odveć rano, i prepuštamo čitatelju da mu to upiše u kredit. Pelzerov ostakljeni biro (što ga još moramo posjetiti, a Grundtschu služi kao ekspedicija, gdje stavlja lonce za cvijeće, spremne da se odnesu, i božićna drvca za grobove) ležaše u središtu njegova cjelokupnog poduzeća: tri staklena vrta, pretpostavimo li točno smješten topografski položaj, s istoka, sjevera, juga u svojoj širini uz ovaj ostaklen biro, gdje je Pelzer najsavjesnije registrirao u staklenicima odgajano cvijeće (a poslije ga od Borisa dao registrirati), prije nego što bi ga djelimice predao stolovima za kićenje vijenaca, djelimice Grundtschu, koji se tada još sam bavio u ono vrijeme rijetkim poslom abonmana za njegu grobova, ili ga djelimice davao u više ili manje slobodnu trgovinu cvijećem. Na zapadnoj strani biroa ležaše — u širini ona tri staklenika — radionica za izradu vijenaca, koja je imala izravne pristupe u dva staklenika, i naravno da je Pelzer mogao točno pratiti svaki pokret. Što je zaista mogao vidjeti, jest da bi Boris i Leni jedno za drugim, u kratkom vremenskom razmaku, pošli ili u toaletu, koja se nije dijelila prema spolovima, ili bi pošli po materijal iz jednog od dvaju staklenika. Prilike u skloništima u Pelzerovu poduzeću bile su nakon opetovanih pregleda mjerodavnog redara skloništa von den Driescha »kriminalne«, najbliže sklonište koje je za nuždu odgovaralo propisima, bilo je udaljeno dvjesta i pedeset metara, u zgradi gradske uprave groblja, i opet odgovarajući propisima — u ovo sklonište nisu imali pristupa ni Židovi, ni sovjetski ljudi, ni Poljaci. Najenergičnije su pazili na ove propise — to je lako zamisliti — Kremp — Wanftica — Schelfica; kamo dakle sa sovjetskim čovjekom kada padaju engleske ili američke bombe, koje doduše nisu njemu namijenjene, ali

mogu njega zgoditi? Da sovjetski čovjek bude pogođen, to nije bio problem. Kremp to tako izražava: »Jedan manje, zašto ne?« (Svjedokinja Kremerica). No bila je tu još jedna dodatna komplikacija: tko da bdije nad sovjetskim čovjekom, dok su njemački životi bili u bunkeru (premda samo fiktivno) zaštićeni? Da li ga se moglo pustiti samoga, pružiti mu mogućnost da, nečuvan, postigne ono stanje koje je svima poznato, iako nije s njim upoznat: slobodu? Pelzer je rigorozno riješio taj problem. On se sasvim odrješito branio da samo i stupi u sklonište, zanijekavši — što se i kod gradskih vlasti inoficijelno smatralo kao neosporno — »da sklonište pruža ma i najmanju zaštitu. Pa to je samo lijes« te bi za vrijeme napadaja ostajao u svom birou te jamčio da sovjetski čovjek neće moći »samo tako« nastojati da postigne stanje slobode. »Pa konačno sam i ja bio* vojnik i poznam svoje dužnosti.« No Leni, koja u svom cijelom životu nije nikada stupila u sklonište, bunker ili podrum (i u tome nalazimo neku suglasnost između nje i Pelzera), reče »da će ona naprosto poći na groblje i tamo čekati na završetak uzbune«. Poslije se svršilo na tome »da bi svak naprosto otrčao kamo god, a tu nisu pomagali ni protesti onoga smiješnoga von den Driescha, njegove pismene pritužbe dao je Walterko naprosto uhvatiti po nekom dobrom prijatelju« (Grundtsch). »Bijaše to apsurdno s tim skloništem kod uprave groblja; neka komora da se čovjek uguši u njoj, ništa drugo, samo fikcija, normalan podrum, pojačan s nekoliko centimetara betona: ondje bi prodrla i požarna bomba.« Posljedica: za vrijeme zračne uzbune nastala bi anarhija: dalje raditi nije se smjelo, sovjetskog čovjeka niste smjeli pustiti iz vida, a svi drugi otrčali bi »bilo kud«. Pelzer bi ostao u svojoj kancelariji, preuzimajući garanciju za Borisa, inače gledao na sat te se tužio što radno vrijeme odmiče, što je išlo na njegov račun, a bez ikakve koristi. Budući da je von den Driesch neprestano kritizirao Pelzerove žaluzije za zamračenje, »on je poslije naprosto utrnuo svjetlo — i tama vladaše nad vodama« (Grundtsch).

Pa što se događalo u tom mraku?

Prema izjavi jedine svjedokinje Margret, koju je Leni uputila u svoj intimni život, može se slijedeće stanje erotskih odnosa izmeđe Leni i Borisa prilično točno rekonstruirati. Leni bi poslije prvog polaganja ruku sada često provodila večeri kod Margret, konačno je čak i stanovala kod nje te opet jednom dospjela u neku »razgovornu fazu« — kao i Boris prema Bogakovu u »vrlo razgovorljivu fazu«. Doduše Boris Bogakovu nije tako točno ispripovjedio stanje stvari kao što je to učinila Leni Margreti, no ipak proizlazi, ako se slika stvarnosti malko pojača, sinhroničan prikaz. Svakako

je Pelzer, čiji je smisao za realnost dosad bio neosporan, morao pretrpjeti znatan gubitak osjećaja realnosti, kada se već početkom 1944. »krvavo znoji«. Tek negdje u veljači 44 — šest tjedana nakon polaganja ruku — pala je odlučujuća riječ! Leni je pred toaletom mogla Borisu na brzinu došapnuti: »Volim te«, a on je brzo odvratio šaptom: »I ja«. Ovo gramatičko krivo skraćenje treba mu oprostiti. »I ja tebe«, ali možda bi ga ono tebe podsjetilo na ono »I ti mene«. U svakom slučaju: Leni je razumjela, premda je »ono prokleto ispaljivanje plotuna u tom trenutku doseglo vrhunac« (Leni prema Margreti). Otprilike sredinom veljače došlo je do prvog poljupca, koji je oboje natjerao u ekstazu. Prvo »zajedničko spavanje« (Lenin izraz, zajamčen po Margreti), odnosno prvo »konačenje« (Bogakovljev izraz) dogodilo se, kako se može dokazati, 19. ožujka, u povodu danjeg zračnog napadaja koji trajaše od 14.02 do 15.18, a svega bila je bačena jedna jedina bomba.

Ovdje treba Leni riješiti jedne lako pojmljive, ali potpuno bezrazložne sumnje platonizma *in eroticis.* U nje ima one neusporedive izravnosti rajnskih djevojaka (da, ona je Rajnlanđanka, čak po gospođi Holthohne »diplomirana« Rajnlenderica, a to već nešto znači), koje su, kada nekoga vole ili štaviše imaju osjećaj da su naišle na pravoga, odmah na sve spremne, pa i na »najsmionije nježnosti«, i ne čekajući na crkvene i državne licence. No, ovo dvoje ne samo da su bili zaljubljeni, bili su »obuzeti ljubavlju« (Bogakov) i Boris je osjećao Leninu čulnost, koju je Bogakovu označio kao »ona je spremna, spremna — i tu ima neke nevjerojatne susretljivosti«. Možemo kao sigurno pretpostaviti da su ovo dvoje što je moguće prije i po mogućnosti često htjeli zajedno spavati odnosno konačiti, samo: okolnosti zahtijevale su oprez, kakav bi, u uspoređenju, morao upotrijebiti ljubavni par koji iz suprotnog pravca trči jedno prema drugom preko minskog polja, širokog jedan kilometar, da bi onda »polegli« na tri ili četiri kvadratna metra ili se »porvali«.

Gospođa Holthohne je to tako izrazila: »To dvoje mladih je naprosto stremilo jedno prema drugom, raketnom brzinom, i bio je to jedino nagon samoodržanja ili još jače nagon održati drugoga, koji ih je sačuvao da ne počine nešto nepromišljeno. Načelno sam protiv ‚odnošaja'. Ali pod danim historijskim i političkim prilikama ja bih ovim dvoma poželjela iznimne uvjete te protiv svojih moralnih principa njima željela da su mogli otići u kakav hotel ili barem park, ili što je do mene, u neku vežu ili što ja znam — u ratu postaju čak razmjerno vulgarne forme i mjesta opet časnim za neki tete-a-tete — tada, moram dodati, učinio bi mi se odnošaj nečastan, *danas* sam

mnogo naprednija.«

Margret doslovno: »Leni mi reče: ’Znaš, ja posvuda, posvuda vidim natpis: oprez, životna opasnost.’ A osim toga morate znati da su i mogućnosti sporazumijevanja bile oskudne. Ta bilo je sjajno, kako točno je Leni znala da je za neko vrijeme još morala držati inicijativu u svojim rukama — usprkos svim konvencijama, kojih sam se ja čak i onda još držala. Ta ja nikada ne bih prva oslovila nekog muškarca. A nije se tu morlo izmjenjivati ljubavno šaputanje, ta ono dvoje je moralo nešto saznati jedno o drugom. Već je to bilo silno teško da budu pola minute nasamu. Poslije je Leni između denjaka treseta i toalete razapela zastor od vreća, dakako samo labavo, sa čavlom iskrivljenim od udaraca, s kojim se u nuždi moglo, i tu bi se mogli ponekad, u sasvim kratkom roku, pogladiti po obrazu, poljubiti se, i to je već bila senzacija kad je mogla šapnuti ‚mili moj’. A koliko se toga moralo reći. Porijeklo, duševno raspoloženje, prilike u logoru, politika, rat, jelo. Naravno, ona je i poslovno ili zvanično imala s njim posla, ta morala mu je odnijeti gotove vijence, a ova predaja trajala je možda pola minute, a od toga su možda deset sekunda mogli brže-bolje nešto došapnuti. Ponekad su, a da to nisu morali sami udesiti, zajedno imali neki posao u Pelzerovoj kancelariji, kada mu je Leni diktirala potrošnju cvijeća ili morala nešto pogledati u ormaru s trakama. No, pa to bi onda bila jedna minuta ekstra. Morali su se i kraticama sporazumijevati, ali najprije se valja sporazumjeti o kraticama. Kad bi Boris rekao dva, onda bi Leni znala da su toga dana u logoru dvojica umrla. A onda su naravno gubili mnogo vremena sa stvarno suvišnim, ali za zaljubljene nužnim pitanjima, kao ‚Voliš me još?’ i tako, a i to je valjalo skratiti. Ako bi Boris rekao na primjer: ‚Još uvijek — kao ja?’, a ona mogla brzo reći ‚da, da, da’ — pa time nije bilo izgubljeno mnogo vremena. Onda je trebalo tu i tamo s nekoliko cigareta podmititi nacistu s amputiranom nogom — ne znam više kako se zvao — da bude prijazan, a to je trebalo učiniti vrlo, vrlo oprezno, da on to ne bi krivo razumio: ne kao pokušaj približavanja, niti kao podmićivanje, naprosto samo tako kao samu po sebi razumljivu prijaznost među radnim drugovima, a ako bi naciju — možda u tijeku četiri sedmice — dala četiri ili pet cigareta, smjela je Borisu jedanput i *otvoreno* dati jednu cigaretu, a Pelzer bi gdjekad rekao: ‚Djeco, de skoknite malko napolje, napravite pauzu i popušite jednu na svježem zraku’, a onda je i Boris smio izaći i napolju otvoreno jednu popušiti — i oni bi mogli jednom dvije-tri minute sasvim otvoreno popričati, naravno tako da nitko ne bi razumio izgovorene riječi. A gdjekad bi i onaj naci bio ‚bolestan’, a i ona neugodna

žena, a ponekad oboje zajedno; ta bilo je sretnih slučajnosti, kada su troje ili četvoro istovremeno bili bolesni, a Pelzer bio otišao, a Boris je onda djelomično vodio i knjigovodstvo, a djelomično Leni — onda bi, dvadeset ili deset minuta oficijelno zajedno čučali u birou i mogli sebi lijepo nešto pričati, o roditeljima, o svom životu, Leni o Aloisu — ta to je vječno trajalo i mislim da su tada već spavali zajedno, kako je Leni to nazivala, a ona nije znala ni njegovo porodično ime. ‚Zašto', govorila je meni, ‚zašto sam to morala prije znati, ima tu prečih stvari da se kazuju, a ja sam mu rekla da se zovem Gruyten, a ne kao na papiru Pfeiffer.' A kako li se Leni samo upućuje u ratnu historiju, da bi ga mogla ispravno izvijestiti o položaju na frontu: ona je sve ucrtavala u atlas što smo od Engleza čuli, a ja vam velim, ta vam je točno znala da se fronta početkom siječnja 44. završavala još kod Krivog Roga, a da se koncem ožujka kod Kamenca Podolska odigravala kotlinska bitka i da su Rusi sredinom travnja 44. stajali već nadomak Lvova, a onda je sasvim točno znala tko je sa zapada došao u Avranches St. Ld i Caen: Amerikanci, a u studenom, kada je ona već dugo bila u drugom stanju, ona je svoj bijes izrigavala na Amerikance, što se — kako se ona izražavala — ‚nisu brže približavali' te im je trebalo toliko vremena da od Monschaua dođu do Rajne. ‚Pa to nije više od 80-90 kilometara', govorila je, ‚zašto to tako dugo traje?' Pa mi smo svi s tim računali da najkasnije u prosincu ili siječnju budemo slobodni, ali to se odugovlačilo, pa — što ćemo, i to ona nije mogla razumjeti. Zatim strašna depresija zbog ofenzive u Ardenima i dugotrajna bitka u Hürtgenwaldu. Ja sam joj to objasnila ili pokušala objasniti. Da Nijemci sada navaljuju kao divljaci, jer Amerikanoi dolaze na njemačko tlo, da je užasna zima, naravno, sprečavala napredovanje. Mi smo to zajedno toliko bubale da mi je to još i danas ostalo u glavi. No, treba da razumijete da je bila u drugom stanju i da smo morale naći muškarca koji bi bio dostojan povjerenja te mogao biti otac Lenina djeteta. Ona bi bila samo u krajnjem slučaju pristala na upisivanje: ‚Otac nepoznat.' Sasvim suvišno — i ja još danas smatram: suvišno, jer nama su se, do vraga, vrzle sasvim druge stvari po glavi, a Boris je prouzrokovao još posebno zbrku kad joj je nekog dana došapnuo na uho: Georg Trakl.[21] Bile smo obje kao da nas je tko šakom munuo u glavu, nismo imale ni pojma što je to imalo značiti: je li možda njega predlagao za oca Lenina djeteta, a tko to bješe, gdje je stanovao? Leni je Trakl razumjela kao Trackel, a jer je znala malo engleski, nadošla je čak na Truckel ili Truckl. Ni do danas još ne znam što je Boris pri tome mislio, u rujnu 44. Tada je svakome od nas bila glava u pitanju. Telefonirala sam na

sve strane, jer je Leni bila tako nestrpljiva i htjela još iste večeri sve znati. Ništa: nitko od mojih znanaca nije na to reagirao. Konačno se još kasno odvezla kući te sve Hoyserove ispitivala. Ništa. Prilično neugodno, jer dan zatim morala je žrtvovati skupocjenih sekunda da Borisa pita tko je to. Reče joj: ‚Pjesnik, njemački, Austrija, mrtav.' Tada je Leni pravce otišla u najbližu javnu knjižnicu i odmah napisala na svoju cedulju Trackel Georg — te izazvala strogo izraženo negodovanje neke starije knjižničarke, ali je ipak dobila mali sveščić pjesama što ga je usrdno primila te već u tramvaju počela čitati. Upamtila sam nekoliko stihova, jer mi ih je ona svako veče čitala naglas. ‚Posivio je mramor naših pređa.' To mi se činilo dobro, to mi se činilo divno, a ono drugo mi se činilo bolje: ‚Djevojke stoje u kapijama, plaho gledaju u šareni život, njene vlažne usne dršću, čekajući u kapijama? Tada sam u punom smislu riječi urlala, i još dan-danas urlam, jer me to podsjeća, i to sve više što sam starija, na djetinjstvo i mladost: kako li sam bila prožeta iščekivanjem i kako radosna — prožeta iščekivanjem i radosna — a druga je pjesma toliko pristajala Leni da smo je uskoro obje znale napamet: ‚Često na zdencu, kad suton pada, vidimo ih gdje kao začarane stoje, crpeć' vodu, kad suton pada, vedra spuštaju i ne broje? Ona je naime te pjesme naučila naizust iz one sveščice te ih je u radionici u nekoj improviziranoj melodiji pjevušila sasvim tiho — da bi njega razveselila, a to ga i jest razveselilo, ali je bilo i neprilika s onim nacistom koji se jednog dana izderao na nju te je upitao što bi to imalo značiti, a ona je rekla da samo citira njemačkog pjesnika, a Boris bijaše tako lud te se umiješao te rekao da poznaje tog njemačkog pjesnika, koji je iz Ostmarka[22] — zaista je rekao Ostmark! — i koji se zove Georg Trakl i tako dalje. To je nacista ponovo razbjesnilo, jer je tu nekakav boljševik bolje poznavao njemačke pjesme negoli on — on se kod partijskog vodstva informirao je li taj Trakl bio boljševik, a njemu su valjda rekli da je taj potpuno u redu. I je li u redu da sovjetski Rus, nečovjek, komunist, tako dobro poznaje toga Trakla, pa mu je vjerojatno rečeno da svetom njemačkom kulturnom blagu nije mjesto u ustima nekih neljudi. Stvarno je bilo još više neprilika, jer je Leni — pa, ona je povremeno bila drska, samosvjesna, te izgledala fantastično, jer bijaše voljena, kako mene nitko, pa ni Schlomer nije ljubio — možda bi me Heinrich bio tako ljubio — ona je, dakle, upravo toga dana pjevala pjesmu o Sonji: ‚Svečeri slazi u tihe bašče, Sonjin život, modra tišina' — četiri puta se spominje Sonja. A naci se derao da je Sonja rusko ime i da je to izdaja ili tako nešto. Leni bijaše spremna na brz odgovor: Sonja Henie se također zove Sonja, a ona sama je još prije godinu dana vidjela film

Upravitelj pošte, sve sami Rusi i neka ruska djevojka. Tu prepirku je onda valjda Pelzer dokrajčio, izjavivši da su sve to gluposti, Leni da, naravno, smije pjevati za vrijeme rada, i ako u tome nema ništa protudržavnoga, onda tu ne može biti nikakva prigovora, pa se zatim glasalo, a jer je imala tako lijep mali alt, a ionako svi bili tužni, a nitko nije naprosto onako počeo pjevati, to su svi, ama baš svi glasali protiv nacista — i Leni je i dalje smjela pjevati svoje improvizirane Traklove pjesme.«

Holthohneica, Kremerica i Grundtsch svjedoče, premda u nesuglasnim formulacijama, da su Lenino pjevanje osjećali kao nešto ugodno. Holthohneica: »Bože moj, u tim tužnim vremenima nešto tako slatko: ta mala sa svojim lijepim altom, koja je — bez zapovijedi — pjevala; pa, moglo se doista primijetiti da je svog Schuberta znala napamet, i kako ga je spretno varirala s onim lijepim ganutljivim tekstovima.« Kremerica: »Pa to bijaše pravi sunčev sjaj kada bi Leni kadgod nešto pjevala. Protiv toga se nisu bunile čak ni Wanftica ili Schelfica; baš se moglo vidjeti, čuti pa i osjećati da nije bila samo zaljubljena, već i ljubljena — ali u koga i od koga — to nitko od nas ne bi ni slutio, jer je Rus vazda tako tih stajao pokraj nje i tupo nastavljao raditi.«

Grundtsch: »Ja sam naglas i u sebi krepavao od smijeha zbog bijesa toga gadnog Krempa. Kako se on ljutio zbog one Sonje! Kao da nije bilo stotine i tisuće žena što se zvahu Sonja, a ono sa Sonjom Henie, to je bio odgovor kao iz topa. Kao da najednom nad zimskim kupusištem grane ili iskrsne sunce, kad bi ta djevojka zapjevala. Bilo je divno, svaki je od nas oćutio da je ljubljena i da nekoga ljubi — kako se tada samo sva rascvjetala. Dakako da nitko osim Walterka nije ni slutio tko je njen izabranik.«

Pelzer: »Naravno da me je njeno pjevanje obradovalo, ta ja dotada nisam ni znao da ima tako lijep altić — ali kad bih vam samo mogao dati naslutiti i objasniti koliko neprilika mi je to donijelo. Telefonirati, telefonirati — pitanja ovamo i onamo, jesu li to zaista ruske pjesme, je li Rus s time imao kakve veze itd. No, to se onda sleglo, ali neprilika smo imali, i baš tako sasvim neopasno i nije bilo. Pa velim vam: onda ništa nije bilo neopasno.«

Ovdje treba korigirati dojam koji je možda zabunom nastao, koji bi se mogao sastojati u tome da su Boris i Leni provodili život u neprestanoj tuzi, ili da se Boris odveć trudio da testira Leninu naobrazbu u pogledu njemačke lirike i proze, ili da je upotpuni. Kako je Bogakovu u ono vrijeme dnevno pričao, veselio ga rad i bijaše radostan, jer je, ako je bilo ičega u što je mogao biti siguran, bio siguran da će Leni opet vidjeti te se, već prema ratnim

prilikama, bombardiranju i općem položaju mogao nadati »konačištu«. Pošto je onako dobro dobio po nosu zbog pjevanja u tramvaju, bio je dovoljno pametan da teškom mukom priguši spontanu želju da se raspjeva. Poznavao je mnogo njemačkih narodnih i dječjih pjesama, što ih je sjetnim glasom znao otpjevati, i to je *njemu* sada pribavilo samo neprilika s Viktorom Genrihovičem i s nekim logorskim drugovima, koji baš nisu (razumljivo. Pisac) čeznuli za njemačkim vokalnim blagom. Konačno je došlo do sporazuma: budući da je *Lili Marleen* bila dopuštena, čak i tražena, a Borisov glas bio priznat, smio bi, ako bi jedanput otpjevao *Lili Marleen* (pjesmu koju on, prema Bogakovu nije volio — pisac), otpjevati neku drugu njemačku pjesmu. Njegove najmilije pjesme prema Bogakovu: *Na bunaru, pred kapijom, Vidje dječak..., U docu.* Može se pretpostaviti da bi Boris preko glava suvozača što su mrko gledali preda se, u tramvaju najradije bio gromkim glasom otpjevao pjesmu kao *Čuj, što to ulazi.* Svakako mu je ostala jedna utjeha poslije onog tako neugodno i krivo shvaćenog, rabijatno ugašenog pjevanja: njemački radnik, koji mu je svojevremeno nešto utješno bio prišapnuo, vozio se gotovo svakog jutra istim tramvajem. Naravno da više nisu mogli izmijeniti ni cigle riječi, samo su prigodice duboko i slobodno zagledali jedan drugom u oči, i samo čovjek, koji je ikada bio u sličnu položaju, može prosuditi koliko jedan par očiju u koje smiješ duboko i slobodno zagledati može značiti. Prije nego što je sada i u poduzeću sam počeo pjevati (Bogakov), latio se mudrih mjera opreznosti. Kako se naprosto nije moglo izbjeći da su gotovo svi u radionici vijenaca zgodimice morali s njim *govoriti,* pa čak i Kremp i Wanftica — pa makar to bilo samo neko režanje »Evo« ili »No, hajde već jedanput«, ili »No« — budući da je Pelzer morao voditi opširne dijaloge s Borisom — o trakama, o knjigovodstvu cvijeća, o radnom ritmu što ga treba prihvatiti — Boris je nekog dana Pelzeru iznio svoju molbu, ne bi li ovda-onda smio »koju otpjevati«.

Pelzer: »Ja sam naprosto zinuo od čuda. Da je mladiću još bilo stalo do toga. No to je sada bila prokleto škakljiva stvar nakon neuspjeha s pjesmom u tramvaju, pri čemu, na svu sreću, nitko nije ništa primijetio što je pjevao, već samo da je pjevao. Kada sam ga upitao zašto bezuvjetno želi pjevati te mu objasnio da bi raspjevanog ruskog ratnog zarobljenika, naravno pred današnjom ratnom situacijom morali smatrati za provokatora — morate znati da je to bilo u srpnju 44, Rim bijaše u američkim, a Sevastopolj ponovo u ruskim rukama, tada mi on reče: ‚To mi čini tako veliko veselje.' No, moram vam reći, bio sam ganut, prosto-naprosto ganut: činilo mu je veselje da pjeva

njemačke pjesme. No, a ja sam rekao: ‚Slušajte, Boris, ta vi znate da nisam nečovjek, i što se mene tiče — što se mene tiče možete u sav glas triještiti kao Šaljapin, no vi pak znate kakvu je pobunu prouzročilo pjevanje gospođe Pfeiffer (nikad je nisam u njegovoj nazočnosti zvao Leni), pa što da sad bude, ako vi...’ Na kraju sam onda riskirao, održao mali govor te rekao: ‚Dakle čujte, ljudi, ovaj naš Boris tu radi s nama već pola godine. Svi mi znamo da je dobar radnik i suzdržljiv čovjek; e sad, on vam voli njemačke pjesme i njemačko pjevanje uopće te bi želio da nam za vrijeme rada sm-ije kadikad otpjevati poneku pjesmu. Predlažem da glasamo, i tko je za to, neka digne ruku, i ja sam odmah prvi dignuo ruku — i gle: Kremp nije baš digao ruku, već je nešto promumljao u bradu — te sam dalje rekao: ‚Istina je da je ono što nam Boris želi otpjevati njemačko kulturno blago, i ja ne vidim nikakve opasnosti u tome ako je sovjetskom čovjeku toliko stalo do njemačkog kultumog blaga.’ No, i Boris bijaše dovoljno pametan da ne udari odmah u pjesmu, čekao je još nekoliko dana, a onda je, kažem vam, pjevao arije od Carla Marije Webera, kako to bolje ni u operi nisam slušao. Pjevao je i *Adelaidu* od Beethovena, muzikalno besprijekorno, na besprijekornom njemačkom jeziku. No, onda mi je konačno pjevao odveć mnogo ljubavnih pjesama, na kraju: *Hajd’mo u Mahagonny, prohladan, svjež je zrak, tam’ ima konjskog i ženskog mesa, uz viski i poker je život lak.* To je često pjevao, i ja sam tek poslije saznao da je to od onoga Brechta[23] — te zaista moram reći, još naknadno me podilaze ledeni žmarci — mislim da je pjesma dobra, pa sam poslije sebi kupio tu ploču, te je još i dan-danas rado slušam — ali me ledeno prosrsi kada samo na to pomislim: taj Brecht, što ga ujesen 1944. pjeva ruski ratni zarobljenik, kada su Englezi bili već kod Arnheima, Rusi već u predgrađima Varšave, a Amerikanci gotovo u Bologni... to je da ti kosa još naknadno posijedi. Ali tko je već poznavao Brechta, ni sama Ilse Kremer nije poznavala Brechta — u to se mogao pouzdati da nitko nije poznavao toga Trakla: to sam tek poslije primijetio: pa to bijaše ljubavno naizmjenično pjevanje između njega i Leni! Pravo-pravcato ljubavno naizmjenično pjevanje.«

Margret: »To dvoje postadoše sve smioniji, spopao me strašan strah. Leni mu je sada svaki dan, svaki dan nešto donijela: cigareta, kruha, šečera, maslaca, kave, novine, koje bi ispresavijala u sićušne kvadratiće, žilete za brijanje, komade odjeće — pa zima se bližila. Možete računati da od sredine ožujka 44. ne bi prošao ni jedan dan a da mu ona ne bi štogod donijela. Ona bi uvijek pod tada najdonjim naslagama treseta iskopala jamu, koju bi opet

zatvorila nekom vrsti tresetnog čepa, i, naravno, skrovište iz kojega je on morao da izvuče stvari, ležaše okrenuto zidu, i naravno da je i straže morala udobrovoljavati da ga ne bi pretraživali — to je trebalo oprezno provesti, a tu je jedan od tih drskih klipana, sasvim veseo, ali drzak, taj je htio s Leni poći jednom plesati, a i inače i sve tako, nazivao je to ‚da se malko poigramo' — drsko prase, koje je vjerojatno više znalo nego što je htjelo priznati. Taj je inzistirao na tom da Leni s njim jednom izađe, i konačno se to više nije dalo spriječiti, te je mene zamolila da je pratim. Mi smo dakle nekoliko puta pošle u one vojničke plesno-kuplerajske lokale, koje sam ja vrlo dobro poznavala, a Leni baš nikako, i onaj drski klipan je otvoreno izjavio da sam ja više njegov tip nego Leni, ona da mu je odveć dušica, a ja sam više tip ‚hitre biserke' — no, došlo kako je moralo doći, jer je Leni spopao strašan strah da bi klipan mogao nešto saznati — zvaše se Boldig — i onda načiniti rusvaj. Ja sam se — kako da se drukčije izrazim — ne baš žrtvovala, no ja sam ga naprosto preuzela, uzela na se, bilo bi možda bolje reći — pa velika žrtva to za mene nije bila, a jedan više ili manje — to je 1944. bilo već svejedno. Taj je živio na prilično velikoj nozi, taj drski mladi gospodin: samo najbolji hoteli, kada bi sa mnom namjeravao, kako je to nazivao, malko se poigrati, šampanjac i sve tako — najvažnije bješe to — kako se pokazalo — da nije bio samo drzak već i potkazivač; on bi, ako bi se malko napio, sve izbrbljao. Trgovao je svime i svačim, čime se uopće moglo trgovati: rakijom, cigaretama, naravno, kavom i mesom, ali su mu najunosniji poslovi bili dokumenti za dobivanje odlikovanja, cedulje za ranjenike, vojničke knjižice — te je stvari zđipio u gomilama prilikom nekog povlačenja, pa možete misliti, kada sam čula za vojničke knjižice, postala sam oprezna, zbog Borisa i Leni. No pa najprije sam ga pustila torokati, zatim sam mu se rugala, dok mi nije pokazao te stvari, i zaista: on je uvijek imao uza se nekakav karton veličine leksikona, krcat žigosanih i potpisanih formulara, pa i doznake za dopust i putne karte. Dobro. Ja u to nisam dirala — no sada smo *mi* njega imale u rukama. Dok on o nama još uvijek nije ništa znao. Ispitivala sam ga vrlo oprezno o Rusima, on je rekao da su to uboge svinije, on da ponekad njima dobaci štogod, a ionako dobivaju njegove čikove, i njemu nije svejedno ako bude imao još po kojeg neprijatelja više. Boldig je uzimao tri tisuće maraka za E. K. I stupnja i smatrao to »poklonjenim«, a za vojničku knjižicu pet tisuća, pa to je, ‚već prema tome životni spas' — a svih svojih ranjeničkih potvrda se riješio kada je nastupio veliki uzmak iz Francuske, pa su se vojni bjegunci skrivali u ruševinama, oni su međusobno pucali jedan drugome u noge — u pristojnom

odstojanju, razumije se — ili u ruke te su onda tom ranjeničkom potvrdom bili legalizirani. Ta ja sam onda već dvije godine radila u vojnoj bolnici te sam znala što biva s vojnicima koji se sami osakate.«

Pelzer: »To bijaše vrijeme kada je posao prolazno počeo jenjavati. Bila je prava sreća što je Kremp, koji je vazda imao neprilika sa svojom protezom, na nekoliko mjeseci morao u bolnicu. Mogao sam mirne duše otpustiti dva-tri čovjeka — objašnjenje: nije se manje umiralo, ali evakuacija grada se konzekventnije i rigoroznije provodila. Nisu uopće više tako često dopremali ranjenike u naš grad, već odmah dalje, preko Rajne. No, na sreću su se Schelfica i Zevenica dobrovoljno evakuirale u Sasku — i konačno smo ostali gotovo »među pastorskim kćerkama«, ako ćemo tako reći. Ali i preostale ljude bar donekle zaposliti bilo je već velika muka. Strpao sam ljude konačno u staklenik — ali i tako je poduzeće teško životarilo, jedva pokrivajući troškove. Godine 43. imali smo čak dvostruku smjenu, ponekad i noćnu smjenu, a sada je nastupio povremeni zastoj, onda bi opet nadošao porast, koji bijaše u vezi sa sve većim borbardiranjima Engleza — te je opet bilo dovoljno mrtvih u gradu. Vratio sam ljude iz staklenika, uveo opet dvije smjene, i u to vrijeme pada neki, možemo mirno reći, Lenin izum, koji je znatno oživio poslove. Ona je negdje otkrila nekoliko razbijenih lonaca s vrijesom te naprosto počela da od toga plete vijence bez kostura, male, kruto nategnute stvarčice, te je opet iskrsnula sumnja talijanofilstva — ali samo je nekoliko idiota od sredine 44. još mislilo na takve tričarije — i Leni je u tome postigla pravo majstorstvo; vijenci bijahu maleni, podesni za rukovanje, gotovo metalični, te su poslije bili snabdjeveni čak i firnisom, a Leni bi splela inicijale pokojnika ili darovatelja u te vijence, ponekad, štaviše, ako nisu bili odveć veliki, i puno ime: Heinz i Maria, to se još moglo, a pri tome su nastajali lijepi kontrasti: zeleno na ljubičastom, a nikada, nijedanput nije se ogriješila o zakon garniranja u lijevoj gornjoj trećini vijenca. Bio sam razdragan, mušterije oduševljene — a budući da smo još nesmetano, a i bez naročite opasnosti mogli preko Rajne, nije bio nikakav problem da dopremimo čitave tačke pune vrijesa. Katkad bi sama sebe natkrilila, kada bi u vijence uplela religiozne simbole, sidra, srca i križeve.«

Margret: »Naravno da je Leni imala svoje skrivene namjere, kada je počela s vijencima od vrijesa. Ona sama se tako izrazila: njena svadbena postelja da bude od vrijesa, a budući da je sada morala ostati na grobljanskom zemljištu, nije bilo drugog puta nego da odabere jednu od golemih obiteljskih grobnica za sastanke; i ona izabra veliku privatnu kapelu Beauchampsovih,

koja je već onda bila prilično oštećena; ondje je bilo klupa, mali oltar, iza kojega se nije vidio vrijes, i bijaše sitnica izvaditi jedan kamen iz oltara i tu urediti skladište zaliha, sa cigaretama i vinom, kruhom i slatkišima. Istovremeno je Leni postala lukavija, ona već dugo Borisu nije davala danomice, već samo još svakog četvrtog ili petog dana šalicu kave. Mimoišla bi ga katkad kod preuzimanja vijenaca, jedva se kad sastala s njim u samom poduzeću, nije se više s njim ni došaptavala, ukinula je skrovište ispod treseta i prebacila ga u oltar kapele Beauchampsovih. 28. svibanj bijaše njen sretni dan, došlo je do dviju zračnih uzbuna, jedna za drugom, a obje po danu, tako između jedan i pola pet — nije palo mnogo bombi, ali taman dosta da se od toga napravi pravi napadaj. U svakom je slučaju uvečer došla kući sva blažena te rekla: ‚Danas bješe naš svadbeni dan — 18. ožujka, tad su bile zaruke, i znaš li što mi je Boris rekao: Poslušaj Engleze, oni ne lažu.’ Sada su nastupila teška vremena, više od dva mjeseca nije bilo danjeg napadaja iz zraka, veći dio bombardiranja bijaše noću, nekoliko malko prije ponoći, i mi smo ležale u postelji, i Leni se srdila i klela pred sebe: ‚Zašto ne dolaze danju, kada li će opet doći danju, i zašto se Amerikanci ne požure, ta zašto im je potrebno toliko vremena da dopru ovamo, pa to nije tako daleko?’ Tada je već bila u drugom stanju i mi smo omatale misli oko toga da nađemo oca za njeno dijete. Konačno na dan Tijelova opet dođe do velikog danjeg bombardiranja, dva i pol sata — mislim — i dosta bombi, čak su neke pale na groblje i nekoliko krhotina prošišaše kroz staklene prozore kapele Beauchampsovih preko dvoje ljubavnika. A onda nasta vrijeme koje je Leni okrstila ‚slavnim’, ‚mjesec slavne krunice’ — između 2. i 28. listopada devet velikih bombardiranja po danu. Leni je s tim u vezi rekla: ‚To imam zahvaliti Raheli i Majci Božjoj, obje nisu zaboravile koliko ih volim.’«

Ovdje treba brzo nekoliko stvarnih oinjenica tako reći sažeto iznijeti: Leni je imala dvadeset i dvije godine, a građanski izraženo, mogli bismo prva tri mjeseca između Božića 43. i prvog »zajedničkog spavanja« 18. III 44. mirne duše nazvati vrijeme zaruka, od Tijelova 1944. moramo ovo dvoje zvati »mladim bračnim parom«, kao par koji je svoju sudbinu potpuno stavio u ruke tada njima nepoznatog engleskog maršala avijacije Harrisa. Statistika koja ne vara ovdje nam dalje pomaže od Pelzerovih i Margretinih podataka. Između 2. IX i 31. XI 44. bilo je sedamnaest danjih napadaja iz zraka, palo je oko 150 zračnih mina, nešto više od 14.000 razornih bombi i otprilike 350.000 požarnih bombi; treba shvatiti da je neizbježni kaos pogodovao mladom paru; više se nije tako točno pazilo na to gdje bi se tko uvukao u

skrovište, i tko je s kim u bilo koje vrijeme opet ispuzao, pa makar to bile i kapela i obiteljske grobnice. Izbirljivi ljubavni parovi zaostali bi na putu u takvim vremenima — a očito da ni Boris ni Leni nisu bili izbirljivi. Naravno da su sada imali dovoljno vremena da jedno drugom pričaju o roditeljima, braći i sestrama, porijeklu, naobrazbi i o ratnoj situaciji. S gotovo znanstvenom točnošću može se pomoću statistike bombardiranja ustanoviti da su Leni i Boris između kolovoza i prosinca 44. gotovo dvadeset i četiri puna sata proveli zajedno, samo 17. X tri sata. Ako bi, dakle, nekom palo na pamet da žali ovo dvoje, neka se brzo otarasi toga čuvstva, ako pomislimo koliko malo ima parova, svejedno da li legalno ili ilegalno združenih, koji su mogli toliko vremena u takvoj usrdnosti provesti, onda moramo i u ovom pogledu ovo dvoje smatrati za miljenike sudbine — koji su na bogohulni način priželjkivali danje napadaje iz zraka da bi se opet mogli sastati u kapeli Beauchampsovih.

Što Boris nije ni slutio, a valjda nikada ni saznao: Leni je dospjela u znatne novčane poteškoće. Pomislimo li da je njena mjesečna plaća iznosila jedva više od vrijednosti pola funte kave, prihodi od njene kuće otprilike sto cigareta, uračunamo li u to i sve ono što bi uvijek iznova morala nekome »tutnuti u ruke«, a što je iznosilo trista do četiri stotine, moći će svak uvidjeti da se ovdje ispoljavao jedan od najjednostavnijih privrednih zakona brzinom lavine: povišeni izdaci uz male dohotke. Egzaktno, ili vjerojatnošću što graniči s apsolutnom egzaktnošću izračunato, Leni je bilo potrebno, da bi svoje kućanstvo snabdjela kavom, šećerom, vinom, cigaretama i kruhom — podaci se ravnaju prema burzovnim tečajevima godine 44 — gotovo četiri, ponekad pet tisuća maraka mjesečno. Njeni prihodi, plaća i stanarine iznosili su otprilike jednu tisuću; posljedice su jasno uočljive: dugovi. Ako ne priračunamo još i to da je od travnja 1944. saznala za očevo injesto boravka te i njemu tu i tamo kompliciranim zaobilaznim putovima htjela nešto doturiti, to se njeno mjesečno gazdinstvo otprilike od lipnja 44. penjalo do šest tisuća maraka izdataka, nasuprot čemu je stajala svota od jedne tisuće maraka prihoda. Uštedjela nije nikada ništa, a i njena vlastita potrošnja, prije nego što su Boris i njen otac učinili nužnim dodatne troškove, daleko je premašila njene dohotke. Ukratko: može se dokazati da je već u rujnu 1944. imala dvadeset tisuća maraka duga te su njeni vjerovnici postali nestrpljivi. Upravo u to je vrijeme njena strast trošenja poprimila jednu novu dimenziju: željela je luksuznih artikala kao žilete, sapuna, čak i čokolade — i vina, uvijek opet vina.

Na tu temu Lotte H.: »Pa od mene nije nikada uzajmljivala, jer je znala da je meni bilo već dosta s dvoje djece. Naprotiv, meni bi od vremena do vremena nešto doturila: karte za kruh, šećera, ponekad i duhana ili nekoliko cigareta. Ne, ne, bila je poštena. Dolazila je samo još rijetko kući između travnja i listopada, te ste mogli na njoj vidjeti da je imala nekoga koji ju je volio i kojeg je ona voljela. Mi naravno nismo znali tko je to bio, i svi smo mislili da svoje sastanke ima u Margretinom stanu. Pa i ja onda već godinu dana nisam bila u tvrtki, bila sam u burzi rada, poslije kod ureda za beskućnike te zarađivala taman toliko love da sam mogla na karte kupovati svoje stvari. Tvrtka bijaše reorganizirana, neki sasvim novi, naočit klipan iz ministarstva preuzeo je upravu nakon lipnja 43, i mi svi smo ga nazivali ‚novi vjetar’, jer se zvao Kierwind, te vazda govorio o tome kako će prozračiti i ‚provjetriti onu dobru staru lagodnost i izvjetriti ustajalost i smrad’. U taj smrad spadali su i moj svekar i ja. Rekao mi je sasvim otvoreno: ‚Vas dvoje ste već odveć dugo ovdje, odveć, odveć dugo — i ja ne želim imati neprilika s vama kada budemo morali graditi šančeve i utvrđenja na zapadnoj granici. Ondje bit će zlo s Rusima, Ukrajincima i Rusinima i njemačkim vojnim kažnjenicima. To nije ništa za vas. Najbolje je da odete dragovoljno.’ Kierwind bijaše klasični kršni tip, ciničan, a ipak ne baš sasvim neugodan — pa takvih tipova bilo je često. ‚Ta vi svi još smrdite na Gruytena’. Mi smo dakle otišli, ja u burzu rada, moj svekar na željeznicu, kao knjigovođa. No, ja ne znam kako da to kažem — da li je Hoyser tada pokazao svoj pravi karakter ili se taj karakter bio oformio u onim prilikama. Postao je prilično odvratan, i to je ostao sve do danas. Paklenski bilo bi prilično blaga oznaka za prilike u našem stanu. Pa najprije smo nakon Gruytenovog hapšenja imali neku vrst stambene i kuharske zajednice, u koju smo prihvatili Heinricha Pfeiffera, koji je tada još čekao da bude pozvan u vojsku. Isprva su Marja i moja svekrva obavljale kupovinu, brinule o djeci, Marja bi se ionako tu i tamo odvezla na selo, u Tolzem ili Lyssemich, te bi barem donijela sa sobom krumpira i povrća, ponekad i koje jaje; to je neko vrijeme išlo sasvim dobro, dok moj svekar nije počeo da u podne donosi juhu koju je bez karata dobivao u željeznici te bi je onda uvečer podgrijao i pred našim očima srkao, zna se, kao dodatak uz ono što je dobivao iz našeg zajedničkog lonca. Onda mi je svekrva postala ‚luda na grame’, kako je to Marja nazivala, te počela sve naknadno vagati; onda je došlo vrijeme kada bi svak svoje zaključavao — u neki ormar s debelom bravom — i dakako da su počeli da se međusobno optužuju da kradu. Moja svekrva vagala je margarin prije nego što ga je

stavila pod ključ, i vagala ga opet kad bi ga izvadila — i svaki, baš svaki put je tvrdila da joj je netko ponešto zdipio. *Što* sam ja pronašla bilo je to da je ona — moja svekrva — čak krala od mlijeka za moju djecu; zbrljala bi nešto da za se ili za starog od vremena do vremena skuha kakav puding. Tada sam prešla k Marji, prepustila joj kupovanje i kuhanje, i ja sam pri tome dobro prolazila, jer Marja ili Leni nisu nikada bile sitničave — no sada su stari Hoyserovi počeli njuškati, kada bi se što kuhalo ili stajalo na stolu, te je došlo do nove lijepe varijante: zavist. Pa, ja sam Leni naprosto zaviđala, ona je mogla kidnuti i sa svojim ljubavnikom kod Margrete naći skrovište — pomisli. No sada, otkada je bio kod željeznice, stari je Hoyser, kako je on to nazivao, »izgrađivao« svoje veze. On je naime upravljao knjigovodstvom vozača lokomotiva, koji su 43. još vozili gotovo u sve krajeve Evrope, uzimali sa sobom tamo vrlo traženu robu, a *ovdje* vrlo traženu robu donosili. Za vreću soli donijeli bi iz Ukrajine oitavu svinju, za vreču krupice iz totalno izgladnjele Holandije ili Belgije donijeli cigara, a iz Francuske naravno vina, vina i još jedanput vina, šampanjca i konjaka. U svakom slučaju, Hoyser je sjedio na vrelu, a budući da je poslije preuzeo i koordinaciju raspoređivanja i vozne redove za transportne vlakove, postao je velepoduzetnik, točno je analizirao gdje bi u Evropi vladala nestašica čega, te organizirao odgovarajuću izmjenu dobara: holandske cigare slale su se za maslac u Normandiju, prije invazije, razumije se, a za maslac dobivalo se onda u Antwerpenu, ili što ja znam gdje, dvostruko toliko cigara nego što se za to dalo u Normandiji — i što ti ja znam. A jer je njemu bila povjerena i udjelba vlakova, dobio je pod svoju vlast i ložače i vlakovođe te je onima koji su najbolje surađivali dodjeljivao najbolje vožnje, a naravno da su na njemačkim tržištima vrlo različite vrste robe na različitim mjestima imale različito visoke tečajeve. U velikim gradovima se sve moglo dobro prodavati: žderanje i roba za uživanje — kava je dakako u više seoskim krajevima bila traženija — a izmjenom robe — maslaca, kave ili što ti ja znam — mogli ste, kako je on to nazivao, podvostručiti svoje dionice. Ispostavilo se samo po sebi da je Leni najviše posuđivao, očito ju je opominjao, ali kad bi joj ustrebalo novaca, on bi joj ga dao. Na kraju više nije bio samo njen financijer nego i njen liferant, i tu je mogao još i posebno nešto zaraditi, zaračunavajući joj malo više, što Leni nije ni zapažala. Samo je potpisivala priznanice. Na koncu konca bio je to on koji je pronašao gdje se stari Gruyten nalazi, najprije na atlantskoj obali u Francuskoj, uz strojeve za miješanje betona, s jednom kažnjeničkom jedinicom, poslije u Berlinu za čišćenje nakon bombardiranja — i konačno

smo našli i neku mogućnost da mu od vremena do vremena pošaljemo paketić te dobijemo vijesti od njega, a on nam je najčešće dao saopćiti: ‚Ne brinite. Vraćam se uskoro.’ A onda su dospijevala i plaćanja. Došlo je što je moralo doći, tamo negdje u kolovozu 44. Leni je Hoyseru dugovala dvadeset tisuća maraka, a znate li što je on učinio: on ju je požurivao! Rekao je, drago dijete, moje transakcije zapinju ako mi se ne vrati moj novac — znate li šta se dogodilo? Leni je uzela hipoteku od trideset tisuća maraka na svoju kuću, dala starom dvadeset, te joj deset još ostalo u džepu. Ja sam je opominjala, rekla joj da je to ludost u inflacionim vremenima uzimati hipoteke na nekretnine — no ona se smijala, poklonila mi nešto za djecu, a meni jednu aktivu od deset paketa, a jer se upravo tada Heinrich ušuljao k nama, u potrazi za ekstrazalogajčićem, dala je i njemu nešto, riskirala mali ples s tim potpuno zabezeknutim mladićem. No, pa zaista je bilo fantastično kako je bila procvjetala, kako lakomislena i vedra, i ja nisam samo njoj zavidjela nego i onom klipanu kojega je toliko voljela. Uskoro zatim je Marja na neko vrijeme pošla na selo, Heinrich je uzet u vojsku, a ja sam bila sama sa starima, kojima sam morala prepustiti i svoju djecu. S Leni se dogodilo što se moralo dogoditi: dospjela je i druga hipoteka, a onda, no da, onda, stid me je to reći: onda joj je zaista otkupio kuću, samo djelomično razorenu kuću u ovom položaju, koncem 44 — gdje je već bilo teško uopće nešto za novac dobiti — dao joj je još jedanput dvadeset tisuća maraka, dao je uništiti hipoteke što su glasile na njegove ime, i tada bijaše za čim je očito odvajkada težio: kućevlasnik, a sada ima tu stvar, koja danas brat bratu vrijedi pola milijuna, a što se u njemu krilo, to sam primijetila tek kada je J. I 45. počeo ubirati stanarine. To mora da je bio njegov san da 1. u mjesecu obilazi stanove i da inkasira — samo što je u siječnju 45. bilo malo za inkasiranje: ta većina je bila evakuirana, dva gornja kata izgorjela, i zaista je bilo veselo kako je i mene primio u svoj popis stanara, naravno i Pfeifferove, no koji su se tek 52. vratili — a tek kad je od mene inkasirao prvu stanarinu — 32,60 za moje dvije prazne sobe, palo mi je u oči kako smo kroz sve te godine badava kod Leni stanovali. Ponekad sam mislila da je Leni bila vrlo nerazborita — ta ja sam je upozorila — ali danas mislim da je bila razborita da je sve ono sa svojim draganom bacila do vraga, a od gladi nije ni za vrijeme mira umrla.«

Margret: »Sada je došlo ono što je sama Leni nazvala svojom drugom smotrom četa. Prvu je održala s Borisom — ona je osmotrila sve svoje znance i rođake, čak je kod kuče nekoliko puta pošla u sklonište da ondje provede testove, pregledala je Hoyserove i Marju, Heinricha, sve ljude u

poduzeću, a tko je kod njene smotre četa preostao kao jedini upotrebljivi potporučnik? Ja. Ona bi bila postala dobar strateg — ako pomislim kako bi svakoga, svakog pojedinca ispitala, kako je prirodno u Lotti naslučivala moguču saveznicu, ali ju je zbog ‚ljubomornosti' precrtala, staroga Hoysera i njegovu ženu kao ‚staromodne i rusofobe', Heinricha Pfeiffera kao odveč zbunjena, kako je sa sigurnošču znala da je gospođa Kremer potencijalna saveznica, te ju je čak bila i posjetila, da bi se s njom upustila u neopasan razgovor, no onda primijetila da je naprosto bila odveč preplašena, preplašena i odveć umorna, ‚ova više neče, i ja to shvačam.' Da je uzela u kombinaciju gospođu Holthohne, ali je odbacila ‚zbog njenog staromodnog morala, ni iz kakva drugog razloga' i ‚zatim, zatim treba naravno znati tko je dovoljno jak ovako nešto znati te izdržati?' No, ona bješe odlučila dobiti bitku, i za nju bješe najjednostavnija stvar na svijetu da joj je za vođenje rata trebalo novaca i oslonca, jedini oslonac što ga je kod prve svoje smotre četa i procjene položaja našla, bila sam ja — velika čast a i velik teret; ja sam dakle bila dovoljno jaka. U skloništu, kod kuče i kod Hoyserovih i Marje ona je sistematski testirala stav, okanivši se svoje šutljivosti i nudeči kojekakve pričice: počela je s nekom njemačkom djevojkom, koja je nešto imala s nekim Englezom, zarobljenikom, a premda je rezultat bio zaista porazan — večina ih je bila za strijeljanje, steriliziranje, izbacivanje iz narodne zajednice itd. — iskušala je još i Francuza, koji je bolje prošao ‚kao čovjek negoli kao eventualni ljubavnik' (valjda zbog francuske nadarenosti za *faire Vamour*.[24] Pisac) te je izazvao smijuckanje no onda ipak kao ‚neprijatelj' bio potpunoma odbijen. Pa ipak je morala još predvesti svoga Poljaka i Rusa, ili bolje reči baciti ih pred ralje proždrljivaca, i nijedna presuda nije bila manja od ‚skratiti za glavu'. U užem obiteljskom krugu, ubrojimo li k njima i Hoyserove i Marju, bile su izjave otvorenije, poštenije, ne tako političke. Marja je začudo bila čak za Poljake, jer je u njima vidjela ‚energične oficire', Francuzi joj se činili ‚pokvareni', Englezi kao ‚ljubavnici valjda neupotrebljivi'. — Rusi ‚neprozirni'. Lotte bijaše isto mišljenja kao ja, da je sve to budalaština, odnosno, kako ja to nazivam, ‚budaličenje'. ‚Muškarac je muškarac', bijaše njen komentar, i Lotte je ustanovila da Marja i njen svekar i svekrva nisu doduše bili bez nacionalnog, ali potpuno bez ikakvih političkih predrasuda. Francuze su smatrali za čulne, ali krvopije, Poljake za šarmantne i temperamentne, ali nevjerne, Ruse za vjerne, vjerne, vrlo vjerne ali u sadašnjoj situaciji su svi, pa i Lotte, smatrali ‚u najmanju ruku za opasno započeti nešto s jednim zapadnjačkim, a po život opasno s nekim istočnim

Evropejcem.’«

Lotte H.: »Jednom, kada je opet bila kod nas, da bi s mojim svekrom pravila neke novčane transakcije, iznenadila sam Leni gdje gola stoji u kupaonici pred ogledalom, ispitujući napetost svoga tijela; bacila sam joj odostraga plahtu preko nje, a kad sam stupila bliže, zacrvenjela se Leni kao paprika — nikad prije je nisam vidjela zacrvenjeti se — te sam joj stavila ruku na rame i rekla: ‚Ta veseli se što još jedanput možeš nekoga voljeti, ako si uopće nekoga voljela, zaboravi onog gadnog klipana. Ja svoga Willija ne mogu zaboraviti. — Uzmi ga, pa makar bio i Englez? Pa baš tako naivna opet nisam bila da ne bih onda, u veljači 44, već slutila da je nešto bilo posrijedi s nekim muškarcem, a vjerojatno s nekim strancem, kada je počela da pripovijeda svoje komične nategnute pričice. Iskreno priznavši, bila bih joj najenergičnije svjetovala da se okani Rusa ili Poljaka ili Židova: tu je glava bila u pitanju, i danas mi je drago da mi to nije ispripovjedila. Ta nije bilo nimalo dobro da se odveć toga zna.«

Margret: »Čak je i Pelzer kod Lenine prve smotre četa preostao kao potencijalan saveznik. Grundtsch ne bi došao u pitanje, on je previše torokao. Sada je došla druga smotra četa, i ponovo sam ja bila jedina sigurna osoba kada se radilo o Leninoj trudnoći i njenim posljedicama. Konačno smo Pelzera uzele na oko kao neku vrst strateške rezerve, brisale ostarijeg domobranca, koji bi Borisa obično doveo u poduzeće, jer je bio kicoš i alapača, te uzeli na oko onog žustrog Boldiga, kojega bih još ovda-onda susrela, a čiji je posao cvao — uostalom ne više dugo; on je prekardašio, te su ga u studenom 44. ščapili — s čitavom njegovim dućanom formulara i papira — te ga ni pet ni šest strijeljali iza kolodvora, gdje su ga ukebali baš pri nekoj transakciji; taj je dakle ispao, na žalost i sa svojim vojničkim knjižicama.«

Ovdje treba napisati nekoliko u pogledu historije morala i običaja važnih opaski da bismo Leni i Margreti sudili po pravdi. Točno uzevši, Leni čak nije bila udovica, bila je ožalošćena osobe poslije Erhardove smrti, s kim je zgodimice čak uspoređivala Borisa. »Obadvojica pjesnici, ako mene pitaš, obadvojica.« Za dvadeset dvogodišnju ženu, koja je izgubila majku, dragana Erharda, brata, muža, koja je imala za sobom otprilike dvjesta zračnih uzbuna i najmanje stotinu bombaških napadaja, koja se nije *samo* s mužem potucala po obiteljskim grobnicama, već se morala izjutra u pola šest dići, zakrabuljena poći do tramvaja, odvesti se na rad, kroz zamračene ulice — za tu mladu ženu možda ono Aloisovo brbljanje o pobjedi još uvijek zvuči poput jeke u ušima kao sve slabiji čujni sentimentalni šlager, prema čijoj melodiji

ste možda otprilike prije dvadesetak godina proplesali jednu noć. Leni bijaše — i to uprkos svakom očekivanju i prilikama — provokantno vesela. Ljudi oko nje bijahu sitničavi, zlovoljni, neraspoloženi, pa kad pomislimo da je Leni mogla očeva solidna i skupa odijela sa znatnom dobiti unovčiti na crnoj burzi, ali ih je umjesto toga ne samo raspoklanjala svom prijatelju nego i pripadnicima jedne strane, za neprijatelja proglašene sile, koji su gladovali i smrzavali se (jedan komesar Crvene armije trčkarao je uokolo u kašmirskom prsluku njenog oca!) — onda moraju kao drugi adjektiv za Leni i najnepovjerljiviji promatrači toga prizora odobriti riječ »ženerozna«.

Još riječ-dvije i o Margreti. Bilo bi pogrešno označiti je kao drolju. Za novac se samo udala. Služeći od 42. u nekoj velikoj vojnoj bolnici, njeni su dani bili kudikamo teži, pa i noći, nego za Leni, koja je, a da nitko nije u nju dirao, plela svoje vijence, uvijek u društvu svoga najmilijeg, zaštićena Pelzerovom dobrohotnošću. Tako gledano, Leni nije nipošto *prototip* junakinje ili *naprosto junakinja*, ona je tek u četrdeset i osam godina po prvi put iskazala samilost nekom muškarcu (onom Turčinu imenom Mehmed, koga se dobrohotni čitatelj možda još sjeća); Margret nije ništa drugo činila, i u svojoj djelatnosti kao danja ili noćna sestra u bolnici iskazala bi »svakom, koji je zgodno izgledao i imao tužan pogled, punu samilost« — a s drskim cinikom kao što bješe onaj vojnik Bolđig, ona je ljubakala samo s razloga da skrene Boldigovu pažnju s Leni. Želimo ovdje biti donekle pravedni i ustanoviti, što i sama Margret nakon života punog samilosnog podavanja tvrdi: »Mnogi su me ljubili, a ja sam ljubila samo jednoga. Ja sama sam samo jednom osjetila onu ludu radost koju sam toliko često viđala na licima drugih.« Ne, Margretu ne možemo ubrojiti među miljenike sudbine, imala je mnogo više nedaća negoli Leni — baš kao i ogorčena Lotte, pa ipak ne možemo ni kod jedne od tih dviju žena primijetiti da su Leni zaviđale.

VIII

Pisac, sada u međuvremenu potpuno u ulozi istraživača (i uvijek u opasnosti da ga smatraju za njuškalo, dok on samo, i to jedino i samo to ima na pameti da jednu šutljivu osobu, koja preko svega prelazi šutke, ponosnu i koja ništa ne žali, osobu kao Leni Gruyten-Pfeiffer postavi u pravo svjetlo — tu tako statičnu kao i statuarnu osobu!), imao je izvjesnih poteškoća da od svih sudionika pri završetku rata bar donekle stvarno sazna njen položaj i da ga istraži.

Samo u jednoj točki su očito svi ovdje više ili manje opširno predstavljeni i citirani bili jednodušni: nisu htjeli napustiti grad; štaviše, i ona dva sovjetska čovjeka, Bogakov i Boris, nisu imali želju da krenu prema istoku. Budući da su se sada konačno Amerikanci (Leni Margreti: »Konačno, konačno! Koliko je samo njima trebalo!«) približavali, oni su kao jedini jamčili, za čim su svi čeznuli, mada to nisu mogli vjerovati: da će se rat završiti. Jedan problem je od 1. I 45. riješen: Borisova i Lenina — nazovimo to jednostavnosti radi — »konačenja«. Leni bijaše u sedmom mjesecu trudnoće, ali još dosta »na nogama« (M. v. D.) pa ipak s obzirom na svoje stanje, spriječena, ali — »konačenje«, »zajedničko spavanje« ili »rvanje«, za koji se god izraz odlučili, »više nije dolazilo u pitanje«. (Leni po Margreti.)

Ali gdje i kako preživjeti? To je lako reči kad se ne pomišlja na to tko se sve nije morao pred tko zna kim skrivati. Margret, npr. — morala bi — ona je bila podređena zapovijedima i određenjima kao kakav vojnik — s bolnicom prijeći preko Rajne u istočnom pravcu. Nije to učinila, ali nije mogla pobjeći niti u svoj stan, odakle bi je silom bili izvukli. Lotte H. bijaše u sličnom položaju, bila je namještenica nekog nadleštva koje se također pomicalo prema istoku. Kamo s njom? Kada imamo na pameti da su u siječnju 45. evakuirali ljude gotovo u Šleziju, odakle su ih izravno transportirali u susret Crvenoj armiji, onda moramo ovdje primiti kratku geografsku uputu: ovaj nekoliko puta citirani Njemački Rajh bijaše sredinom ožujka 45. još nekih 800 -900 kilometara širok i ne mnogo duži. Pitanje kamo bijaše za različite grupe vrlo aktualan. Kamo s nacistima, kamo s ratnim zarobljenicima, kamo s vojnicima, kamo s robovima? Naravno da je tu bilo prokušanih rješenja:

postrijeljati etc. No, i to nije bilo uvijek tako jednostavno, jer i »ustreljivači« nisu bili uvijek istog mišljenja, a poneki od njih bi vrlo rado bio malko i sušta protivnost, naime želio odigrati ulogu spasioca života. Mnogi principijelni »ustreljivač« prometnuo se u »neustreljivača«, ali kako da se npr. ponašaju oni potencijalno »imajući-biti-ustrijeljeni«, nazovimo ih »bivajući ustrijeljeni«? Sve to i nije tako jednostavno. Čovjek zamišlja to kao da je najednom bilo nešto kao završetak rata, a tu ti je nekakav datum i točka. Ta tko je već mogao znati hoće li pasti u ruke preobraćenom ili nepreobraćenom ustreljivaču ili čak predstavniku one novoiskrsavajuće grupe ljudi koja bi se mogla nazvati »sada-to-više-ustreljivači«, od kojih su neki do onda više pripadali grupi »neustreljivača«. Bilo je čak i SS-nadlešava koja su se odricala svoga ustreljivačkog zvanja! Bilo je tu dopisivanja između SS i slavnog njemačkog Vermahta, gdje jedni drugima doturuju mrtvace kao da su to nagnjili krumpiri! »Odstranjenje« i »likvidiranje« se tu očekuju od časnih osoba i ustanova, kojima je — kao i njihovim partnerima u dopisivanju — bilo stalo do toga da barem donekle čistih ruku stignu do onog stanja koje bi se krivo označilo riječju »mir«, a ispravno riječju »završetak rata«.

Pisac tu na primjer čita: »Zapovjednici koncentracionih logora se tuže da 5 do 10% za egzekuciju određenih sovjetskih Rusa prispijevaju mrtvi ili polumrtvi u logore. Prema tome se dobiva dojam kao da bi se vojnički logori željeli na taj način otarasiti svojih zarobljenika.

Naročito bijaše ustanovljeno da kod marševa npr. od kolodvora do logora neznatan broj ratnih zarobljenika uslijed iscrpljenosti popadaju mrtvi ili polumrtvi te ih onda moraju primiti u kola koja dolaze za njima.

Ne može se spriječiti da njemačko pučanstvo to ne primijeti.

Premda u pravilu Vermaht provodi takve transporte do koncentracionih logora, ipak će pučanstvo ovo stanje stvari knjižiti na konto SS-a.

Da bi se ubuduće takva zbivanje isključila, izdajem naređenje, koje odmah stupa na snagu, da se kao konačno sumnjivim proglašene sovjetske Ruse, koji su očito osuđeni da umru (npr. tifus od gladi) te prema tome više neće izdržati makar i kratke marševe, ubuduće principijelno isključi iz transporta u koncentracione logore za egzekuciju. U. z. Müller.«

Prepušteno je čitatelju da razmišlja o onom »ne neznatan broj« u vezi s kandidatima smrti. To je, dakle, već 1941. bio problem, kada je njemački Rajh bio još dovoljno velik. Četiri godine poslije postao je njemački Rajh vraški manji, te se nisu morali odstraniti i likvidirati samo sovjetski Rusi, Židovi i sl., već i priličan broj Nijemaca, ratnih bjegunaca i sabotera i

kolaboracionista, te je trebalo evakuirati žene, djecu i starce iz koncentracionih logora i gradova, jer su neprijatelju htjeli ostaviti samo ruševine.

Naravno da je došlo i do moralnih, odnosno higijenskih problema.

»Staroste, odnosno seoski starješine, često potkupljivi, dali su odnosno daju nerijetko stručne radnike, što su ih sami odabrali, noću dozvati iz kreveta i sve do polaska transporta zatvoriti ih u podrumu. Budući da se radnicima odnosno radnicama često nije dalo vremena da spreme svoje stvari, dospijevaju mnogi stručni radnici posve nedovoljno opremljeni (bez obuće, bez dva odijela, bez pribora za jelo i piće, bez pokrivača itd.) u sabime logore za stručne radnike. U osobito karakterističnim slučajevima moraju dakle radi naknadnog donošenja najpotrebnijeg upravo stigli radnici odmah biti vraćeni. Većina općina javlja da su na dnevnom redu prijetnje i izubijanja stručnih radnika po seoskoj miliciji, ako ljudi ne pođu odmah s njima. U više slučajeva tukli su žene da su bile nesposobne za marširanje. Jedan naročito težak slučaj prijavio sam komandantu policije za očuvanje reda ovdje (gospodinu pukovniku Sameku) za strogo kažnjavanje (mjesto Sozolinkov, okrug Dergači). Presizanja starosta i milicije su zbog toga vrlo teška što imenovani za svoje opravdanje obično tvrde da se to sve događa u ime njemačkog Vermahta. A istina je da je ovaj gotovo uvijek postupao s neobično mnogo razumijevanja spram stručnih radnika i ukrajinskog pučanstva. No to isto se ne može reći o mnogim upravnim nadleštvima. Kao ilustracija gonjenja neka bude spomenuto da je jednom stigla neka žena koja nije imala na sebi mnogo više od košulje.«

»Na temelju javljenih slučajeva moramo i na to ukazati da je neodgovorno da radnike puštaju zaključane u vagonu mnogo sati, tako da ne mogu ni nuždu vršiti. Za donošenje pitke vode, pranje i odlaženje u zahod mora se, naravno, od vremena do vremena, transportu pružiti prilika. Pokazivali su nam vagone u kojima su bile probušene rupe da bi ljudi mogli obavljati nuždu. Puštanje na stranu treba da uslijedi po mogućnosti podalje od većih kolodvora.«

»Sa strane ustanova za čišćenje od ušiju saznavalo bi se za nepravilnosti utoliko što je ondje radila muška posluga ili su drugi neki muškarci radili među ženama i djevojkama ili se tamo muvali — čak vršili službu kod sapunanja! — i obratno, kod muškaraca radile žene, ili muškarci dulje vremena fotografirali u ženskim odjeljenjima za tuševe. Kako su kod ukrajinskog stanovništva, koje je posljednjih mjeseci uglavnom

transportirano, što se tiče ženskog stanovništva, bile posrijedi po ćudoređu vrlo zdrave i na strogu ćudorednost navikle žene, mora se takav postupak osjetiti kao obeščašćenje pučanstva. Gore spomenute zloupotrebe su, međutim, koliko je nama poznato, odstranjene intervencijom transportnih vođa. Fotografiranje bilo nam je javljeno iz Hallea, a ono prvo iz Kievercea.«

Je li možda već onda bio zapljusnuo val seksa, te su, možda, mnogi fotosi, što nam ih danas nutkaju, snimljeni u zavodima za čišćenje od ušiju za istočnoevropsko roblje?

Pa, važno je da spoznamo da osvajanje različitih dijelova svijeta ili svjetova nije nipošto tako jednostavno, te da su i ti ljudi imali svojih problema koje su kušali srediti s njemačkom temeljitošću, i s njemačkom akribijom suobraziti s aktima. Samo ništa ne improvizirati! Obavljanje nužde ostaje obavljanje nužde, i naprosto ne ide da ljude, koje treba smaknuti, isporučuju već kao leševe! To je svinjarija koju treba kažnjavati, a također ne ide da muškarci kod žene, a žene kod muškaraca u zavodima za čišćenje od ušiju sapunaju i odsapunaju, i da se ovdje još i fotografira! To naprosto ne ide. Tu ni ruke ni platno ne ostaju čisti. Jesu li se moralne hulje i čudovišta uključili u neko »samo po sebi« korektno zbivanje?

Budući da je borba za leševe — borba za pojedine dijelove leševa, međutim, postala tipično znamenje modernog konvencionalnog rata, moralne hulje i čudovišta — i to u uniformi — a to se priznalo, ogrešuju se o žene, pa to štaviše i fotografiraju, nije potrebno da čitatelju još dulje dosađujemo sličnim ukazivanjima.

Samo: kako i gdje da svi prežive, bremenita Leni, hipersenzibilni Boris, energična Lotte, i odveć samilosna Margret, Grundtsch, taj crv, i Pelzer, koji nikada nije bio nečovjek? Što će biti u ožujku 1945. od naše Marje, od Bogakova i Viktora Genrihoviča, od staroga Gruytena i još mnogih drugih?

Prije svega je Boris oko kraja godine 44/45. prouzročio posve suvišnu komplikaciju, o kojoj Leni ništa, a Margret sve pripovijeda, dok Marja i Lotte o tome ništa ne znaju. Margret, sada pod najstrožom paskom, da joj pisac ne bi mogao štogod doturiti (liječnik piscu: »Ona mora sada ponajprije četiri sedmice gladovati, znate, da bismo najprije njeno endokrino i egzokrino kućanstvo bar napola zauzdali: ona je toliko skroz-naskroz poremećena da bi iz bradavica mogla plakati a iz nosa mokriti. Dakle, govoriti da, ali ne donijeti joj ništa.«) Margret, već naviknuta na askezu, čak nadajući se da će je ona spasiti: »Ali jednu cigaretu možete mi dati« (što je pisac i učiniol), »pa u ono vrijeme sam osjećala pravi pravcati bijes prema Borisu, a to je prošlo tek

kada bismo poslije svi čučali zajedno te ga ja upoznala — koliko je bio pametan i osjećajan, ali krajem 44, nekako oko Božića, možda Sv. tri kralja, ali sigurno ne kasnije, Leni je opet jednom s nekim imenom u glavi došla kući, ovaj put je doduše barem znala da je to bio književnik, k tome još mrtav, tako da nismo morali telefonirati na sve strane. Opet se radilo o knjizi, a autor se zvaše Kafka, Franz; knjiga: *U kažnjeničkoj koloniji.* Poslije sam pitala Borisa da li zaista nije slutio što je to počinio kada je Leni, krajem 44. (!) preporučio nekog židovskog književnika, a on je rekao: ‚Imao sam toliko u glavi, toliko toga o čemu mi je valjalo misliti, te sam *to* zaboravio.’ Dakle: Leni opet sa svojom ceduljom u knjižnicu, jedna je još postojala koja je radila, a na Leninu sreću bijaše tamo starija, prilično razborita žena, koja je razderala Leninu cedulju te joj doslovce rekla, što joj je i glavna opatica rekla kada je tako intenzivno tragala za Rahelom: ‚Dijete, jeste li pri sebi, pa tko vas šalje sa željom da dobije ovu knjigu?’ Ali vam velim da je Leni opet jednom bila uporna. Starija žena u knjižnici bit će da je odmah primijetila da nije nikakva provokatorka — te ju je odvela u stranu te joj sasvim, ali sasvim točno objasnila da je taj Kafka Židov, da su sve njegove knjige zabranjene i spaljene i tako dalje, a sigurno je Leni opet došla s onim svojim razoružavajućim ‚Pa što?’ i žena joj je onda valjdar premda kasno, ali temeljito protumačila što je to bilo između Židova i nacista te joj je pokazala — jer ga je naravno imala u knjižnici — *Stürmera*[25] i sve objasnila i Leni bijaše užasnuta kada je došla k meni. Konačno je kapirala. Nije popuštala, htjela je imati svoga Kafku i čitati ga te ga je i dobila! Pa odvezla se u Bonn i potražila nekoliko profesora, za koje je njen otac nekoč radio, a za koje je znala da imaju velike knjižnice, i ipak je stvarno jednoga našla, koji je več onda bio djed, preko 75 godina i umirovljen te čučao među svojim knjigama, i znate li što je taj rekao, doslovce: ‚Dijete, ta zar ste šenuli pameču, i baš Kafku — zašto ne Heinea?’ Taj mora da je onda bio vrlo zgodan prema njoj, sjetio se nje i njenog oca, ali sam nije imao tu knjigu, te je morao opet otiči nekom drugom kolegi, i još k jednom, u kojega je imao povjerenja, a ovaj i u njega, a koji je osim toga i imao tu knjigu. To i nije bilo baš tako jednostavno, velim vam, trajalo je čitav jedan dan, došla je usred noči kuči te imala knjigu u ručnoj torbi, tako jednostavno sve to baš nije bilo, jer ne samo da su morali nači nekog koji če profesoru vjerovati, a profesor njemu, već je morao imati povjerenja i u Leni, i ne samo da je morao imati tu knjigu več je morao biti spreman da joj je da! Bit će da su onda dvojicu našli koji su je imali, ali prvi joj je nije htio dati. Zaista je bila prava ludost kakve su brige

oni imali, ona i njen Boris, dok se radilo o životu, o golom golcatom životu. Na nesreču je u ono vrijeme uskrsnuo gospodin Schlomer, moj suprug, u čijoj maloj vili smo svi čučali, a na Schlomeru nije više ništa preostalo od nekadašnjeg svjetskog čovjeka, ništa od one elegancije, taj se bio sasvim srozao, najedanput je imao uniformu Vermahta, ali nije imao nikakvih dokumenata; bijaše kidnuo od partizana u Francuskoj, koji su ga upravo htjeli ustrijeliti. Ne znam, ali nekako sam ipak visila na njemu, bio je uvijek drag i velikodušan prema meni, a na svoj način me je i volio, ili možda čak i ljubio. Sada bijaše sasvim malen, jadan i bijedan te mi je rekao: ‚Margret, počinio sam stvari, koje če me svugdje, na bilo kojoj strani, stajati glave; kod Francuza, kod Nijemaca, koji su pro i kod onih nekoliko Nijemaca koji su kontra, kod Engleza, Holanđana, Amerikanaca, Belgijanaca, a ako me Rusi ulove i saznaju tko sam — onda sam izgubljen, a izgubljen sam ako me ščepaju Nijemci koji su sada na vlasti. Pomozi mi, Margret.’ Morali ste ga prije poznavati; takav čovjek, koji se vozio samo u taksiju ili bi se dovezao u službenim kolima triput u godini na dopust te vazda donio silesiju stvari, uvijek žustar i veseo, a sada evo ga ovdje poput jadnog, malog miša, bojao se pasa na lancu i Amerikanaca, svega. Tada sam prvi put došla na ideju, na koju sam već prije mogla nadoći. Ta u lazaretu umirali su mnogi, pa su se naravno vojničke knjižice skupljale i registrirale, te bile vraćene četi ili tako nečemu. U svakom slučaju, ja sam znala gdje te knjižice leže, a također sam znala da ih neki vojnici nisu ni predali ili da ih nisu našli kada su ih teško ranjene dopremili u bolnicu te bi njihove razderane, krvave drangulije naprosto bacili. Sto sam učinila? Ja sam još iste noći zdipila tri vojne knjižice — ležalo ih je dosta uokolo, imala sam velik izbor da izaberem onakve s fotografijom koji su po dobi i izgledu bili nalik na Schlomera i Borisa; uzela sam dakle dvojicu plavokosih s naočarima, otprilike dvadeset četiri — dvadeset pet godina, jednu od nježnog tamnoputnog bez naočara, otprilike na izmaku tridesetih godina, kao Schlomer, te sam mu dala tu fotografiju. I sav novac što sam ga imala, i maslac i cigareta i kruha te poslala na put s njegovim novim imenom: Ernest Wilhelm Keiper, čak sam sebi zapisala to i adresu, jer sam htjela znati što će s njim biti. Pa mi smo ipak bili šest godina u braku, a ja sam mu rekla kako bi bilo najbolje da se javi u Vermaht, u etapu ili tako, budući da su ga svi, ama baš svi progonili. On je to učinio. Plakao je, a ako niste Schlomera poznavali prije 44. onda ne znate što to znači: plačući, prosjačeći, zahvalni Schlomer, koji mi je poljubio ruku. Cmizdrio je kao psetance — te otišao. Nikad više ga nisam vidjela. Poslije sam se jednom iz

radoznalosti odvezla k ženi toga Keipera, u ugljensko područje, tu kod Buera, ta htjedoh znati-razumijete li? Ta se već bila udala i ja sam joj rekla da sam njenog muža u bolnici njegovala i on da je umro, a bio me zamolio da nju posjetim. No, to bijaše izazovna ljepuškasta i brzopleta tetica, to vam mogu reći. Pitala ne naime: ‚Kojeg od mojih muževa mislite, Ernsta Wilhelma, taj je naime dvaput umro, jedanput u lazaretu, a po drugi put blizu neke selendre tamo gore kod vas, koja se zove Würselen?' No, i tako je Schlomer dakle bio mrtav, i ja ne tajim: meni bijaše odlanulo. Za njeg je to možda bilo bolje nego biti obješen ili strijeljan od nacista ili partizana. No, bio je pravi ratni zločinac — novačio je u Francuskoj, Belgiji i Holandiji radnike za prisilni rad, odmah od 39. počevši, a izučio je za trgovca. Mene su dosta često preslušavali zbog njega, a onda su mi i kuću oduzeli sa svim što je spadalo k tome, smjela sam ponijeti samo svoje .drangulije. Očito je Schlomer dobrano krao i tako, pronevjerio, dao se podmititi — jest, našla sam se 49. doslovce na ulici, pa i ostala sam više-manje na ulici, premda su Leni i svi pokušali da mi stvore dno pod nogama. Ta i stanovala sam pola godine kod Leni, ali to nije moglo pri tome ostati zbog mojih poznanstava s muškarcima, jer je dečko ipak rastao, te me jednog dana upitao: ‚Zašto, Margret, zašto hoće Harry' — to bijaše neki engleski narednik — ‚zašto uvijek hoće da uđe tako duboko u tebe?'« (Margret se opet jednom zacrvenjela. Pisac).

Gdje je Schirtenstein doživio kraj rata, to je već poznato: drnkao je na klaviru *Lili Marleen* za sovjetske oficire, negdje između Lenjingrada i Vitebska; čovjek pred kojim je čak i jedna Monique Haas osjećala poštovanje. »Imao sam okrutnu, strašnu želju« (Sch. piscu), »htio sam žderati i ostati na životu. I bio bih čak na usnoj harmonici svirao *Lili Marleen.«*

Dr Scholsdorff proveo je završetak rata na način što ga gotovo čini herojem: bio se povukao »u malo seoce na desnoj strani Rajne, gdje sam, imajući svoje isprave, a nemajući nikakve političke ljage, nesmetan od nacista i ne morajući se bojati Amerikanaca, očekivao konac rata. Preuzeo sam, da bih do kraja upotpunio svoje maskiranje, zapovijed nad grupom domobrana od kakvih desetak ljudi, od kojih su trojica bili preko sedamdeset, dvojica ispod sedamnaest godina, dvojica kojima je noga bila amputirana od buta, jedan kojemu je noga bila amputirana od gnjata, jedan amputirac bez ruke, a deseti bijaše slabouman, to jest seoska budala; naoružanje nam se sastojalo od nekolik-o toljaga, a uglavnom od plahta razrezanih na četiri dijela; osim toga imali smo nekoliko ručnih granata, kojima je trebalo da dignemo u zrak neki most; no, ja sam počeo marširati sa svojom četom,

zavezasmo svoje raščetvorene plahte o kolce, pustismo most na miru — predadosmo selo neoštećeno Amerikancima. Sve do prije dvije godine bio sam u tom selu« (radi se o bergenskom mjestancu Ausler Mühle. Pisac) »vrlo dobro došao, bio sam permanentno pozivan na crkvena proštenja i slične svečanosti; ali odnonda primjećujem promjenu raspoloženja, čujem zgodimice riječ defetist — i to nakon 25 godina, gdje sam štaviše spasio i crkveni toranj, jer sam američkom potporučniku Earlu Witteneyu svojim životom jamčio da u njemu nema nikoga i da nije upotrijebljen u vojničke svrhe. No, uslijedio je pritisak zdesna, o tome nema sumnje. U svakom slučaju više ne odlazim onamo u tako totalno spokojnom raspoloženju.«

Hansu i Greti Helzen potreban je samo kratak alibi: Hans se rodio tek u lipnju 1945; je li u majčinoj utrobi pokazivao vervolfske[26] osjećaje piscu nije poznato. Konačno, Grete se rodila tek 1946.

Heinrich Pfeiffer, koji je pri završetku rata imao 21 godinu, ležaše s amputiranom nogom (lijevom) u blizini Bamberga u baroknom samostanu, koji bijaše pretvoren u vojničku bolnicu. Bio se — prema jednoj izjavi — »upravo probudio iz narkoze, a bilo mi je jako slabo, a pred vratima stajahu Amerikanci — na sreću pustili su me na miru«.

Stari Pfeiffer, koji kao svoje i ženino mjesto prebivanja »na dan poraza« označuje sa »nedaleko od Dresdena«, vuče svoju uzetu nogu za sobom sada već dvadeset i sedam godina (uzmemo li današnji datum, onda čak već trideset pet godina), onu nogu, koju je Lenin otac i 1943. godine, prije nego što je morao u tamnicu nazvao »najlažljivijom nogom koju poznajem«.

Van Doomova: »Vjerovala sam da sam bila najlukavija, te sam se već u studenom 44. preselila u Tolzem, gdje sam kupila svoju roditeljsku kuću i k tome zemljište, novcem što ga je Hubert raspoklanjao u paketima. Ta ja sam Leni uvijek govorila da se preseli k meni, a svoje dijete — još uvijek nismo znali od koga je — mirne duše može roditi na selu, i rekla sam joj, kod nas su Amerikanci jamačno dvije-tri sedmice prije negoli kod vas, a kako je bilo, kako se sve dogodilo? Sreća što Leni nije bila nazočna. Oni su Tolzem — mislim da se tako veli — sravnili sa zemljom; imali smo pola sata vremena da se udaljimo, pa su nas automobilima prebacivali preko Rajne, a poslije nismo se mogli vratiti preko Rajne, gdje su, tamo prijeko Amerikanci, a kod nas još Nijemci vladali. O, prava sreća da Leni nije poslušala moj savjet. Zbog sela i mira i zraka i cvijeća — i tako: vidjeli smo samo još golem oblak prašine — to je nekoć bio Tolzem — no, a sada je opet izgrađen, ali velim vam: velik oblak prašine!«

Kremerica: »Pošto su odveli mladiće, pomislih: kamo sad, na istok, na zapad, ili ostati? Odlučila sam se za ostanak: na zapad nisu nikoga puštali, samo vojnike i komandose za kopanje šančeva — a na istok? Što sam ja znala — mogli su se tamo još nekoliko mjeseci ili godinu dana igrati rata. Dakle sam ostala, u svom stanu, do drugoga (misli se na 2. ožujka 1945. što ga izvjesni krugovi, koji su ostali u gradu, naprosto zovu »drugoga«. Pisac). Tada je došao napadaj, pri kojemu su toliki poludjeli ili gotovo poludjeli; ja sam otišla u podrum pivovare prijeko te pomislila: to je smak svijeta, to je smak svijeta, te vam otvoreno velim, ja koja od svoje dvanaeste godine, od 1914, više nisam zavirila u crkvu te više nisam marila za ona popovska naklapanja, kada su nacisti, kako se *činilo* (naglašenost ne od pisca), bili protiv popova, čak ni onda nisam bila za to: ipak sam se bila nagutala toliko dijalektike i materijalističkog izlaganja povijesti, premda me je većina drugova smatrala priglupom, ali zgodnom kokom — velim vam, ja sam se molila: drugo ništa. Opet je iskrslo u meni: *Hvaljena ti među...* i *Očenaš*, pa čak i Pod *tvojom zaštitom i okriljem tvojim* — samo sam se molila. Bijaše to najjači i najgori napadaj od svih što smo ih ikad imali, a trajalo je to točno šest sati i dvadeset i četiri minute, a katkad se strop pivovarskog podruma malko pomicao. Gotovo kao šator na vjetru, sve je drhtalo i pomicalo se — i sve to na grad, koji bijaše gotovo več nenastanjen, uvijek na nj, i opet na nj: bilo nas je samo šestoro u podrumu, dvije žene, ja i neka mlada žena s trogodišnjim dječakom; ona je samo tako cvokotala zubima — tada sam prvi put vidjela što znači to što tako često čitamo: cvokotati zubima; to je išlo posve mehanički, ona to nije mogla spriječiti, čak nije ni znala da to čini — konačno je do krvi izgrizla usnice i mi smo joj komadić drva stavili u usta, malu izblanjanu daščicu — valjda djelić duge — kakvih je ležalo oko nas; mislila sam da će poludjeti, i ti ćeš poludjeti — nije to bilo ni tako glasno, samo ono drhtanje, a strop poput gumene lopte kada je uništena, pa je možete udupsti i isturiti; dječarac je spavao; naprosto je posustao, pa je spavao, smiješeći se u snu. Onda su tu bila još tri muškarca, jedan stari skladišni radnik u SA-uniformi — i to drugoga! — pa taj se jednostavno usrao u hlače, imao pune, zaista pune hlače, i drhturio je kao da ima tresavicu — i upišao se, a zatim je naprosto odjurio napolje, vikao je — i bio vani; od njega više nisu našli ni pola dugmeta, kad vam velim. Onda su tu bila još dva mlađa klipana, u civilu. Nijemci, mislim, vojni bjegunci, što su se napolju bili muvali po ruševinama, ali se onda prestrašili pred tim napadajem; ti su isprva bili sasvim tihi i blijedi, a kad je onaj stari istrčao, mahom su — no, sada mi

je šezdeset osam, i sigurno je to gadno slušati kad vam to pričam, kako je zaista bilo, meni je u ono vrijeme bilo četrdeset tri, a ona mlada žena, nikad je više nisam vidjela — nikoga od ono četvoro, ni one klipane, ni dijete — mladoj ženi su možda bile dvadesete na izmaku, mahom su postali — kako da to kažem: nasrtljivi i pohotljivi, ne, ništa ne odgovara istini, a ja nisam otkako su mi muža u konclogoru mučili i ubili, već tri godine ni pogledala nekog muškarca — no ona dvojica, nisu se bacili na nas, to se ne može reći, a mi se nismo ni branile, nisu nas silovali — u svakom slučaju: jedan je prišao k meni, zgrabio me za grudi, svukao mi gaćice, drugi je prišao onoj mladoj ženi, uzeo joj drvce iz usta te je poljubio, i mi smo se dakle ovdje zabavljale, nazovite to kako hočete, između nas zaspali dječačič, i to vam zacijelo strašno zvuči, ali vi to ne možete sebi predstaviti, kada šest i pol sati nadolaze avioni i bacaju bombe, zračne mine i oko šest tisuća razornih bombi — mi smo se naprosto združili, nas četvoro s dječačićem među nama, i ja još osjećam u svojim ustima kako onaj mladac, koji bješe mene odabrao, ima puna usta prašine — to se valjda sve trusilo s uzbibanog stropa, i još osjećam kako se radujem, smirujem, dalje molim, i još vidim kako se mlada žena najedanput sasvim umiruje, mladiću koji leži nad njom kosu odmiče s čela te mu se osmjehuje, te i ja odmičem svome mladiću kosu s čela te mu se smješkam, a onda smo se opet odjenuli, popravili odjeću, te malko tiho sjedili na mjestu, a da se nismo dogovorili, sve poizvadili iz džepova, cigarete i kruh, a mlada je žena imala ukuhanoga u svojoj torbi, krastavčiće i marmeladu od jagoda — sve smo zajednićki pojeli, ni riječi progovorili, i kao da smo se sporazumjeli, nismo pitali kako se tko zove — ni riječi, a prašina je škrgutala među zubima, meni prašina s mladića, a njemu moja — i onda je bilo svršeno, tako oko pola pet. Ne sasvim. Negdje bi nešto palo, negdje se nešto rušilo, negdje eksplodiralo — oko šest tisuća bombi. Dakle, kad velim svršeno, onda mislim da više nisu nadolazili avioni, i mi svi van iz podruma, svaki sam za sebe — ni riječi oproštaja, svi smo stajali u jednom jedinom golemom do neba visokom oblaku prašine, u vatrenom oblaku — ja sam se srozala i nekoliko dana kasnije probudila se u bolnici te se još uvijek molila, no, to je bilo posljednji put. Sva je sreća što me nisu jednostavno pokopali, što mislite koliko su ih naprosto pokopali. A šta mislite da se dogodilo s podrumom pivovare? Urušio se, dva dana nakon što smo se mi iskobeljali — mislim da se svod i dalje zipkao poput gumene lopte te se onda zgrominjao. Ja sam se uputila prema svom stanu, jer sam ipak htjela vidjeti što je s mojim stanom: ništa, ništa, ništa — pa čak ni to što bi se moglo zvati pristojnom

hrpom ruševina, a dan nakon što sam izašla iz bolnice, došli su i Amerikanci.«

Znamo da su Wanfticu evakuirali. Očigledno je pretrpjela strašne stvari (budući da ona šuti, pisac nije mogao ništa utvrditi, da li objektivne ili subjektivne strašne stvari). Izustila je samo jednu riječ: »Schneidemühl«. O Krempu znamo da je za auto-cestu umro na auto-cesti, možda s nekom riječi kao »Njemačka« na usnama.

Dr Henges je »iščeznuo« (H. o H-u.) »s mojim grofovskim pretpostavljenim u jednom od sela, gdje smo mogli biti sigurni da nas seijaci neće odati. Prerušeni kao šumski radnici obitavali smo u nekoj brvnari, ali su nas opskrbljivali i njegovali kao gospodu; čak ni ljubavne usluge ne samo da nam nisu žene, odane grofovskoj kući, uskraćivale, već su u punom smislu riječi bile čak i ponuđene. Priznajem vam otvoreno da su mi bavarska erotika i seksualnost bile odveć grube te sam čeznuo za rajnskom profinjenošću, i to ne samo u ovom pogledu. Budući da nisam bio odveć teško optužen, mogao sam već 1951. kući, a gospodin grof je morao još do 1953. čekati, stavio se onda dobrovoljno sudu na raspoloženje, ali u času kada je ratnozločinačkoj raboti bez mnogo vike i kerefeka bilo odzvonilo. Sjedio je još tri mjeseca u Werlu te je uskoro nakon toga opet došao u diplomatsku službu. Meni bijaše milije da se politički više ne eksponiram, te da stavim na raspoloženje samo svoje egzaktno filološko znanje.«

Hoyser st.: »Osjećam se svojim kućnim posjedom vezan, ta ja nisam imao samo Gruytenovu kuću, uspjelo mi je još u siječnju 1945. i u veljači 45. kupiti po jednu kuću od politički ekstremno ugroženih osoba. Ako hoćete, možete to nazvati anti — ili re-anti-arizacijom, bile su to dvije kuće iz nekoć židovskog vlasništva, što su mi prodala dva stara nacista, ispravno, s bilježnikom i čekom, sve pravno i ispravno. — Bijaše to korektan prijenos imanja — konačno nije bilo zabranjeno kupovati ili prodavati kuće, ili? Od ‚drugoga’ sam ostao pošteđen, jer sam upravo bio na selu — ali oblak prašine sam vidio, iz udaljenosti od 40 km — golem oblak prašine; i kada sam se slijedećeg dana na biciklu vratio, našao sam savršeno čist stan u zapadu, iz kojeg sam se morao tek onda seliti kada su došli Englezi. Ti su naime vrlo lijepo poštedjeli gradske četvrti, u kojima su poslije namjeravali stanovati. — Oni — Leni i Lotte i ovi lijepo su me ostavili na cjedilu te mi ništa nisu govorili o svom malom sovjetskom raju, što su ga osnovali po grobnicama. Ne, mene stara čovjeka — ta ipak mi je bilo šezdeset — oni nisu htjeli imati.

Za Lotte se ispostavilo da je prilično kukavna nakon što je moja žena u

listopadu umrla. Ona se naprosto s djecom vukla po gradu, najprije bila kod rođaka, onda kod one drolje Margrete, onda kod poznatih, samo da ne bude evakuirana, a zašto ne? Jer je njoj bilo stalo do pljačke, a točno je znala gdje su bila skladišta Vermahta. Tada, dakako, nisu zvali dobrog djedicu kada su u blizini bivšeg karmelićanskog samostana pljačkali skladište. Ne, onda su tačkama, na starim biciklima i u vrećama i u isluženim automobilima, što su oštećeni vatrom stajali po ulicama, ali ih se rukom još moglo nekako pokrenuti, pljačkali jaja i maslac, slaninu i cigarete, kavu i komade odjeće — i bili su tako halapljivi da su u poklopcima plinskih maski nasred ulice pržili jaja na oko, i rakije i što ste god htjeli — kao za vrijeme francuske revolucije, a žene u prvom redu, a Lotte na čelu kao kakva megera! Bilo je pravih pravcatih bitaka — ta u gradu je još bilo njemačkih vojnika. Ja sam to poslije sve saznao i bio sretan da sam se dosta rano iselio iz toga stana, gdje je uskoro bilo sve kao u bordelu, kada su morali napustiti svoj sovjetski raj po grobnicama, te Hubert počeo svoj odnošaj s Lotte. Ne biste prepoznali Lotte, ona je bila vazda ogorčena, opora ženska, sarkastična, oštre jezične, ali ova je bila potpuno izvan sebe, kao preobražena. Njena komunistička prenemaganja za vrijeme rata, pa to smo još podnosili, premda je za nas bilo opasno sve ono što je izgovorila, i da je našeg sina Wilhelma uvukla u tu crvenu ludoriju, to je boljelo, ali smo joj to oprostili, pa najzad, bila je pristojna, svojih dužnosti svjesna žena i majka, no onda, tada je valjda već 5. ožujka vjerovala da je buknuo socijalizam te će sve biti porazdijeljeno, pokretna i nepokretna imovina, sve. Ona je stvarno imala upravu stambenog zavoda, najprije je to jednostavno uzurpirala, jer je njeno nadleštvo pobjeglo, a onda legalno, jer ona zaista nije bila fašistkinja, no to naprosto nije dovoljno što nisi bio fašist. Jednu godinu je ipak vladala i prosto-naprosto dodjeljivala prazne vile ljudima koji nisu znali kako se postupa sa zahodom koji ima ispiranje vodom i koji su u kadi prali rublje, uzgajali šarane te po kupaonicama kiselili repu. Stvarno su poslije našli kade do polovice pune kisele repe. No ta zbrka između socijalizma i demokracije na sreću nije dugo trajala i ona je sasvim lijepo opet postala što je bila: mala namještenica. Ali onda u danima velikog pljačkanja je ipak sa svima svojim tu čučala u grobničkom raju, s djecom, mada je znala gdje stanujem, točno znala gdje stanujem, meni se nije ni jednim glasom javila. Ne, o zahvalnosti se tu ne može govoriti, a ako točno pogledate, ona nama ima zahvaliti svoj život. Da smo mi samo pisnuli o onom što je o ratu i ratnim ciljevima govorila, samo rječcu ‚glupost' ona bi se lijepo našla iza rešetaka, u zatvoru ili konclogoru, možda odvisila na

vješalima — pa onda ovo.«

Možda će nekoga još zanimati da sazna da B. H. T., sa svojim od Rahele inspiriranim manipulacijama urina ne baš da je doživio potpun neuspjeh, bile su do kraja uspješne samo — više mu nisu koristile: njega su krajem rujna 44. pozvali u bataljon gdje su svi bolovali na želucu, usprkos činjenici da su čirevi na želucu zahtijevali drugu dijetu negoli dijabetes. B. H. T. je još sudjelovao u borbama, dospio je u blizini nekog mjesta, što se zvalo Würselen, u američko zarobljeništvo, te nije isključeno da se on »rame uz rame« borio sa Schlomerom koji se bješe prometnuo u Keipera. Bilo kako bilo, B. H. T. doživio je završetak rata u američkom zarobljeničkom logoru u blizini Reimsa, u »društvu otprilike 200.000 njemačkih vojnika svih činova, i mogu vam reći, nije bilo baš ugodno ni u pogledu društva ni u pogledu opskrbe, prije svega što se tiče, ako mi dopustite izraz ‚izgleda na žensko društvo’ — bilo je to zaista teško.« (Primjedba koja je pisca iznenadila. On je B. H. T-a smatrao seksualno neutralnim.)

Da se kod Marje v. D. propita za Gruytenovu sudbinu, piscu se učinilo malko delikatno: stvarnog stanja radi poduzimao je nekoliko opreznih pokušaja koji su se svršavali u grđenju Lotte, na koju je očito zbog »izvjesnih događaja« bila uperena ljubomornost M. v. D. »Ta ja se naprosto još nisam bila vratila kada je on došao kući, inače bi on, u to sam potpuno uvjerena, utjehu koju mu je ona onda nudila, bio kod mene potražio, premda sam za trinaest godina starija od nje. Ali ja sam eto dospjela preko Rajne, gotovo bih rekla preko Wuppere, i tavorila u tom vestfalskom gnijezdu, gdje s nama Rajnlanđanima kao s ljudima sladokuscima, razmaženim, biberolizačima i pokvarenjacima, nisu baš prijazno postupali — a k nama su Ameriknci došli tek sredinom travnja, a što mislite kako je bilo teško, kako nemoguće u ono vrijeme preko Rajne doći prema zapadu. Morala sam dakle do sredine svibnja ostati ovdje, a Hubert je došao već početkom svibnja te se očito odmah zavukao u Lottin krevet. Tu se više ništa nije dalo učiniti kada sam se vratila kući. Tada je bilo već odveć kasno.«

Lotte: »Katkad mi se sve izmiješa, što se tiče vremena između veljače i ožujka 45, pa zatim između ožujka 45. i početka svibnja. Bijaše toga odveć mnogo, sve nepregledno, kada smo bili unutri. Naravno da sam u Schnürerovoj ulici kod starog samostana karmelićanki pljačkala, nosila sa sobom što sam mogla, i meni je već tada bilo milije da se poslužim Pelzerovom pomoći negoli pomoći moga gospodina svekra. Kakve smo sve probleme morali riješiti! Ta ja sam također morala napustiti stan, jedina koja

bi bila mogla ondje da čuči, bijaše Leni, ali ona je za nekoliko dana imala roditi; pa je nismo valjda mogli ostaviti samu, mi smo se svi zajedno uselili u ono što on naziva sovjetski raj u grobnicama. Pa sada se već znalo da je Rus bio otac njena djeteta, ali bila je tako glupa te je navela neko drugo ime, jer je već od rujna ili listopada 44. dobivala kartu za majke — to je Margret bila udesila, koja joj je naprosto kazala ime nekog u vojnoj bolnici preminulog vojnika: imenom Jendritzki. To su one dvije odveć naglo učinile, a da nisu bile svjesne da je taj pokojni Jendritzki bio oženjen — tu je moglo doći do vraških neprilika s njegovom ženom, i kako se meni čini, gadnih neprilika: pa ne bi se smjelo tako nešto nanijeti nekom pokojniku. No, ja sam to mogla popraviti, kada sam poslije sredine ožujka za vojnu vladu vodila stambeni ured. Pa žigova i takvih tričarija imali smo dovoljno i pristup u sva druga nadleštva, i tako smo djetetu mogli dati pravog oca: Borisa Lvoviča Koltovskog — ako zamislite da su se sva nadleštva uvukla u tri mala ureda, onda znate da je bila sitnica onom jadnom Jendritzkom opet oduzeti očinstvo Lenina djeteta i sve uskladiti. Pa to sve je bilo več nakon »drugoga’, a kada su najposlije svi njemački idioti bili konačno otišli, oni su još šestoga vješali vojne bjegunce u gradu, prije nego što su otišli i iza sebe digli most u zrak. Tek tada dođoše Amerikanci te smo konačno mogli napustiti sovjetski raj u grobnicama i vratiti se u stan; ali ni Amerikanci se nisu snašli u toj zbrci. Bijahu se prestrašili nad izgledom grada, i ja sam vidjela gdje neki plaču, osobito nekoliko žena pred tim hotelom tu kraj katedrale — i kakvi li su sve ljudi tu iskrsavali: njemački vojni bjegunci, skriveni Rusi, Jugoslaveni, Poljaci, ruske radnice, odbjegli konclogoraši, nekoliko skrivenih Židova — pa kako da oni sada ustanove tko je bio kolaboracionist, a tko nije, i u koji logor tko spada. Oni su to sebi valjda jednostavnije zamišljali, malko odveč jednostavno u pogledu nacista i nenacista i tako; no tako jednostavno to baš i nije bilo, kako su to oni bili zamislili u svojoj dječjoj pameti. Sve je to valjalo srediti i kategorizirati — i kada je napokon Hubert iskrsnuo, tako nekako početkom svibnja, bilo je več sve napola pregledno, napola velim, i ne knjem da sam se sa žigovima i potvrdama prilično velikodušno umiješala u mnoge sudbine; ta čemu služe žigovi i potvrde? Hubert je na primjer stigao u talijanskoj uniformi, koju su mu neki druškani u Berlinu bili poklonili, s kojima je zajedno pomagao odstraniti utvrđenja i pročistiti tunele podzemne željeznice; oni su točno razmislili: poči kao njemački robijaš prema zapadu, to je odveč opasno; bilo je između Berlina i Rajne još popriličan broj nacističkih gnijezda, gdje bi ga bili objesili; da ide kao civilist, za to bijaše

odveč mlad; sa četrdeset pet bio bi dospio u nekakvo zarobljeništvo: kod Rusa, Engleza ili Amerikanca. I tako je krenuo kao Talijan, što dakako još nije značilo da mu je život tada bio osiguran, ali ipak pametn-o: pa Talijane su samo prezirali, njih nisu bezuslovno vješali, a o tome se i radilo: da ne bude bezuvjetno odmah obješen ili strijeljan, pa u tome je bio problem, i on je svojom talijanskom uniformom i svojim ‚Ništa njemački govoriti' imao sreće — samo što također ni to ne bi bila životna garancija da su te u talijanskoj uniformi prebacili u Italiju pa te tamo identificirali kao Nijemca. To te je moglo stajati i glave. No, on je uspio te je živ i veseo prispio ovamo, veseo velim, tako vesela čovjeka ne možete uopće ni zamisliti. Rekao nam je: ‚Djeco, ja sam čvrsto odlučio da ostatak života provedem smiješeći se, da, smiješeći se.' Sve nas je zagrlio, Leni, Borisa, ludo se veselio svom unuku, Margretu je zagrlio i mene i moju djecu naravno te mi je rekao: ‚Lotte, ti znaš da te volim, a ponekad mislim da i ti mene voliš. Zašto ne ostanemo zajedno?' I tako smo se uselili u tri sobe, Leni, Boris i njihovo dijete u jednu, Margret u jednu, a kuhinja nam bijaše zajednička: tu više nije bilo nikakvih problema među tolikim razumnim ljudima, ta imali smo sve, čitavu ostavštinu slavnog njemačkog Vermahta iz Schnürerove ulice, a Margret je iz bolnice još digla dobrano svakakvih lijekova, i učinilo nam se najbolje da Huberta pustimo neka se i dalje šeta u talijanskoj uniformi — samo što mu na žalost nisam mogla priskrbiti nikakvu talijansku iskaznicu, i on je dobio jednu od vojničke vlade, i to s talijanskim imenom, što ga je Boris za nj pronašao: Manzoni; to bijaše jedino talijansko ime što ga je znao, valjda je pročitao kakvu knjigu od toga Manzonija. Izdavati ga za otpuštenog zatvorenika, to se također nije moglo, jer on zapravo i nije bio politički, već kriminalac, a Amerikanci su u tome bili prilično osjetljivi. Prave kriminalce također nisu željeli pustiti da se slobodno šetaju, pa kako da se njima objasni da je on *zapravo* ipak bio politički. Dakle bolje: Luigi Manzoni, Talijan koji je živio zajedno sa mnom. Do vraga, pa trebalo je biti na oprezu da ne dospiješ u logor, pa makar to bio samo logor za povratnike. Bolje ne. Pa čovjek nije nikad točno znao gdie bi transporti najzad dospjeli. Pa to je sve i dobro išlo do početka 46. Tada Amerikanci više nisu bili tako strogi u tome da sve Nijemce strpaju u neki logor, a uskoro su došli Englezi, a s njima zajedno, s Amerikancima i Englezima ja sam sasvim lijepo izlazila na kraj. Naravno da su mnogi ljudi pitali zašto se nismo uzeli, ta ja sam bila udovica, a on bio udovac, a što neki vele da to nisam učinila zbog svoje mirovine, to naprosto nije istina. Bilo je naprosto, da, ja to tako nazivam, bilo je naprosto

dosadno, onako konačno i zauvijek se vezati kako to već u braku biva. Pa danas se kajem zbog toga, jer su mi djeca poslije dospjela sasvim u utjecajnu sferu moga svekra. Pa Leni bi se rado bila udala za Borisa, a i Boris bi se njom rado bio oženio, ali to nije išlo, jer Boris nije imao nikakvih isprava; nije želio pokazati da je Rus, tu je doduše bilo svakakvih zgodnih malih namještenja, ali većinu njih su onda protiv njihove volje i ne znajući što ih čeka, naprosto zapakovali i poslali tatici Staljinu, a on je od Margrete dobio njemačku vojnu knjižicu na ime Alfred Bullhorst, ali dvadeset četirigodišnji, zdrav Nijemac, koji je bio samo malko slabo hranjen, znate li što je njega čekalo? Sinzig ili Wickrath — a to također nismo htjeli. Ni to nije bilo nikakvo životno osiguranje, znate. Pa on bi najčešće i ostao kod kuće, i trebalo je da vidite kako je ono dvoje sa svojim sinčićem tu živjelo: kao sveta obitelj. Nije se dao razuvjeriti da ženu poslije poroda tri mjeseca ne smijemo dirati, a također niti od šest mjeseci dalje — oni su pola godine živjeli kao Marija i Josip, i, razumije se, ovda-onda poljubac, ali inače ništa, samo dijete! Razmaženo i tetošeno, a oboje mu je pjevalo pjesme, pa su onda malko preuranjeno, već u lipnju 45. uvečer šetali na obali Rajne, naravno sve do policijskog sata. Mi svi smo ih opominjali, Hubert i ja i Margret, ali niste ih mogli zadržati: svake večeri na Rajni. Pa to i jest bilo divno, Hubert i ja smo često pošli s njima, i svi smo tako sjedili i osjećali što zapravo ipak već dvanaest godina nismo poznavali: mir. Na Rajni nijednog broda, sve je bilo još puno brodskih olupina, a most uništen — samo nekoliko skela i američki vojni most — ponekad, znate, mislim, najbolje bi bilo da uopće više nisu gradili nikakve mostove preko Rajne i pustili njemački zapad da bude njemački zapad. No, dogodilo se drukčije — drukčije i s Borisom: neke večeri ga je ipak ukebala američka vojna patrola, i glupo je bilo još i to što je imao njemačku vojničku knjižicu u džepu i tu nije bilo što: tu nisu pomogli ni moji američki oficiri, nisu pomogli ni Margretini američki prijatelji, i ništa nije pomoglo što sam pošla do zapovjednika grada te mu ispripovjedila čitavu onu zamršenu stvar s Borisom: Borisa su odveli, a isprva se nije činilo ni tako opasno; pa bio je u američkom zarobljeništvu te će se vratiti kao Alfred Bullhorst — kad već nije htio u Sovjetski Savez. Naravno da takav američki logor nije bio nikakav raj — što mi nismo znali: da su Amerikanci ljeti počeli njemačke zarobljenike, no recimo, otpremati Francuzima — možda se moglo reći prodavati, jer oni su naplaćivali troškove ishrane i smještaja u dolarima — i da je Boris na taj način dospio u lotaringijski rudnik, a bio je tako oslabio — zaista, ta mladić, zahvaljujući Leni, ili recimo Leninoj hipoteci, nije baš

umro od gladi, ali nije bio ni jako čvrst — i sada — tada je trebalo da vidite Leni: ona je odmah krenula na starom biciklu. Došla je preko svih zona, čak i preko svih državnih granica, u francusku zonu, u sarsko područje, u Belgiju, opet natrag u sarsko područje, odanle u Lotaringiju, od logora do logora te se kod komandanata raspitivala za svoga Alfreda Bullhorsta, moljakala za nj, hrabro i uporno, velim vam, ona valjda nije znala da je u Evropi bilo petnaest ili dvadeset milijuna njemačkih ratnih zarobljenika; ona je do studenoga s biciklom bila na putu, došla bi u međuvremenu katkad kući da upotpuni svoje zalihe — pa opet dalje. Još danas ne znam kako je to radila da je prešla preko svih granica s njenom njemačkom iskaznicom, ona nam to nije nikada ni pričala. Samo nam je gdjekad pjevala pjesme, pjevala ih dječaku, opet i opet: ‚Večeras je Badnjak, mi siromasi sudbine u mrzloj sobi, a vjetar se izvana u kuću probi. Dođi, Isuse dragi i pogledaj nas sve, o, kako nužno trebamo te.’ No, što je ona svašta pjevala: da bi vam suze navrle na oči. Ona je nekoliko puta prešla preko doline Eifel, kroz Ardene, prijeko i opet natrag, od Sinziga do Namura, od Namura do Reimsa, i opet u Metz, i opet u Saarbrücken i još jedanput u Saarbrücken. To baš nije bilo takvo sigurno životno osiguranje, s njemačkom iskaznicom lutati u ovom kutiću Evrope. — No, što mislite, ona je našla svoga Borisa, svoga Jendritzkog, svoga Koltovskog, svoga Bullhorsta — izaberite sebi jedno ime. Našla ga je, na groblju ga je našla, a ne u jednom sovjetskom raju u grobnici, ne, u jednom grobu, mrtva, unesrećenog smrtno, u rovu između Metza i Saarbrückena u lotaringijskoj selendri — i ona je upravo napunila dvadeset treću i, točno uzevši, po treći put udovica. Odonda se doista prometnula u kip, i podilazili su nas ledeni i vreli srsi kada bi uvečer pjevala djetetu što je njegov otac toliko volio:

Pred nama mramor, posto je siv.
Mi sjedimo danas uokrug.
Sve je ko mračan poganski lug.
Na naše kosti snijeg se ruši,
sve jače hoće da nas guši.
Ti samo uđi, i sve bez riječi,
kad i nebo ti ulaz priječi...

a onda mahom drskim glasom: ’Hajdmo u Mahagonny, svježa je tamo klima. Konjskog i ženskog mesa tam’ i pokeraša ima, lijepi zeleni mjeseče, svijetli nam, pod košuljom nam je papirnog novca hrpa gusta, ta glup tvoj smijeh iz golemih tvojih usta’ — a odjednom onda svečano, da ti se koža ježi, visoko podignutim glasom: ‚Kada dječak bijah, neki me bog često spasi

od vike i šibe ljudske, tada se igrah ja, sigurno i dobro, s cvijećem luga i daškovi neba igrahu se sa mnom, i kako ti veseliš srca biljki, kada tebi u susret pružaju nježne ruke, tako razveseli i moje srce.’ To ću još za pedeset godina znati napamet, tako često, gotovo svake večeri, a više puta danju, mi smo sve to slušali, i treba da zamislite: od Leni u strogoj, visokopamoj njemštini, gdje bi inače govorila samo u svom divnom, oporom rajnskom dijalektu. Velim vam, to je palilo! Baš da jest! A to je palilo i kod dječaka, i kod svih nas, čak i kod Margrete i mnogi od njenih američkih i engleskih prijatelja nije se mogao sit nagledati i naslušati kad bi ona recitirala i pjevala, a osobito kada je rajnsku pjesmu govorila svome malom dječačiću... no, ona bijaše zaista sila, ta djevojka, a divna žena, a po mom mišljenju i divna majka, a da je na kraju dječak loše završio, tu nije ona kriva, već su krive one hulje, među koje moram ubrojiti i svoje neuspjele sinove, ‚sjedinjeni Hoyserovi’ — a da su tako opaki, osobito stari, moj svekar, njega je Hubert dotukao, kad bi ovaj došao po stanarinu, po onih svojih četrdeset i šest maraka i petnaest za naše tri sobe — tada bi se Hubert svaki put smijao, kao vrag se smijao svaki put — dok su se na kraju samo još pismeno sporazumijevali, te je iskrsnuo uobičajeni malograđanski argument staroga Hoysera, da je stanarina dug koji se donosi a ne dug po koji se dolazi — no, i tada mu je Hubert svakoga prvog u mjesecu *donio* stanarinu u njegovu vilu vani u zapadnoj četvrti — i tada se također mogao đavolski smijati te stari Hoyser to više nije izdržao te inzistirao na tome da mu se stanarina pošalje poštom. Tada je Hubert poveo parnicu je li stanarina dug koji treba donijeti, ili doći po njega, ili ga poslati — da se od njega ne može tražiti da za poštansku uputnicu plati deset ili dvadeset pfeniga ili to pošalje poštanskim čekom, ta on je namješten kao pomoćni radnik, što je zaista odgovaralo istini. No, i oni su zaista pošli na sud, i Hubert je dobio parnicu, i Hoyser je sada dakle mogao birati hoće li kod nas ili kod sebe kod kuće slušati onaj đavolski smijeh; on ga je slušao četrdeset mjeseci, svakoga prvog, dok se konačno dosjetio da pozove upravitelja — no ja vam velim, onaj đavolski smijeh sjedi Hoyseru još i danas u kostima, a sada to Leni mora ispaštati; on joj pije krv na slamčicu, i dat će je izbaciti ako mi nešto ne poduzmemo.« (Uzdisanje, kava, cigarete — vidi naprijed — zaglađivanje progrušane, kratko podrezane kose.) »Za nas bijaše to vrijeme sretno sve do 48. kad je Hubert Gruyten na onaj strašan način smrtno nastradao — bilo je to pravo ludilo, i otada ja više ne mogu vidjeti toga Pelzera, neću ništa više da znam za njega, ne; bilo je to odveć teško; a kratko vrijeme poslije toga oduzeše mi i djecu, tu stari nije

popuštao, nije se ustručavao nikakvih sredstava, on je svakog čovjeka koji je tada neko vrijeme kod nas stanovao ili nas samo bio posjetio, svakoga mi je prikrpio, da bi mi oduzeli djecu; čak me je i s jadnim Heinrichom Pfeifferom sumnjičio, s tim jadnikom koji je tada još hramao naokolo bez proteze te upravo kod nas stanovao, kada je morao u bolnicu ili u opskrbni ured. Ta morali smo iznajmiti sobu, morali, jer je povisio stanarinu te nije popuštao — i zato je stărateljica nekoliko puta, ma što velim, često je dolazila, i uvijek iznenada i, do vraga, što hoćete, pa do vraga, jest, ta me je tri puta zatekla s nekim klipanom, dva puta, kako je ona iziavila, u ‚nedvojbenoj situaciji', ležala sam tu, naški rekavši, u krevetu s onim Bogakovim, koji je bio drug Borisov te bi nas pokatkad posjetio. Da, a treći put me je zatekla u ‚dvojbenoj situaciji', tada je Bogakov u potkošulji stajao pored prozora te se brijao uz pomoć mog džeonog ogledalca i umivaonika koji stajaše na podboju. ‚Takve situacije' pisala je u svom izvještaju, ‚dovode do zaključka da se tu radilo o intimnosti koja ne pogoduje odgoju djece koja se nalaze u stanju razvijanja'. No da, Kurtu bijaše devet, a Werneru četrnaest godina, možda nije bilo pravo, osobito stoga ne što nisam ni ljubila Bogakova, pa čak mi nije bio ni osobito drag; naprosto smo se ščućurili skupa; a oni su naravno i djecu ispitivali — i onda sam ih se riješila, zauvijek riješila, najprije su plakala kad su morala otići, no poslije, kada su se od opatica preselila k djedu, više nisu htjela ni čuti za mene; tada nisam bila samo drolja, već sam bila i komunistkinja i tako dalje, a sve što je pravo, jedno se mora reći za staroga; on ih je doveo i na više škole i pustio ih da studiraju, a sa zemljištem, što ga je gospođa Gruyten u svoje vrijeme Kurtu poklonila kada je još ležao u kolijevci, tako je sretno špekulirao — to danas, nakon trideset godina, sa četiri bloka kuća na njemu s dućanskim lokalima u suterenu, brat bratu vrijedi tri milijuna te odbacuje dohodak od kojega bismo svi mogli živjeti, pa i Leni, a tada, kada je to Kurtu bilo poklonjeno — to se smatralo kao pozlaćena šalica ili tako nešto — to je, dakako, nešto drugo negoli stara, umorna. izanđala majka, koja za jedanaest stotina i dvanaest maraka bruto mora još svako jutro u kancelariju. I jedno mu se mora priznati: tako spretno ja to ne bih bila učinila, ne bih bila mogla učiniti. A pri tome je ono s Bogakovim bila naprosto glupost, bila sam tako umorna i žalosna pošto je Hubert na tako strašan način umro, a jadni Bogakov, taj je već onda uvijek tulio i nije znao da li da se vrati majčici Rusiji ili ne i tako dalje, te pjevaše svoje žalosne pjesme, kao Boris — bože moj, pa smo se dakle poneki put skutrili zajedno. Konačno sam poslije još ispipala da je to bio Hoyser koji nas je kod

njemačke pomoćne policije prijavio da imamo skladište crne burze. On nije mogao pregorjeti da iz Schnürerove ulice nije ništa dobio, i jednog dana, tako početkom 46, pojaviše se kod nas ta kukavna njemačka njuškala te naravno nađoše naše skladište u podrumu: usoljeni maslac, dimljenu slaninu, cigarete i kavu, i čitave gomile čarapa i rublja — sve su zaplijenili; s time bismo mogli još kuburiti dvije-tri godine, i to sasvim dobro. No jedno nam ipak nisu mogli dokazati: nismo nijedan gram prodali na crnoj burzi, najviše što smo se ponekad trapili, za to bi se već Leni pobrinula. Tu nam englesko-američke veze nisu baš ništa pomogle, to bijaše stvar njemačkih njuškala, koji su čak proveli i premetačinu te kod Leni našli njene smiješne diplome kao najnjemačkije djevojke u školi. Jedan od tih dripaca htio ju je stvarno prijaviti kao nacistkinju, zbog te govnaste diplome, što ju je dobila još sa deset ili dvanaest godina, ali to bješe jedan kojega sam ja slučajno vidjela u SA-uniformi, i taj je onda lijepo držao jezik za zubima, inače bi to za Leni postalo vrlo nezgodno: ta objasnite nekom Englezu ili Amerikancu da se diploma kao ‚najnjemačkija djevojka u školi' može dobiti, a ipak to ne biti. Tada je Pelzer zaista bio pošten, pa on je svoj dio iz Schnürerove ulice stavio u sigurnost te ga nisu prijavili, a kad je čuo da je kod nas bilo sve zaplijenjeno, on je dragovoljno dao nešto od svojih zaliha: bez naplate, bez protuusluge, vjerojatno da bi se kod Leni umilio. Pa ipak je taj gangster bio zgodniji od starog Hoysera. Tada sam kasnije, mnogo kasnije, mislim da je bila već 54, od jednog od onih policajaca doznala da nas je moj vlastiti svekar bio prijavio.«

Holthohneica, s kojom je pisac ovaj put zarekao sastanak u vrlo pomodnoj, skupoj maloj kavani, ne samo da bi se pokazao kao kavalir nego i da ne bi u potrošnji cigareta morao podleći nikakvom unutrašnjem ili vanjskom ograničenju, doživjela je kraj rata upravo u onom karmelićanskom samostanu, u podrumu bivše samostanske crkve, »u takvom nekom podzemnom svodu, gdje bi prije nekoć opatice vjerojatno odsjedile svoje kazne zatvora. Nisam ništa primijetila o pljačkanju, a ‚drugi' sam doživjela samo kao sasvim daleku, strašnu, dugozvučnu prigušenu tutnjavu, dosta strašnu, ali u velikoj udaljenosti, i ja nisam i nisam htjela izaći ispod toga svoda, dok nisam stvarno znala da su Amerikanci bili tu: bojala sam se. Pa toliko su ljudi strijeljali i objesili, i premda sam imala dobre, iskušane i ispravne dokumente, bojala sam se da kakva patrola ne posumnja u mene te me ne ustrijeli. Ostala sam čučati, poslije potpuno sama, i pustila one gore neka pljačkaju i svetkuju. Tek kad sam čula da su Amerikanci zaista bili tu,

izašla sam, te sam duboko disala i plakala od radosti i od bola, od radosti zbog oslobođenja, a od bola zbog ovog potpuno i besmisleno razrušenog grada —onda sam od radosti plakala kada sam vidjela da su svi, svi mostovi bili razoreni: konačno je Rajna opet bila granica Njemačke, konačno opet — pa to bješe šansa, to je trebalo uočiti. — Naprosto ne graditi više nikakve mostove, samo strogo kontrolirane skele puštati da voze tamo-amo. No ja sam smjesta uspostavila vezu s američkim službenim mjestima, te sam nakon izvjesnog telefoniranja ovamo i onamo našla svoga prijatelja, francuskog pukovnika, smjela sam se slobodno voziti između engleske i francuske zone tamo-amo, te imala sreću da malu Gruytenicu, Leni dva-tri puta pomognem osloboditi iz prilično neugodnih situacija, kada se u potrazi za svojim Borisom tu naivno vozikala po krajini. Već u studenom dobila sam svoju licencu, iznajmila zemljište, sklepala rasadišta, otvorila dućan i Leni, djevojku Gruytenovih, odmah uzela k sebi. Bijaše to za me važan trenutak kada sam dobila svoju licencu i osobnu legitimaciju: ne bi li trebalo da ponovo postanem ona Elli Marx iz Saarlouisa, ili da ostanem Liane Holthohne? Odlučila sam ostati Liane Holthohne. Moja putnica glasi na ime Marx, zvana Holthohne. No, kod mene dobivate bolji čaj negoli u ovoj pseudo-sve-želje-zadovoljavajućoj šatri.« (Što je pisac galantno i uvjereno potvrdio.) »Što je ovdje zaista dobro to su *petits fours*[27], upamtit ću to. A sada da se vratimo na ono što su vam izvjesni izvještajci označili kao sovjetski raj u grobnicama: mi smo također bili pozivani u taj raj, Grundtsch i ja, ali smo se bojali, ne mrtvaca, već živih, i još je groblje ležalo usred domašajnog područja bombardera, između staroga grada i predgrađa; što se mrtvih tiče, u tom raju nije me ništa smetalo, pa ipak su se ljudi kroz stoljeća sastajali u katakombama i slavili svoje svečanosti. Podrum kraj crkvenog svoda karmelićanskog samostana bijaše mi sigurniji — tu je što se mene tiče mogla doći patrola i pitati za moje dokumente, ali na groblju u grobnicama: to je ipak bila sumnjiva situacija, i najposlije se zapravo više nije ni znalo kako ste najsigurniji — kao skrivena Židovka, kao skrivena separatistkinja, kao njemački vojnik koji nije ili koji jest vojni bjegunac, kao odbjegli ili neodbjegli robijaš, a u gradu je sve vrvjelo od dezertera, a u njihovoj blizini niste se baš nimalo ugodno osjećali, tu se pucalo s obiju strana. Svega toga bojao se i Grundtsch, koji već četrdeset ili pedeset godina nije tako reći uopće bio ni napustio groblje; sada, tako sredinom veljače 45, napustio ga je te je iščeznuo na selu, a na kraju krajeva se čak negdje još javio u narodnu vojsku, i bio je u pravu: u ovo vrijeme je bilo kakva zakonitost bila najbolja zaštita, a

moje geslo bijaše — samo sada nikakve ekstravagantnosti. Negdje se šćućunjiti s donekle ispravnim dokumentima, uvući glavu i čekati. Ja nisam sasvim svjesno, i to za mene nije bilo lako, to vam mogu reći, jer tu je bilo stvari o kojima se nismo usudili ni sanjati — ja sasvim svjesno nisam sudjelovala u pljački, jer to dakako bijaše protuzakonito i kažnjavalo se smrću, a kada se pljačkalo, Nijemci su još oficijelno vladali u gradu, a ja nisam htjela ni dva, tri ili četiri dana lunjati po gradu s takvom krivicom na grbači. Htjela sam živjeti, živjeti — bila mi je četrdeset i jedna godina te sam htjela živjeti, i taj život nisam htjela još posljednjih dana staviti na kocku. I stoga sam ostala mirna kao bubica te se nisam ni usudila tri dana prije ulaska Amerikanaca o tome govoriti da je rat završen ili čak izgubljen. Ta od listopada stajaše crno na bijelo na plakatima i lecima da će cjelokupni njemački narod tražiti pravednu kaznu za paničare, defetiste, pesimiste, pomagače neprijatelja — a ta kazna imađaše samo jedno ime — smrt. Pa ti ljudi postajali su sve mahnitiji: negdje su ustrijelili ženu koja je oprala svoju posteljinu te je objesila da se osuši, naprosto misleći da je izvjesila bijeli barjak, pa su je ustrijelili — naprosto mašinkom kroz prozor.

Ne, bolje još malko gladovati i pričekati, to bijaše moje geslo, ona divljačka pljačka ‚drugoga' nakon napadaja — to mi je bilo odveć opasno, a bijaše po život opasno da te drangulije još odvučete na groblje; ipak je još grad bio u njemačkim rukama te je trebao biti branjen. Kada su Nijemci konačno otišli, tada više nisam oklijevala. Smjesta k Amerikancima, odmah uspostaviti vezu s mojim francuskim prijateljima; lijep stančić dala sam sebi dodijeliti i dobila prvu vrtlarsku licencu. Dok staroga Grundtscha još nije bilo tu, koristila sam njegove nasade i korektno plaćala najam za njega na jedan konto, a kada se 46. vratio, predala sam mu njegovo poduzeće i u potpunom redu te otvorila svoj vlastiti dućan, a tada je već u kolovozu 45. došao dobri stari Pelzer te mu je, dakako, bila potrebna potvrda o denacifikaciji, mada je sve tako lukavo udesio, a tko mu je dao potvrdu o denacifikaciji? A tko je za nj govorio u savezničkom sudu? Leni i ja. Jest, mi smo ga oprale, a ja sam to učinila protiv dva svoja uvjerenja: protiv svoje savjesti, jer sam ga usprkos svemu držala za hulju, i protiv svojih poslovnih interesa; jer je on, posve naravno, postao moj konkurent, i to je ostao do sredine pedesetah godina. Osoba koja me obavještavala, Holthohneica, odjednom je izgledala vrlo stara, gotovo oronula, sve dotad nategnuta koža lica mahom je popustila, nesigurna postala ruka koja se igrala čajnom žlicom, glas, drhtav, gotovo potresen. »Ni do današnjeg dana nije mi jasno je li bilo ispravno da ga pred savezničkim

sudom operemo svih krivica; no znate, bila sam od svoje devetnaeste godine sve do četrdeset i druge godine života proganjana osoba, od one bitke na Aegidienbergu pa do ulaska Amerikanaca, bila sam dvadeset i dvije godine proganjana, politički, rasistički, kako hoćete — i ja sam sebi svjesno izabrala Pelzera, jer sam mislila, kod nacista si najsigurnija, a kod koruptnog i kriminalnog nacista naročito sigurna. Ta znala sam što se sve onako o njemu govorilo i što mi je Grundtsch ponekad pričao, i tada stajaše najednom preda mnom, od straha bijel kao kreda, počeo o svojoj ženi, koja je zaista bila nedužna te ni o čemu ništa nije znala, što je on sve tako prije 33. činio, i sa svoje dvoje zaista slatke dječice, dječačićem i djevojčicom, bili su nekako između deset i dvanaest — dražesna, a i blijeda, malko histerična žena, koja ni o čemu nije imala ni pojma, ja sam ih sažaljevala, i on me upita da li ga mogu za tih deset godina što sam bila kod njega optužiti ili mu dokazati samo i jednu i najsitniju nečovječnost koju je on počinio protiv mene ili bilo koga unutar i izvan pogona, i ne bi li moralo biti jedno vrijeme kada se čovjeku moraju oprostiti i zaboraviti njegovi mladenački grijesi — tako je on to nazivao. Bio je dovoljno prepreden da mi ne ponudi nikakvo mito, samo je vršio blag pritisak, podsjećajući me na to da me je primio u upravu radionice vijenaca, dakle da me je učinio svojom osobom povjerenja — čime je dakako htio i natuknuti da ni moj rovaš nije sasvim čist, jer nije bilo baš lijepo što smo ukradene vijence osvježavali, te čak upotrebljavali trake — no, na kraju krajeva sam popustila te sam mu izdala njegovu potvrdu o denacifikaciji, navela svoje francuske prijatelje kao jamce za mene i tako dalje. Isto je učinio s Leni, koja je u ono vrijeme politički stajala visoko u cijeni, kao i njena prijateljica Lotte; te dvije su mogle napraviti karijeru — ali tako je to bilo s Leni; njoj ni do čega nije bilo stalo; Pelzer joj je ponudio da se uortače — točno ono što sam ja poslije učinila — onda je njenom ocu ponudio da se uortače, no taj je igrao ulogu proletera, nije htio više ni čuti za kakve poslove samo se smijao i Leni savjetovao da Pelzeru da onu stvar, onu potvrdu o denacifikaciji, i ona je to učinila, naravno bez ikakve protuusluge. To je bilo već nakon Borisove smrti, kada se sva bila pretvorila u kip. No, pa ona mu je dala njegovu potvrdu o denacifikaciji — baš kao i ja. Time bijaše spasen, jer nas dvije smo nešto značile. A ako me pitate da li se kajem zbog toga, ja ne velim ni da ni ne, ni možda, velim samo: meni se smuči kad na to pomislim, da smo ga imali u rukama, razumijete li; u rukama s komadom papira i nalivperom: nekoliko telefonskih razgovora s Baden-Badenom i Mainzom, a bilo je to ono ludo vrijeme kada je Leni koketirala malko s KPNJ, a jedan KP-

ovac sjedio je u savezničkom sudu, naravno, itd. Dakle: mi smo ga prale i izvukle — i ja moram reći, što je god poslovno kao špekulant i svojim zvjerskim instinktom podvaljivao i kakve god nepravilnosti činio, fašist nije nikada bio ni postao, pa ni kasnije kada bi to bilo sasvim korisno ili opet postalo korisno da to također i pokaže. Ne. Nikada. To se mora reći i priznati mu, i nikada nije nepošteno protiv mene konkurirao, pa ni protiv Grundtscha — to mu se mora priznati. Pa ipak — sve mi se smuči kada na to pomislim da smo ga imale u rukama. Tu je na kraju krajeva čak i Ilse Kremer sudjelovala — on ju je predobio, bila je politički progonjena, što se može dokazati, a njen glas važio je koliko i Lenin i moj, i premda bismo nas dvije dostajale, htio je i od nje dokument o denacifikaciji, i dobio ga je, pa i ova, Kremerica, njoj ni do čega nije bilo stalo, ni do Pelzerove ponude, ni do moje, ni do činjenice da su sada opet iskrsavali njezini stari drugovi. Njoj se motalo samo jedno u glavi, već onda: ‚Neću više, neću više, a sa svojim nekadašnjim drugovima uopće ne' — ona ih je zvala telmanovcima, koji su njenog muža ili prijatelja u Francuskoj izručili krvnicima, za onih godinu i pol dok je važio Staljin-Hitler-pakt, protiv kojeg je on uvijek bio, već od početka. No, što je postala ta Ilse Kremer: opet pomoćna radnica, najprije kod Grundtscha, a na kraju ipak ponovo kod Pelzera, dok je nisam uzela k sebi u svoje poduzeće, tada je zajedno s Leni radila ono što smo radile i u ratu: vezale su vijence, ukrašavale ih, kitile ih trakama, vezivale cvijeće, dok nije postala invalid. Nekako sam ove dvije, premda to nisu ni mislile ni izgovorile ili samo natuknule, osjećala kao živ prijekor; one nisu imale nikakvu dobit, nikakvu prednost, i sve je došlo baš kao u ratu — Kremerica je kuhala jutarnju kavu, a odnos mješavina bijaše još prilično dugo vremena još gori negoli u ratu. I one bi došle s rupcem na glavi, sa svojim sendvičima s maslacem i kavskim praškom u vrećici baš kao i nekoć. Kremerica do 66, a Leni do 69, na sreću je više od trideset godina plaćala staračko osiguranje, ali o čemu ona ništa ne zna niti smije znati: ja sam njenu stvar mirovine uzela sasvim u svoje ruke i privatno nadoplaćivala, da bi barem sada nešto imala. Ta ona je zdrava kao dren — ali što će već dobiti, ako ono s mirovinom zaista prođe? Niti četiri stotine, možda malenkost više ili manje. Razumijete li da je ja — što je potpuno besmisleno — osjećam kao živi prigovor? Premda mi ona ništa ne predbacuje, samo ovda-onda dolazi k meni da bojažljivo pokuša posuditi kakvu malenkost, jer joj namjeravaju nešto založiti, na čemu visi. Pa ja sam sposobna te umijem organizirati, umijem čak i racionalizirati, i mene veseli da svoj lančani sistem dućana držim čvrsto u rukama i da ga dalje izgrađujem

— pa ipak: tu ostaje nešto što me jako rastužuje. Jest. Pa i to što Borisu nisam mogla pomoći niti ga spasiti od te apsurdne sudbine: jednostavno na ulici uhapšen kao njemački vojnik, i upravo on mora da izgubi glavu u rudničkoj nesreći? Zašto? I zašto ja tu nisam mogla ništa učiniti? Ta ja sam imala one dobre prijatelje kod Francuza, a oni ne samo da bi mi izvukli Borisa već i njemačkog nacista, da sam ih to molila, ali kada je konačno bilo jasno da više i nije kod Amerikanaca, već kod Francuza — tada je već bilo odveć kasno, pa tada je već bio mrtav, a čak nisu ispravno znali njegovo fiktivno njemačko ime — je li se zvao Bellhorst ili Bollhorst ili Bull — ili Ballhorst, pa to nisu znali ni Leni niti ona Margret ili Lotte sasvim točno. A i čemu? Za njih bješe on Boris, a onu njemačku vojnu knjižicu nisu naravno ni tako točno pogledali, a još manje da su zabilježili ime.«

Bilo je potrebno da se vodi nekoliko razgovora i provedu obimna istraživanja da bi se o sovjetskom raju u grobnicama dobila egzaktna obavještenja. Ipak se dao točno ustanoviti rok trajanja: od 20. veljače do 7. ožujka 1945. živjeli su Leni, Boris, Lotte, Margret, Pelzer i Lottini tada petogodišnji odnosno desetogodišnji sinovi Kurt i Werner u prilikama nalik na katakombe u nekom čitavom »sistemu grobnica« (Pelzer) na Centralnom groblju. Ako su Boris i Leni svoja »konačenja« provodili još nad zemljom u kapeli Beauchampsovih, sada je valjalo ići »pod zemlju« (Lotte). Ideja potječe od Pelzera, koji je tako rekavši pridonio psihološke podloge. S nepromijenjenom spremnošću primio je pisca još jedanput (i još uvijek ne posljednji put) u svojoj hobi-prostoriji, kraj muzeja vijenaca, uz bar koji se dao okretati, gdje je servirao viski long[28] i stavio na raspolaganje golemu pepeljaru s opsegom osrednjeg lovorova vijenca. Melankolija čovjeka koji je nesmetano proživio najprotivurječnije historijske periode, iznenadila je pisca. Sedamdesetogodišnjak, kojemu ne prijeti opasnost da dobije srčani infarkt, svake sedmice još odigra svoje dvije partije tenisa, svakog, ali baš svakog jutra protrči šumom, koji je »već kao pedesetogodišnjak« (po P-u) naučio jahati, i, »to u povjerenju (P. piscu) tako reći među muškarcima samo po čuvenju zna za poteškoće u potenciji«; ta melankolija, tako se piscu činilo, raste od posjete do posjete, i tome — ako biste piscu dopustili ovaj psihološki zaključak — predleži kod Pelzera iznenađujući razlog: ljubavni jad. On još uvijek žudi za Leni, bio bi spreman »da za nju skine zvijezde s neba, ali ona se radije upušta s neopranim Turcima negoli da meni posveti jedan sat nježnosti, i to sve zbog nečega za što sam ja efektivno nedužan. Ta što sam ja učinio? Pa ja sam, ako ćete pravo, spasio život njenom Borisu. Ta što bi

njemu već koristili njegova njemačka uniforma i njemačka vojnička knjižica da se nije mogao sakriti, a tko je znao koliko se Amerikanci boje mrtvih i groblja, i svega što je u vezi sa smrću? Ja. Pa bješe to moje iskustvo koje sam stekao za vrijeme prvog svjetskog rata i u godinama inflacije kad sam radio kod komande za ekshumiranje; znao sam da će posvuda tražiti, ali posve sigurno ne u grobnicama — pa ni psi na lancu i sva ona fukara — tako lako ti neće tražiti pod zemljom nekih groblja. Pa sama Leni nije mogla ostati, jer se svakog dana moglo roditi dijete, i jer su se ona Margret i ona Lotte morale skrivati, pa Leni nije mogla ostati sama u stanu. Što sam učinio? Ta bio sam jedini muškarac, sposoban za rad u toj grupi, a moja je obitelj bila negdje u Bavarskoj — a ni ja nisam želio niti u narodnu vojsku niti u američko zarobljeništvo. Što sam dakle učinio? Ja sam grobnice Herrigerovih i Beauchampsovih i prostrano nasljedno ukopište von der Zeckeovih oknima povezao, pravi pravcati rudarski rad, rovao sam, podupirao balvanima, kopao, podupirao balvanima. Ta bile su tu sve u svemu četiri suhe, lijepo ozidane komore, pa ipak i pol na dva i pol, pravi četirisobni stan. Onda sam uveo struju, iz moga poduzeća, do tamo je bilo samo pedeset, odnosno šezdeset metara. Nabavio sam pećice, zbog male djece i Leni u drugom stanju — zašto da to krijem — tu je bilo već iznutra ozidanih, ali ne zauzetih grobnih komora, tako reći rezervirana mjesta za Beauchampsove, Herrigerove i von der Zeckeove. Pa to su bila idealna skladišta. Slamu nutra, strunjače nutra, i za svaki slučaj još mala pećica — za noć, naravno, bilo bi ludo da tu stvarčicu upalimo po danu, kako je to Margret jednom kasnije pokušala — ona nije imala ni pojma o maskiranju. Pa kod svih tih krtičnih radova, Grundtsch mi je još lijepo pomagao — sve te grobnice spadale su u naše mušterije — ali tamo stanovati, to nije htio, on se još iz prvog rata vratio s kompleksom da bude živ zakopan; njega nitko ne bi mogao natjerati u kakav podrum ili podrumski lokal, njemu sam dakle morao košare sa zemljom izdizati gore, jer spustiti se u grobnicu, to on nikada ne bi bio učinio, a također nije htio s nama dolje stanovati. Nad zemljom, da; tu ga mrtvi nisu plašili, ali pod zemljom se bojao svoje vlastite smrti. Kada je, dakle, postalo opasno, krenuo je prema kući, na zapad, u svoje rodno selo tamo između Monschaua i Kronenburga, i to koncem siječnja 45! Nije dakle nikakvo čudo da je pao u klopku, postao vojnik narodne vojske te još u njegovoj dobi morao u zarobljenički logor. Dakle, ja sam dovršio taj četvorosobni stan u grobnicama sredinom veljače, a veljača bijaše miran mjesec, samo jedan jedini napadaj, jedanput na pola sata, o kojemu se jedva

čulo. Noću sam se uselio s Lotte i s djecom, onda mi se pridružila Margret, a ako vam netko priča da sam se o nju ogriješio, onda velim — da i ne! Čučali smo zajedno tamo u dvjema komorama Zeckeovih, Lotte s djecom u susjednoj komori Herrigerovih, a za Leni i Borisa, ta za njih smo rezervirali njihovo prvotno ljubavno gnijezdo, grobnicu Beauchampsovih, sa strunjačama i slamom i električnom peći, tvrdim kruhom, vodom, mlijekom u prahu, malko duhana, gorivim špiritom, pivom — kao u kakvom bunkeru. Katkada smo mogli već čuti artiljeriju, s erftske fronte, onamo su još bili otpremili Ruse za podizanje šančeva — Borisa s njemačkom uniformom u prtljazi, s ordenjem i počasnim znakovima, kako je to spadalo uz onu prokletu vojničku knjižicu — i ondje su Rusi dakle kopali još streljačke jarke, i topovske položaje, stanovali po ambarima te ih više nisu ni tako strogo čuvali, i jednog dana Leni doveze na upravljaču svoga ukradenog bicikla i Borisa; njemu je njemačka uniforma dobro pristajala, a umjetni povez pristajao mu je divno — imao je čak i legitimaciju ranjenika, ispravnu, sa žigom i potpisom, i s tim su se provukli kraj pasa na lancirna, te ušli u groblje, i ja sam bio u pravu: nijedna patrola, ni američka ni njemačka, nije se usudila u grobnice, i mi smo tu dane i dane provodili kao u nekoj idili, ništa nismo čuli ni vidjeli, i da bih sačuvao formu, danju sam još radio u dućanu, jer još uvijek se umiralo, a pokapati se također moralo, ne više tako svečano i ne više s počasnim plotunima i ne više s pravim-pravcatim vijencima, ali ipak s nekoliko borovih grana, tu i tamo po kojim cvijetom — jest, to je zaista bilo ludilo. Tek uvečer bih se odšetao kući, poslije sam se vozio na Leninoj ukradenoj dvokolici — pa bih se onda okrenuo i vratio na groblje. Mnogo ljutnje smo naravno imali s prokletim Hoyserovim deranima, najdrskije mlade svinje što ih možete samo zamisliti, rafinirane i bezobzirne, i jedino čime ste ih mogli držati na miru bijaše: učenje, a što su oni htjeli naučiti, bijaše jasno: zarađivati novac. Oni su me iscijedili kalkulacijama i knjigovodstvom itd. Oni su več tada majci skakali po glavi, i da je več tada postojala neka igra kao monopol, tada bismo od ovih drskih dripaca nekoliko sedmica imali mira. Naravno da su kapirali da moraju biti mirni i da se ne smiju pokazati, jer da ih prisilno evakuiraju, to nisu željeli, ne, bili su več tako previjani, ali što bi oni sve unutri započinjali! Mislim, ta valjda ima izvjesnih granica, malo strahopoštovanja pred mrtvima, mislim, toga ima u svakome, čak i u meni — no ti derani sanjali su samo o nekom blagu u grobovima, i bili su pokatkad spremni da odvrnu ploče na udubljenjima u zidu u potrazi za tim prokletim blagom. Kada o meni govore da sam se

obogatio na zlatnim zubima mrtvaca — onda ja o njima velim: da su se oni bogatili na zubima živih. Ako Lotte danas kaže da su joj djecu uzeli iz ruku, onda ja kažem, da ih nikada nije ni držala u rukama. Tu su djecu pokojna baka i njihov još živući djed dresirali samo za jedno: gramziti za svakom probiti i skupljati vrednote. Jedno nisam nikada činio, što su svi drugi činili, Margret, Leni, Lotte pa čak i Boris — nisam nikada skupljao vlastite čikove, a pogotovu ne tuđe, meni se to jednostavno gadi. Znao sam vazda za red i čistoću, i svak će vam potvrditi da sam noću izlazio po najvećoj studeni, razlupao led u velikom rezervoaru za grobljansko zalijevanje vodom — mislim zalijevanje cvijeća — oprao se, od glave do pete, kad se god to moglo, u to sam vrijeme poduzimao i jutamje trčanje, koje je postalo poslije noćno trčanje, a prokleto skupljanje čikova sam mrzio. No, tamo negdje pri koncu veljače, malo prije nego što smo ‚drugoga' u Schnurerovoj ulici mogli poduzeti našu veliku lovinu, postalo je kod nas vrlo teško — u tom sovjetskom raju u grobnicama — naprosto smo se u kalkulaciji zabunili — očekivali Amerikance jednu sedmicu ranije — i naprosto nam je ponestalo dvopeka, i maslaca pa čak i kavskog nadomjeska, no pogotovu cigareta, i tada bi došli ti klipani s lijepo zafrkanim cigaretama što su ih bili smotali cigaretnom mašinom svoje majke, papir su dobili od dobroćudne Margrete — te su mi prodavali kako se poslije ispostavilo, moje vlastite čikove, kao svježe smotane cigarete! A deset maraka smatrali su za odgovarajuću cijenu. Žene su se tome smijale i hvalile realizam tih dripaca, ali meni su ledeni žmarci prosrsili leđa dok sam se cjenkao s tim ljepuškastim malim vragovima. Ta nije se radilo o novcu, imao sam ga dosta, a ja bih platio i pedeset za jednu cigaretu — ali — načelo! Načelo bijaše krivo. Kod ovako rnalih dječačića smatrati koristoljublje komičnim pa se tome smijati! Samo je Boris tresao glavom, poslije i Leni, kada su poslije ‚drugoga' počeli sabirati malo skladište zaliha, što su ga nazvali svojim kapitalom. Ovdje doza svinjske masti, tamo paket cigareta — a pri tome smo bili svi i odveć nervozni da tome posvetimo pravu važnost. Pa Leni je drugoga uvečer dobila bebu, i ona je htjela — pa to mogu razumjeti — da dijete ne dođe na svijet u grobnici, a njezin sveti Josip to također nije htio. Oni su dakle preko izbombardiranog groblja pošli u vrtlariju, Leni već u trudovima, Margret s lijekovima, i tada su joj od treseta, starih pokrivača i slamnatih strunjača napravili ležaj, i dobila je svoje dijete na mjestu gdje je bilo vjerojatno i začeto. Bio je to izrastao dječak od tri i pol kile, a budući da se rodio 2. ožujka, onda mora da je, ako sam dobar račundžija, bio začet tamo oko 2.

lipnja — i u ono vrijeme nije bilo nijednog danjeg napadaja, ni jednoga! A također toga dana — to mogu dokazati pomoću spiskova za isplatu — nije se radilo u noćnoj smjeni, pogotovu nije Boris — pa to onda znači da su po bijelom danu morali iskoristiti neku priliku. Pa dobro — sada je svršeno, ali o sovjetskom raju ne može biti ni govora. Morali ste vidjeti groblje ‚drugoga’, nakon napadaja: otrgnute glave anđela »i svetaca, izrovani grobovi, sa ili bez lijesa, kako god želite. A mi totalno iscrpeni od tog prokletog i po život opasnog navlačenja i vozikanja našega plijena iz Schnürerove ulice — a uvečer još taj porod! Taj je uostalom prošao brzo i bez poteškoća. Zbog sovjetskog raja! Znate li tko je bio jedini koji nas je ponovo naučio moliti se: taj sovjetski čovjek! Da, naučio nas je moliti se. Divan momak, to vam velim, i da je mene slušao, bio bi još i danas živ. Pa bila je to mahnitost, odmah sedmoga dana sa ženama i djecom useliti se u grad, s tom posranom iskaznicom. Mladić je još mjesece i mjesece mogao pročučati u grobnici i čitati svoga Kleista, Hdlderlina i što ja znam što sve još, bio bih mu nabavio čak i Puškina — dok se ne bi mogao legitimirati s pravom ili patvorenom otpusnicom. Na to ženske nisu mislile, bile su sasvim ošamućene zanosom mira i prožete životnom radošću, ali za to bijaše još malko suviše rano. A što se tiče mog sjedenja nekoliko mjeseci na obali Rajne, a poslije podne s djetetom, s tim Hoyserovim klipanima i vječno smiješećim se djedicom Gruytenom! Mladić bi još danas mogao sjediti na obali Rajne ili Volge, da je htio. To sam naime ja sebi, prije nego što sam početkom lipnja oficijelno iskrsnuo, pribavio: otpusnicu na moje ime, s pravim zarobljeničkim brojem, sa žigom kampa, jer naš zanat spada u poljoprivredu — to bijaše posve logično i korektno, a posla je zaista bilo dosta u mom zvanju, mislim, nije se ni trebalo umirati — dosta se već umiralo — a svi ti morali su pod zeimlju na neki način. Na to nisu pomišljale ni Lotte, ni Margret s onim svojim vezama, da mladiću nabave pravu propisnu otpusnicu — to bi Margretu stajalo samo da malko drmne bokovima, a Lotte je samo morala misliti na to, sa svim svojim žigovima i formularima i vezama. Pa bijaše to luda lakomislenost da mladića nisu U svibnju ili lipnju legalizirali, pa makar se morao zvati Friedrich Krupp. No, ja bih platio svaku cijenu — ne samo da mi je taj mladić bio drag, ja sam ga volio, možete se smijati: on, on me je naučio da su to gluposti, ono o potčovjeku i tako. Podljudi čučali su ovdje.«

Jesu li Pelzerove suze bile iskrene? Jos nije bio sasvim ispio ni jedan viski long, kad su mu suze navrle na oči, što ih je zbunjenom kretnjom otro. »A jesam li možda kriv za smrt Lenina oca? Ja? Zar me zato ljudi moraju

izbjegavati kao kugu? Ta šta sam ja na kraju krajeva drugo učinio nego što sam Leninu ocu dao pravu šansu? Pa to je moglo vidjeti svako dijete i laik da on nije bio ni dobar radnik u štuko-gipsu, pa ni s najboljim materijalom nije izlazio na kraj, a njegovu zidarsku kolonu, pa, uzimali su je, jer nije bilo nikakve druge, no onda su svim ljudima, za koje je radio, stropovi opet popadali ili su se zidovi iskrunili — taj naprosto nije učio kako se oljepljuje, nije znao pravo da hitne ni da se ritne, a da više nije htio biti poslovan čovjek pa tu svjesno glumio ulogu proletera to je bilo najobičnije blezgarenje još iz bajboka ili logora ili su mu to ucijepili komunisti, s kojima ga vezalo debelo prijateljstvo. Mogu vam reći da je to bilo razočaranje, taj veliki čovjek s velikim skandalom u pozadini pokazao se kao pravi šeprtlja, koji nije umio ni pravo zidati. Pa i to je bila samo neka vrst snobizma, da je sada najedanput sa starim tačkama i nekoliko cinčanih čabrova, mistrijom i lopaticom i lopatom išao od kuće do kuće i nudio svoje usluge kao radnik u štuko-gipsu, za malo krumpira, kruha i tu i tamo koju cigaru. A uvečer bi sjedio s kćerkom, unukom i zetom na obali Rajne, pjevušio kakvu pjesmicu promatrajući brodove — pa to nije bilo za čovjeka s onom enormnom organizatorskom sposobnošću i s onom odvažnosti. Ja sam mu nekoliko puta dao fer ponude te mu rekao: ‚Gruyten, ta pogledajte, imam tri ili četiri stotine tisuća maraka koje ni uz najbolju volju više nisam mogao uložiti u čvrste ili donekle sigurne vrednote, uzmite ih, otvorite tim novcem neki dućan, pa kad inflacija prođe, vratit ćete mi to ne jedan prema jedan, ne dva prema jedan, nego tri prema jedan i bez kamata. Pa vi ste dovoljno pametni i znate da je to sa cigaretnim vrednotama djetinjarija, to je nešto za nihiliste-povratnike, koji u logoru nisu dobili ništa pušiti, to je nešto za djecu i za nikotinomanske i bombaške žene ili ratne udovice, pa vi znate baš tako dobro kao i ja da će cigarete jednog dana ponovo stajati pet pfeniga ili najviše jedan groš, pa kada danas investirate pedeset i pet za jednu cigaretu, koju ćete na prvom uglu prodati za pedeset i šest, onda je to djetinjarija, a ako želite sačuvati cigarete, dok novac ne dobije opet svoju čvrstu vrijednost, onda vam proričem da ćete za svojih pedeset i pet dobiti pet pfeniga, ako dotad cigarete ne popljesnive.« On se smijao i vjerovao da mu želim predložiti neku trgovinu cigaretama, dok sam ja to upotrijebio samo kao primjer. Pa, mislio sam da će naravno otvoriti graditeljski posao, a da je bio malko spretan, on bi kao politički i progonjen mogao da se vrzma po okolišu. Ne, nije htio. Ta morao sam svoj novac na kraju krajeva negdje uložiti, a sa zemljištima se u ono vrijeme nije dalo mnogo učiniti. Da mi je Leni pravovremeno prodala svoju kuću za pol

milijuna, bio bih joj zajamčio besplatan stan na doživotno uživanje. Što joj je Hoyser za to dao? Četvorostruku jediničnu cijenu: šezdeset tisuća na kraju, i to u prosincu 44 — to se ne da shvatiti! No, pa ja sam sjedio na mjestu sa svojim parama. — Uložio sam što sam mogao, kupio sam namještaj, slike i sagove, pa čak i knjiga, no još uvijek mi je ostala ona hrpa od tri-četiristo tisuća, što sam ih u gotovu imao kod kuće. I tada sam došaona ideju, kojoj su se svi smijali i govorili: ‚Pelzer je ipak postao čovječan, po prvi put pravi lude poslove? Što sam učinio: kupovao sam trupce, ne bilo kakve, već samo čelične trupce, najbolje kvalitete, razumije se, legalno, pribavio sam sebi tako reći i pravo rasparčavanja, gdje sam god to mogao — ta većina ljudi bijaše zadovoljna da se na taj način njihova zemljišta očiste od ruševina. Celični trupci, to bijaše samo pitanje uskladištenja, a imao sam dovoljno komada zemljišta: dakle naprijed! Znate li koliko je plaće na sat imala vrtlarska radnica kao Leni ili Kremarica? Punih pedeset pfeniga. A pomoćni radnik kod gradnje, pa taj vam je dobivao možda jednu marku, a ako je imao sreću, jednu marku i deset, a zarađivalo se na doplatak za teški rad, pa su se dobivale i karte za mast, šećer, kruh i tako, a da. dobijete takve karte morali ste naravno osnovati tvrtku; to sam učinio, moja se tvrtka zvala *Razgradnja d.d.*, i pol grada me je ismijavalo kada sam počeo skupljati čelične potpornje, tih je naime bilo na kilometre, čitava Evropa bijaše puna čelika, a za uništeni tenk niste dobili ni dva paketa cigareta — no, pustio sam ljude neka se smiju. Upošljavao sam četiri kolone, snabdjevene alatom, nabavio sam sebi dozvolu rasparčavanja te sam sistematski skupljao čelične potpornje. Mislio sam, naime, i samo se smijte, čelik je čelik i ostaje čelik. To je bilo u jednom vremenu, kad su vam poklanjali stare ratne brodove, tenkove, avione, samo da ih odvučete, a i to sam radio: odvlačio tenkove; zemljišta sam imao dovoljno, onda još neobrađenih. Na taj sam način između 45. i 48. mogao još sav svoj kapital uložiti: sto tisuća tekućih metara čeličnih potpornja najbolje kvalitete, lijepo naslaganih, uskladištenih, a ja od samog početka nisam radio po tarifi, te nisam puštao da mi ljudi rade za osam ili deset maraka na dan. Plaćao sam dobar akord, tri marke po tekućem metru, a tu su mnogi, već prema položaju zemljišta, zarađivali lako katkada do sto pedeset i više maraka dnevno, a k tome su još dobili svoje karte za najteži rad. To je bila dodatna povlastica. Mi smo sistematski iz vanjskih četvrti prodirali u unutrašnjost grada, gdje su nekoć bili veliki dućani i kancelarijske kuće. Tu je bivalo malko teže, jer je na potpomjima visilo još toliko betona, a katkad čitava klupka željeza koje se moralo najprije odvarivati. U takvim

slučajevima sam naravno i ja plaćao do deset maraka po tekućem metru, pa tu se treba pogađati, kao što se u rudniku pogode već prema položaju uglja. Lenin otac je vodio za mene jednu od ovih kolona, te bi se i sam latio posla, i kako bi uvečer dostavili tekuće metre, plaćalo se *cash:*[29] na dlan su ti izbrojali novčanice, a bilo ih je koji bi uvečer sa trista maraka odlazili kući, ponekad samo s osamdeset, ali nikada ne manje. Bilo je to u vrijeme kada bi moji radnici u vrtlariji u sedmici zaradili jedva šezdeset. I još uvijek je polovica grada ismijavala moju zbirku čeličnih potporanja, što su na mojim zemljištima do Schonstatterstrasse rđali, u vrijeme kada su demontirali visoke peći! Dakle: ostao sam uporan, već iz tvrdoglavosti. No, to nije bio uvijek neopasan posao, to priznajem, ali, na kraju, nisam ja nikoga prisiljavao na taj rad, nikoga: bila je to jasna ponuda, jasan posao i ja nisam mario za to što su ti ljudi još svašta drugo nalazi pod ruševinama: komade namještaja, komade odjeće, knjiga, kućnog posuđa i tako dalje. To bijaše njihov sporedni posao. Ljudi su krepavali od smijeha, i uvijek kada su prolazili kraj mojih zemljišta, govrili: ‚Tu rđa Pelzerov novac.' Bilo je čak i šaljivdžija egzaktnosti među mojim prijateljima u karnevalskom društvu *Zimzeleni strukovi* — građevinskih tehničara i drugih — koji bi mi točno izračunavali koliko novaoa je stvarno ovdje rđa proždirala: imali su tako svoje formule s gradnje mostova i tako, s egzaktnim navodom ploha, i pošteno rekavši, već ni ja sam nisam više bio tako uvjeren da je to bio dobro uložen novac. Ali čudno, 1953. kada su te starudije već ležale tamo između osam i pet godina i kada sam ih se morao i htio otarasiti, pa već i stoga što sam ta zemljišta htio izgrađivati zbog pomanjkanja stambenog prostora, i kada sam onda inkasirao punih jedan i pol milijuna maraka, tada su me svi smatrali za lopova, za špekulanta, za ratnog profitera ili što ti ja znam. Tada su odjednom vrijedili i stari tenkovi i teretna kola i sve ono što sam onako uzgred — sasvim legalno, razumije se — dao otpremiti ovamo, jer su ona dva orijaška zemljišta sada bila prazna, i posvuda mi je ležao novac. No, i onda se dogodilo i ono strašno, što mi ženske nisu nikada oprostile. Lenin otac je smrtno stradao kod raskrčivanja ruševina nekadašnjeg doma zdravlja. Nikada nisam posumnjao u to da je taj rad mogao biti opasan, pa čak i po život opasan, davao sam dodatke za opasan rad, povisio cijenu po kubnom metru, što je praktički bilo isto što i dodatak za opasan rad, i ja sam starog Gruytena upozorio, kada se počeo još tamo vozikati naokolo sa strojem za zavarivanje, pa kako, pitam vas ja, kako sam mogao slutiti da ima tako malo smisla za statiku da će sam sebi tako reći pod nogama odvariti pod te se srušiti osam metara duboko među ruševine?

Bože moj, pa on je bio građevinar, irnao inženjersku titulu, pa taj je u svojoj tvrtki obrađivao deset puta više čeličnih potporanja negoli što sam ja dao raskrčiti za pet godina — ta kako sam mogao znati da će se on tako rekavši sam zavariti u ponor? Jesam li to mogao slutiti? Je li to moja krivica? Nije li svak znao da je riskantno u razrušenom gradu izvarivati čelične potpomje iz betonskih sanduka, a nisam li ja taj rizik pošteno plaćao? I, iskreno priznavši, niti pri tome, pri sabiranju ili odvarivanju čeličnih potporanja nije se taj gotovo mitski građevinarski čovjek Gruyten pokazivao vrlo spretnim, pa čak ni kao teoretsko-tehnički informiran — ja sam mu malo više plaćao radi Leni, sudbina koje me je, zajedno s njenim Borisom, ipak dirala u srce.«

Pelzerove su suze sada tako gusto navirale da bi bio grijeh posumnjati u njihovu fizikalnu istinitost, dok je davanje mišljenja o njihovoj emocionalnoj istinitosti nadilazilo piščevu kompetentnost. A sada i tihim glasom, držeći se čaše viskija, gledajući oko sebe, kao da mu je njegova hobi-prostorija, njegov bar, zbirka vijenaca u pokrajnoj prostoriji strana: »Bijaše grozno, u punom smislu riječi nataknut na ražanj, naboden na snop željeznih šipki što su stršile iz betonske ploče, proburažen, četiri puta proboden kroz vrat, kroz donji trbuh, kroz prsi i još jedanput kroz desnu gornju nadlakticu, i — bijaše strašno i teško — smiješeći se. Još uvijek smiješeći se — mahnito, izgledao je kao razapet luđak. Ludilo. I meni da se pripisuje krivica! I« (oklijevanje u P-ovu glasu, patnja u njegovim očima, drhtave ruke. Pisac) »stroj za zavarivanje visio je psikajući, pršteći, kuhajući na ostatku gornjeg dijela potpornja, što ga je Gruyten bio varenjem otkinuo. Ta bijaše ludilo, sve to skupa, mjesec dana prije reforme novca, gdje sam ja upravo radio na tome da obustavim svoju zbirku čeličnih potporanja — ta moj kapital rajhsmaraka bio je do kraja potrošen. Razumije se da sam nakon ove nesreće odmah čitavo poduzeće likvidirao, a kada ženske vele da sam to učinio, jer sam ionako htio završiti tim poslom, onda je to na đavolski način neistinito: velim vam, ja bih bio završio da je to bilo i sredinom 46. Ali dokažite mi jednom jedno, bio bih, da je...’ dokažite to. Kako je to sada bilo, stvarno, mjesec dana prije reforme valute — tako je bilo, a ja evo sjedio sam tu, s mržnjom ženskadije za leđima i ruganjem u brk zbog brda starog metala što je rđao, ležeći tamo već pet godina. A budući da stari Gruyten nije bio osiguran, ta ja sam ga angažirao kao slobodnog suradnika, ne kao radnika ili namještenika, nego tako reći kao ugovornu tvrtku, ponudio sam se da Leni i Lotti dobrovoljno plaćam malu mirovinu: ništa to, ništa, Lotte je za mnom pljunula, kada sam jednom bio tamo. ‚Krvopijo!’ vikala je i ‚krvnik koji razapinje na križ’ i još gore stvari. A

pri tom treba znati da sam joj ja spasio život, u onom sovjetskom raju u grobnicama, ja sam joj svojom rukom začepio usta kada je kod pljačkanja u Schnurerovoj ulici odjedanput počela kao luda izvikivati socijalističke parole. Ja sam se s njenom kopiladi tukao, i tim prepredenim malim psima otkupio svoje čikove kao svježe smotane cigarete, kada smo krajem veljače dospjeli u tjesnac, u našim grobnicama — budući da smo ‚drugoga' gotovo sedam sati čučali zajedno, držeći se grčevito jedan drugoga, cvokoćući zubima, i ja vam velim, čak je i ateistička Lotte mrmljala svoj Očenaš, što ga je Boris naglas nama govorio, čak su i male Hoyserove hulje bile tihe, zastrašene i pobožne, Margret je plakala; čučali smo tu, usko zagrljeni kao braća i sestre u smrtnoj opasnosti. Ta bilo je kao da je nadošao smak svijeta. Tada više nije bilo važno je li tko nekoć bio naci ili komunist, drugi bio ruski vojnik, a Margret i odveć milosrdna milosrdna sestra, tu je bilo samo jedno: život ili smrt. Mada se više nije onako pravo ulazilo u crkve, ipak smo visili na njima, spadale su u okvir slike i u život — a u jedan jedini dan pretvorene su u prah i pepeo, ta još nam je dane i dane zatim škripala prašina među zubima, staložila nam se na nepcu — i kako li smo, odmah nakon napadaja, jurnuli naprijed, da zajednički, zajednički kažem nastupirno nasljedstvo njemačke vojske — i još istoga dana, kada se netom počelo mračiti, pomagali da Lenin i Borisov sin dođe na svijet.« Još uvijek sa suzama i mekšim glasom: »Jedini čovjek koji me je razumio, koji me je volio, kojega bih kao sina bio uzeo u svoje srce, u svoju obitelj, u svoj posao, u sve što god hoćete, koji mi bijaše prisniji od žene i bliži no što su mi danas moja djeca — znate li tko je to bio? Boris Lvovič — volio sam ga, premda mi je uzeo djevojku, za kojom još danas moje srce čezne — taj me je možda zaista poznao i spoznao, on je inzistirao na tome da krstim dječačića. Ja. Ovim rukama, da — i ja vam velim, i samoga me je prosrsilo kroz čitavo tijelo, jer sam trenutak jedan pomišljao na to što li su sve te ruke već počinile, na živim i mrtvim, na ženama i muškarcima, na čekovima i blagajnama, na vijencima i trakama i tako dalje — i ja, ja da tim svojim rukama moram bezuvjetno krstiti njegovog maloga. Tada je čak i Lotte zavezala gubicu, koja je sva gorjela od želje da dođe sa svojom glupošću — pljuvačka joj se zalijepila u grlu i riječ joj u grlu zapela. kada Boris reče: ‚Walter' — mi smo naprosto svi govorili jedno drugom ti — nakon ovog ‚drugoga', ‚Walter', reče, ‚molim te sada da našeg sina krstiš iz nužde.' I ja sam to učinio. Otišao sam u svoju kancelariju, odvrnuo slavinu vodovoda, pričekao da je ona od rđe uprljana voda protekla te voda nadošla malo čistija, isprao svoju čašu za vodu, napunio je vodom te sam ga krstio

kao što sam to kao ministrant često činio — a jer nisam mogao ujedno biti i kum, toliko sam ipak znao, dijete su držali mali Werner i Lotte, a ja sam ga krstio riječima: ‚Krstim te u ime oca i sina i duha svetoga imenom Lev’, i tada je čak ona mala hulja Kurt tulio, pa štaviše i ona oštrokondža Lotte i Boris, a Margret se ionako sva bila rastopila u suzama — samo Leni nije plakala, ona je ležala otvorenih očiju, upaljenih od prašine, te se sva sjala 1 odmah tog klipana uzela na prsi. Jest, tako je sve to bilo, a sada molim pustite me na miru — ipak se suviše toga uzburkalo u meni.«

Pisac otvoreno priznaje da je i njega sve to prilično uzbudilo te da je s mukom prigušio dvije-tri suze, što su mu bile navrle na oči kada je morao sjesti za upravljač svoga auta. Da se ne bi odveć raznježio, odvezao se pravce do Bogakova, kojega je zatekao pod prijatnim okolnostima; sjedio je u stolici na kotačima na staklom prekrivenoj terasi, umotan u pokrivač, pogledajući zamišljeno preko jedne izdužene kolonije sjenica na križište dviju željezničkih pruga, između kojih bijahu utisnute šljunčara, vrtlarija, i odlagališta starog željeza. Negdje između toga nešto tako iznenađujuće kao što je igralište za tenis, još kaljuža na izblijedjelom crvenilu tla, starfajteri u zraku, automobilska buka iz neke susjedne ulice, djeca što su igrala na puteljcima između vikendskih vrtova hokej praznim dozama za mlijeko. Bogakov također u sentimentalnom raspoloženju, bez pušačkih vješala, sam na terasi, otklonio je ponuđenu cigaretu te zgrabio pisca za ručni zglob, kao da je on — Bogakov — njemu — piscu — želio opipati bilo.

»Ta ja sam tamo ostavio ženu i sina, koji je otprilike istih godina kao vi, ako je predurao onih dvadeset tisuća mogućnosti da izgubi glavu. Mom Lavriku je 44. bilo devetnaest, i njega su zacijelo još uzeli u vojsku — tko zna — kamo — ponekad ipak mislim na to da se odvezem onamo i da tamo umrem, svejedno gdje — moja Larisa je li bogzna još živi? Ta ja sam je varao, kad sam god imao prilike, već u veljači 45. kad su nas poslali na erftsku frontu, da kopamo jarke, rupe za pojedinačne strijelce i artiljerijske položaje. Tu sam po prvi put nakon četiri godine posegao za nekom ženom te sam kod nje noćivao — u mraku, ležali smo zajedno u nekom ambaru jedni preko drugih, Rusi i Nijemci, vojnici zarobljenici, žene — i ne bih vam mogao reći koliko joj je bilo godina — no, branila se nije, samo je poslije malko plakala, jer, bit će da nas dvoje nismo bili na to navikli, brakolomstvo, ako se to može tako nazvati, u toj tmini, u tom ludilu, gdje više nitko nije znao kuda spada — tu smo ležali između slame i repe, pravo, masno kulačko selo — Grossbullesheim, bože moj, pa obadvoje smo plakali, ta to je više bilo

neko šćućurenje zajedno u strahu i mraku i blatu, mi s ilovačom na nogama, a možda me je smatrala za Nijemca ili Amerikanca. Tu naokolo ležalo je i nekoliko napola smrznutih ranjenih mladih Amerikanaca, njih je netko morao otpremiti u lazaret ili na sabiralište, pa je valjda napustio svoju zastavu, kako vi Nijemci to kažete, te je naprosto pustio tamo ležati one mladiće, koji možda nisu znali više reći negoli *fucking war fucking generals* i *shit on the fucking Hurtgen forest*[30] — to nije bilo bratimljenje na Elbi, već na Erfti, i na tako jadnoj rječici, preko koje bi mogao pljucnuti, trebalo je izgraditi erftsku frontu, između Rajne i zapadne granice — pa tu bi desetogodišnji deran mogao prepišati. No, pa ja gdjekad mislim na onu ženu koja mi se ‚otvorila' — gladio sam joj obraz i kosu, koja bijaše gusta i glatka. Čak i ne znam je li bila plava ili smeđa, niti je li joj bilo trideset ili pedeset, niti kako se zvala. — Mi smo tu stigli u mraku i po mraku smo opet otišli — vidio sam samo velika seljačka imanja, plamteće vatre, na kojima se kuhalo i peklo, vojnike, te prozeble Amerikance, a mi među njima, još i Boris, koga je slijedila Leni kao ona djevojka sa sedam pari gvozdenih cipela, i sedam hrgastih palica. Nadam se da poznate onu lijepu priču. Tama, ilovača na nogama, repa, obraz neke žene, njena kosa, njene suze — i, no da, njeno krilo. Marija ili Paula, ili Katarina, i nadam se da joj nikada nije palo na pamet da to ispripovjedi svome mužu ili došapće nekom ispovjedniku. Hajdete, mladiću, pustite mi svoju ruku — to je vrlo dobro, osjećati nečije bilo. Žderač krastavaca i Lenjingrađanin sa svojim ‚veltšmercom' su zajedno otišli u kino. Gledaju sovjetski film o bici kod Kurska. Pa, što je do mene, neka. Ja sam već početkom kolovoza 41. dospio u njemačko zarobljeništvo, mladiću moj, u nekakvoj posranoj kotlinskoj borbi, blizu Kirovograda. — Tada se grad svakako još tako zvao, tko zna kako se sada zove, jer je poznato što su učinili s Kirovom — to bješe imoj čovjek, naš čovjek, Kirov — no dobro, nema ga više. Nije baš jako prijalo, mladiću, to vaše njemačko zarobljeništvo, a ako mi sada kažeš da ni naše nije jako prijalo, onda ću ti reći, našim ljudima bilo je baš tako govnarski kao i njemačkim zarobljenicima — tri dana, četiri dana marširali smo kroz sela i preko polja te umalo što ne poludismo od žeđi — kada bismo vidjeli bunar ili potočić, oblizivali smo usne od žeđi, a na žderanje uopće više nismo ni mislili — oko pet tisuća ljudi u marvenom dvorištu nekog kolhoza, pod vedrim nebom, i vazda ta žeđ. A kada bi mirni civili, naši vlastiti ljudi htjeli da nam štogod donesu za piće ili jelo, nisu ih pripuštali — naprosto su pucali u njih — a ako bi jedan od nas pošao civilima u susret: odmah mašinkom, mladiću, i već ga nije više bilo. Neka žena

poslala je malu djevojčicu od možda pet godina k nama prijeko s kruhom i mlijekom, onakvu pravu slatku malu Natašu — mislila je valjda da takvoj maloj slatkoj curici s mlijekom u vrču i s kruhom u drugoj ruci, neće ništa učiniti — ali ne — mašinka — i naša mala Nataša bijaše baš tako mrtva kao i svaka druga, a mlijeko i krv i kruh ležahu na zemlji. Tako smo od Tarnovke do Umana, od Umana do Ivangore, od Ivangore u Gajzin, a odanle smo došli u Vinicu, zatim u Šmerinsku šestog dana i dalje u Rakovo, to je bilo kod Prokurova; dvaput u danu tanku graškovu čorbicu — tu bi naprosto lonce za kuhanje stavljali među mnoštvo, a to mnoštvo to je bilo dvadeset do trideset tisuća ljudi, a onda navali na lonce — golim rukama grabili smo čorbu iz lonca i srkali poput pasa ako bismo štogod uhvatili; — ponekad je bilo i napola skuhane repe, kupusa ili krumpira, a kad bi to žderao, dobio si bolove u stomaku; srdobolja — i ljudi bi crkavali uz cestu. I tu smo eto ležali gotovo do 24. ožujka 42, a gdjekad je bilo u jednom danu osamsto ili devetsto mrtvih — a između toga batinjanje i izrugivanje, izrugivanje i batinjanje i tu i tamo opet pucanje u mnoštvo — pa čak i kada nisu imali nikakvog žderila za nas ili navodno nisu imali, zašto nisu dopuštali da nam se približi mirno pučanstvo koje nam je htjelo nešto doinijeti? Onda sam bio kod Kruppa u Konigsbergu u nekoj tvornici gusjeničkih lanaca — noću jedanaest, danju dvanaest sati rada — a spavali smo po zahodima, a ako je tko imao sreću, domogao bi se pasje kućice, tu je bilo usko, ali bi barem jedanput bio sam. Najgore bijaše oboljeti ili važiti kao lijenčina — lijenčine bi naime predali SS-u, a ako si bio bolestan i više nisi cmogao raditi, onda su postojale samo velike vojničke bolnice, a to su bile praktički kao bolnice zamaskirani logori za uništavanje, logori smrti, a četiri puta toliko ljudi nego je bilo mjesta, puni prljavštine, a dnevna porcija iznosila je 250 grama nadomjeska kruha i dvije litre balanda-juhe: nadomjestak kruha sastojao se većim dijelom od nadomjeska brašna, a nadomjestak brašna nije bio ništa drugo do grubo usitnjena slama, sitno usitnjena slama i još drvenasta vlakna — pljeva i usitnjena slama držali su crijeva, i to nije bila ishrana već sistematsko neishranjivanje — a uz to uvijek ponovo: batinanje i poruga, samo udri toljagom. Poslije je očito bilo šteta davati i tu usitnjenu slamu, pa je bilo pilovine u kruhu, do dvije trećine, a balanda-juha se sastojala od istrunulog krumpira, pomiješanog sa svim mogućim kuhinjskim otpacima, a kao začin bilo je u tome i nečisti od štakora — tada je umiralo na dan oko sto ljudi. Bilo je gotovo nemoguće da se odavle izađe; morao si već biti miljenik sudbine, a takav sam ja valjda bio, ja taj bućkuriš naprosto nisam više jeo, bio sam

gladan, ali barem ne bolestan pa sam odmah primijetio da je to žderilo bilo za trovanje i da je ipak bolje opet dvanaest sati montirati gusjenice kod gospodina Kruppa. Sada možeš zamisliti kakva je to bila prednost doći u neki grad i da tamo sakupljaš mrtve i čistiš ruševine, i da nam se Boris pričinjao kao kraljević u bajci, koji na kraju krajeva ipak sjeda na prijestolje. On je u vrtlariji smio plesti vijence, a nije ni izučio vrtlarstvo, njega je posebni stražar izjutra dovodio, a uvečer odvodio, njega nisu batinali, čak su mu svašta poklanjali, i — što zaista nitko osim mene nije znao — on je dapače bio ljubljen te i sam ljubio. To bijaše kraljev sin! A mi, mi nismo bili baš kraljevski sinovi, ali ipak nam je sudbina išla na ruku. Doduše, nismo bili dostojni dohvatiti njemačke leševe i otpremati ih, ali ipak smo smjeli ruševine tovariti u teretna kola, popravljati željezničke tračnice, a pri utovaru sipa i osulinš u kola događalo bi se ponekad ono neizbježivo: da je takva ruska ruka, ruskom rukom upravljana lopata naišla na leš, i tada bi došlo do neizbježne stanke, nezaslužene sreće — dok nisu odstranili leševe, za koje je Boris tu negdje pleo vijence i aranžirao cvijeće i birao trake. A pokadšto su tamo među ruševinama ležali razbijeni hladnjaci i bifei, a gdjekad bi se unutri nešto našlo, a naravno da je bilo i sretnih slučajeva, kada stražar nije baš zurio u tebe, te bi nešto našao za jelo, a bilo je dana kada bi sreća narasla do tri kata visoko — nađeno je nešto, straža te nije gledala i nitko te nije prijavio. Ako je tko bio uhvaćen, taj bi se loše proveo: tži čak ni Nijemci nisu smjeli nešto staviti u džep, a ako bi jednom neki Rusi to učinio, no, taj bi se proveo kao Gavril Osipovič i Aleksej Ivanovič, njega bi za kažnjavanje predali SS-u i onda bi ga tuf.. .tuf. — Najbolje bi bilo kad bi što našao, da se to odmah poždere, i tu je valjalo oprezno žvakati, jer uopće nije bilo zabranjeno za vrijeme rada jesti, jer to i nije trebalo zabraniti — ali kako je netko kao što smo mi uopće dolazio do toga da nešto ždere. Pa naprosto mora da je to ukrao. T£ imali smo sreće s našim logorskim majorom, taj nas je kaznio zatvorom kada bi nas tko prijavio, i samo kad bi se narednik zaintačio da te predaju SS-u, on bi to onda i učinio, a ipak je uvijek inzistirao na tome da korektno primamo svoje porcije. Ja sam sam slušao, kada sam bio prijavljen, kako je telefonirao s nekim pretpostavljenim nadleštvom te se s nekim pravdao o tome je li se naš rad može zvati *spomena vrijednim;* kod rada *spomena vrijednim* dobivali smo naime otprilike 320 grama kruha, 22 grama mesa, 18,5 grama masti i 32 grama šećera po danu, a kod rada koji nije bio spomena vrijedan iznosilo je to samo 125 grama kruha, 15 grama masti i mesa i otprilike 21 gram šećera — i on se baš lijepo svađao s nekim u Berlinu

ili Dusseldorfu, da prodre s tim da je naš rad »spomena vrijedan«; bilo kako bilo, dragane moj, bilo kako bilo — to je značilo 100 grama kruha, 3,5 grama masti, 7 grama mesa i 11 grama šećera više ili manje; — bio je to energičan čovjek, taj naš major; on je zapravo imao jednu ruku, jednu nogu i jedno oko manje no što zapravo pripada kompletnom čovjeku. Taj je lijepo urlao dok su mene grdili, a poslije nam je u punom smislu riječi spasio život, nama dvanaestorici preostalih u logoru. Trideset ih je naime već bilo kidnulo, za vrijeme teških napadaja, sakrili se u ruševinama ili krenuli na zapad u susret Amerikancima, vođeni od našeg neumornog Viktora Genrihovića — više nismo ništa o njemu čuli, i mi, uključivši i Borisa, koji je veselo čekao na svoj odlazak u vrtlariju, nekog se jutra probudismo te ustanovismo da je naša cjelokupna straža, složno kao jedan, napustila zastavu; više nije bilo stražara, kancelarija stražarnice otvorena, velika rešetka dignuta, samo je još bodljikava žica bila tu — a pogled koji nam se pružao bijaše baš kao odavle, sa terase: željezničke tračnice, sjenice, šljunčara, slagališta starog željeza — eto tu smo sjedili s tom svojom slobodom, i ja ti velim da smo se osjećali baš posrano. Kamo sa slobodom i kamo u slobodi: to nije bilo životno osiguranje, kao otpušten sovjetski ratni zarobljenik jednstavno samo tako potrčati u krajinu — a to što je stražarsko osoblje učinilo, to nije bio oficijelan, već privatan završetak rata, a sigurno su oni još nekolicinu od njih ukebali i objesili ili stavili pred zid. Održali smo vijeće i došli do zaključka da upravu našeg logora informdramo o stvarnom stanju: ako taj major nije također dezertirao, on će nam pomoći da se otarasimo u ovom trenutku ove vrlo neumjesne, po život opasne slobode — bijaše besmisleno jednostavno potrčati i pasti prvoj patroli s psima u ruke; postoji naime vrlo jednostavna metoda da se riješiš ljudi, čije je čuvanje, zatvaranje i osuđivanje prilično neugodno: stoga ih strijeljaj, a do toga nam, što ćeš možda razumjeti, nije bilo baš mnogo stalo. Sada smo katkad već čuli artiljeriju, i to je zvučalo već kao malko prave slobode, ali biti naprosto tako pušten na slobodu, to nam bijaše odveć riskantno. Akcija Viktora Genrihoviča bijaše unaprijed točno pripremljena, s geografskim kartama, životnim namirnicama i nekoliko adresa, koje je pomoću svojih satelita ili poštanskih škrabica dobio; oni su krenuli u grupama, sa sastajalištem u Heinsbergu, tu na holandskoj granici, te su usmjeravali dalje u Arnheim, pa lijepo. No mi smo bili potpuno zbunjeni tom slobodom, koju su nam preko noći poklonili. Petorica su imala smjelosti da se koriste tom slobodom; oni su skupili nešto malo odjeće, malko se preobukli te odoše preko željezničkih tračnica maskirani kao radna grupa s

lopatama i sjekirama, nije to bila loša zamisao. No nas preostalih sedam, mi smo se bojali, a Boris, dakako, nije htio da ode od svoje Leni. A također nije mogao onamo sam bez svoje dadilje Kolba. Boris je odmah pošao do telefona te mu je uspjelo da dobije vezu s vrtlarijom, dao alarm, i pola sata zatim stajaše djevojka sa svojom dvokolicom tamo dolje na križištu Naggerath i Wildersdorferstrasse te je čekala. Onda je Boris telefonirao upravi logora te javio da smo bez straže, i nije prošlo ni pola sata kadli prispije jednoruki, jednonogi i jednooki major. I nekoliko vojnika u svom autu te je najprije nijem prošao kroz baraku; imao je fantastičnu protezu, koja mu je dobrobila namještena te se čak mogao i na biciklu voziti — onda je pošao u stražarnicu, opet izašao, pozvao Borisa te mu zahvalio, u punom smislu riječi, stegnuvši mu ruku, gledajući se oko u oko kao pravi muškarci i tako. Istinski njemački i ne tako smiješno, kao što to možda zvuči. Do vraga, to je bilo četrnaest dana prije nego što su Amerikanci ušli u grad, a što je on, major, učinio? On nas je poslao njima u susret! Na erftsku frontu, gdje su oni već bili. Borisu je rekao: ‚Koltovski, na žalost moram time vaše mjesto u vrtlariji smatrati prekinutim.' Ali vidio sam kako je djevojka razgovarala s vozačem automobila, a od njega je zacijelo saznala kamo se sada ide, i moglo se dovoljno jasno vidjeti da je bila bremenita kao suncokret kada zrnje samo što ne izlazi, i mislio sam svoje. Mi dakle odosmo nakon dvadesetak minuta u teretnim kolima, najprije u Grossbüllesheim, zatim u Grossvemich, još jedanput noću u Balkhausen, i tada nas dopremiše u Frechen, opet noću, tada smo tu bili samo još Boris i ja, drugi su kapirali što nam je major bio natuknuo te su se noću odšuljali prijeko k Amerikancima, a našeg je kraljevića njegova kraljevna obukla u njemačku uniformu, zavezala tankim povojima i uprskala kokošjom krvlju i otpremila ga na groblje. No, a ja, ja sam učinio nešto sumanuto: ja sam se vratio u grad, sam, noću, koncem veljače, u iznakaženi, uništeni grad, gdje sam godinu dana raskrčivao ruševine i iskopavao leševe, gdje sam bio grđen i izrugivan, i gdje bi mi katkad prolaznik neki ipak bacio pred noge čik ili čitavu cigaretu, a gdjekad jabuku ili komad kruha, kada stražar ne bi gledao prema meni ili nije htio ništa vidjeti — ja sam se vratio u grad te sam se zavukao u neku razrušenu vilu, u podrum, napola porušen, tako da je strop nakoso za mene sačinjavao krov, i u tom zaštićenom kutiću sam čekao. Zdipio sam kruha i jaja kod seljaka i pio kišnicu iz neke lokve u praonici, po danu sam prikupljao drva, parkete, koji tako dobro gore, i čeprkao sam po rasprsnutom namještaju i tražio dok ne bih našao nešto za pušenje, šest debelih, plemenitih cigara u pravom-pravcatom kapitalističkom etuiju, na kojem bijaše tiskano: Luzern

1919. To imam još danas, mogu ti ga pokazati, a šest plemenitih kapitalističkih cigara, ako nisi odveć rastrošan, jest trideset i šest sasvim dobrih cigareta, a ako uz to još imaš šibica, onda je to čitav imutak, i ne samo šibica već i papir za cigarete, a to bijaše molitvenik od sasvim tankog papira iz Grossvernicha, debeo petsto stranica s imenom naprijed upisanim: Katharina Wermelskirchen, prva sv. pričest 1878 — i razumije se da sam prije nego što bih smotao cigaretu, pročitao što je tu sa strane pisalo: ‚Ovdje ispituj svoju savjest, u čemu si Boga u mislima, riječima i djelima uvrijedila. Zgriješila sam, o oče, teško zgriješila, ogriješila se o nebo i o tebe, lutala sam zalutala ovčica, nisam dostojna da se zovem tvojim djetetom.’ Pa to sam bio dužan učiniti jadnom papiru, prije nego što se prometnuo u dim i uvis nestao. Tu sam čučao, umotan u sav tekstil što je razderan i nerazderan ležao naokolo: u zavjese i ostatke stolnjaka, podsuknje i ostatke sagova, a uz svoju malu vatricu od komada parketa — i tu sam proživio ‚drugoga’, nebesku grmljavinu, pakao, sudnji dan i sada ću reći što još nikome rekao nisam, što ni samom sebi još ne rekoh: ja sam se zaljubio u ovaj grad, u njegov prah, što sam ga žderao, u njegovu zemlju, koja se tresla, i u njegove zvonike, što su se zgrominjali, i u njegove žene, s kojima sam se poslije šćućurio skupa za hladnih, hladnih zima, kada te ništa ne može ugrijati, nego najbliža žena, s kojom se čovjek nekamo zavuče. Više nisam mogao otići iz ovoga grada, to neka mi oproste moj Lavrik i moja Larisa, a ona neka mi oprosti ono što sam pročitao u molitveniku: ‚Jesi li se u stanju svete bračne veze ponašao kako ti dužnost bijaše? Jesi li se u mislima, riječima i djelima o to ogriješio? Jesi li namjemo imao želju — iako u stvari ništa nije uslijedilo, sa drugom ženom ili muškarcem, ili s neudatom ili neoženjenom osobom zaželio da griješiš?’ Sve sama pitanja postavljena Katharini Wermelskirchen, a na koja ja moram s ‚da’ odgovoriti, a na koja je ona, nadam se, s ‚ne’ mogla odgovoriti, i možda je najbolja metoda doći do molitve, ako molitvenik upotrijebimo kao cigaretni papir te se sami u sebi obvezujemo da prije toga svaku stranicu točno pročitamo, prije nego što savijemo cigaretu. A sada prepusti mi svoju i šuti« (što je izvanredno zbunjeni pisac i učinio, koji je kod Bogakova otkrio s. i p., a s vjerojatnošću koja graniči sa sigurnošću naslutio b. i s2).

Jedino kao skromno upotpunjenje Bogakovljevih navoda pisac je tako slobodan da ovdje dometne još nekoliko, ne odveć mnogo citata, direktnih, usmenih, od gospode na visoku položaju, odnosno iz zapisnika gospode na visoku položaju, tako reći kao ilustraciju.

Rosenberg: »Imate djelomično predodžbu, kao da je put u Njemačku

nešto slično kao put u Sibir.

Znam, kada se dovede ovamo 3 i po milijuna ljudi, onda ih ne možemo bogzna kako smjestiti. Razumije se po sebi da su na tisuće ljudi ovdje loše smješteni ili da se s njima vrlo loše postupa. Zbog toga ne treba da vas boli glava. Ali vrlo je trijezno pitanje — i ja pretpostavljam, gaulajter[31] Sauckel je o njemu već govorio ili će još govoriti: ti ljudi s istoka dopremaju se u Njemačku da rade i da bi postigli po mogućnosti što veće rezultate u radu. To je sasvim prirodna stvar. Da bi se postigao rezultat ne smijemo ih dovesti ovamo 3/4 smrznute, da 10 sati stoje i čekaju, moramo im naprotiv dati toliko jesti da imaju rezervu snage ...«

»Pravo kažnjavanja ima svaki upravitelj nekog pogona u pogledu poljoprivrednih radnika poljske narodnosti... Upravitelj pogona zbog toga ni u kojem slučaju ne smije biti pozvan na odgovornost od bilo kakva službenog nadleštva.

Poljoprivredne radnike poljske narodnosti treba po mogućnosti isključiti iz kućne zajednice te mogu biti smješteni po stajama itd. Neki obziri ne smiju to sprečavati.«

Speer : »Pri modernom dogotavljanju artikala na tekućoj vrpci moralo bi radno vrijeme cio mjesec biti jednomjerno. Uslijed napadaja iz zraka došlo je do zastoja u snabdijevanju tvornica pojedinačnim dijelovima i sirovim materijalom. Zato se u tvomicama broj sati kretao između osam i dvanaest sati na dan. Prosjek je možda po našim statistikama mogao iznositi 60 do 64 sata u tjednu.«

Dr Flüchsner: »Kakvo je bilo radno vrijeme radne snage u tvornicama koja je došla iz koncentracionih logora?«

Speer: »Bilo je točno kao i kod druge radne snage u tvornicama. Jer radnici u koncentracionim logorima bili su u pravilu samo dio radništva, i taj dio radništva nije bio jače opterećen negoli drugi radnici u poduzeću.«

Dr *Flüchsner:* »Kako je do toga došlo?«

Speer: »Postojalo je traženje SS-a da zatvorenici iz koncentracionih logora budu zajedno u jednom odjelu tvornice. Nadgledanje radnika sastojalo se od njemačkih majstora i predradnika. Radno vrijeme moralo se iz pogonskih razloga prilagoditi radnom vremenu čitavog poduzeća, jer se u poduzećima, kako je poznato, može raditi samo po jednom te istom taktu.«

Dr Flüchsner: »Iz dva dokumenta što ću ih u vezi s nečim drugim podastrijeti, na isti način proizlazi da su koli radne snage koncentracionih logora u naoružanju vojske i mornarice toli i u avionskom naoružanju radile u

tjednu prosječno 60 sati.

Zašto su, gospodine Speer, sada u poduzećima osnovani posebni konc. logori, takozvani radni logori?«

Speer: »Radni logori su se osnivali da se uštede dugi putovi, da bismo radnika imali u tvornici *svježeg i ornog za rad.«* (Istakao pisac.)

»Boljševizam je smrtni neprijatelj nacionalsocijalističke Njemačke... Time je sovjetski vojnik izgubio svako pravo kao častan vojnik i prema ženevskom sporazumu... Osjećaj ponosa i nadmoći njemačkog vojnika, kojemu je zapovjeđeno da čuva sovjetske ratne zarobljenike, mora u svako doba biti prepoznatljiv i za javnost... Bezobzimo i energično interveniranje, osobito kod boljševičkih huškača treba dakle da bude zapovijed... Kod sovjetskih ratnih zarobljenika potrebno je već iz disciplinskih razloga da se upotreba oružja vrlo oštro primjenjuje.«

»Vermaht se mora smjesta osloboditi onih elemenata među ratnim zarobljenicima koje treba smatrati za boljševičke pogonske snage. Naročiti položaj istočne vojne traži dakle posebne mjere, koje se, bez birokratskih i upravnih utjecaja, moraju provesti s radosnim osjećajem dužnosti.«

»Strijeljanje ruskih ratnih zarobljenika. (G. O.)

Strijeljanja kao i nesretni slučajevi sovjetskoruskih rat. zarobljenika ne moraju se više odmah telefonski javiti komandantu ratnih zarobljenika kao neki osobiti događaj.«

»Ratni zarobljenici koji rade punovrijedno i cjelodnevno, dobivaju po radnom danu temeljnu naknadu od RM 0,70 nesovjetskoruski ratni zarobljenici RM 0,35 sovjetskoruski ratni zarobljenici.«

»Minimalna naknada pak iznosi po radnom danu: RM 0,20 za nesovjetskoruske zarobljenike RM 0,10 za sovjetskoruske zarobljenike.«

Budući da smo već kod citiranja, neka se ovdje još naknadno pruži jedan dokument, što ga je neumorna i na simpatičan način pomoću cigareta marke Camel (bez filtera!) podmitljiva Marja van Doom u tijeku daljnjih istraživanja, do kojih je došlo u vezi s preseljenjem Leni na selo, koje je ona (Marja) željela, otkrila u Leninoj nepospremljenoj škrinji. Radi se o nekom dosada neotkrivenom Ustu pokojnog Heinricha Gruytena, za koji se pisac ne ustručava da ga nazove »naslijeđenim primjerom konkretne poezije«.

Razdioba prostora je lih računarska. Ona treba da dokaže, koliko prostorija, a osobito koje od postojećih stambenih prostorija su neophodno potrebne za smještaj u kasame pri strogom ekonomskom korištenju prostora (rubrika: »sposobnost zauzimanja prema naređenju« (plan upotrebe). Kako

dio trupe stambene prostorije zaista iskorišćuje u okviru dodijeljenog mu plana upotrebe označenih granica, to ne dolazi u obzir. Osim planski dopuštenih soba za samce su komore koje prema veličini tako dugo treba uzeti u proračunavanje, dok nije postignut dovoljan broj vojnika za smještaj u kasarni. Sobe koje se kod pravilnog tj. po planu upotrebe odgovarajućeg iskorišćavanja prostorija ne moraju upotrijebiti, treba u razdiobi prostora ispustiti. Služinske sobe u oficirskim kvartirima i za kasarniranje podoficira i vojnika određene prostorije u oficirskim domovima treba izdržavati iz godišnjih prinadležnosti dotičnog dijela čete te prema tome voditi uvijek kao zaposjednute.

Ukoliko se pripadajuća prostorija ne može izdati te su kasarne dakle prepunjene moraju se sve postojeće prostorije kod iznalaženja godišnjih prinadležnosti u pogledu potrošačkih sredstava i godišnjih potrošačkih prinadležnosti u pogledu malih sprava uzeti u obzir. Podjela prostorija prema mogućnosti smještaja u kasarnu se onda postavlja ne prema propisnim mogućnostima zaposjedanja po planu upotrebe, već prema stvarnom zaposjedanju.

Podjela prostora se nanovo postavlja kada se mogućnost brojčanosti kasarne nanovo proračunava.

Spremanje, održavanje i »upravljanje zgrade i prostorija što su državno vlasništvo, a služe u bogoslužbene svrhe, vojničkih općina (mjesnih crkava i crkava na vježbalištima i mjesnim grobljima) spadaju pod prinadležnosti gradske vrhovne uprave. U velikim lazaretima je spremljena velika dvorana za molitvu.

Za izgradnju novih mjesnih crkava i za postrojavanje novih mjesnih groblja sa sporednim postrojenjima, za uređenje pojedinačnih prostora u svrhe bogosluženja i za izmjenu postojećih postrojenja takve vrste potrebno je dopuštenje V. K. V. ili V. K. M. Potrebno je da se prethodno saslušaju vojni biskupi. Ako u nekom mjestu nema raspoloživih državnih prostorija prikladnih za bogoslužje, *onda treba osigurati pravo upotrebe ili zajedničke upotrebe civilnih crkava. Kod ovakvih pregovora treba uznastojati da se dobije dopuštenje za upotrebu crkvenih predmeta dotične civilne crkve. Ako se to ne može postići, onda će te predmete, prema II 113 a, pripremiti uprava.* Kod slapanja ugovora potrebno je sudjelovanje vojnog (mornaričkog) mjesnog župnika i Wehrkreis (M. Station) župnika kao i pristanak W. V. ili M. Int. Usporedi H. Dv. 370 (A. B.) br. 29.

Za učenike koji se spremaju za krizmu i prvu pričest pripremaju se

prikladne prostorije u crkvama ili drugim zgradama. U slučaju nužde treba ih iznajmiti u dogovoru s vojnom upravom ili momaričkom intendanturom posredstvom gradske vrhovne uprave. U izvjesnim okolnostima može i svećeniku biti prepušteno da sam osigura takve prostorije. Onda se za njega određuje primjereno namirenje po V. U. ili po M. Int.

Troškovi za uzdržavanje mjesnih crkava, posebnih prostorija po 150 i mjesnih groblja s pripadajućim sporednim postrojenjima, kao i uzdržavanje i upotpunjenje planskih instrumenata smještaja (uključ. za kult — s. II 113a), zatim troškove loženja, osvjetljenja i čišćenja crkava i grobljanskih kapela i održavanja i čišćenja crkvenog rublja podmiruju se iz sudioničkih naslova domaćinskog kapitala »smještaja«.

Ako se stajsko gnojivo preuzima u gazdinsko samoupravljanje, potrebno je od svake čiste dobiti (bruto-primanje nakon odbitka prometnog poreza, usporedi $ 69 (2) R. H. O.) za predato gnojivo, da blagajnik četa koje vrše gazdinsko samoupravljanje, knjiži jednu polovicu pod naslovom »Razna primanja«, dok druga polovica ostaje samoupravljačkim nadleštvima te se ima knjižiti prema 244 u S-knjizi pod posebnim odjeljkom »Dobit od gnojiva«.

Nadleštva gazdinskog upravljanja moraju zato preuzeti:

a) Ispražnjavanje mjesta đubrenja — II 408 d

b) Uzdržavanje i nadomještavanje vlastitih kola za krmu

c) Popravke i namještanje staja, jahaonica (npr. pomoću ogledala jahaonica), jahališta i skakačkih terena nasuprot planskom opremanju i namještanju (179 e) i 246),

d)Dodatak za krmu i druge izdatke u korist konja.

Drugi izdaci ne smiju se podmiriti na račun samoupravljačkih sredstava od »dobiti od gnojiva«. Samoupravna nadleštva dužna su da stajsko gnojivo u dogovoru s gr. vrh. upr. prodaju po što povoljnijim uvjetima. Uprava treba pronaći najbolje prodajne mogućnosti. Kada stajsko gnojivo trampimo za krmu, onda se trampa mora razriješiti u kupnju ili prodaju, a da to partneru ugovora ne treba iskrsnuti pred očima. Vrijednost novca treba u knjigama iskazati u primitku i izdatku, a polovicu vrijednosti novca stajnog gnojiva doznačiti pod naslovom »Razni primici«; gnojivo što ga sama četa upotrijebi, npr. za đubrenje pašnjaka, treba nadoknaditi. Polovicu vrijednosti novca treba privesti naslovu »Razni dohoci«.

Samoupravljanje stajskim gnojivom podliježe privrednoj jedinici (kavalerijskoj regimenti, bataljonu itd.). Može ga se samostalno prepustiti i

pojedinačnim eskadronima, baterijama i kompanijama. Knjiženje u ’S’-knjizi prema 244 i 261.

Iznos od »prihoda gnojiva« u ’S’-knjizi ostaje samoupravnim nadleštvima i onda kada se ta nadleštva premjeste u drugu kasarnu ili drugo mjesto prebivanja. Za pojedine dijelove jednog dijela trupa što odlazi, može se novom dijelu trupe doznačiti odgovarajući iznos. Pri raspuštanju jednog dijela trupe itd., iznos od prihoda od gnojiva nakon podmirenja preostalih troškova, da se privede naslovu »Razni hodoci«. U tom slučaju moraju se predmeti, nabavljeni od dohotka od gnojiva, besplatno i na temelju priznanice predati upravi i ona to mora dokazati u popisu oruđa.

Nije se dalo izbjeći da radi izvjesnih obavještenja, dopunjenja, pa i da se neke stvari više ili manje verificiraju, još jedanput inkomodiramo gospodina na visoku položaju; telefonskim putem umoljen za razgovor, on se, saznavši do čega je piscu bilo stalo, dao čak i spojiti te je piscu bez oklijevanja obećao još jedan, a »po potrebi još i daljnje razgovore«. Njegov je glas ovaj put zvučao prijazno, gotovo žovijalno, i pisac je ovaj put bez strahovanja nastupio svoje otprilike trideset i šestminutno putovanje željeznicom. Riskirao je taksi i tako propustio bentlej gospodina na visoku položaju, koji je naročito u tu svrhu poslao kola sa šoferom na kolodvor po pisca. Budući da pisac ne samo da nije računao s takvom pažnjom već mu nije bila ni naviještena, stajaše ga taj propust otprilike 17,80 DM, uključivši napojnicu 19,50 DM, jer gospodin na visoku položaju stanuje prilično daleko izvan grada. Pisac neobično žali da je time ministarstvo financija oštetio za otprilike 1,75 do 2,20 DM. Činilo mu se umjesno da i ovaj put opet investira nešto u radove. Odlučio se za jedan pogled na Rajnu, sličan onima što su mu kod gospođe Holthohne pali u oči svojom bisernom jasnoćom i ugodno ga dirnuli. Cijena 42 DM, s okvirom 51,80; supruga gospodina, koju ćemo odsad kratkoće radi zvati naprosto Mieze, bijaše — a to ne samo verbalno — zbog ove pažnje očarana. Za samog gospodina je pisac s teškom mukom pronašao jedno prvo izdanje *Komunističkog manifesta,* premda samo u faksimilu (zapravo je bila posrijedi obična fotokopija, koja je grafički bila malko dotjerana, ali je gospodinu također izmamila radostan smiješak.

Atmosfera bijaše ovaj put olakšana. Mieze, bez nepovjerenja, pobrinula se za čaj, otprilike kvalitete onoga što ga je gospođa Holthohne u kavani označila kao ne baš naročito dobar; bilo je kolača, suhih, šerija, suhog, cigareta, a na licima ovo dvoje osjećajnih ljudi odražavala se fina melankolija, koja je doduše isključila suze, ali ne i vlažne oči. To je postalo

ugodno poslijepodne bez sakrivene agresije, ne sasvim bez otvorene agresivnosti. Park je već bio opisan, soba također, terasa još ne: bijaše barokno zasvođena, na skrajnjim krajevima ukrašena pergolama, u sredini sežući daleko u park; na tratini kroket-parafernalija. Prvi cvjetovi (forzicije) po džbunovima.

Mieze: crnka, mada pedeset šest, djelujući *istinski* kao četrdeset šest, dugonoga, uskousta, normalnih grudi, u poput rđe crvenoj džersej-haljini, kože umjetno ublijeđene na način koji njoj dobro pristaje. »Vrlo je lijepo što vi tu govorite o toj djevojci, koja se na biciklu vozila od logora do logora tragajući za svojim dragim te ga konačno pronašla na groblju; pod lijepo naravski ne mislim groblje i činjenicu da ga je tamo našla, samo: mlada žena prelazi poprečke na biciklu Eifel, preko zona i državnih granica. No, ja poznajem tu mladu ženu, i da sam znala da je to bila ona o kojoj ste tada govorili, ja bih — no, ja bih bila pokušala, ne znam točno što bih bila — ali bih bila pokušala da joj učinim neko veselje, premda je vrlo u se povučena osoba. Ta mi smo 52, tada je moj muž konačno pušten iz zatvora, odmah pošli k njoj, pošto smo našli vrtlara i od njega dobili njenu adresu. Osoba čudnovate ljepote, draž koje za muškarce čak i ja kao žena mogu prosuditi (?? pisac). I ono isto tako lijepo dijete duge glatke plave kose. Moj muž bijaše ganut — dijete ga je podsjećalo na mladoga Borisa, premda je taj bio mršav i nosio naočare, a ipak bijaše nalik na nj, je li?« (Gospodin kima glavom. Pisac.) »Razumije se da je njena odgojna metoda bila kriva. Nije se smjela nećkati da ga pošalje u školu. Ipak je dječaku tada bilo sedam i pol godina, i bijaše to prava romantika što je ona s njim spravljala. Pjevati pjesme i pričati bajke te ona nestilska mješavina Hdlderlina, Trakla i Brechta — i ne znam sigurno je li Kafkina *Kažnjenička kolonija* bila prava lektira za jedva osamgodišnje dijete, a također ne znam ne vode li naturalistički prikazi svih, ali baš *svih* ljudskih organa do nekog, no recimo, do nekog odveć realistićkog gledanja na svijet. Pa ipak: bilo je nečeg veličanstvenog na njoj, premda je vladala čista anarhija. Moram već reći, to prikazivanje ljudskih spolnih organa, k tome još i uveličanih; ne znam pravo nije li to bilo malko preuranjeno — ta danas bi to bilo gotovo več odveć kasno (oboje se smije. Pisac). Ali sladak, sladak bijaše taj dječak, sladak i vrlo slobodan — a sudbina mlade žene, kojoj je onda valjda bilo upravo trideset, tako rekavši izgubila tri muža, oca, majku, i — gorda! Ne, više nisam imala smjelosti da je još jedanput posjetim, toliko je bila ponosna. Dopisivali smo se s njom, jest, to još jesmo, kada se moj muž 55. s Adenauerom odvezao u Moskvu i

stvarno u ministarstvu vanjskih poslova s teškom mukom pronašao još jednog, riječima *jednog*, znanca iz berlinskih dana, kod kojega se onako sasvim na brzinu mogao raspitati za Koltovskog. Rezultat: negativan. Baka, djed slatkoga dječaka — mrtvi; a njegovoj tetki Lidiji — ni traga ni glasa.«

Gospodin: »Nije pretjerano kada velim da je krivica zapadnih saveznika što Boris više ne živi. Ne mislim time onu nesretnu i mahnitu manipulaciju vojničkom knjižicom i činjenicu da je izgubio život u onoj rudarskoj nesreći. Krivica zapadnih saveznika sastoji se u tom što su mene uhapsili i stavili onkraj brave, premda brave nisu bile baš odveć zaključane, a zasuni ne odveć čvrsti. Ta ja sam se s Erichom von Kahmom bio sporazumio da će me on alarmirati kada položaj za Borisa postane odveć opasan, ali zbog dezertiranja svoga stražarskog personala, bio je izgubio živce, a i bilo je najbolje što je mogao učiniti u tom položaju: poslati ga na erftsku frontu, gdje bi bio prvom prilikom bez poteškoća mogao prebjeći. Dogovoreno bijaše dr-ugačije: trebalo je da mu Kahm posudi englesku ili američku uniformu i da ga strpa u neki logor za ratne zarobljenike za Engleze ili Amerikance — dok bi se zabuna objasnila, rat bi bio već završen. Bijaše naravno pravo ludilo dati mu njemačku vojničku knjižicu, njemačku uniformu i još pride aplicirati mu nekakvu tobožnju ranu. To bijaše sumanutost. Naravno da niti Kahm, niti mi nismo mogli slutiti da se iza toga kriju neka ženska posla! A u očekivanju djeteta, pa ona bombardiranja! Ludilo! Ta ja u ono vrijeme nisam mnogo saznao od te djevojke, zahvalila mi je kada je saznala da sam to bio ja koji je Borisa strpao u vrtlariju, ali zahvalila mi je — no, možda onako kako bi donekle dobro odgojena djevojka zahvalila za ploču čokolade. Pa nije ni slutila što sam ja riskirao i koliko bi mi Borisovo svjedočenje u Nürnbergu pomoglo. Ja sam se besmrtno blamirao pred sudom i pred mojim suoptuženim drugarima, kada sam iskazao da sam nekom Borisu Lvoviču Koltovskom, kojemu je bilo toliko i toliko godina, spasio život. Sovjetski tužitelj je rekao: ‚No mi ćemo pokušati da pošto-poto pronađemo toga Borisa Lvoviča Koltovskog, budući da vam je poznat i njegov logorski broj.’ Ali ga nisu pronašli ni nakon godinu dana! Ja sam to smatrao podlom fintom. Meni je Boris mogao pomoći da je ostao na životu te mu oni bili to dopustili. Meni su tamo pripisivali najgadnije izjave, kakve su se doduše čule na konferencijama na kojima sam sudjelovao, ali koje nisu potjecale od mene. Ui možda vjerujete da sam za ovo sposoban? (Izvadio je notes i čitao naglas: ‚i prema poslušnom i radišnom sovjetskom ratnom zarobljeniku je blagost neumjesna. On to tumači kao slabost i izvlači iz toga svoje zaključke? Osim

toga sam navodno u povodu neke sjednice, koja se održala u rujnu 41. kod šefa vojničkog naoružanja predložio da se pomoću ugrađivanja višekatnih ležaja DRS-baraka (baraka državne radne službe. Pisac) koja je dotad imala mjesta za sto pedeset zarobljenika, osposobi za osamsto četrdeset. U jednom od mojih pogona su navodno Rusi bez kruha i radne odjeće izjutra došli na rad i moljakali kruha od njemačkih radnika i — da je bilo kažnjeničkih ćelija. A treba znati da sam se upravo ja, u ožujku 42. tužio da su Rusi, koji su k nama došli na rad, tako oslabljeni mizerabilnom logorskom hranom da više nisu bili kadri da na primjer navrtnu žicu besprijekorno potegnu. A osobno sam za vrijeme nekog dogovora kod generala Reineckea, koji bijaše odgovoran za sve ratne zarobljenike, protestirao protiv propisane mješavine takozvanog ruskog kruha, koj»i se morao sastojati od 50% raženih mekinja, 20% štrickotina šećerne repe, 20% celuloznog brašna i l0% slamnog brašna ili lišća. Ja sam uspio provesti da se procentni dio raženih mekinja povisi na 25%, štrickotina šećerne repe na 25%, tako da su se gadni sastavni dijelovi celuloze, slamnog brašna ili lišća na odgovarajući način snizili, u svakom slučaju u našim pogonima — i na trošak naših pogona. Ipak se odveć lako zaboravlja da se problemi nisu baš tako jednostavno postavljali. Ja sam Backeu, državnom sekretaru u ministarstvu ishrane, i ministerijalnom direktoru Moritzu ukazao na to da rad u industriji naoružanja ne smije biti istovjetan sa smrtnom osudom i da rad u industriji naoružanja zahtijeva snažne ljude. Konačno sam ja bio taj koji sam proveo več na glas došle takozvane dane brašnastih juha. Imao sam svađu sa Sauckelom, koji mi se prijetio tamnicom i doslovce mi htio sabiti u uho sve naredbe VKV-a i VKV-a i RKVS-i (Vrhovne komande vojske i Vrhovne komande Vermahta i Rajhskomande vrhovne ustanove sigurnosti. Pisac). A jer je ta cijela nečovječanska organizacija prehrane morala njemačkoj javnosti ostati skrita, ja sam pomoću dobro usmjerenih indiskrecija vijesti o tome prokrijumčario u Švedsku te se izvrgao znatnim opasnostima, da bih alarmirao svjetsku javnost, a koja mi je bila hvala? Dvije godine bio sam interniran, pet godina zatvora zbog naših filijala u Kdnigsbergu, za koje doista nisam bio odgovoran. No dobro, dobro, drugi su umirali, drugima su još gore napakostili, a konačno sam ja zdrav i nisu mi naročito naškodili (?? U čemu? Pisac). Hajde da to zaboravimo, pa i ono licemjerno natezanje u procesu, gdje su mi neke dokumente gurali pod nos i pripisivali mi izjave koje zaista nisu potjecale od mene. Ja sam toliko želio da tog mladića živa i zdrava provučem kroz rat, i nije mi uspjelo da nađem njegove roditelje i njegovu sestru i, što

mi se potpuno izjalovilo, da dobijem utjecaja na odgoj njegova sina. Ta konačno sam dokazao da moj kulturni utjecaj na Borisa i nije bio tako loš. Tko ga je upoznao s Traklom, Kafkom i, na kraju, i s Holderlinom? A nije li, najzad, ova neuviđavna žena pomoću mene ove pjesnike mogla dati dalje svom sinu? Zar je zaista bilo tako uobraženo što sam se osjećao obveznim da kod jedinoga utvrđenoga potomka Koltovskih moram preuzeti neku vrst višeg kumstva? Uvjeren sam da mi sam Boris ne bi bio uskratio da primi moju srdačnu ponudu, a zar je bilo potrebno da me tako prezirno otpreme? Osobito ona drska osoba koja je tu stanovala — zaboravio sam njeno ime — sa svojim vulgarno-socijalističkim predodžbama, koja me je tako prosto vrijedala i na 'kraju izbacila; ona ni sa svojim sinovima nije došla na zelenu granu te se vazda kretala na rubu asocijalnosti, ako ne prostitucije.

A je li gospodin Gruyten, otac te čudnovate žene bez riječi, a kasnije ljubavnik one bezobrazne ružičastocrvene poludrolje, zar je on možda bio jaganjac božji za vrijeme rata? Evo što ja mislim: nije bilo razloga da me tako oholo otjeraju s praga i bez preispitivanja preuzmu osude jednog suda, o sumnjivosti kojega su međutim svi počeli govorkati. Ne, ne, zahvalnost doista nisam požnjeo.«

Sve to bilo je izneseno tihim glasom, prije uvrijeđeno negoli agresivno, a od vremena do vremena bi Mieze uzela njegovu ruku da bi ga umirila, kada bi mu žile nabrekle. Poštanske doznake bile su vraćene, pisma su ostajala bez odgovora, na savjete se nitko nije obazirao, a ona drska osoba, mislim onu drugu, pisala mi je jednog dana bez ikakva okolišanja: ‚Zar vi zapravo ne primjećujete da Leni ne želi da ima bilo kakve veze s vama?’ No, dobro — ja sam se odonda sasvim suzdržavao, ali sam naravno pomoću informacija nastojao da ostanem u tijeku stvari, zbog dječaka — i što je od njega postalo? Neću reći kriminalac, jer to bi bilo ispod moga nivoa da preuzimam pravno mišljenje koje je od vremena do vremena na snazi. Ja sam i sam bio kriminalac, jer je bilo kažnjivo da sam po vlastitoj odluci količinu raženih mekinja i količinu štrickotina šećerne repe ruskog kruha za pet posto povisio i količinu celuloze i lišća srazmjemo smanjio, da bih taj kruh učinio zdravijim; to me je moglo stajati konc. logora. I bio sam kriminalac samo zato što sam imao udjela u nekim tvornicama i na temelju stjecaja komplicirano-obiteljske i komplicirano-ekonomske vrsti pripadao velepoduzetnicima, čije carstvo odnosno domašaj više ne dopušta detaljiranu preglednost. No, bio sam sam dovoljno kriminalan, u različitim epohama, da bih tog mladog čovjeka sada naprosto nazvao kriminalcem, ali se nasukao —

o tome nema sumnje — pa mahnitost je i zasniva se na ludom odgoju kada netko s dvadeset tri godine zbog prijevare s čekovima i krivotvorenja mjenica želi ponovo uspostaviti neka stanja vlasništva, koja su nastala legalno, premda kruto, neumoljivo, premda zbog moguće neugodne, nazovimo to tako, spretnosti, sadašnjih vlasnika. Zavještano je zavještano, a prodano je prodano. Izraženo psihoanalitički, predleži kod mladića opasna majčinska povezanost i očinska trauma. Pa ona nije ni slutila što je učinila sa svojim Kafkom — te nije znala da tako oprečni autori kao Kafka i Brecht, tako intenzivno čitani, naprosto neprobavljivo leže jedan kraj drugoga — a povrh toga još i ekstremni patos Holderlina i fascinantna dekadentna lirika Trakla: pa dijete je to usisalo kada je upravo počelo govoriti i slušati, a uz to ovaj korporalistički materijalizam s mističnim crtama: ta ja jesam protiv tabua, ali je li bilo ispravno da se taj biologizam tako detaljirano spovodi, to veličanje svih organa ljudskoga tijela i njihovih funkcija? — Konačno, mi smo ipak slomljeni, slomljeni u svojoj prirodi. Oh, već je gorko ne smjeti pomoći, bolno je biti odbijen.«

I ovdje, što bi pisac bio smatrao nemogućim: s. kao posljedica p., ono opet kao posljedica skrivenog s2 — a u tom času dotrčaše psi preko divne tratine, kraljevski lijepi afganci koji su pisca samo malko onjuškali, a onda očito kao odveć vulgarnog pustili po strani da bi polizali gospodinove suze. Do vraga, ta zar su sada svi počeli da bivaju sentimentalni: Pelzer, Bogakov, gospodin na visoku položaju? Nisu li čak Lottine oči sumnjivo zaiskrile, nije li Marja van Doorn također otvoreno plakala — a nije li se Margret bila gotovo već pretvorila u lokvu suza, dok je Leni svojim očima dopuštala samo toliko vlažnosti koliko je bilo potrebno da ih drži otvorene i jasne?

Oproštaj od Mieze i gospodina bio je prijazan, glasovi su još uvijek bili prožeti sjetom kada su pisca molili da ipak makar posrednički djeluje, oni da su uvijek i uvijek ponovo spremni da Borisovu sinu, baš zato što bijaše Borisov sin i unuk Leva Koltovskog »pomognu da se osovi na noge«.

Neobjašnjena, gotovo -nejasna ostala je još Grundtschova fizički-psihološka, geografska i politička situacija pri kraju rata. Posjet kod njega dao se vrlo lako aranžirati: telefonski naziv, ugovoren sastanak i Grundtsch je nakon završetka poslovanja na groblju stajao do zarđale gvozdene kapije, koja se otvara samo onda kada se oni otpaci vijenaca i cvijeća koji se na osnovi njihova plastična porijekla ne mogu upotrijebiti za stvaranje komposta odvoze. Grundtsch kao uvijek gostoljubiv, veseleći se posjeti, primio je pisca za ruku, da bi ga na osobito klizavim mjestima bez opasnosti proveo. Njegov

se položaj u unutrašnjosti groblja za to vrijeme bio znatno poboljšao. Ponovo u posjedu ključa za javne toalete, a osim toga za prostorije s tuševima za gradske radnike, snabdjeven tranzistorom i telezivijskim aparatom, uživao je (bilo je to u uskršnjim danima. Pisac) u potpunosti veliku predstojeću konjunkturu u hortenzijama, koju je prilikom Cvjetne nedjelje očekivao. Te hladne ožujske večeri nije se moglo sjediti na klupama, ali se dakako moglo spokojno šetati po groblju, ovaj put i po glavnom putu, što ga je Grundtsch nazivao glavnom ulicom. »Naša najbolja stambena četvrt«, rekao je hihoćući, »naša najskuplja zemljišta, a ako bi vam ikada palo na pamet da Walterku ne vjerujete, onda ću vam pokazati nekoliko stvari koje potvrđuju njegove navode. Taj naime nikada ne laže baš kao što nigdar nije bio nečovječan.« (Hihot.) Grundtsch pokaza piscu ostatke onog električnog voda što ga je Pelzer u veljači 1945. zajedno s Grundtschom ondje bio položio: bihaju to komadi crnkasto izoliranog voda slabije kvalitete, što je od vrtlarije vodio do bršljanom obrasla hrasta, a od njega kroz bazgin grm (na kojem su se još mogle vidjeti, premda već zarđale, skobe) kroz šiprag pasjakovine do porodične grobnice gospode von Zecke. Na vanjskom zidu ovog dostojanstvenog ukopišta opet skobe, još jednom ostaci crnkasto izoliranog voda slabije kvalitete — i sada stajaše pisac pred ozbiljnim brončanim vratima, koja su nekoć bila ulaz u sovjetski raj u grobnicama, ali su ove opore pretproljetne večeri na žalost bila zaključana. »Tu se, dakle, ulazilo«, reče Grundtsch, »a unutri dalje prijeko do Herrigerovih, a od njih dalje do obitelji Beauchamps.« Obadva groba gospode von der Zecke i Herrigerovih bijahu vrlo dobro njegovana, s mahovinom, maćuhicama i ružama. O tome Grundtsch: »Jest, oba abonmana primio sam od Walterka, a prolaze je on, dakako poslije rata, dao opet zazidati i dotjerati, na žalost vrlo krparski, od starog Gruytena, ali pukotine su poslije došle na vidjelo, razmrvljeni rnort, što je poslije pripisivao bombama, a to i nije bila laž, jer ovdje mora baš lijepo da je tutnjalo onoga ‚drugog'. Tu otraga možete još vidjeti ahđela koji ima krhotinu bombe u glavi, kao da je nekome zapela sjekira. (Pisac je uprkos sumraku što se spuštao mogao vidjeti anđela te ovime potvrđuje Grundtschovu izjavu.) Kod Herrigerovih i gospode von der Zecke stradalo je malko nazarenskog kiča, kako vidite. Herrigerovi su dali resta-urirati, oni von der Zeckeovi modemizirati, dok Beauchampsovi, odnosno g. Beauchamps pušta sasvim lijepo da mu grobnica propada. Klipan, on je za to vrijeme također napunio šezdeset petu, no ja sam ga još početkom dvadesetih godina vidio u njegovu mornarskom odijelu gdje ovdje tuli te se moli, pa je izgledao

dosta šaljivo, bio je naime već onda prilično star za mornarsko odijelo, ali ga nije htio svući — a možda još i sada trči tamo dolje naokolo u sanatoriju kod Merana. Ovda-onda njegov odvjetnik driješi kesu da bi oplijevio barem najgori korov, i odvjetnik ne popušta od prava ukopa toga šaljivog starog gospodina u momarskom odijelu, koji još živi od tvomice cigaretnog papira. Inače bi naime grad vjerojatno tu stvar planirao. Tu se u punom smislu riječi vodi proces oko jednog mjesta ukopa (hihot. Pisac), kao da se mladića ne bi isto tako lijepo moglo pokopati tamo dolje u Tirolu. I tu vam je eto kapela, vrata uništena, i ako želite možete pogledati i potražiti jesu li Leni i Boris još štogod ostavili od svoga vrijesa.«

Pisac je stvarno ušao u vrlo trošnu kapelicu, promatrao zabrinuto freske u nazarenskom stilu što su se trunile u arhitektonski sasvim dražesnim polukupolama apside. U unutrašnjosti kapele bijaše sve prljavo, prohladno i vlažno, i pisac je riskirao nekoliko šibica (da li će ih moći staviti na teret financijske uprave u ime troškova, to još nije objašnjeno; budući da je kao strastven pušač ionako imao veliku potrošnju istih, to treba još da ispitaju — službeni i privatni činovnici s velikom plaćom — mogu li se, recimo, trinaest do šesnaest šibica otpisati kao odgovarajući dio pogonskih troškova, da bi se moglo razgledati oltar, koji bijaše lišen šarenog materijala; iza oltara pisac je otkrio čudnovatu crvenoljubičastu blistavu prašinu, vegetativnog porijekla koja je apsolutno mogla potjecati od uvelog vrijesa; porijeklo jednog ženskog odjevnog komada, koji se obično nosi pod haljinom ili puloverom na gornjem dijelu ženskog tijela, kada je, zbunjen, napuštao kapelu Beauchampsovih, objasnio mu je Grundtsch, koji je u pravom smislu riječi čurio svoju lulu: »No da, tu vjerojatno ulazi i ono nekoliko ljubavnih parova što od vremena do vremena ovamo zalutaju te ne znaju gdje da uđu i gdje da izađu, nemajući ni veže, ni novaca za kakvo konačište, a mrtvih se ne boje.«

Bijaše to lijepa podugačka šetnja te prohladne večeri, kao stvorena za to da je završiš čašom trešnjevače u Grundtschovoj sobi.

»No da«, tako će Grundtsch, »ta ja sam izgubio živce kada sam čuo da su se kod nas kod kuće vodile tako teške borbe, te sam želio poći onamo, da još jednom vidim majku, da joj pomognem. Ta onda je gotovo bila napunila sedamdesetu, a ja je već dvadeset pet godina nisam posjećivao, i mada je cio život trčala za popovima, ipak to nije bila njezina krivica, već krivica izvjesnih (hihotanje) struktura. Bijaše ludost, no ja sam otišao onamo, odveć kasno, oslanjajući se na svoje poznavanje kraja. Pa kao dijete sam tamo čuvao krave, po šumskim putovima i po rubovima šume dospio sam ponekad

sve do bijele i crvene rječice Wehe. Samo što su me oni idioti odmah iza Durena ukebali, tutnuli mi pušku u ruke, dali povez na ruku te me sa četom još napola djece poslali u šumu. No, pa ja sam simulirao promatrački odred — pa to sranje poznavao sam još od prošlog rata — poveo onu nekolicinu dječaka, ali tu mi više nije pomoglo moje poznavanje kraja — sve sami lijevci od granata, panjevi, mine, i da nas amiji[32] nisu ubrzo ulovili, mi bismo bili odletjeli u zrak — oni su naime poznavali putove bez mina. Na sreću su barem ti dječaci bili spaseni, i ja, mada je još neko vrijeme trajalo prije nego što su me pustili, četiri mjeseca pare od kelja i šatori, prljavština i studen, no lijepo nije bilo kod tih amija, konačno sam tu dobio svoju reumu, a majku nisam nikad više vidio. Nju je tako neki njemački vo ustrijelio, jer je izvjesila bijelu zastavu — naša kuća je neko vrijeme ležala između linija, katkad kod amija, katkad kod germansa[33], a otići stara nije htjela. Tada su germansi mojoj gotovo osamdeset godina staroj mami pricvrljili kuglu iz snajpera, vjerojatno jedna od onih istih svinja kojima danas postavljaju spomenike. I još uvijek popovi ništa ne poduzimaju protiv ovih posranih spomenika. Velim vam, bio sam prilično gotov kad su me amiji napokon u lipnju pustili. Zajedno sa seljacima. To također nije bilo tako jednostavno, premda sam zaista spadao u tu rubriku. Tu zemljoradničku parolu su naime kolpingovci[34] u logoru krili te kao svoj tip davali dalje svojim druškanima. No, pa tada sam se naprosto izdavao za sljedbenika oca Kolpinga, za kršćanskog radnika, odmolitvao nekoliko pobožnih izreka, i tako sam već u lipnju bio pušten. Našao sam bajoslovno očišćen, pošteno vođen mali pogon, koji mi je Holthohneica korektno, uključivši i najamninu predala. To joj nikada nisam zaboravio, i ona još dan-danas dobiva cvijeća po cijeni koštanja. Mene Walterko nije pitao za legitimaciju denacifikacije — ja bih naime njega pustio da se barem nekoliko mjeseci dobrano znoji i sjedi u bajboku; ta on je kroz sva ona teška vremena prošao a da nije zadobio ni ogrebotinu. Samo kao terapiju, naravno, pustio bih ga malo da se koprca, to mu ne bi bilo škodilo. No, bio je i prema meni dobar, zaokruglio je moj udio i dao mi kredita, da bih napokon otvorio vlastiti dućan. Mušterije smo razdijelili između sebe, i on mi je velikodušno ispomagao sjemenom za usjev, ali onako pola godinice u zarobljeništvu ne bi mu bilo škodilo.«

Pisac je ostao još neko vrijeme (jedno sat i pol) kod Grundtscha, koji nije pokazivao ni traga plačljivosti te je odonda na blagotvoran način šutio. Bilo je vrlo ugodno u njegovoj sobi, bilo je piva i trešnjevače, i ovdje, u Grundtschovoj sobi, pisac je smio, što mu na groblju zbog vidljivosti

»cigaretica se vidi na kilometre daleko«) nije bilo dopušteno: pušiti cigarete. Kada je Grundtsch pisca ponovo uz kliska mjesta vodio napolje, reče Grundtsch ne baš glasom koji se gušio u suzama, ali vrlo ganuto: »Mora se sve učiniti da se Lenin dječak, taj Lev, izbavi iz hapsa. Pa to su samo gluposti što ih je on počinio. Taj je htio samo da se onom gadnom Hoyseru oduži zbog onoga što je taj učinio njegovoj majci. To je divan momak, baš kao majka i otac mu, a ipak se rodio ondje gdje ja sad živim, te je tri godine kod mene radio, prije nego što je pošao u grobljanski ured i na čišćenje ulica. Divan momak i ni izdaleka tako šutljiv kao njegova majka. Za nj se mora nešto učiniti. Taj se već kao mali dečko ovdje igrao, kad bi Leni čas kod Pelzera, čas kod mene ispomagala, u sezonsko vrijeme. Ako bi bilo potrebno, ja bih ga skrivao na istom groblju gdje mu se i otac skrivao. Njega nitko živ ne bi ovdje pronašao, a on se i ne boji grobnica i podruma kao ja.«

Pisac se srdačno oprostio i obećao — a to misli i učiniti —da će opet doći; osim toga je obećao da mladom Gruytenu, ako mu uspije da izađe iz zatvora — kako je to Grundtsch nazivao — dade »grobljanski tip«. »I«, to je Grundtsch vikao za piscem, »recite mu da će kod mene uvijek dobiti svoju kavu, svoju juhu i svoje cigare. Uvijek.«

Mali broj izravnih Leninih citata neka ovdje jedanput bude sažeto iznesen:

»Poći na ulicu« (da bi svoj klavir spasila od pljenidbe)

»oduhovljena bića« (u svemiru)

»riskirati plesić« (s H. H-om)

»kad bude tako daleko, biti u njemu zakopana« (u kaputu za kupanje)

»Sto mu gromova, što mu je to što tu izlazi iz mene?« (Leni kao mala djevojčica pozivajući se na svoje ekskremente.)

»ispružena i sva podatljiva«; »otvorena«; »uzeta«; »predana« (doživljaj u vrijesu).

»Molim, molim, pa dajte mi taj kruh života. Zašto moram tako dugo čekati?« (Izjava koja je dovela do zabrane prve pričesti.)

»I sada sam dobila onu stvarčicu, blijedu, nježnu, suhu, nemajući ukus ni po černu, položenu na usta — i ja samo što je nisam ispljunula« (odnosi se na stvarnu prvu pričest)

»Stvar mišica« (odnosi se na njenu »bespapirnost« u vezi s njenom stolicom.

»kojega ću voljeti, kojemu želim da se bez ikakvih uslova podam«; »izmišljati smione nježnosti«; »on neka se raduje sa mnom, a ja s njim«

(odnosi se na njenog budućeg)

»Klipan« (nema) »nježne ruke« (prvi rendes)

»da u miru malko plačem« (posjećivanje kina)

»tako drag, tako strašno drag i dobar« (brat Heinrich)

»zbog one strašno velike obrazovanosti strah pred njim« (brat Heinrich)

»onda bila iznenađena, jer je bilo tako silno, silno mio« (brat Heinrich)

»sasvim se dobro održavao da ne potone«; »rasparčavalac« (o svom ocu, poslije 1945)

»za oca vjerojatno onda već pravo pravcato zavođenje čime nisam predstavila svoju *zavodnicu«* (o Lotti H.)

»loše, loše, loše« (o obiteljskim sjedjeljkama uz kavu s bratom H.)

»Naši pjesnici bili su najhrabriji čistači zahoda« (pošto je očistila Margretin začepljen zahod; odnosi se na H-a i E-a)

»Ono (se ne mora i ne smije) u krevetu dogoditi. Pod vedrim nebom, pod vedrim nebom. Citavo zajedno-lijeganje-u-krevet nije ono što ja tražim.« (Špekulacije u Margretinoj nazočnosti o jednom zbivanju što ga obično nazivamo obljuba.)

»Za mene umro, prije no što je bio mrtav« (o svom mužu A. P-u, nakon što ju je prisilio na gore opisani postupak.)

»Ona je tu propadala, skapavala od gladi; mada sam joj na kraju uvijek donosila hrane, a kada je bila mrtva, zakopali su je u vrtu bez nadgrobna kamena i tako; već sam osjećala, kada sam došla onamo, da nje više nema, a Scheukens mi je rekao. ‚Nema više svrhe, gospođice, nema više svrhe — ili ćete otčeprkati zemlju?’ Pošla sam tada nadstojnici te energično pitala za Rahelu; tada mi rekoše, otputovala, a kada sam htjela pitati kamo, nadstojnica se prepala te rekla: ’Ali, dijete, ta zar su vas svi dobri dusi napustili?’« (O Rahelinoj smrti.)

»neopisivo neugodno« (o» pustolovini sa A-om)

(Užasni) »ogledi ovih gomila netom tiskanog novca« (o njenoj kancelarijskoj djelatnosti za vrijeme rata)

»Osveta« (motiv što ga je Leni naslućivala za očevu manipulaciju mrtvim dušama)

»smjesta u plamenu« (polaganje ruke kod Borisa)

»bilo mnogo ljepše od doživljaja u vrijesu, o kojemu sam ti nekoć pričala« (vidi gore)

»upravo u tom času ono prokleto ispaljivanje počasnih plotuna doseglo je vrhunac« (trenutak Borisova Ijubavnog očitovanja)

»spavati zajedno« (Leni Margreti o jednom inače grublje opisanom zbivanju)

»Znaš, ja posvuda, posvuda vidim ploču: ’Pozor, životna opasnost!’« (o svojoj situaciji poslije prvog zajedničkog spavanja)

»Zašto bih to morala prije znati, bilo je tu važnijih stvari da se saopće, i ja sam mu rekla da se zovem Gruyten, a ne kao na papiru Pfeiffer« (Leni Margreti o jednom razgovoru s Borisom)

(što Amerikanci) »nisu gurali naprijed«

»Pa to je samo 80, 90 kilometara — zašto to traje tako dugo?« (vidi gore)

»Zašto ne dolaze po danu, kada li će opet doći po danu i zašto Amerikanci ne guraju naprijed, zašto im treba tako dugo dovde, pa to i nije tako daleko?« (o američkom bombardiranju i za Leni odveć sporom napredovanju)

»Mjesec Slavne krunice« (odnosi se na listopad 1944, kada je bilo mnogo napadaja danju, što Leni omogućivahu spavanje s Borisom)

»To zahvaljujem Raheli i Majci božjoj, njih obadvije nisu zaboravile. koliko su mi drage.« (Odnosi se na onaj slavni mjesec.)

»Obadvojica pjesnici, ako mene pitaš« (o Borisu i Erhardu)

»Napokon, napokon, koliko im je dakle trebalo« (ponovo o napredovanju Amerikanaca)

(Spavanje zajedno) »više uopće nije dolazilo u pitanje« (Leni u stanju bremenitosti)

IX

Pisac bi bio i odveć rado preskočio jednu epizodu u Leninu životu, o kojoj je nekoliko osoba već obavijestilo aludirajući: Lenina kratka politička djelatnost poslije 45. Što se ove točke tiče, njega ne napušta možda njegova vidovnjačka moć, njega samo ostavlja vjera. Ili da ipak vjeruje u ono o čemu se vjerodostojno obavještava? Ona među profesionalcima kao i neprofesionacima tako omiljela tema o piščevoj dilemi ovdje u svojoj krutosti iskrsava na papiru! Da Leni politički nije nezainteresirana, posvjedočili su Hans i Grete Helzen koji dijele s njom dobrani broj sati pred televizijskim aparatom, i to na način koji ne bi mogao natjerati ni bilježnika ni reportera da uskrati bilo kakva ovjerovljenja. Leni gleda najradije (a to je nakon dvogodišnjeg zajedničkog gledanja pred Leninim aparatom s crno-bijelom slikom od Helzerovih izričito posvjedočeno) »najradije ona lica koja govore o politici« (jedan od rijetkih izravnih Leninih citata). Njen sud o Barzelu, Kiesingeru, Straussu ne može se ovdje reproducirati: to bi pisca stajalo i odveć skupo. On to sebi ne može priuštiti, te se u pogledu ove trojice gospode nalazi u sličnom položaju kao kod gospodina Na-visokom-položaju. On — pisac — mogao bi se ovdje ograničiti na svoju dužnost izvjestitelja, citirati Leni, njoj objesiti teret dokaza, odvući je pred sud, i premda je uvjeren da ona ne bi ni njega niti onu dvojicu Helzenovih ostavila na cjedilu, ipak mu je milije da ovdje samo natukne, a ne da citira. Iz jednog jednostavnog razloga: on samo nerado gleda Leni pred sudom. Njemu se čini da ona ima dovoljno poteškoća: njen mnogo ljubljeni jedinac u zatvoru, u najnovije vrijeme klavir opet u opasnosti da bude zaplijenjen: njen strah ili nervoza — njena neizvjesnost je li od Turčina »zanijela« (Leni prema Hansu i Greti H.), čime se potvrđuje biološki detalj: njoj se još uvijek događa kao što već biva sa ženama: prijetnja ubijanja plinom, o kojoj nitko ne zna da li se može provesti — izvučena od nekog urnirovljenog činovnika iz susjedstva, kojemu su se mogli dokazati neki uzaludni pokušaji približavanja (neka drska uznemiravanja u mračnoj veži, tapšanja u pekari, jedan ekshibicionistički postupak, također u mračnoj veži); džungla sudskih pljenidaba i prijetećih pljenidaba, »što se ni srpom ne bi ni napola dalo očistiti« (Lotte H.). Zar da

pred sudom mora ponoviti svoje porazne, u svojoj preciznosti (s literarnog gledišta) divne primjedbe o Barzelu, Kiesingeru i Straussu? Na to se pitanje može odgovoriti samo sa: ne, i još jedanput ne.

No sada dosta s tim okolišanjem: jest, Leni je »sudjelovala« u KPNJ. (Lotte, H., Margret, Hoyser st., M. v. D. i neki bivši funkcioner partije doslovce isto!) Ali, ta poznati su plakati na kojima stoji »uz sudjelovanje...«; time se u većini aludira na istaknute ličnosti, koje onda nikada ne nastupaju, niti ih se što pitalo niti su pristali na to, već su ih naprosto smatrali privlačnim. Jesu li Leni smatrali privlačnom? Očito jesu, premda zabunom. Nekadašnji funkcioner, koji, prolazno, ima dobar novinski kiosk na povoljnom položaju u gradu te se sam naziva »šezdesetosmaški«, taj — barem piscu — simpatični čovjek, pedesetih godina, djelovaše rezignirano, da ne kažemo ogorčeno, a zamoljen da nerazumljivu kratku »šezdesetosmašku« ipak malko objasni, samo reče: »No, ja od 68. više nisam s njima. Ne, ja ne.« Izvještaj ove osobe, što ga sažeto ovdje donosimo, a ta osoba bi željela ostati anonimna, baš kao onaj igospodin na visoku položaju, dat je u odlomcima, jer su izvještača uvijek iznova prekidali kupci novina. Na taj način je pisac bio upoznat s neobično svojeglavom politikom prodaje »šezdesetosmaša«, koji je u roku od nepunih pola sata najmanje četrnaest do petnaest puta na traženje pornoprodukata odsječno, ako ne mrzovoljno odgovorio: »Ovdje se to ne prodaje.« Čak i relativno bezazlene novine — kao bulevarske novine, seriozne ili neseriozne dnevnike, pa i ilustrirane novine, polu ili napola bezazlena karaktera — »šezdesetosmaš« je samo protiv svoje volje, kako se piscu činilo, vadio. Oprezne prognoze pisca, da kod ovakve prodajne politike osjeća bojazan za rentabilnost kioska, dotična je osoba naših obavještenja naprosto odbila. »Čim dobijem svoju invalidsku mirovinu, onda ću ionako zatvoriti butigu. Sada imamo samo malu odštetnu rentu, pri čemu su mi jasno dali osjetiti da bi im bilo milije da nisam preživio. Pa to bi bilo i jeftinije. Ne, to građansko sranje potčinjavanja, taj pornoimperijalizam, to ja ne prodajem, premda postoje izvjesna stremljenja da me se na to prisili, jer ‚kiosk na tako reprezentativnom mjestu je dužan da za svoje potencijalne kupce drži u pripremi ponude koje odgovaraju tržištu’ (citat iz podneska jednog CDU-gradskog zastupnika). Ne, sa mnom ne. Neka to govno napokon prodavaju tamo kamo spada: na crkvenim vratima, među svojim klerikalnim listićima i licemjerskim ćudorednim blebetanjem. Ne, ne kod mene. Petar il’ Pavo sve isti đavo, pa dobro, neka me i dalje bojkotiraju i sumnjiče, ja ću i dalje provoditi svoju cenzuru. Njihovo građansko sranje potčinjavanja ne

prodajem, pa makar crko.« Možda bi upotpunjenja radi trebalo reći da je ta osoba obavještavanja strastveni pušač, s bojom kože i očiju čovjeka bolesnog od jetre, guste bijelosive kose, s naočarima jake dioptrije, drhtavih ruku, a u licu s tako koncentriranim izrazom prezira da pisac sebi ni uz najveći napor ne bi smio priuštiti iluziju da nije uključen u taj prezir. »Ta mogao sam slutiti već kad su Kremeričinog Wernera izvukli iz logora u Francuskoj fašisti iz Vichyja, te ga izručili nacistima, kako sam to poslije saznao. Pa to ne može nitko živ prosuditi kako je nama bilo pri duši za onih godinu i pol dok je bio na snazi Staljin-Hitler-pakt! No, ustrijelili su Wemera, nama su dali došapnuti da je fašistički izdajica, a da bismo se riješili fašističkih izdajica, možemo se mirno poslužiti fašistima. Takve sam gluposti vjerovao još do 68.« Istrijebiti fašiste iz svojih redova, denuncirajući ih fašistima kao doušnike. No, onda barem ostaju ruke diktirajućeg proletarijata ćiste. Lijepo. Ne više sa mnom. Ne. 45. je trebalo da slušam Ilsu. Nisam to učinio, dvadeset tri godine sam legalno i ilegalno dalje radio, dao se denuncirati, hapsiti, špijunirati, ismijavati. Sada, kada tu zatvorim dućan, idem u Italiju, gdje možda još ima nekoliko ljudi koji nisu takvi podrepaši kakvi smo mi. Ah, ono s Pfeifferovom ili Gruytenovom djevojkom, to je čak i meni tada bilo neugodno, gdje sam bio još toliko dogmatičan koliko sedamnaest kardinala zajedno. Upravo bijasmo saznali da je u po život opasnim prilikama vodila ljubav s nekim vojnikom Crvene armije, da bi mu doturila živežnih namirnica, zemljopisnih karata, novina, logorskih izvještaja, da je štaviše imala s njim dijete ruskog imena. Namjeravali smo da je preobrazimo u borca otpora, a znate li što ju je taj vojnik Crvene armije bio učio? Da se moli! Pa to je bila ludost! No, bijaše atraktivna, ta mrcina, lijepa kao slika, i to je dobro djelovalo na našim kukavnim priredbama, gdje smo se morali boriti protiv one mahitosti, što je bila počinjena u Istočnoj Pruskoj, i to pomoću neke navodno socijalističke armije. Da sam samo poslušao Ilsu, koja mi je govorila: ‚Fritz, ta priznaj samom sebi da se tako više ne može dalje, tako više ne. Pa to nije ono što smo 28. namjeravali, kada smo Teddyja Thalmanna možda iz taktičkih razloga morali još pomagati. Ta priznaj konačno samom sebi da je Hindenburg pobijedio, i 45. I pustite to zgodno djevojče na miru, samo ćete je dovesti u poteškoće, a da sami od toga ne budete imali nikakve koristi.’ No da, ali ona bijaše radnica, prava radnica, premda iz propalog građanstva, i, no da, nama je nekoliko puta pošlo za rukom da je uzela crvenu zastavu u ruku te s nama prolazila kroz grad, premda smo je morali gotovo opiti, jer je bila bolesno plaha, a nekoliko puta

je i vrlo dekorativno sjedila na tribini kada sam ja govorio. Još mi je danas neugodno kada na to pomislim.« (Je li to jasno tamnjenje ionako već tamne Fritzove kože jedna vrst crvenjenja? Pa valjda će se još smjeti pitati. Uostalom, ime Fritz je fiktivno, pravo Fritzovo krsno ime je piscu poznato.) »Ta bila je tako divno proleterska — potpunoma nesposobna da preuzme građanski profiterski način mišljenja ili čak da ga prakticira — ali Ilse je bila u pravu, mi smo njoj skodili, a sebi nismo pomogli, jer ono jedanput-dvaput kada je reporterima zaista odgovarala na pitanja, kad -su je pitali za njenog Borisa i za ono što je u ilegalnosti od svoga Borisa naučila, odgovarala je: ‚moliti se.' To je bila jedina riječ koju bi izgovorila, a to nairavno bijaše kao palo s neba za reakcionarnu štampu, koja nije mogla a da nam ne posveti jedan natpis: ‚Učite moliti se s KPNJ. Delacroix-plavuša pokazuje se kao trojanski konj? Sasvim suvišno je zaista jednom postala član partije te zaboravila istupiti te su joj smjesta došli u kuću kada su nas zabranili, a onda je postala prkosna, a zatim kako sama reče, ‚baš' nije htjela istupiti, a kad sam je jednom upitao zašto je zaista kod nas sudjelovala reče: ‚Jer je Sovjetski Savez proizveo takve ljude kakav je Boris.' Covjek bi mogao poludjeti kada pomisli da je na kompliciran način zaista pripadala k nama, ali mi ne k njoj — onda, jest, onda nam se sve okreće u glavi, jer se po tome poznaje zašto je proleterski svjetski pokret sada u Zapadnoj Evropi totalno bankrotirao. Ali, pustimo to. Ja idem u Italiju, i žao mi je što čujem da je njoj tako loše. No, na mene se neće rado sjećati, inače bih vas molio da joj iznučite moj pozdrav. Trebalo je da slušam Ilsu, i staroga Gruytena, djevojčinog oca, koji se samo smijao i vrtio glavom kada bi njegova Leni krenula s crvenom zastavom.«

Trebalo bi možda još nadopuniti da su Fritz i pisac naizmjence jedan drugome nudili cigarete, dok je Fritz s gotovo već strastvenim prezirom prodavao građanske novine što ih je tako prezirao. Cinio je to pokretom ruke i gestikom što bi ih osjetljivi kupci novina mogli osjetiti kao uvredu. Fritzov komentar: »I sada idu ti ljudi i čitaju te podvale, taj feudalistički popabirčeni kič, pri kojem čak vi, kako to čitate, iz glasova autora razabirete potrebnu snishodljivost. I žderu seks i haš, kao što su prije žderali popovsku suruntiju; i nose mini i maksi tako poslušno kao što su prije nosile svoje skromne opatičke bluzice. Dajem vam dobar savjet birajte Barzela ili Köpplera, onda ćete barem svoje liberalno bljantavo sranje dobiti iz prve ruke. Ja, ja učim jezik ljudi, talijanski, i širim slogan: haš je opijum za narod.«

Pisac kojemu bijaše težak kamen pao sa srca, budući da je tu neugodnu epizodu u Leninu životu napola objasnio, nije uspio pri daljnjim

potencijalnim osobama obavještavanja koje su ga već na kućnim vratima odnosno na vratima stana pozdravile pitanjem: »Jeste li za ili protiv 68?« Budući da pisac, potpuno impregniran najrazličitijim motivacijama, potrzan između najraznovrsnijih senzibilnosti, nije odmah, svakako ne prvi put, shvatio zašto da se odluči za ili protiv čitave jedne godine dvadesetog stoljeća, on je odveć dugo mozgao o toj godini te se konačno odlučio, kako je otvoreno priznao, iz gotovo uobičajenog osjećaja negiranja, za odgovor: »protiv« te je time konačno za sebe zalupio onim vratima. Ipak mu je uspjelo u jednom arhivu pronaći one novine što ih je Fritz u vezi s Leni citirao. Bijahu to neke kršćanske novine, godište 1946, Fritzov citat je verificiran kao »doslovce suglasan«. (Pisac.) Interesantne i stoga možda vrijedne da se saopće bijahu dvije stvari: doslovni tekst samog članka i novinski foto, koji pokažuje govorničku tribinu iskićenu KPNJ-zastavama i amblemima, na kojoj se može vidjeti Fritz u već uvježbanoj retorskoj pozi — zapanjujući mlad: otprilike sredinom do konca, dvadesetih, još bez naočara. U pozadini se vidi Leni, koja zastavicu sa svjetskim amblemima drži nakoso nad Fritzovom glavom, poza koja pisca živio podsjeća na ulogu zastava kod izvjesnih liturgijskih priredaba, koje u najsvečanijim trenucima propisuju spuštanje zastava. Leni je na tom fotosu na pisca dvojako djelovala simpatično i na krivom mjestu, da ne kažem, što se ne može tako lako reći — lažno. Pisac bi najradije bio svoju nepodijeljenu vidovnjačku snagu koncentrirao na taj fotos pomoću neke leće koju bi još trebalo izumiti, pa da Leni s njega spali. Na sreću je ona na tom loše reproduciranom novinskom fotosu doduše prepoznatljiva, ali samo za upućene, te se možemo nadati da ne postoji u nekom arhivu još jedan negativ te fotografije. Možda bi se trebalo taj članak ovdje doslovno citirati. Pod već citiranim potpisima slika stoji kao glavni naslov: »Mlada, kršćanski odgojena žena naučila je od crvenih hordi da se moli. To je jedva shvatljivo, ali ipak zajamčeno, mlada žena, o kojoj ne znam da li je sada pravilnije da je nazovem gospođicom G. ili gospođom P., navodi da je od vojnika ponovo naučila moliti se. Majka je nezakonita djeteta, za čijeg.oca s ponosom izjavljuje da je sovjetski vojnik, s kojim je, dvije godine nakon toga što je s njom vjenčani P. dao svoj život u domovini nezakonitog oca, započela koli ilegalan toli ilegitiman seksualni odnos. Ona se ne stidi da pravi propagandu za Staljina. Nije potrebno naše čitatelje upozoriti na takvu mahnitost, no možda je dopušteno pitanje ne bi li trebalo izvjesna pitanja pseudonaivnosti uvrstiti u kategoriju političkog kriminala. Mi znamo gdje se učimo molitvi: u vjeronauku i u crkvi; a također

znamo radi čega se molimo: za kršćanski zapad, i možda bi čitatelji, koji su se malko zamislili, ovda-onda izgovorili tihu molitvu za gospođicu G. alias gospođu P. Njoj je to potrebno. Nekadašnji vrhovni gradonačelnik Adenauer koji se moli, ima za nas u svakom slučaju više uvjerljivosti nego što bi se moglo skrivati u malom prstu ove zavedene, rnožda umobolne gospođe (gospođice), koja navodno potječe iz dobre, ali propale kuće.«

Pisac se usrdno nada da je Leni u ono vrijeme bila tako sporadična čitačica novina kakva je danas.

Međutim se mogao još jedan detalj verificirati: spisak crtica što ga je nekoć Marja van Doorn vodila, kada su Pfeifferovi kod Gruytenovih prosili Leni za Aloisa, otkrila je Grete Helzen na vratima — zaista je u ono vrijeme šezdeset puta pala riječ čast. Time je dokazano dvoje: M. v. D. je pouzdana osoba za informacije i: Lenina vrata nisu već trideset godina bila obojena.

Također se mogla, za što su bile potrebne okolnosti (koje treba označiti kao suvišne) verificirati riječ »kristelir«. Pisac je poduzeo nekoliko (kako rekosmo suvišnih) pokušaja objašnjavanja kod mlađih klerika, jer mu je tu riječ, premda mu je zvučila po nekim higijenskim mjerama, postavila vrlo pouzdana bakica Commer u nekakvoj vezi sa crkvom. Rezultat: negativan. Različiti telefonski upiti kod dušobrižničkih ureda što su, osjećajući se (sasvim nepravedno!) izvrgnuti ruglu, s krzmajućom opreznošću dali sebi objasniti tu povezanost, ali se pokazali kao potpuno nezainteresirani u objašnjenju jezičnih povezanosti te naprosto objesili, odnosno odložili slušalicu, te su piscu donijeli samo ljutnju i gubitak vremena, dok nije došao na ideju, koja mu je i prije mogla pasti na pamet, jer je ta riječ dospjela k njemu iz geografskog trokuta Werpen-Tolzem-Lyssemich: propitao se kod M. v. D., koja je tu riječ, ne oklijevajući ni časka, identificirala kao dijalektalan izraz »Christenlehre«[35], vježba pobožnosti, koja je »zapravo bila zamišljena kao produžen vjeronauk za djecu, ali koju smo i mi odrasli katkad posjećivali, da bismo osvježili svoje znanje. Ta se vježba pobožnosti doduše održavala obično u vrijeme kada smo kod kuće nakon obilna ručka spavali: oko 3 sata po podne.« (M.v.D.) Vjerojatno je tu posrijedi katolička paralela s evangeličkom nedjeljnom školom.

Pisac (ionako u zakašnjenju sa svojim istraživanjima zbog boks-meča Clay-Frazier) došao je u neke u sukobe sa svojom savješću, što se odnosilo samo na financiranje njegovih istraživanja i s time povezanim oštećenjem financijske 'uprave; da li da riskira putovanje u Rim, da u arhivu centrale reda ispituje sudbinu sestre Haruspike? Doduše, s ljudskog gledišta dragocjeni, ali

s izvjestiteljeva gledišta neuspješni susreti s obojicom isusovaca u Freiburgu i Rimu — uključivo telefonskih, telegramskih, porto i putnih troškova bili su nesumnjivo pogrešne investicije; nisu mu donijeli mnogo više od svete sličice, dok je od egzokrino i endokrino pogrešno funkcionirajuće Margrete, posjećivanje koje bi ga od vremena do vremena stajalo nekoliko cvjetova, skromne pljoske džina i zgodimice nekoliko cigareta, čak ni taksija — jer je iz zdravstvenih razloga onamo obično išao pješke — dobio nekoliko snažnih, iznenađujućih pojedinosti o Heinrichu Gruytenu. Osim toga nije trebalo odvagnuti samo porezno-političke, već i ljudske obveze: neće li on ljubaznu sestru Ceciliju dovesti u poteškoće, sestru Sapientiju u nepriliku, a onom premda malo simpatičnom Alfredu Scheunkensu prouzročiti možda ponovo premještanje kazne radi?

Da bi u miru mogao o svim tim problemima premišljati, odvezao se ponajprije do donje Rajne, prošao je, u kupeu drugog razreda u vlaku bez vagon-restorana čak i bez ponude pića, hodočasničko mjesto Kevelaer, prošao kroz Siegfriedovu domovinu, odmah zatim grad u kojem je Lohengrin izgubio živce, te se odatle taksijem odvezao nekih pet kilometara dalje, kraj domovine Josefa Beuysa, u neko selo koje je već prilično neograničeno djelovalo nizozemski. Umoran od tog neudobnog, gotovo trosatnog putovanja, gotovo malko razdražen, pisac je odlučio da se prije svega malko okrijepi, i to je učinio u pečenjarskoj šatri, gdje ga je plavokosa žena privlačne vanjštine najprije opskrbila pečenim krumpirima, majonezom i mljevenim mesom (toplim) te ga zatim na kavu poslala u gostionicu preko puta. Bijaše maglen dan, kao u praonici, i postalo je razumljivo da je Siegfried svojevremeno na putu u Worms ne samo projahao kroz Niefelheim već odanle bio i došao. U gostionici bijaše toplo i tiho: poseban gostioničar dvorio je dvojicu muških pospanaca rakijom, dogurnuo i piscu veliku rakiju s riječima: »To je najbolje u tom vremenu, čovjek se ugrije, a osim toga i potrebno nakon prženog krumpira s majonezom«, zatim je mirno produžio govoriti sa svoja dva gosta, u dijalektu koji je podsjećao na licitarske kolače, a i grleno, izrazito batavijski. Premda je pisac ovdje bio samo sto kilometara udaljen od svoje polazne baze, činio se samom sebi, da učinimo malu usporedbu, kao južnjak; ugodna mu bijaše ona tako mala radoznalost dvojice pospanih muškaraca i gostioničara, koji mu je već drugu rakiju dogurnuo preko tezge; glavna tema, čini se, bijaše crkva, kao u konkretnom arhitektonskom i organizatorskom tako i u apstraktnom, gotovo metafizičkom smislu; mnogo su vrtjeli glavom, nešto mumljali, onda nešto o Paapenovima,

a ni u kom slučaju nisu pri tome mogli misliti na onog neugodnog rajhskancelara; vjerojatno on tim dičnim ljudima ne bi bio ni spomena vrijedan. Da li je jedan od ove trojice, iznimno, premda Nijemci u birtiji nisu razgovarali o ratu, možda poznavao Alfreda Bullhorsta? Vjerojatno sva trojica, možda ili prilično sigumo su s njim čučali u školskoj klupi, pa su s njim, subotom, svježe okupani j mokro začešljane kose išli na dspovijed, u nedjelju na misu, a u nedjeljna popodneva na onaj nauk koji se malo južnije zvao »kristelir«, klizili po ledu u drvenim cipelama kao na tociljalkama, tu i tamo pješačili u Kevelaer, te krijumčarili cigarete iz Holandije. Sudeći po njihovoj dobi, morali su ga, mogli su ga poznavati, njega, koji je koncem 1944. umro u Margretinom lazaretu poslije dvostruke amputacije i čija je vojnička knjižica bila otuđena svojoj pravoj svrsi, da bi nekom sovjetskom vojniku — u svakom slučaju prolazno — poslužila kao iskaznica. Treću rakiju je pisac odbio, molio kavu da ga voljka pospanost ne bi uljuljkala u san. Je li Lohengrin takvog jednog maglenog dana ovdje u Niefelheimu izgubio živce, kako ga je Elsa uistinu pitala; ovdje negdje zajahao labuda, koji je onima koji su se poslije rodili bio baš dobar da ga upotrijebe kao marku za margarin? Kava bijaše vrlo dobra, pružila ju je unutra neka ženska, od koje je pisac smio vidjeti samo crvenkastobijele zadrigle ruke, a gostioničar prijazno sipao na tanjur mnogo šećera, a u obaveznom vrciću nije bilo mlijeka već skorupa. Kerk i Paapen, laka srditost u još uvijek prigušenim glasovima. Zašto, zašto se Alfred Bullhorst nije rodio tri kilometra prema zapadu, a ako jest, kakvu vojničku iknjižicu bi Margret onog dana bila mogla zdipiti za Borisa?

Pošto se donekle bio okrijepio, pisac pođe najprije u crkvu, gdje je ploču palih upotrijebio kao knjigu adresa; bilo je četiri Bullhorsta, ali samo jedan Alfred — a taj Alfred je ondje — kao dvadeset dvogodišnjak — ne 1944. već 1945. prijavljen kao mrtav. To je zbunjivalo. Nije li i tu, kao kod Keipera, za koga je Schlomer po drugi put pao, javljena dvostruka smrt? Crkvenjak, koji je radi obavljanja nekih liturgijskih priprema — bijahu li to zelene, ljubičaste ili crvene plahte što su se ovdje negdje rasprostirale? — ušao iz sakristije, nimalo zbunjen, s lulom u ustima, znao je savjet. Budući da je pisac potpuno nesposoban da laže ili što izmisli (on je na već uistinu neugodan način ovisan o činjenicama, o čemu se dosad valjda već svak uvjerio), on je nejasno i u velikoj neprilici promrmljao nešto o nekom Alfredu Bullhorstu, kojega da je jedanput u ratu bio sreo, na što je crkvenjak, u nevjerici, iako ne sumnjičavo, odmah ispripovjedio da je »njihov« Alfred u francuskom ratnom

zarobljeništvu smrtno nastradao i u Lotaringiji pokopan: da se u nekoj vrtlariji u St. Avoldu vodi abonman za grobno cvijeće: da je njegova zaručnica — »nježna, lijepa djevojka, plavuša, draga i pametna« — pošla u samostan, da su Alfredovi roditelji još danas neutješni, kada je njega upravo još tada zdipilo kada je rat već bio završio. Jest, bio je radnik u tvornici margarina, dobar, miran, nerado vojnik, a gdje li se pisac pobogu s njim sreo? Još uvijek ne sumnjičav, ali sada ipak radoznao, ćelavi je crkvenjak tako oštro pogledao pisca da se ovaj,nemarno pokleknuvši, naglo oprostio. On bi samo nerado bio korigirao Alfredov datum smrti, samo nerado ispripovjedio Alfredovim roditeljima da njihov abonman za grobno cvijeće sada ide u prilog kostima, pepelu i prahu sovjetskog čovjeka, ne zato što on — pisac — onom pepelu, onom prahu ne bi bio priuštio — ne, ali čovjeku je ipak drago kad zna da onaj za koga naslućujemo da je u izvjesnom grobu, zaista u njemu leži, a to očito ovdje nije bio slučaj, a što je najvećma uznemiravalo: očito je ovdje ipak njemačka birokracija smrti potpuno zatajila. Bilo je to odveć zamršeno. A vjerojatno se u crkvenjaku i odveć toga bilo zamrsilo.

Nećemo ovdje opisivati kako je teško naći taksi, pa ni dulji boravak u Kleveu, baš kao niti gotovo trosatnu vožnju natrag u vrlo neudobnom vlaku, koji je ponovo prolazio kroz Xanten i Kevelaer.

Još istog dana zamoljena za obavještenja, Margret se klela svim što joj je sveto da je taj Alfred Bullhorst umro na njezinim rukama: plavokos, žalostan, tražeći svećenika, izgubivši obje noge — samo da je ona, prije nego što je javila njegovu smrt, brzo otrčala u pisarnicu, gdje su bili već obustavili rad, te da je otpiračem otvorila ormar na kotur i ukrala jednu vojnu knjižicu, da ju je sakrila u ručnoj torbici i tek onda javila Alfredovu smrt. Jest, pričao joj je o svojoj vjerenici, o lijepoj tihoj plavokosoj djevojci, spomenuo je ime mjesta odakle dolazi — upravo onoga što ga je pisac u službi istine pod velikim tegobama bio posjetio, ali da je ipak moguće da su u brzini, tako kratko prije prebacivanja lazareta, zaboravili neke »formalnosti«, čime ona ne misli ukop, nego obavještenje njegovih rođaka o njegovoj smrti.

Ovdje valja postaviti samo jedno pitanje: je li njemačka birokracija zaista zatajila, ili bila piščeva dužnost da prodre do starih Bullhorstovih i da im kaže golu istinu o kostima, kojima oni svake godine o Svisvetima daju zasaditi maćuhica ili vrijesa, te da ih upita ta nije li njima nikada bilo začudo da ondje kadikad leži debela kita kao krv crvenih ruža, što ih Leni i njen sin Lev zgodimice, kad dođu u posjete, polože; ili bi možda pisac kod Bullhorstovih bio našao onu crvenu kartu s tiskanim tekstom, koju Boris

bijaše ispunio, na kojoj je javio da je zdrav dospio u američko ratno zarobljeništvo? Ova pitanja moraju ostati otvorena. Ne da se sve razjasniti. I pisac otvoreno priznaje da je — kao Elza od Brabanta ili Lohengrin — pred radoznalim pogledom donjerajnskog, gotovo već nizozemskog crkvenjaka, ne baš jako daleko od Nijmwegena, izgubio živce.

Na začuđujući način ipak se moglo razjasniti, iako ne u cijelosti, ne smrt sestre Haruspike, ali ipak dio njene prošlosti, možda ne njeni vlastiti planovi za budućnost, nego to što drugi s njom namjeravaju u budućnosti. Putovanje u Rim, za koje se onda pisac ipak odlučio, iznimno se isplatilo. Pisac upućuje, što se tiče grada Rima, na odgovarajuće putničke prospekte i vodiče, na francuske, engleske, talijanske, američke i njemačke filmove, kao i na bogatu talijansku putnu literaturu na njemačkom, čemu ne misli ništa pridodati; priznati bi htio jedino to da je — čak u Rimu — razumio Fritzove želje; da je smio studirati razliku između isusovačkog i opatičkog samostana; da ga je primila neka upravo dražesna opatica, od najviše četrdeset jedne godine, koja se nije možda snishodljivo, već zaista dobrostivo i mudro smiješila, kada je o sestrama Columbanus, Prudentiji, Ceciliji i Sapientiji od pisca saznala tako laskavih stvari. Štaviše, i Leni bijaše spomenuta, te se ispostavilo: ta ona bijaše poznata u generalnom vikarijatu reda, koji se nalazio na divnom brežuljku u sjeverozapadnom dijelu Rima. Zamislite i tamo znaju o Leni. Pod pinijama i palmama, između mramora i mjedi, u prohladnoj prostoriji značajne elegancije, s crnim moris-kožnatim stolicama, uz čaj na stolu, čaj koji ne zaslužuje prezir, ne možda hotimice, ne možda dobrostivo, već *uistinu* prevideći cigaretu koja se dimila na rubu tanjurića, znala je jedna doista dražesna opatica, koja je promovirala o Fontaneu, te je uskoro imala da se s radnjom o Gottfriedu Bennu (!!), makar samo na redovničkoj školi, rehabilitira, neobično naobražena germanistkinja u priprostoj mantiji (koja joj je čarobno pristajala), kojoj je čak i Heissenbüttel bio vrlo poznat pojam — ona je znala za Leni!

Moramo to sebi predočiti: Rim! Sjene pinija, zrikavci, ventilatori, čaj, kolačići, cigarete, otprilike šest uvečer, tjelesno kao duhovno jednako zavodljiva osoba, koja pri spomenu »markize od O...« ne pokazuje ni tračka zbunjenosti, koja je, pošto je pisac pripalio drugu cigaretu, nakon što je prvu na brzinu prignječio i utrnuo na tanjuriću (imitiranog, ali dobro imitiranog majsenskog porculana) odjedared promuklim glasom prošaputala: »Prokletstvo, dajte i meni jednu, taj duhan iz Virginije — njegovu mirisu ne moigu odoljeti« — te je inhalirala na način koji zaslužuje samo izraz

»grešno«, šapućuoi dalje, sada već pravim urotničkim glasom: »Ako sestra Sofija dođe, onda je cigareta vaša.« Ova osoba ovdje, u središtu svijeta, duboko u srcu svega katoličanstva, ona je poznavala Leni, čak i kao Pfeiffer, ne šamo kao Gruyten, i ona, ta nebeska osoba, čeprkala je sada s naučenjačkom stvarnošću po nekoj zelenoj kartonskoj kutiji, veličina din A4[36], visina kakvih deset centimetara, te izvještavala, samo gdjekad pomažući sebi kao podsjetnikom pojedinim papirima ili svežnjima papira, o »sestri Raheli Mariji Ginzburg, iz Baltika; rođena u blizini Rige 1891, maturirala 1908. u Kdnigsbergu; studirala u Berlinu, Gottingenu, Heidelbergu. Promovirala u istom gradu biologiju 1914. U svjetskom ratu kao pacifistička socijalistkinja židovskog porijekla više puta hapšena. 1918. doktorska teza o počecima endokrinologije kod Claudea Bernarda, rad što ga je teško bilo plasirati, jer je imao medicinskih, teoloških, filozofskih i moralnih dimenzija, na kraju ipak bio akceptiran od nekog internista kao medicinski rad. Radi kao liječnik u radničkim četvrtima u Rurskoj oblasti. Obraćenje 1922. Predavačka djelatnost u mladenačkim krugovima. Ulaz u samostan nakon velikih poteškoća, što se svodi ne toliko na njena pseudomaterijalistička učenja, već na njenu dob. Ipak je 1932. godine imala četrdeset i jednu godinu, te nije — blago rečeno — baš potpuno platonski živjela. Za nju se založio jedan kardinal. Ulaz u samostan, nakon pola godine zabrana podučavanja. No« — ovdje je lijepa sestra Klementina, ne cifrajući se, posegnula za piščevim paketićem cigareta i »ubacila sebi jednu u usta« (pisac) — »a ostalo znate pomalo i sami. Moram samo korigirati potencijalni dojam da su je u samostanu u Gerselenu terorizirali. Naprotiv: skrivali su je. Bila je prijavljena kao »utekla«, i karitativna, a možda donekle i homoerotska povezanost gospođice Gruyten ili gospođice Pfeiffer, njena skrb bijaše zapravo po život opasna za sestru Ginzburg, za samostan, za gospođicu Gruyten. Pa i vrtlar Scheukens je postupao skrajnje lakomisleno kada je gospođu Pfeiffer pustio ući. No dobro, pa to je sad prošlo, pretureno preko glave, premda bolno, mada u obostranoj gorčini, a budući da ja kod vas pretpostavljam — barem tračak dijalektičke motivacione uviđavnosti, ne moram vam tek objasniti kako nekoga koga želimo spasiti od konclogora, moramo, htjeli—ne htjeli, skrivati pod konclogorskim okolnostima. Bilo je okrutno; ali ne bi li bilo okrutnije izručiti je? Voljeli je nisu, to ne, i bilo je šikaniranja, bilo je zlobe, uvijek recipročno, jer ona bijaše tvrdokorna osoba. Dakle: ukratko, sada dolazi ono strašno. Hoćete li mi vjerovati ako vam kažem da redu ništa nije stalo do toga da kreira neku blaženu ili sveticu, ali

da je sada, na temelju izvjesnih — izvjesnih fenomena, koje bi najradije prigušio, gotovo primoran da pođe jednim putem koji je sve drugo prije nego popularan? Da li ćete mi vjerovati?« Upitni oblik futura, primijenjen na glagol vjerovati, učinio se piscu iz usta jedne germanistkinje toga ranga, jedne opatice koja »grešno« puši virdžinija-cigarete te inhalira dim, koja je sasvim sigumo, kad bi se god pogledala u zrcalo, samodopadljivo primijetila klasičnu crtu svojih snažno-nježno povučenih tamnih obrva, pristalost njene opatičke kapice, neobično zamamljivu crtu snažnih, otvoreno-čulnih usta; koja bijaše dovoljno svjesna da pozna i djelovanje svojih neobično dražesnih ruku; koja je, premda čedno odjevena, pod mantijom dala »naslutiti« savršene grudi — iz tih usta piscu primjena futura u vezi s glagolom vjerovati činila se vrlo nefer! Priprosto s dativom vezano pitanje, kao »Da li ćete sa mnom šetati?« »Da li ćete zaprositi moju ruku?« u takvim je situacijama apsolutno dopušteno, ali pitanje da li *će* netko *vjerovati* ono što on uopće još nije ni čuo! Pisac bijaše dovoljno slab da kimne glavom potvrdno, dodatno, jer je prodornim pogledima bio pozvan da se verbalno izrazi, da šapne »da« kao što se to inače šapne samo pred vjenčanim oltarom. Šta je njemu — piscu — drugo preostalo? Da se putovanje u Rim isplatilo, u to se u ovom trenutku više nije moglo sumnjati, budući da je ova prisila šapnutog (da) pribavila piscu uvid u visoke kvalitete visoko odnjegovane celibatno-platonske erotike, kako mu je sestra Cecilija, samo natuknuvši, mogla to prenijeti. Čak je kanda sestra Klementina osjetila da je išla malko odveć daleko; povukla je dobrano od intenzivnog šarma svojih očiju, njena su se — to se mora reći — ružina usta kiselkasto razvukla, i pisac osjeti ono što je sad rekla kao svjesno primijenjen psihološki tuš. Ona reče, nipošto ne tako da nije ni trepnula, naprotiv, njene začudno kratke, tvrde, gotovo metlaste trepavice — treptahu baš poprilično, kad je rekla: »Uostalom, kada danas razglabamo o problematici ‚markize od O...’, učenice nam bezosjećajno odvrate: ‚Morala je uzimati pilulu, i kao udovica’ — na taj se način čak i poezija pjesnika Kleistova ranga poteže dolje na razinu jeftine ilustracije. No ja ne želim išta izbjegavati. Zlo u slučaju Ginzburg nije, kako vi to možda podmećete, da su čudesa manipulirana! Istina je baš protivno tome: mi se ne možemo riješiti čudesa! Ne možemo se riješiti ruža što usred zime ondje cvjetaju gdje je sestra Rahel pokopana! Priznajem, mi smo vas držali daleko od sestre Cecilije i Scheukensa — koji je, uostalom, izvrsno opskrbljen, za nj se ne morate brinuti, ali ne zato što manipuliramo čudo, već zato što čudo nas manipulira, a mi one što stoje izvan toga, a imaju publicističkih naklonosti,

želimo držati podalje, ne zato što bismo željeli proceduru proglašenja blaženom nego zato što mi to ne želimo! Vjerujete li sad što ste mi obećali da ćete mi vjerovati?« Pisac je ovaj put, prije nego što je odgovorio, zamišljeno i »ispitujući« pogleda: sestra Klementina djelovala je odjedanput tako — to se ne može drugačije izraziti — propala i nervozna, pomicala je svoju kukuljicu, pri čemu se — i to je na žalost istina — tamnocrvena kosa pokazala u prekrasnom obilju; opet je sebi upecala cigaretu iz paketića, ovaj put umornom rutinom studentice pušačice koja pali cigaretu na cigareti, a koja izjutra u četiri sata očajnički uviđa da je referat o Kafki, što ga šest sati kasnije ima održati, totalno neuspio. Ona je dosipavala čaja i šećera egzaktno u proporciji koju je pisac preferirao, čak je za nj i miješala šećer, dogurnula mu šalicu bliže, te ga pogledala — za to nema drugog izraza — u oči kao da traži pomoć. Treba da još jednom predočimo sebi siutaciju: sunčano kasno poslijepodne u proljeće. Rim, miris pinija. Zamirući krikovi cvrčka — crkvena zvona, mramor, moris-kožnate stolice, drveni čabrovi s netom rascvjetanim božurima, sve naprosto vibrirajući od onog katoličanstva o kojem protestanti ovda-onda sanjare; Klementinina prije nekoliko minuta još do potpunosti procvala ljepota odjednom je uvela; njena rastrežnjujuća primjedba o markizi od O. Iz kartona zelenog poput boce, vadila je papira i još papira, male svežnjiće, držane skupa kvačicama ili gumiarabikom, pet, šest, deset, osamnaest — sve u svemu dvadeset šest: »Za svaku godinu po jedan izvještaj, i uvijek isti: ruže koje u prosincu odjednom izbijaju iz zemlje. Ruže koje tek tađa uvenu kada ruže normalno počnu cvasti! Mi smo posezale za najočajnijim sredstvima, što će se vama možda pričiniti jezovitim, mi smo ih ekshumirale, njene — no, ostatke, što su bezuvjetno bili u stadiju raspadanja koje je odgovaralo njenoj godini smrti, premjestile ih u druga groblja samostana, mi smo, pošto su i tamo procvale one strašne ruže, ponovo ekshumirale, dale smo ih kremirati, umu postavile u kapelu gdje zaista nije bilo ni traga kakve majke zemlje u blizini — ruže! One su izbijale iz urne, probijale kapelu; natrag u zemlju s pepelom — i opet: ruže! Uvjerena sam, kad bismo urnu bacili iz aviona, izrasle bi ruže iz oceana, iz pustinje. To je naš problem. Ne proširenje, držanje u tajnosti je naš problem, i zato, zato smo vas morale držati daleko od sestre Cecilije, morale Scheukensa unaprijediti za upravitelja poljoprivrednog dobra u blizini Würzburga, zato nas gospođa Pfeiffer uznemiruje, ne zato što bi taj — no, recimo — fenomen željela osporiti, nego zato što bi vjerojatno, prema svemu što o njoj znam, sada upotpunjeno vašim obavještenjima — smatrala posve razumljivim da iz

pepela njene Haruspike svake godine, otprilike sredinom prosinca, cvjetaju ruže, gusta trnovita živica, kakva mi je poznata samo iz bajke o Trnoružici. Kada bi se sve to odigravalo u Italiji — ovdje se ne bismo morali bojaiti ni komunista, ali u Njemačkoj! To bi bilo padanje natrag u što ja znam koje stoljeće. Što bi postalo od reforme liturgije, što od prosvijećenosti i fizikalno-biološke plauzibilnosti takozvanih čudesa! A osim toga: tko bi mogao jamčiti da će ruže dalje cvjetati ako se čitava stvar obznani? Gdje bismo bili kad bi sve to prestalo? Čak i neki vrlo reakcionarni rimski krugovi svjetuju nam s primjerenom učtivošću da završimo raspravljanja. Molile smo botaničare, biologe i teologe da, obećavši nam apsolutnu diskreciju, pogledaju taj fenomen. Znate li tko se pokazao ganutim, tko je nešto nadnaravno unio u čitavu stvar: botaničari i biolozi, ne teolozi. A zamislite političke dimenzije: iz pepela jedne Židovke, koja je postala obraćenica, opatica; onda smjesta dobila zabranu podučavanja, koja je zatim — izrecimo to mirne duše — pod vrlo neprijatnim prilikama umrla — iz njena pepela od 1943. cvjetaju ruže! To je kao vještičin krug. Magija. Mistika. A meni, upravo meni, koja sam se kritički izrazila o Bennovom biologizmu, meni predaju taj dosje! Znate li što mi je jučer neki visoki prelat hihoćući na telefonu rekao: ‚Pavao nam zadaje dosta čuda, molim sada ne još daljnjih čudesa. On nam je dovoljno *little flower*[37], mi smo dakle snabdjeveni cvijećem.' Hoćete li šutjeti?« Ovdje pisac nije kimnuo glavom, energično ju je potresao, potkrijepio taj pokret verbalno, jasno izgovorenim »ne«, a budući da se Klementina sada smiješila, umorno, pri čemu se praznim paketićem cigareta služila kao sredstvom za brisanje, koncentrirajući čikove sa svoga tanjurića na piščev tanjurić s njegovim čikovima, zatim, još uvijek umorno i ponovo se poslužívši praznim paketićem kao instrumentom za brisanje, ispraznila tragove pušenja u košaru za otpatke papira, košaru od plave umjetne tkanine, onda smiješeći se zastala i tako dala signal da se krene, pa pisac ne zna da li se ovdje ipak neće manipulirati nekakvo čudo, dok su se svi pretvarali da ga poriču.

Razgovarajući o literaturi u tonu ćaskanja, Klementina je pisca dovela do porte. Bijaše to relativno dug put, nekih četiri stotine metara kroz prostrano zemljište. Čempresi, pinije, oleandar — pa to se već zna. Naprijed na cesti, s pogledom na žućkasto-crvenkasti vječni grad, pisac je Klementini tutunuo u ruku svoju nenačetu zalihu cigareta, što je ona, smiješeći se, skrila u rukav svoje mantije; ona je paketić naprosto gumula pod odjeću koja bijaše nalik na košulju, koja je na temelju svoga čvrsto gumiranog sloja bila kanda prikladna da skriva još više od cigareta. Ovdje se sada, čekajući na bus koji će ga

odvesti u grad u pravcu Vatikana, piscu činilo u redu da slomi platonsku prisilu; povukao je Klementinu između dva mlada čempresa te je bez ustručavanja poljubio u čelo, desni obraz, a zatim u usta. Ona ne samo da se nije branila već je uzdahnula: »Ah, da«, pošutjela neko vrijeme smiješeći se, prije nego što je sada ona njega poljubila u desni obraz: zatim reče, čuvši da se bus približava: »Dođite opet, ali molim vas — ne s ružama.«

Da je pisac smatrao da mu se ovo putovanje isplatilo, to će svak bez daljnjega razumjeti; da odlazak nije želio odlagati, da ne bi odveć brzo različite osobe doveo u situaciju sukobljavanja, može biti isto tako razumljivo, a budući da za nj nije postojalo ono »tko polako ide. prije kući stigne«, bilo mu je milije da natrag leti — u sebi — i to do dana današnjeg — potpunoma rastrgan od problema da li, i ako da u kojoj se mjeni — što se tiče troškova — u povodu ovog putovanja pomiješalo službeno s privatnim, rastrgan mada samo polovično, osim toga od isto tako službenog kao i privatnog pitanja: je li K. rafinirano nastojala postići *publicity* za čudo ruža od Gerselena, ili je, isto tako rafinirano, pokušala to spriječiti; i kako će se on ponašati ako mu uspije odsad voljenoj pročitati s usana njene želje: objektivno, kako je to odgovaralo njegovoj dužnosti, ili subjektivno, kako bi to odgovaralo njegovoj želji da Klementini učini uslugu?

Zaokupljenog ovim četvorokutnim problemom, nervoznog, zapravo već razdraženog, njega je nakon rimskog proljeća teško pogodila zima u domovini: snijeg u Nifelheimu, klizave ulice, mrzovoljni taksi-vozač, koji je bez prestanka želio nekoga ubiti u plinskoj komori, ustrijeliti, oboriti na zemlju ili barem izdevetati — gorko iznenađenje — neprijazan doček na samostanskoj porti u Gerselenu, gdje su ga grubo s nekoliko riječi dali otpremiti po nekoj čangrizavoj staroj opatici s njemu nerazumljivim riječima: »Nama je pun nos novinara!« Ipak mu je kao utjeha preostala šetnja oko samostanskih zidova (cjelokupna duljina u kvadratu otprilike pet stotina metara), preostao mu pogled na Rajnu; seoska crkva zaključana (ovdje su služili oni ministranti što su nekoć do ushićenja uživali u Margretinoj koži). Ovdje je Leni živjela, ovdje je Haruspica bila pokopana, iskopana, ponovo pokopana, još jedanput iskopana, kremirana — i nigdje, nigdje rupa u samostanskom zidu! Preostala je samo gostionica, gdje nije bilo tako tiho i pospano kao u domovini Alfreda Bullhorsta. Ne, ovdje bijaše bučno, pisca su sumnjičavo promatrali, ovdje je primjećivao u tom kraju nepoznate individue, očigledne kategorije: zaista novinare, koji su ga, kada je kod tezge gostioničara pitao za sobu, upotpunjavali kao podrugljiv zbor: »U Gerselenu

soba, i to danas, i osim toga« — s još većom podrugljivošću — »možda čak još i sobu s pogledom u samostanski vrt — je li?« A kada je na to u potvrdu naivno kimnuo glavom, razliježe se grohot. Hahaha i hohoho po modi odjevenih muškaraca i žena, koji su ga, kada se dao nasamariti daljnjom licemjernom ljubaznošću, potvrdivši pitanje da želi bezuvjetno gledati u snijegom pokriveni samostanski vrt, konačno primili u red blesavaca te postali sada s njim prijazni te ga — dok je gostioničar natakao i točio iz bačve — upućivali: ta zar nije znao ono o čemu sav svijet govori? — da je u samostanskom vrtu otkriveno termalno vrelo koje je stari ružin grm natjeralo da ponovo procvjeta; da su opatice, pozivajući se na pravo svoga teritorija, dotično mjesto vlastoručno ogradile plotom, da su ulaz u crkveni toranj zaključale, da su poslale u susjedni univerzitetski grad (točno u onaj isti u kojem je B. L. T. imao svoj tete-a-tete s Haruspikom! Pisac), da bi od nekog poduzeća za raskrčivanje posudile ljestve koje se mogu izvući do dvadeset pet metara, kako bi ljudi mogli »zaviriti u kuhinjske lonce časnih sestara«. Sada svi zaokružiše pisca, koji ni sam više nije znao je li on, i do koje mjere, bio naivan — ljudi od UPI, od DPA od AFP, i čak je došao jedan predstavnik *Novosti*, koji je zajedno s predstavnikom CTK bio odlučio »demaskirati klerikalni fašizam i raskrinkati izbome manipulacije CDU-a. »Znate li«, produži inače ljubazni predstavnik *Novosti*, pružajući piscu čašu piva, »u Italiji plaču madone kada su izbori, u najnovije vrijeme izviru termalna vrela u samostanskim vrtovima u SRNj, rastu ruže gdje su pokopane opatice, koje su, kako nas kušaju zavaravati, navodno svojevremeno bile silovane kod zaposjedanja Istočne Prusije. U svakom slučaju se tvrdi kako je ta stvar u vezi s nekom komunističkom aferom, a što su komunisti mogli već drugo učiniti opaticama nego ih silovati?« Pisac, bolje obaviješten od većine nazočnih, koji je prije pet sati, još s pogledom na Rim, poljubio jedan obraz koji bijaše na sve prije nalik negoli na pergament, odlučio je kapitulirati i čekati na novinske izvještaje. Bijaše bezizgledno da se ovdje čovjek bavi traženjem istine. Ako su zaista na neki iskrivljen način umiksali Leni u tu *story*, je li se Haruspica pretvorila u toplinu? Napustio je lokal, čuvši još, prije nego što će zatvoriti vrata, kako je jedna od novinarka podrugljivim glasom zapjevala: »Procvala je ružica ...«

Sutradan je u jutarnjem izdanju novina, koje je jednom već citirao, našao »zaključni izvještaj«: »Ispostavilo se da se onaj čudnovati događaj, što ga je samo istočna štampa podrugljivo označila kao ‚čudo termalne ruže u Gerselenu’, svodi na prirodne uzroke. Kao što dokazuje već ime mjesta, u

kojem se krije germanska riječ geysir (Gerselen se nekoć možda zvao Geysirenheim), Gerselen je već u 4. st. n. e. imao izvore, zbog čega je u 8. st. prolazno imao carsku palaču, koja je ovdje postojala, sve dok vrela nisu usahla. Opatice izričito izjavljuju, kao što nam je sestra nadstojnica Sapientia u ekskluzivnom intervjuu saopćila, da nikada nisu ni pomišljale na čudo te nisu nikakve slične vijesti o tome širile. Da je vjerojatno neka bivša učenica, odnos koje s licejem, koji već dugo postoji u Gerselenu, mora se nazvati ambivalentnim, a koja je poslije stajala blizu KPNj, mogla tu riječ umiješati u vijesti. Uistinu se ovdje radi, kao što su to sad već posvjedočili stručnjaci, o doduše čudnoj provali toplih izvora, koji su zaista natjerali neko ružino grmlje da procvjeta. Ništa, ali baš ništa, tako objašnjavaše sestra Sapientia s trezvenošću moderne i prosviječene opatice, ništa ne dopušta pretpostavku da je posrijedi nešto vrhunaravno.«

Dok on ni časka nije časio da Margreti pripovijeda o čudu termalne ruže i njegove pozadine ona se sva sjala i vjerovala sve te mu je kao neodložno svjetovala da nipošto ne zanemari Klementinu), te se čak izvrgavao Lottinoj gruboj poruzi, koja je dakako izjavila da je sve to prijevara te ga uvrstila u neugodnu kategoriju »opatičnjaka« (»i to istinski i simbolički« Lotte), pisac oklijevaše da Leni saopći čudnovata zbivanja u Gerselenu te da barem natukne nešto o stanju istraga u Rimu. I B. H. T. — tako se piscu činilo — imađaše pravo saznati kakvo se djelovanje pripisuje pepelu Rahele, koju je on bez sumnje poštovao, i to još poslije dvadeset sedam godina. Mada su za to vrijeme i čuveni geolozi, pomognuti od nekoliko prospektora nekog petrolejskog društva, koje je bez premišljanja iskoristilo u propagandne svrhe događaj termalne ruže, u nepokolebljivim uvjerenjima potvrdili ono »isključivo prirodno« u čitavu zbivanju, ipak je jedan dio istočnoevropske štampe uporno ustrajao kod verzije kako se »izborna pomoć za reakcionarne sile iz Gerselena samo pod neumomim pritiskom socijalističkih sila skrhala te se sada povukla na stanovište pseudoznanstvene sile što u cijelosti služi kapitalizmu. Time je još jedanput dokazana manipulaciona moć kapitalističke znanosti.«

Može biti da je pisac ovdje zatajio; trebalo je da se umiješa, da se u Gerselenu uspentra preko zida, možda potpomognut od ćelavog B.H.T-a, da mobilizira Leni, da joj je barem ukrao nekoliko ruža i predao ih na vratima; vjerojatno bi ipak izvrsno i prikladno krasile njenu veliku prislonjenu uljenu sliku »dio lijeve očne mrežnjače djevice Marije, zvane Rahel«. No upravo tada su se događaji preduhitrili i zauzlavali te nisu piscu dali vremena da se

oda privatnoj nostalgiji, koja ga je vukla u Rim. Dužnost je zvala, zvala u osobi Herwega Schirtensteina, koji je osnovao neku vrst »Leni prijeti opasnost — pomozite Leni odbor« namjeravajući da uz huku i buku skupi ljude, da joj pomognu odoljeti sve većem Hoyserovom pritisku, u moralnom i financijskom pogledu, možda da promisle čak o političkim mjerama. Schirtensteinov glas je u telefonu zvučao uzbuđeno, a ipak čvrsto, osjećajna promuklost njegova glasa, vibracija kojega je pri prijašnjim razgovorima zvučala tanko kao fumirsko drvo, sada je zvučala metalično. Molio je za adrese svih onih »koji su zainteresirani za ovu čudnovatu osobu«, dobio ih te je sazvao za tu večer konferenciju, tako da je piscu ostalo još dosta vremena da sada napokon, objektivnosti, pravde i istine radi, pa i s razloga da izbjegne čisto emocionalno zauzimanje stava, a također informacione dužnosti radi, prodre u glavni štab protivničke stranke. Hoyserovi, zainteresirani da i oni objasne svoje stanovište, bili su »odmah spremni napustiti vrlo važne poslove«. Ispostavilo se da je jedina poteškoća u tome da se nađe mjesto konferencije. Moglo se birati: apartman staroga Hoysera u onom već opisanom luksuznom hotelu-staračkom domu-sanatoriju; ured ili privatni stan vlasnika kladionice Wernera, ured i privatni stan »menedžera upravljanja gradnje« (naslov točno citiran prema vlastitoj definiciji. Pisac) Kurta Hoysera, kao još i soba za konferencije Hoyserovog S. O. J. komanditnog društva, gdje »zajednički predstavljamo svoje različite interese i investicije«. (Svi citati prema telefonskim informacijama Kurta Hoysera.)

Pisac je, ne bez osobnog interesa, predložio Hoyserovo D. S. O. J., K. D., koje leži u dvanaestom katu nekog nebodera na obali Rajne i, što upućeni znaju, ali pisac još nije bio doznao, pruža fantastičan pogled na krajolik i gradsku sliku. Pisac se, ne bez jakog kucanja srca, odvezao onamo: njegova malograđanska ćud uvijek samo s tjeskobom zapaža ono što je doista reprezentativno; on se na temelju svoga ekstremno malograđanskog porijekla ondje osjeća doduše vrlo dobro, ali ipak kao stranac. I uzburkana srca stupio je u lobi ove ekskluzivne kuće-apartmana, stanovi koje su nalik na terasne stanove tako popularni. Ne baš uniformiran, čak niti livriran, pa ipak djelujući kao uniformiran i livriran vratar nije ga baš prezrivo mjerio od glave do pete, samo ispitujući, i moglo se jasno osjetiti: obuća nije izdržala ovo ispitivanje. Bešumno dizalo: to je poznato. U dizalu mjedena ploča s natpisom »orijentacija po katovima«, letimičan pogled — intenzivno i točno proučavanje nije bilo moguće zbog zapanjujuće bešumne brzine dizala — pokazivaše da su u toj kući djelovale samo kreativne sile: arhitekti, modne

agencije, jedna ploča je zbog širine bila osobito upadljiva: »Erwin Kelf, kontakti s kreativnim ljudima«.

Još mozgajući o tome može li se ovdje raditi o fizičkim, možda samo neobvezno-društvenim kontaktima ili, čak, o dobro maskiranom *call-men* ili call-girl-poduzeću, već se našao u dvanaestom katu, gdje su se vrata bešumno otvorila i pred njim stajao simpatičan čovjek očekujući ga, koji mu se predstavi priprostim riječima: »Ja sam Kurt Hoyser«. Ne odavajući ni traga traženja intimiteta, nadmenosti, a kamoli prezira, s ugodnom prijaznošću koja nipošto nije isključivala srdačnost, naprotiv kanda je tražila, Kurt Hoyser ga odvede u sobu za konferencije, koja je živo podsjećala na prostoriju gdje je još dva dana prije toga sjedio nasuprot Klementini: mramor, metalna vrata i metalni prozori, kožnate stolice *a la Morris* — i pogled ne baš na žućkastocrvenkasti Rim, već samo na Rajnu i na nekoliko mjesta koja leže uz obalu, točno na geografskoj točki gdje još uvijek majestetična rijeka ulazi u svoju najnajprljaviju fazu, otprilike sedamdeset ili osamdeset kilometara uzvodno, blizu mjesta gdje cjelokupnu njemačku govnastu rijeku ili riječno govno ispušta na nedužne holandske gradove Arnheim i Nijmwegen.

Ova prostorija koja je, osim pokućstva, zapanjujući ugodno djelovala, imala je oblik kružnog sektora, sadržavala je samo nekoliko stolova i nekoliko komada upravo onih stolica d *la Morris*, što su bile u izravnom srodstvu sa stolicama u generalatu reda u Rimu. Možda ćete piscu odobriti da je njegova nostalgija ovdje našla nov poticaj, te je nekoliko trenutaka ostao zbunjeno stajati. Dodijelili su mu najljepše mjesto s pogledom kroz prozor na Rajnu i otprilike preko pet mostova; na elegantnom stolu zanosnih i zaobljenih linija u skladu sa zasvođenim prozorima, različita alkoholna pića, voćni sokovi, čaj u termos-posudi; tu su ležale i cigarete, ne u vulgarno-novobogataškom obilju, ne, već u razboritom umjerenom broju i izboru. Ovdje se može primijeniti riječ koja je na mjestu: odnjegovano. Stari Hoyser i njegov unuk Werner, obadvojica djelovahu skroz-naskroz simpatičnije nego što ih se on sjećao; pisac se požurio da prema svome položaju korigira predrasude i ominoznog Kurta Hoysera, koga je sada prvi put susreo, primi nepristrano kao simpatičnog, mirnog, skromnog čovjeka, koji je svoju inače elegantnu odjeću prožeo onim daškom nemarnosti koja bijaše u skladu s njegovim mirnim baritonalnim glasom. Bio je začudno nalik na svoju majku Lotte: u izrastu kose, u zaobljenim očima. Je li to zaista ono pod tako dramatskim okolnostima rođeno dojenče, koje na gorljivu. želju svoje majke nije bilo kršteno; rođen u onoj sobi gdje je sada spavala portugalska

petoglava obitelj, i je li on doista zajedno s onim sada trideset petogodišnjim Wernerom koji je kudikamo oporije djelovao, u grobnicama, u sovjetskom raju, savijao Pelzerove vlastite čikove u svježi cigaretni papir te mu ih nudio na prodaju?

Nekoliko trenutaka vladaše zbunjenost, jer su pisca očito smatrali za nekakvog parlamentarca, i bila su neophodno potrebna neka objašnjenja sa strane pisca, da bi objasnio zašto je došao. Da bi se *informirao, stvarno* informirao. Ovdje se ne radi — tako reče pisac u ovom kratkom ekskursu — o simpatijama, tendencijama, ponudama, protuponudama. Ovdje je interesantno jedino čmjenično stanje, nikakva ideologija, nikakvo branilaštvo; on — pisac — nije ni na što opunomoćen, a i ne trudi se da dobije kakve punomoći, dosad nije nikada bio suočen s onom »spornom osobom«, vidio ju je samo dva-tri puta na ulici, ni jedne riječi nije s njom progovorio; njegova je želja da ispituje njen život, ako možda i u ulomcima, ali sa što je moguće manje ulomaka; njegovo — piščevo — zaduženje nije proizašlo niti iz bilo kakve zemaljske niti nadzemaljske instancije, ono je *egzistencionalno,* a budući da je na licima sve trojice Hoyserovih, koji su njegova izlaganja samo mučno slijedili s izvjesnom učtivom pažljivošću, tek sada otkrio nešto nalik na zanimanje, jer su oni, kao što se to moglo jasno osjetiti, sada u riječi egzistencionalno njušili kanda samo materijalni interes, osjećao se primoranim da izloži *sve* aspekte egzistencionalnoga. Zatim, upitan od Kurta Hoysera da li je idealist, on je to žestoko porekao; upitan sada je li materijalist ili realist, on je to također porekao isto tako žestoko; neočekivano je primijetio da je bio podvrgnut nekakvom saslušanju, što su ga vodili stari Hoyser, Kurt i Werner, jedan za drugim, pitajući ga je li akademičar, katolik, protestant, Rajnlanđanin, socijalist, marksist, liberalan, za ili protiv vala seksa, pilule, pape, Barzela, slobodnog tržišta, planskog gazdinstva; budući da je to već zaista bila neka vrst rulete, pri kojoj je bez prestanka morao okretati glavu da svakog trenutka pogleda sugovorniku u oči — na sva ova pitanja odgovarao konstantno i uvjereno s »ne«, konačno mu je neka neočekivana u nekim dosad nevidljivim vratima iskrsla sekretarica nasula čaja, dogurala bliže kekse sa sirom, otvorila kutiju cigareta i otvorila pritiskom na dugme jedan od zidova što su dosad ostali bez ljage i čvrsto zatvoreni, iz kojeg je izvadila tri fascikla, što ih je postavila na stol ispred Kurta Hoysera; kraj toga notes, papira, lulu, prije nego što je — neutralno-ljepuškasta osoba, koja je pisca podsjećala na stvarnu poslenost, kojom se u izvjesnim filmovima u bordelima otpremaju muškarci — plavokosa,

osrednjih prsi — ponovo nestala u onim vratima. Konačno je stari Hoyser kao prvi uzeo riječ, lupkajući lako svojim štapom s ručicom po svežnju dokumenata, pustio štap ležati na dokumentima, da bi njime kadikad izvodio interpunkciju. »Ovime«, reče, a glas mu nipošto nije bio bez tuge, »ovime se završava jedna veza, jedna povezanost, jedna priča, koja me je sedamdeset pet godina usko vezivala s Gruytenovima. Ja sam naime kao petnaestogodišnjak — kako vam je poznato — postao kum Herberta Gruytena — a sada razrezujem, a sa mnom i moji unuci, sve niti, razrezujem stolnjak.« Ovdje treba iznimno daleko posezati, jer je stari Hoyser počeo prilično izdaleka — počinjući otprilike kod jabuka koje je kao Sestogodišnjak — negdje oko 1890 — krao u roditeljskom vrtu Gruytenovih, opisujući prilično minuciozno dva svjetska rata, naglašujući svoje demokratsko držanje, opisujući Lenine različite (političke, moralne, ekonomske) posrtaje i gluposti, životne historije gotovo svih već opisanih osoba — bijaše to referat koji trajaše gotovo sat i pol, a pisca prilično umarao, budući da je većim dijelom o svemu tome, mada na drugi način, već bio informiran. Lenina majka, Lenin otac, mladi arhitekt, s kojim je jednom preko vikenda bila otputovala, njen brat, njen bratić, Mrtve duše, sve, sve — a piscu se činilo da ni oba unuka nisu slušala baš s nepodijeljenom pažnjom, a i »izvjesne posve legalne transakcije« bile su iznesene, ne baš jednodimenzionalno agresivno, prije defenzivno-agresivno, gotovo u stilu gospodina-na-visoku-položaju; zemljište koje je Kurtu bilo poklonjeno još u kolijevci — ovdje je pisac naćulio uši — »jednom je, kada ga je djed gospođe Gruyten 1870. kupio od zemljoradnika koji je emigrirao, stajalo jedan groš po četvomom metru, i to bijaše karitativna cijena; mogao ga je dobiti i po četiri pfeniga, ali, ta oni su uvijek morali glumiti velikodušnost, i jer je on bio luđak, on je još i zaokružio cijenu i mjesto pet tisuća maraka položio dvije tisuće talira, tako da je četvomi metar došao na dvanaest pfeniga. Je li naša krivica što danas svaki četvorni metar vrijedi trista i pedeset; kada bi se uzele u obzir i izvjesne prolazne inflacione tendencije — došlo bi se štaviše i na pet stotina, bez vrijednosti zgrade, što ga mirne duše možete smatrati ravnim cijeni zemljišta. I ja vam velim, ako biste mi štaviše sutra doveli kupca koji bi mi pet milijuna položio na stol, ja — mi to ne bismo prodali, a sada dođite malo ovamo i pogledajte kroz prozor.« Ovdje se bez cifranja poslužio svojim štapom kao čakljom, zakačio pisca za kaput, koji bijaše tek ovlašno zakopčan, a ionako se vazda bojao za svoju labavo prišivenu dugmad, te ga naprosto povuče ne bez izvjesne brutalnosti — a istini za volju se mora reći da su unuci pri tome

zatresli glavom, tako da je pisac morao promatrati i okolne zgrade, zgrade od osam, sedam, šest katova, koje su se izdizale oko one s dvanaest katova. »Znate li«, reče opasno tihim glasom, »znate li kako se ta gradska četvrt zove?« Pisac zatrese glavom, ne zapažajući tako točno sve topografske promjene. »Ova se četvrt zove Hoyseringen — a stoji na zemljištu što su ga naprosto sedamdeset godina puštali na ugaru, prije nego što su ga milostivo onom mladom gospodinu (zamahnuvši štapom u smjeru Kurta, a glas mu je sada zvučio podrugljivo) položili u kolijevku; jer ja, ja sam brinuo o tome da nije ostalo ležati u njegovoj kolijevci, prema onoj izreci, što je već našim očevima bila objavljena: ‚Učinite da vam i zemlja bude podložna.’«

Na tom mjestu počeo je taj ipak već stari gospodin da djeluje slabašno; premda sada i sam otvoreno agresivan, osjetio je piščev pokušaj da se oslobodi njegova štapa-čaklje sada kao agresiju, premda je pisac s nemalo osjećaja takta i u brizi za svoju dugmad postupao s velikom suzdržljivošću. Hoyser st. zacrvenio se najedanput kao rak, te je sada zaista istrgnuo dugme, pri čemu je znatna krpa izlizanog tvida također bila upropaštena, te prijeteći mahao štapom nad piščevom glavom. Premda je pisac u svako doba spreman pružiti i svoj lijevi obraz, njemu se ovdje samoobrana učinila potrebnom, pognuo se te izmaknuo, i samo mu je s mukom uspjelo da učini kraj toj neugodnoj situaciji. Za to su se vrijeme Kurt i Werner umiješali, kušajući da ih stišaju, i, očito dozvan pritiskom na neko nevidljivo dugme, stupio je u akciju plavokosi otpremni stroj osrednjih prsi, što je na neopisiv i nepodražljiv, bezosjećajni način staroga izmamio iz biroa, šapućući mu nešto u uho, prizor što su ga obadva unuka ovako komentirala: »Jest, Truda, nema šta, vi ste ipak naša najbolja djevojka za sve«. Prije nego što je napustio prostoriju (pisac neće da s tim u vezi riskira izraz »soba«, jer bi to moglo dovesti do raznih tužbi zbog uvrede poštenja), stari je još doviknuo: »Huberte, tvoj smijeh će te skupo stajati, «a tko se posljednji smije, najslađe se smije.«

Gospoda Wemer i Kurt Hoyser su kanda samo sa stanovišta tehnike osiguravanja bili pogođeni. Došlo je do neugodnog razgovara utroje o oštećenu kaputu. Spontane Wernerove riječi da za kaput plati smjesta jednu odveć veliku svotu kao odštetu, Kurt je tako reći već u začetku ugušio jednim pogledom; ipak se Werner onom svima poznatom kretnjom već bio mašio lisnice, no onda začuđeno povuče ruku. Padale su samo riječi kao: »Razumije se po sebi da ćemo naknaditi štetu i platiti kao da je kaput nov, što nismo dužni učiniti.« Padale su riječi kao »nadoplata za pretrpljen bol«, »svota za

pretrpljen šok«; spominjala su se neka osiguravajuća društva, navedene su police s njihovim brojem, konačno su pozvali ominoznu Trudu, koja je pisca zamolila za njegovu posjetnicu, a kada se ispostavilo da je nema, ona je s već vidljivim gađenjem zabilježila njegovu adresu na svoj stenografski blok, s izrazom lica kao da je sile da se bavi nekom vrstom naročito smrdljiva govna.

Ovdje bi pisac jednom želio da smije reći nešto o sebi: do novog, čak do dvostruko novog kaputa nije mu ništa bilo stalo, htio je da opet ima svoj stari, pa makar to zvučalo cmizdravo, zaista je visio na njem, i on je uporno ustrajao na restituciji toga komada odjeće; kada su oba Hoysera počela da ga u tome razuvjeravaju, ukazuju na propadanje krojačkog zanata, on im je spomenuo jednu čikmačicu, koja se jednom već bila uspješno zauzela za njegov kaput. Ta znamo mi one ljude, koji, mada im nitko ne zabranjuje, niti bi im zabranio da govore, najedanput vele: »Ja bih jednom također nešto rekao« — a u sličnom se položaju nalazio pisac, koji je u tom stadiju pregovaranja samo s teškom mukom uspijevao sačuvati svoju objektivnost; on se uzdržao od primjedbe o starosti svoga kaputa, o putovanjima što ih je u njemu izvršio, o mnogim ceduljama što ih bijaše strpao u džepove; opet poizvadio, o sitnišu u postavi, o mrvicama kruha, o okrajcima niti, i da li da zaista ukaže na to da je Klementinin obraz još prije jedva četrdeset osam sati, makar samo i načas, počivao na njegovu desnom reveru? Da li da samog sebe dovede u situaciju da ga smatraju sentimentalnim, dok je njemu bilo stalo do jedne konkretne želje čovjeka sa zapada, kako je to Virgil izrazio s *lacrimae rerum?*

Raspoloženje već dugo nije bilo tako harmonično kao što je bilo i kako je moglo biti da su ova dva Hoysera pokazala samo tračak razumijevanja za to da je nekome milija neka stara stvar negoli nova, i da se ne može sve na svijetu promatrati sa stanovišta »tehnike osiguranja«. »Ako vam netko«, reče Werner Hoyser konačno, »udari u vaš VW te vam onda ponudi, premda je dužan da vam plati naknadu samo za oštećenje, da će vam platiti jedan novi VW, a vi to ne prihvaćate, ja to mogu označiti samo kao posve abnormalno.« Već nagovještaj da pisac vozi stari VW bijaše uvreda, premda nesvjesna, ciljanje na njegovo imovinsko stanje i ukus, nagovještaj koji nije imao objektivni, ali subjektivni karakter nekog poniženja. Hoće li mu se jako zamjeriti što je on — pisac — izašao iz svoje objektivnosti te oštrim riječima izrazio da sere na stare i nove VW — on da jedino želi da mu se restituira od staračkog pohotljivca uništeni kaput. Takav razgovor nije dakako mogao dovesti ni do čega. Kako se može nekome objasniti da naprosto visiš na

nekom starom kaputu i da ga ne možeš svući — što se tražilo da bi se ustanovilo njegovo zbiljsko oštećenje — jer, sto mu gromova, tako je to već u životu, pa što?! — imaš rupu u košulji, bolje rekavši poderotinu, koju je neki rimski mladić u omnibusu udicom prouzročio, a osim toga, jer košulja nije bila sasvim čista, do vraga, jer je čovjek u službi istine permanentno na putu, permanentno olovkama i kemijskim olovkama pravi bilješke, a uvečer se mrtvo umoran, ne skidajući košulje, ruši u postelju? Zar restitucija nije lako razumljiva riječ? Pa može biti da ljudi, po kojima gradske četvrti, podignute na njihovu zemljištu, dobivaju ime, padaju u neku već metafizičku razdraženost, kada moraju utvrditi da ima čak stvari, pa i kaputa, koji se vlasniku ne mogu naknaditi novcem. U tome možda leži žalosna provokacija — ali tko je piščevu strogu stvarnost dovle našao donekle vjerodostojnom, taj će mu vjerovati i to, što zvuči nevjerojatno: zaista je on bio u toj raspri stvami, mimi, učtivi, dakako i čvrsti element, dok su Hoyserovi postali nestvami, glasovi im bili razdraženi, nervozni, uvrijeđeni, njihove se mke — pri kraju ovog neugodnog prizora čak i Kurtove — trzahu neprestano u smjem gdje bi se moglo predmnijevati da drže svoje lisnice — kao da bi odanle mogli izvući kapute, dvanaest godina stare ljubljene kapute, koji su čovjeku miliji od vlastite kože, i manje nadoknadivi, jer koža se može transplantirati, a kaput ne; na kojem visiš *bez* sentimentalnosti, jedino zato što si na kraju krajeva ipak eovjek sa zapada, a *lacrimae rerum* su ti bile utuvljene u glavu.

Kao provokatorsko su osjetili i to da je pisac kleknuo na parket i plazeći ondje tražio onu krpicu sukna, s kojom bijaše istrgnuto jedno od njegove dugmadi, a njemu, ta njemu će to dugme trebati kad ode do čikmačice. A da se na kraju odrekao svake odštete, te ponudio da će ga dati čikmiti na svoj trošak, natuknuvši da će to možda zaobilaznim putem na temelju poslovnih troškova biti moguće, jer konačno, on ovdje vrši svoje zanimanje, i to su sve osjetili kao uvredu. Pa valjda oni neće tvrdičiti itd. Oh, kakav lanac nesporazumaka. Ta zar se ne može čovjeku vjerovati da želi ponovo imati svoj kaput, ništa drugo već sarno svoj kaput? Zar te zato moraju odmah osumnjičiti zbog fetišističkog sentimentalizma? I zar, na kraju, ne postoji neka viša ekonomija, koja bi morala zabraniti da se kaput, koji se apsolutno još može nositi, kojemu se vlasnik raduje, nakon što ga čikamčica uredi, naprosto baci, samo jer imaš debelu lisnicu i ne želiš imati neprilika?

Konačno, nakon ove neugodne upadice, koja je početnu harmoniju znatno narušila, prešlo se na samu stvar: na ona tri fascikla, što su, očito,

predstavljala Lenin dosije. Ovdje treba ponovo sažeto reći što se tu sve iskopalo: »aljkavost tete Leni, nerealističko ponašanje tete Leni, odgojne greške tete Leni, društvo tete Leni« — »i da ne biste mislili da smo pretjerani moralisti, zaostali, ili da nismo napredni, ovdje nisu posrijedi ljubavnici, čak ni Turci, Talijani ili Grci — posrijedi je to da je zemljište za gotovo 65% ispod rentabilnosti; već sam novac od prodaje, kada bi bio spretno uložen, mogao bi iznositi četrdeset do pedeset hiljada maraka godišnjeg profita, vjerojatno i više, ali mi ćemo ovdje vrlo fer argumentirati donjom granicom — a koliko nosi kuća? Kad oduzmemo popravke, oduzmemo li troškove uprave i posljedice asocijalnih stanara u prizemlju, gdje tetka Leni stanuje i bolje stanare upravo rastjeruje — čime kvari visinu stanarine — koliko odbacuje kuća? Niti petnaest, na jedvite jade trinaest, četrnaest.« Tako Werner Hoyser.

I produžujući, Kurt Hoyser će (sažeto, može se verificirati pomoću piščevih bilježaka), da to nije upereno protiv stranih radnika, nitko ne gaji rasne predrasude, samo treba biti dosljedan, pa ako tetka Leni izjavljuje da je spremna da prima stanarine, pravedno odmjerene prema tržištu, onda bi se čak dalo govoriti o tome ne bi li se čitava kuća oslobodila za inozemne radnike, da bude iznajmljenu po k-revetu ili po sobi, da tetka Leni bude postavljena za upraviteljicu te da joj se prepusti jedan besplatan stan i dodijeli mjesečna nagrada u gotovu; ali ona uzima — što je pak zaista u suprotnosti čak i sa spoznajama socijalističke ekonomske nauke — ta ona uzima kao stanarinu točno toliko koliko i sama plaća; samo nje radi se cijena četvornog metra držala na 2,50 a ne da bi od toga drugi imali koristi: tako plaća portugalska obitelj za 50 četvornih metara 125 DM, dodatno 13 DM za kupanje i uporabu kuhinje, 3 Turčina (»od kojih jedan bez prestanka kod nje spava, tako da zapravo samo dvojica stanuju u onoj sobi«) za trideset pet četvomih metara 87,50 DM, oboje Helzenovi opet za 50 četvornih metara 125 DM, plus svaki put trinaest, »a pri tome je još tako mahnita da udjele za kuhinju i kupanje za sebe obračunava dvostruko, jer za Leva, koji je prolazno smješten besplatno, drži sobu slobodnom.« No zaista je prekardašila što za namještene sobe računa kao za prazne; to i nije nešto tako nedužno kao anarhističko-komunistički eksperiment. To je upropaštavanje tržišta: iz stana se može, a da ne budemo odveć nefer, sasvim lijepo izvući za sobu s kupaonicom i uporabom kuhinje 300 do 400 maraka. Etc. Etc. Čak je i Kurtu Hoyseru kanda bilo neugodno da svme razgovor na nešto »što međutim moram stvamosti radi iznijeti«, naime, samo sedam od deset kreveta stvarno

pripadaju Leni; jedan pripada još djedu, vrlo uvrijeđenom Heinrichu Pfeiffem, a treći njegovim roditeljima Pfeifferovima, »kojima se kosa diže uvis kada misle na to što se sve možda radi u tim krevetima«. Leni se dakle nije ogriješila samo o eklatantno privredne zakone, o prava uporabe i vlasništva, i Pfeifferovi su, jer im je međutim postalo naprosto nemoguće da s Leni izravno pregovaraju, svoja prava na krevete predali Hoyser D. S. O. J. *K. D.* kao povjereniku da zastupa njihove interese: nisu to dakle samo vlastita već također i odvjetniku povjerena prava koja treba čuvati, i time stvar poprima još jednu dimenziju, gdje je stavljeno na kocku nešto principijelno. Krevet koji pripada Heinrichu Pfeifferu, poklonjen mu je doduše za vrijeme rata »dok je tamo čekao na poziv« od majke tete Leni, ali poklonjeno je poklonjeno, a poklanjanje je konačna predaja nekog vlasništva u smislu zakonodavca. I — pisac neka se slobodno time posluži — ne može se shvatiti da su sada svi stanari, odnosno podstanari, zaposleni kod odvoza smeća odnosno čišćenja ulica. Ovdje je pisac protestirao, ukazujući da dvoje Helzenovih *nisu* zaposleni kod odvoza smeća, gospodin Helzen da je gradski namještenik u srednje-visoku položaju, gospođa Helzen da se bavi časnim zvanjem kozmetičarke, a Portugalka Ana-Maria Pinto je zaposlena za tezgom restorana sa samoposluživanjem neke ugledne trgovačke kuće. On sam da je kod nje već kupio ćufte, kolač od sira i kave, te s njom obračunao, pri čemu je sve prošlo korektno. Kimajući glavom, potvrdio je Kurt Hoyser ovu korekturu, ali je nadometnuo da se u nekoj drugoj točki tetka Leni ne vlada privredno korektno, ona da je potpunoma zdrava i još za otprilike sedamnaest godina sposobna za rad, ali je na ludo savjetovanje svoga sina napustila svoj posao, da bi brinula o ono troje portugalske djece, kojoj pjeva, koju podučava njemačkom jeziku, koju pušta da sudjeluju u njezinom slikarskom mazanju, koju — a to se zna iz akata — odveć često sprečava u dužnostima njihova školovanja, kako je to učinila već kod svoga sina. Predleži već čitav dugi »rovaš« prestupaka, i to je već tako, netko tko dolazi u sukob sa zakonom, toga ljudi oko njega smatraju opskurnim, a također je tako da se odvoz smeća i čišćenje ulica smatra za najnižu vrst zaposlenja i da zbog toga gubi kuća od svoje atraktivnosti, a s tim u vezi pada i njena stanarina.

Sve su to iznosili skroz mirnim tonom i razumnom argumentacijom, te je djelovalo uvjerljivo. Srdžba zbog kaputa bijaše davno zaboravljena, samo je još prigušeno tinjala u piscu, koji je, i nehotice opipavajući taj dio svoje odjeće, ustanovio znatnu ozljedu unutrašnje podstave, te osim toga osjećao kako se ona razderotina, prouzrokovana od nekog talijanskog dječaka, u

košulji sve većma širi. Pa ipak, bilo je dobrog čaja, kolačića sa sirom, cigareta, ostao onaj divni izgled kroz zasvođene prozore, i nastalo je smirenje uslijed činjenice što je Werner Hoyser izlaganja svoga brata permanentno potvrđivao ritmičkim kimanjem glave, gotovo egzaktno skandirajući pri tome točke, zareze, crtice, točke-zareze — i tako nastade mješavina od psihodeličnog i džez-efekta, koji je djelovao apsolutno harmonizirajući.

Tu treba učiniti kompliment senzibilnosti Wernera Hoysera, koji mora da je osjetio da bi pisac, sav prožet takvom malograđanskom motivacijom kao što je diskrecija, rado bi načeo temu koja mu je tako reći bila na jeziku: Lotte Hoyser, ipak majka ove dvojice mlade gospode što su se činili tako stameni.

I zaista bijaše to on — Werner — koji je bez ženiranja govorio o »ovom na žalost totalnom otuđenju, koje je za žaljenje« ne moramo se nimalo zavaravati, rekao je, moramo jedno činjenično stanje realno analizirati, izvršiti jednu mada i bolnu psihičku operaciju, a budući da mu je poznato da postoji kontakt između njegove majke i pisca, možda čak i simpatija, dok simpatija između njega, njegova brata, djeda i pisca zbog »žaljenja vrijedna ali samog po sebi nevažna događaja« više nije »izbalansirana«. On da polaže važnost na to da ustanovi, da apsolutno nije kadar shvatiti kako netko može pretpostaviti iznošeni kaput od tvida iz trećerazredne tekstilne kuće koji se bez daljega može prepoznati kao »kaput iz 1912. godine«, novom novcatom kaputu iz vodeće tekstilne kuće, no on da je odgojen da bude tolerantan, a i spreman da pusti one da rade što hoće, pa makar to bilo samo prema rajnlandskoj lozinci«, a također nije u stanju shvatiti jasno vidljivu antipatiju prema toliko popularnom i tako raširenom automobilu kao što je VW, on sam da je svojoj ženi kao druga kola nabavio jedan VW, a kada njegov sada dvanaestogodišnji sin Oto za jedno šest-sedam godina položi maturu te bude započeo studirati ili služiti vojni rok, naručit će jedan VW kao treća kola. No, to samo uzgred, a da se vrati na temu o svojoj majci. Ona da nije baš krivotvorila sliku njegova palog oca, ali je historijsku pozadinu, na kojoj je dotični pao, na vulgaran način bagatelizirala, prikazavši sve ono kao glupost. »Čak i tako bistri dječaci, kakvi smo bez sumnje bili, osjetili smo jednog dana želju za uzor-slikom oca.« To im nije bilo uskraćeno, prikazali su im oca kao dobra, uviđavna, premda parcijalno, u svakom slučaju u zvanju kao neuspjela muškarca, a također nije nikada mogla iskrsnuti sumnja da majka ne voli oca Wilhelma, ali da je očeva slika permanento i zbog one u svakoj vezi s poviješću primijenjesne riječi »glupost« sistematski, premda možda ne i planski bila uništavana; još gora bijaše činjenica da je majka imala

ljubavnike. Gruytena, pa to se još moglo nekako podnijeti, premda je ilegitimnost odnošaja njima donosila izrugivanje i neugodnosti, no onda je »čak« imala Ruse u krevetu, tu i tamo i ponekog od onih »amija što bi ga ona strašna Margret bila ‚odložila'«; a treći njen antireligiozni i protucrkveni afekt, što nije jedno te isto, kako on dobro zna, imao je užasnih posljedica; kod nje da su oba afekta »bila na ubitačan način kongruentna«; ona da je od njih zahtijevala dugi i dosadni put u neku slobodnu školu, postajala sve zlovoljnija i ogorčenija, pošto se »djedica Gruyten« unesrećio, i upravo je ta protuteža nedostajala, koju je — to mora priznati te joj uvelike upisuje u dobro — našao kod tetke Leni, koja da je vazda bila prijazna, ljubazna, velikodušna, pjevajući pjesme i pričajući im bajke, a u sliku njena pokojnog — no, da, možda bi se ipak moglo reći — muža, mada je bio vojnik Crvene armije, u tu se sliku dakle nikada nije diralo, i Leni se protivila da sudjeluje u onim bezbrojnim glupim ili idiotskim interpretacijama sudbine; godine i godine, jest, doslovce godine i godine da je s njima i s Levom uvečer sjedila na obali Rajne »s onim svojim od ružina trnja prilično izbodenim rukama«, a Lev bijaše kršten, Kurt ne, on da je bio kršten tek sa sedam godina kod opatica, kada je djedu Otu »hvala bogu« uspjelo da ih iz »toga miljea« izvuče, hvala bogu, jer je tetka Leni za malu djecu — fantastična, za onu, pak, koja rastu — otrov; ona odveć pjeva, odveć malo govori, premda je bilo ugodno te je i ugodno djelovalo što tetka Leni »nikada, baš nikada nije šta imala s muškarcima, dok se kod naše majke sve odvijalo ‚neprozirno', a kod one užasne Margrete kao u kupleraju.« Werner Hoyser je i Marju van Doom pohvalno spomenuo, našao je čak koju dobru riječ za Bogakova, »premda je i on ponekad malko odveć pjevao«. No, na kraju krajeva da su onda ipak uplovili u prave, kršćanske vode te bili odgojeni da nešto stvore i da osjećaju odgovornost, studirali su, on pravo, Kurt ekonomiju, »dok je djed tjerao svoju, mora se već reći genijalnu, imovinsku politiku koja je nama omogućila da svoje znanje primjenjujemo odmah u vlastitim pogonima«. Može biti da se vođenje kladionice, čime se on samo uzgred bavio, čini neserioznim, uistinu bijaše to njegov hobi, poslovno fundirano poduzeće da se posveti poslovanju igre. No na kraju treba utvrditi da je tetka Leni opasnija od njegove majke, koju je nazivao »naprosto frustriranom pseudosocijalistkinjom«, koja nije mogla počiniti nikakvo zlo. Tetku Leni naprotiv osjeća u punom smislu riječi reakcionarnom, nehumano je ili, da upotrijebi našku riječ, nečovječno, kako se ona instinktivno tvrdokorno, neartikulirano, ali konzekventno protivi da bilo koji oblik profiterskog mišljenja, ne možda odbije, pa to pretpostavlja

artikulaciju, već naprosto uskraćuje. Iz nje proizlazi razaranje i samorazaranje, mora da je to neki grujtenski elemenat koji se krio i u njenom bratu, a u još jačem obliku u njenom ocu. On da nije nečovjek, reče Hoyser završivši razgovor, on da je otvoren prema svijetu, liberalan do skrajnjih granica, koje mu je odgoj pokazao; on je otvoren pristalica pilule, seks-vala, ali se ipak smatra kršćaninom, ako tako hoćemo, ‚fanatik prozračivanja' i baš to da je ono što treba učiniti s tetkom Leni, treba je »prozračiti«. Ne on, ona da je nečovjek, jer zdravo stremljenje za profitom i imovinom, a to je teologija dokazala, pa čak marksistički filozofi to sve više potvrđuju, leži u ljudskoj naravi. Konačno, a to joj još najmanje može oprostiti, ima Leni jednog čovjeka na duši, kojega ne samo da je on volio, već ga još i dan-danas voli: Leva Borisoviča Gruytena, svoje kumče, »koje mi bijaše povjereno u tako dramatičnim okolnostima; ja to smatram svojim zaduženjem, mada sam prolazno i malko cinički gledao na to zaduženje, ali ja *jesam* njegov kum, i to nije samo metafizički, ne samo društveno-religiozni status, to je i pravni status, koji kanim držati u vidu.« Ljudi su njemu, njegovu bratu i njemu zamjerili kao mržnju što su Leva »zbog nekih, pravno dakako sumnjivih gluposti« dali optužiti, osuditi i zatvoriti, a zapravo bijaše to čin ljubavi, da bi ga opametili i istjerali iz njega ono što »konačno važi kao najteži od svih grijeha: njegovu oholost, njegovu gordost«. On se svakako još sjeća Levova oca, kao dobrog, tihog čovjeka finih osjećaja, i on da je siguran kako i onome nije bilo stalo do toga da mu sin postane što je konačno nakon nekih zaobilaznih puteva i postao: kočijaš koji odvozi smeće. On da nipošto ne želi poreći da otpremanje smeća ima veliko značenje, i da je to društvena funkcija prvoga stupnja, ali Lev, to se ne da osporiti, »zvan je za nešto više«. (Navodni znakovi potječu od pisca, koji iz riječi Wemera Hoysera nije mogao sasvim točno razabrati da li on ovdje citira, recitira, ili je samo preuzeo neki citat u svoj materinji jezik; treba ostati neobjašnjeno jesu li navodni znakovi ovdje opravdani ili nisu. Treba ih smatrati samo kao prijedlog.)

Moramo zamisliti da su otada prošla gotovo tri sata, od četiri do sedam. Štošta se bilo dogodilo, svašta bijaše izrečeno. Djevojka-za-sve više se nije pojavila, čaj u termosici postao je gorak, toliko bijaše kondenziran. Čajno pecivo sa sirom je na kraju u malko odveć zagrijanoj sobi izgubilo nešto od svoje svježine te postalo žilavo, i premda se gospodin Werner Hoyser sam bio nazvao »prozračivačem«, nije ničim pokazao da se sprema da uvede svježeg zraka u prostoriju, koja bijaše skroz-naskroz koncentrirana raznim

duhanskim oblacima zagušljiva dima (Werner Hoyser: lula, Kurt Hoyser: cigara, pisac: cigareta); piščev pokušaj da srednji dio zasvođenog prozora, koji bijaše posebnim mjedenim okvirom i prozorskim drškom markiran kao onaj dio koji se da otvoriti, doista otvori, Kurt Hoyser je smiješkom i blagom silom spriječio, ne zaboravivši ukazati na komplicirani klimatski. uređaj, koji »spontano individualno prozračivanje« dopušta samo kad sine određeni signal, koji uređuje klimatološko kućanstvo svih zgrada; budući da je taj sat — tako će Kurt Hoyser prijaznim glasom — u ovo doba, kada uredi i redakcije zatvaraju, kritični sat, mora se s time računati da će se tek nakon jednog sata i pol, kada sine jedno u prozoru smješteno magično oko, dobiti dopuštenje prozračivanja; u isto vrijeme je klimatski uređaj tako preopterečen da nije sposoban sam od sebe dovesti svježeg zraka. »Pa ovo je stambena jedinica sa četrdeset osam — dvanaest puta četiri — građevinske zasebne jedinice, koja je u ovo doba, kada se diktira pošta, vode telefonski razgovori od odlučujuće važnosti, održavaju važni dogovori, znatno preopterećena. Računajte četrdeset osam jedinica po četiri prostorije, računajte dvije i pol osobe što puše u svakoj prostoriji — u statističkom prosjeku jedna od tih osoba je strastven pušač što pali cigaretu na cigareti, pol osobe puši lulu, otprilike tri četvrt osobe statistički je pušač cigara — onda se u ovo doba prosječno četiristo sedamdeset pet osoba koje puše nalazi u ovoj zgradi — ali ja sam prekinuo brata, i meni se čini da želimo završiti, jer zacijelo je i vaše vrijeme ograničeno.«

Jest, sada će opet Werner Hoyser (vrlo sažeto reproducirano) ovdje nije posrijedi, kako prihvaćaju površni promatrači, a pod ovima nikako ne misli pisca, samo novac. Ponudili su tetki Leni besplatan stan na vrlo povoljnom mjestu, besplatno, izjavili su se spremni da se Levu, čije je puštanje na slobodu upravo predstojalo, omogući večernje učenje za maturu a zatim studij, ali da je sve to bilo odbijeno, jer da se dobro osjećaju u društvu tih kočijaša za odvoz smeća, jer se protive da sprovedu i najmanje prilagođenje; ne mami ih i ne privlači nikakav komfor, vise na svom staromodnom štednjaku, svojim pećima, na svojim navikama — i jasno je tko je ovdje reakcionarni dio. Posrijedi je — i on izgovara tu riječ u njegovu dvostrukom svojstvu kao kršćanin na kršćanskom putu i kao tolerantan nacionalni ekonom i pravnik, upoznat s državnopravnim načelima — posrijedi je napredak, a »tko napreduje mora prelaziti preko koječega; tu nema onoga romantičnog ‚kad stupamo jedan uz drugoga’, što nam je majka pjevala do prezasićenosti. Također ne možemo, kada želimo, kako vidite, ne smijemo ni

u vlastitoj kući, kada nam se prohtije, otvoriti prozore.« Dakako da se tetki Leni ni u jednoj od Hoyserovih novogradnji ne može staviti na raspolaganje dvjesta i jedanaest četvornih metara — to bi značilo gubitak od gotovo dvije tisuće maraka na stanarini, a nije ni moguće dopustiti peći i prozore što se u svako doba mogu »širom otvoriti«, a također bi se u pogledu njenih stanara, podstanara ili ljubavnika naravno morala provesti izvjesna »sasvim neznatna društvena« ograničenja. »Ali do vraga«, i ovdje Werner Hoyser postade po prvi put, mada samo prolazno agresivan, »želio bih da i meni jednom bude tako voljko i udobno kao tetki Leni.« Iz ovog i drugih razloga, prije svega viših interesa radi, mora se sada stroj, koji se čini tako nemilosrdan, pokrenuti.

Pisac bi ovdje tako rado bio izrekao neku prostosrdačno-pomirljivu riječ, da prizna relativnu beznačajnost ljutnje zbog kaputa, pred ovim sudbonosnim problemima ovih napaćenih ljudi, koji ne smiju ni u vlastitoj kući širom otvoriti svoj prozor. Konačno ta i nije bilo tako važno, kao što mu se to u početku bilo učinilo. Tko ga je odvratio da kaže tu prostosrdačnu, mada ne pomirljivu, jer i nije došlo ni do kakva razračunavanja između njega i ove dvije osobe koje su ga obavještavale — tu riječ barem izvjesnog razumijevanja — bijaše Kurt Hoyser. On bijaše taj koji je izrekao neku vrst zaključne riječi, što je nipošto ne na prijeteći, prije na molećiv način zapriječilo izlaz kada je pisac s kaputom i kapom u ruci nakon nekoliko kratkih riječi opraštanja pošao u tom pravcu.

Što se njega ticalo, pisac je morao korigirati mnogo predrasuda, budući da mu je on nakon svih saopćenih pojedinosti lebdio pred očima kao neka mješavina čaglja i vuka, kao nekakav bezobzirni vitez ekonomije; ali je Kurt H., kad bi ga izbližega promatrao, imao blage oči, što su mu samo po obliku, ali ne po sadržaju bile nalik na majčine; sigurno da je Lottina podrugljiva tvrdoća i njena suzama bliza gorčina u tim okruglim blagim smeđim — moglo bi se mirne duše reći — srnećim očima bila ublažena elementima što su mogli potjecati samo od njegova oca Wilhelma, u svakom slučaju samo iz te linije, premda ne od njegova oca, Kurtova djeda. Imamo li na pameti da cjelokupna nasljedna masa mnogih osoba što su u vezi s Leni potječe iz geografskog trokuta Werpen-Tolzem-Lyssemich, ipak moramo tim repištima izreći malu pohvalu, premda su usput proizveli i Pfeifferove. Nema sumnje: Kurt Hoyser bijaše osjećajan čovjek, te je trebalo da mu se, premda nije bilo mnogo vremena, pruži prilika da to iskaže. Nije se ustručavao da piscu položi ruke na ramena, a u toj gesti također nije bilo ni dosađivanja ni

snishodljivosti, jedino nekog bratskog osjećaja što se nikome ne bi trebalo uskratiti. »Ta gledajte«, reče tiho, »ne biste smjeli otići pod dojmom da se ovdje u pogledu tetke Leni odvija neka brutalna socijalno-povijesna automatičnost, neumoljiv proces, koji uništava zakašnjele strukture, a kojemu i mi podliježemo; zacijelo bi to tako bilo kad bismo dopustili da se ovo prisilno iseljenje odvija bez svijesti, bez refleksije i posve besavjesno, u svakom slučaju ne da prethodno ne bismo ispitali svoju savjest. Ja ne poričem pritisak što ga na nas vrše susjedni zemljoposjednici i grupe što se bave nekretninama. No bili bismo dovoljno jaki da ih se otresemo, odnosno da postignemo neke rokove. Isto tako ne želim poreći da kod našeg djeda predleži žestoka emocionalna motoričnost; i njoj bismo još jedanput mogli dati kontru, kao što smo to godine i godine, pa čak i desetljeća i desetljeća radili, iz vlastita džepa izravnali stanarinski konto tetke Leni, i na taj način moigli bismo djelovati izgladilački i pomirljivo. Konačno, mi je volimo, dugujemo joj mnogo i osjećamo njenu mušičavost prije kao nešto Ijubazno negoli neprijatno. Opunomoćujem vas da i druge obavijestite o sadržaju ovoga razgovora: kada se sutra završi prisilno iseljenje i stan bude ispražnjen, mi ćemo, Kurt i ja, odmah izravnati konto, sve pljenidbe obustaviti, a u jednom od naših stambenih kompleksa već je čeka lijep stan, doduše ne takav gdje može smjestiti deset podstanara. To ne. Dovoljno mjesta za njenog sina i možda za njenog ljubavnika, od kojega je nipošto ne bismo željeli rastaviti. Radi se o nečemu drugom, o nečemu što bih, a da se toga nimalo ne stidim, nazvao odgojne mjere, ljubazno upravljanje, koje se, na žalost, mora poslužiti vrlo brutalnim egzekutivnim sredstvima. Ne postoji naprosto nikakva privatna egzekutiva. To će se dakle odigrati brzo i bolno, i oko podneva bit će sve završeno, a ako se ne bude uzbuđivala, čega se je na žalost kod nje bojati, stanovat će već navečer u onom za nju priređenom stanu. Sve je već poduzeto da se u odsudnom trenutku iskupi ili natrag kupi ono njoj drago staro pokućstvo: akcija ima-kao što odgojno-nježnu — tako i načelnu pozadinu. Možda potcjenjujete sociološke poglede jedne grupe kao što je ona kućevlasnika i vlasnika nekretnina, ali vam mogu odati: već odavno se otkrilo da se upravo u onim velikim predratnim stanovima, koji su relativno jeftini, imaju izvjesni komfor i tako dalje, stvaraju one ćelije što navješćuju rat našem društvu koje se temelji na postignutim uspjesima. Visoke plaće stranih radnika mogu se samo onda s gledišta narodne privrede opravdati ako se jedan dio tih plaća oduzima u obliku stanarina te na taj način ipak ostaju u zemlji. Ona tri Turčina zarađuju zajedno oko dvije tisuće i nekoliko maraka

— i naprosto je nepodnošljivo da od toga, uključivši uporabu kuhinje i kupaonice, plaćaju okruglo sto maraka stanarine. To je pet posto, prema dvadeset do četrdeset posto što ih normalno zaposlen čovjek mora plaćati. Helzenovi plaćaju od cjelokupne zarade od dvije tisuće trista okruglo sto četrdeset maraka za sobu s *pokućstvom.* Kod Portugalaca je slično. Ovdje se naprosto situacija konkurencije falsificira na način koji bi, ako bi se proširio, stvarno poput priljepčive bolesti potkopavao, prošupljivao i rastvarao jedno od temeljnih načela našega društva koje se temelji na radu, slobodnjačke, demokratske, pravne države. Ovdje se povređuje jednakost šansa, razumijete li? Paralelno s ovim ekonomskim antiprocesom odvija se, a to je ono odlučno, i jedan moralni proces. Takve prilike kakve vladaju u stanu tetke Leni, unapređuju komunalne, da ne kažem komunističke iluzije, koje ne kao iluzije, ali kao idila djeluju razorno, i one pospješuju, pa, ne baš promiskuitet — ali promiskuitivizam, koji polako ali sigurno razara sram i pristojnost, a individualizam pretvara u ruglo. Mogao bih vam navesti još nekoliko, vjerojatno pola tuceta uvjerljivih aspekata. Kratko rekavši: to nisu osobne mjere protiv tetke Leni; tu ne postoji nikakva mržnja, nikakav osjećaj osvete, naprotiv: simpatije i, otvoreno rekavši, izvjesna nostalgija za onim ljubaznim anarhizmom, štaviše, priznajem, malko zavisti — ali odlučujuća je činjenica: ta vrst stanova, i to saznanje počiva na egzaktnoj analizi našega udruženja, to su žarišta jednog — recimo to bez emocije — komunalizma, koji pogoduje utopističkoj idili i paradizmu. Zahvaljujem na vašoj strpljivosti, a ako biste ikada slučajno dospjeli u stambene poteškoće, mi vam stojimo — i za to se ne vezuje nikakav uslov, to se zasniva jedino na simpatičnoj trpeljivosti — mi vam stojimo na raspoloženju.«

X

U Schirtensteinovu stanu se zbivalo ono što se valjda zbivalo u nekim prostorijama Smolnijeve akademije u Petrogradu u listopadu 1917. Po različitim sobama držali su razni komiteti svoje sjednice. Gospođa Holthohne, Lotte Hoyser i dr Scholsdorff sačinjavali su takozvani financijski komitet, koji se imao pozabaviti Leninom financijskom mizerijom, pljenidbenim protokolima, tužbama iseljavanja etc. Uz sudjelovanje Helzenovih, Turčina Mehmeda i Portugalca Pintoa, uspjelo je doći u posjed listova etc., što ih je Leni na način koji je za osudu, neotvorene, skrivala u ladici noćnog ormarića, a kasnije, kad ondje više nije bilo mjesta, u donjem odjelu noćnog ormarića. Pelzer bijaše dodan kao neki šef generalštaba ovom komitetu trojice. Schirtenstein se imao zajedno s Hansom Helzenom, Grundtschom i Bogakovim, kojega je Lotte u taksiju dovezla ovamo, pozabaviti predmetom »društveni događaji«. Opskrbljivanje je preuzela M. v. D., koja je imala pripremiti sendviče, salatu od krumpira, jaja i čaj. Kao toliki laici bila je mišljenja da se čaj kuha u samovaru; Bogakov ju je uputio u tajne samovarskih funkcija, golemog aparata, što mu ga je, kako je saopćio Schirtenstein, nepoznati darovatelj poslao u kuću, s ceduljom napisanom na pisaćem stroju: »Za mnogotisućstruko sviranje Lili Marleen. Jedan koga poznajete.« M. v. D. kao gotovo sve domaćice njenih godina, neupućenu u tajne kuhanja čaja, morali su gotovo silom primorati da količinu koju je ona bila predvidjela u najmanju ruku učetvorostruči. Uostalom, pokazalo se da je đivna; uzela je, čim je za prvi mah podmirila svačije potrebe, piščev kaput, tražila dugo vremena uzalud, no onda je ipak, potpomognuta od Lotte, imala uspjeha da nađe u Schirtensteinovoj komodi iglu i konac te počela krpiti poznate bolne rane kaputa izvana i iznutra s najvećom spretnošću, i bez naočara, praktički, kad pomislimo na njenu spretnost, premda o tome nije svjedočila nikakva diploma, čikmati. Pisac je pošao u Schirtensteinovu kupaonicu, u kojoj su ga raskošne dimenzije kade isto tako oduševile kao i Schirtensteinova zaliha miomirisnih ingredijencija. Dobio je, štaviše, budući da je Lotte prije nego što je to mogao spriječiti, otkrila zaderotinu u njegovoj košulji, košulju od Schirtensteina, koja mu je usprkos izvjesnoj razlici u širini

prsa i okovratnika bila apsolutno ugodna. Postoji svaki razlog da se Schirtensteinov stan označi kao idealan: stara zgrada, tri sobe prema dvorištu, u jednoj klavir i biblioteka, kao i pisaći stol, u drugoj, koja bi se mogla nazvati gotovo golema (veličina doduše izmjerena samo koracima, ne metrom: sedam puta šest) stajaše Schirtensteinov krevet, ormar za odijela, komode; naokolo ležahu fascikli s njegovim skupljenim kritikama; treća prostorija bijaše kuhinja, ne odveć velika, ali dostatna, i ona kupaonica koja je, u usporedbi sa svakom novom kupaonicom, kako u pogledu prostranosti, tako i u pogledu namještaja, djelovala rasipno, ako ne čak raskošno. Prozori bijahu otvoreni, u dvorištu moglo se vidjeti drveće, najmanje osamdeset godina staro, zid obrastao bršljanom, i dok je pisac produljio kupanje, u susjednim prostorijama mahom je nastupila tišina, koju je Schirtenstein bio zapovjedio energičnim pst! pst! I sada se dogodi nešto što je piščeve misli za trenutak odvratilo od Klementine, odnosno njegove misli znatno bolno tako reći produblo. Dogodilo se nešto divno: neka žena pjevaše — a to je mogla biti samo Leni. Tko nikada nije mogao zamisliti mladu, lijepu vilu Lilo, neka možda pomnije pročita ove retke: no tko je ikada investirao malko mašte u zamišljanje lijepe vile Lilo, tome neka je rečeno: ona se samo tako mogla pojaviti. Bijaše to djevojački glas, ženski glas, a ipak je zvučao instrumeintalno, a što je to pjevala u tiho dvorište, kroz otvorene prozore u otvorene prozore?

Skrojila sam divan plašt,
za svoj izvezla pjev
odozgo dodolje
drevnim kažama.
Lude mi ga uzeše,
nose ga pred očima
svijeta, kao da su
oni stvorili
taj sjaj i sijev.
Nek se hvale lažama.
Hrabriji je onaj tko
se ne boji hodat go.

Egzistencijalno gledano, bijaše djelovanje ovoga glasa koji je ubacivao te riječi u dvorište, u kojem je vjerojatno već — neslušan i neuslišan — već više od četrdeset godina pjevao, tako da je pisac samo mučno zaustavljao s. te ih na kraju, jer se pitao zašto da ih uvijek zaustavlja, pustio da curkom poteku.

Da, ovdje ga spopao p., a ipak je oćutio s2, a budući da je samo vrlo teško mogao suzdržati literarne skrivene misli, najedanput ga spopadoše sumnje u obavještenja o Leninu stanju knjiga; makar da su tu tražili s potrebnom pomnošću, preturali sve stvari po škrinjama, ladicama i ormarima, možda su ipak previdjeli nekoliko knjiga iz zbirke njene majke, od jednog autora kojega su skrivali, jer su se ustručavali da ime krivo izgovore? Bez sumnje se tu među Leninim vlasništvom moglo još otkriti čitava blaga i zakopanih dragocjenosti, što ih je njena majka već 1914. kao mlada djevojka, najkasnije 1916. poznavala.

Dok financijski komitet još nije bio razjasnio stvar, komitet za društveni ishod došao je do spoznaje da će brutalne mjere otpočeti oko sedam i pol, izjutra, ali da se u isto to vrijeme tek otvaraju uredi, u kojima bi se, možda, mogao stopirati taj početak akcije, da je — Schirtenstein je s različitim odvjetnicima, čak i državnim odvjetnicima, o toj stvari vodio uzaludne razgovore — nemoguće, još tijekom noći postići neke mjere obustave spomenute akcije. Tako je došlo do problema dobitka na vremenu, do gotovo nerješivog pitanja: kako bi se prisilno napuštanje stana dalo odgoditi do devet i pol sati? Pelzer je za neko vrijeme svoje znanje i veze stavio na raspolaganje komisiji za društveni ishod, telefonirao je nekim prevoznicima, izvršnim činovnicima, što ih je poznavao iz svog karnevalskog društva »Zimzeleni strukovi«, a budući da je, kao što se tek sada ispostavilo, bio također i član nekog muškog pjevačkog zbora, »u kojem sve vrvi od pravnika i tako dalje«, ipak je pronašao da legalno stopiranje gotovo nije bilo moguće. Ponovo na telefonu, predočio je čovjeku, kojega je oslovljavao sa Jupp, automobilsku nesreću, za koju bi se on — Pelzer — »bacio u trošak«, no Jupp, očito opunomoćeni prevoznik, kanda nije htio progutati udicu, što je Pelzer ogorčeno objašnjavao riječima: »Još uvijek nema povjerenja u mene, ne vjeruje u moje čisto ljudske motive«. No sada, pošto je pala prava riječ, Bogakov je došao na genijalnu ideju. Nije li Lev vozač teretnjaka za odvoz smeća, i nisu li Turčin Kaja Tunč i Portugalac Pinto također vozači teretnjaka za odvoz smeća, a ne postoji li možda nešto kao solidamost među vozačima za odvoz smeća s njihovim drugom u bajboku i njegovom majkom? Što li — tako Pinto, koji je tako seljački djelovao kao i Tunč, a budući da ga kanda u komitetu za društveni ishod nisu trebali, ljuštio je krumpire u kuhinji, dok je Tunč preuzeo posluživanje samovara i snabdijevanje čajem — što li — tako sada obadvojica — što li se već dalo postići pukom solidarnošću? Da li možda da — to sada prezrivo i uvrijeđeno — buržoaskim verbalizmom (oni

su se drugačije izrazili: »Riječi, riječi, ništa osim riječi od građana«) izraze solidamost, dok desetoro ljudi, među njima troje djece, bivaju legalno bačeni iz stana? No ovdje je Bogakov tresao glavom, postigao mučnom, od boli popraćenom kretnjom ruke tišinu te izjavio, on je svojevremeno u Minsku kao đak vidio kako je bio spriječen transport zarobljenika posredstvom reakcionarnih snaga. Pola sata prije odlaska transporta upriličili su fiktivnu uzbunu zbog požara, dakako da se bijahu pobrinuli da su vatrogasnim kolima upravljali povjerljivi drugovi; zatim su pred školom gdje su zarobljenici bili zatvoreni, tako da je čak i pločnik bio blokiran, simulirali karambol; time su dobili na vremenu da zarobljenike — sve same vojnike i oficire, vrlo ugrožene, optužene zbog bjekstva i oružane pobune, oslobode kroz stražnji izlaz. Budući da Pinto i Tunč, a i Schirtenstein i Scholsdorff, koji bijaše dotrčao, još uvijek nisu shvatili, Bogakov postade jasniji. »Kola za odvoz smeća«, reče, »to su prilično teške mrcine, koje baš ne pogoduju cestovnom prometu. Posvuda prouzrokuju zaustavljanje prometa; pa ako se sad dvoja, ili bolje troja kola za odvoz smeća ovdje na križištu cesta sukobe, čitava ta gradska četvrt bit će najmanje na pet sati zatvorena za promet, pa se taj Jupp neće sa svojim kolima približiti kući ni na petsto metara, a budući da može do kuće samo kada dva puta zaveze u jednosmjerne ulice, njega, koliko ja Nijemce poznam, još dugo neće biti tu, pošto se kod vlasti ishodi odgoda. Ali za slučaj da dobije voznu kartu, to jest dopuštenje da se zbog prajeke nužnosta posluža jednosmjemom cestom, u tu svrhu moraju se na drugom uličnom uglu također sukobiti dvoja kola.« Schirtenstein ih upozori da upravo inozemni vozači moraju računati s posljedicama, da treba dobro promisliti, ne bi li bilo bolje za tu stvar predobiti neke Nijemce. Da bi to postigao, snabdjeli su Salazara novcem za vožnju i poslali ga na put, dok je Bogakov, koga je Scholsdorff snabdio olovkom i papirom, crtao kartu, u koju je, potpomognut od Helzena, ubilježio sve jednosmjeme ulice. Došlo se do zaključka da će karambol dvojih kola za odvoz smeća biti dovoljan da se stvori nepreglediv kaos, u kojem će Juppov auto otprilike jedan kilometar daleko od stana beznadno zaglibiti. Kako je Helzen nešto znao o prometnoj statistici, također kao namještenik gradskog građevnog ureda točno poznavao dimenzije i tonažu teretnjaka za odvoz smeća, on je, radeći zajedno s Bogakovom na strateškoj skici, došao do zaključka da bi gotovo bilo dovoljno da jedna kola udare ovdje u uličnu svjetiljku ili ovo drvo. Ali da je bolje da još jedna kola prouzroče prometnu nesreću. »To traje s policijom i sa svim što je s tim u vezi četiri do pet sati.« Na to je Schirtenstein zagrlio

Bogakova, a ovaj, upitan da li mu može ispuniti jednu želju, odgovori da mu je najveća, gotovo posljednja želja — jer da se osjeća jadno — da još jednom čuje *Lili Marleen.* Budući da Schirtensteina prije nije poznavao, ne smije mu se ovdje podmetnuti neka zloba, jedino izvjesna ruska naivnost. Schirtenstein problijedi, ali dokaza da je džentlmen, jer je odmah pošao do klavira te zasvirao *Lili Marleen* — vjerojatno po prvi put nakon petnaest godina. Svirao je pjesmu korektno. Da im se sviđa, pokazali su, osim do suza ganutog Bogakova, Turčin Tunč, Pelzer i Grundtsch. Lotte i gospođa Holthohne začepile su sebi uši, M. v. D. došla je, keseći se, iz kuhinje.

Tunč, postavši opet realan, izjavi da će preuzeti simuliranu nezgodu, on da se već osam godina vozi bez ikakvih nezgoda, na zadovoljstvo gradskog voznog parka; on da sebi može priuštiti jednu nezgodu, ali da mora promijeniti svoj smjer, odnosno, s nekim se zamijeniti; za to je potreban samo jedan odgovor, koji će doduše biti mučan, ali neće biti nemoguće udesiti ga.

Za to je vrijeme financijski komitet prodro do jasnoće. »Ali«, reče gospođa Holthohne, »nemojmo se zavaravati, to je užasna jasnoća. Hoyserovi su sve zgrnuli, pokupovali i tuđe obaveze dugovanja, u tome je sadržana i plinara i vodovod. Svota iznosi sve skupa — nemojte se uplašiti — šest tisuća sedamdeset i osam maraka i trideset pfeniga. Uostalom, deficit koji se gotovo točno pokriva s izostankom zarade zbog Levova hapšenja, dokazuje da je Leni apsolutno kadra da izravna svoje kućanstvo; utoliko ovdje nije potrebna izgubljena novčana pomoć, već samo zajam.« Ona izvuče čekovnu knjižicu te je položi na stol, napiše ček i reče: »Dvanaest stotina u prvi mah. Više ne mogu u ovom trenutku. Nakupovala sam odveć talijanskog cvijeća na dugom dršku. Pelzer, pa vi znate kako je to.« Pelzer, prije nego što je izvadio čekovnu knjižicu, nije mogao a da ne ispali moralistički komentar. Rekao je: »Da ste meni prodali kuću, svih tih nevolja ne bi bilo, ali ja ću rado dati petnaest stotina. I« — pogledavši Lotte — »nadam se da ne prestajem biti parija samo onda kada je potreban novac.« Lotte, ne obazirući se na Pelzerovo smjeranje, izjavi da je »švorc«, Schirtenstein uvjeravaše uvjerljivo da više od sto maraka ne može ni uz najbolju volju smoći; Helzen i Scholsdorff dadoše tri, odnosno pet stotina, pri čemu je Helzen izjavio da je spreman da s povećanom stanarinom sudjeluje u otplaćivanju toga dugovanja. Scholsdorff tada izjavi crveneći se, on da se osjeća obvezanim preuzeti ostatak, budući da je doduše samo više ili manje, ali ipak u tom povodu neograničeno bio kriv za financijsku mizeriju gospođe Pfeiffer, samo

što ima jedan porok, koji neprestano ograničava njegovu likvidnost, on da skuplja »rusika«, osobito autografije, i da je upravo sada kupio nekoliko vrlo skupih pisama od Tolstoja, ali da je spreman da poduzme službene korake sutra ujutro, da ih pospješi, i na temelju nekih veza da će mu zacijelo uspjeti izraditi odgodu, naročito, bude li sutra — što će učiniti čim se otvore šalteri — uzeo na svoju plaću kredit te sa spomenutom svotom, u gotovu, pošao do dotična nadleštva. Uostalom, za prvi mah zacijelo je dovoljna polovica, ako obeća da će ostatak položiti do podneva. Na kraju, on je činovnik, poznat kao ispravan čovjek, a uostalom on je Leninu ocu poslije rata u nekoliko razgovora ponudio privatne reparacije, koje je ovaj međutim odbio, ali sada se njemu pruža prilika da ispašta za svoje filološke grijehe, političke dimenzije kojih da je odveć kasno spoznao. Trebalo je Scholsdorffa vidjeti: od glave do pete znanstvenik, donekle sličan Schopenhaueru, s. u glasu nisu se dale zatajiti. »Ali što je meni potrebno, gospođe i gospodo, to su najmanje dva sata vremena. Ja ne odobravam akciju s teretnjacima za odvoz smeća, akceptiram je kao nužnu obranu, te ću, mada me moja činovnička zakletva dovodi u konflikt, šutjeti. Uvjeravam vas, i ja imam prijatelja, utjecaja, jedno sada već tridesetogodišnje službovanje, protiv moje naklonosti, ali očito ne protiv moje nadarenosti, bez ikakve ljage, pribavilo mi je prijatelje na visoku položaju, koji će požuriti stopiranje zapljene. Samo: dajte mi vremena.«

Bogakov, koji je međutim zajedno s Tunčom studirao gradski plan, vidio je jedinu mogućnost u zaobilaznom putu, u fingiranoj nesreći, u slučaju nužde u pauzi na nekoj tihoj pokrajnoj cesti. U svakom slučaju su Scholsdorffu obećali da će mu dati vremena. Još prije nego što je Schirtenstein mogao zaustiti, sam se prekine žestokim pst! pst! — Leni je opet pjevala.

Tvoje tijelo divno, bujno.
Vino zri... Brežuljci mali.
U daljini ribnjak se zrcali.
Poljem zvuče kose, udalj čujno.

Na to Pelzerov komentar, pošto je najprije vladala gotovo svečana, samo Lottinim podrugljivim hihotom prekinuta tišina. »Dakle je istina, ona je zaista ostala u drugom stanju od njega.« Čime bi se moglo dokazati. da čak i velika poezija ima vrijednost saopćenja što se da popularizirati.

Pisac je ovdje po prvi put, prije nego što je napustio svećano raspoloženo društvo, prekršio svoju neutralnost, kada je i on uplatio svoj novčić u Lenin fond.

Pošto je sutradan već oko jedanaest i pol ujutro po Scholsdorffu bio obaviješten da je odlaganje iseljenja uspjelo, pročitao je prekosutrašnjeg dana u velikim lokalnim novinama pod naslovom »Moraju li to biti inozemci?« ovaj izvještaj: »Je li bila sabotaža, slučaj, ponavljanje mnogo osporavanog hepeninga pri odvozu smeća, ili što je to bilo da su se jučer izjutra, malo prije sedam, jedna kola za odvoz smeća što ih je vozio neki Portugalac, koji je u to vrijeme morao vršiti službu tri kilometra zapadno od Brucknerstrasse i neka druga kola za odvoz smeća, kojima je upravljao neki Turčin, koji je pet kilometara istočno u Kreckmannstrasse trebao vršiti službu, sudarila na uglu Oldenburgerstrasse i Bitzerathstrasse?« I tako se dogodilo da su neka treća kola za odvoz smeća koja je vozio neki Nijemac, ne poštujući jednosmjernu tablicu, također naletjela u Bitzerathstrasse na jednu uličnu svjetiljku? Privredni krugovi, koji u tom gradu imaju položaj i ime i koji su zaduženi za taj grad, poslali su redakciji obavještenja, prema kojima se ovdje mora raditi o planiranoj akciji. Jer, kako čudno: turski i portugalski vozač stanuju obadvojica u kući na zlu glasu u Bitzerathstrasse, koja je jučer u sporazumu sa socijalnim resorom i policijom za javni moral imala biti išpražnjena. ‚Zaštitnici' izvjesne dame o kojoj se govorka da spada među laku robu, pretjerano su visokim ‚pozajmicama' spriječili iseljavanje, koje bijaše sabotirano nečuvenim prometnim kaosom (vidi sliku). Oba inozemna vozača, koje su poslanstva njihove zemlje označila kao politički nepouzdane elemente, trebalo bi možda ipak jednom malo izbliže ispitati. Nismo li nedavno češće čuli da se inozemci bave podvodačkim poslovima, i mi ponavljamo — kao neki *ceterum censea* — pitanje: moraju li to uvijek biti inozemci? Ovaj očito skandalozni slučaj se dalje ispituje. Sumnja se u nekog zasad nepoznatog čovjeka, koji se pod vrlo prozimim izlikama uvukao kao »egzistencijalist' u gore spomenute privredne krugove i kojemu su u najboljem uvjerenju dali neka obavještenja, da je on prouzrokovao ovu akciju. Materijalna šteta, po dosadašnjoj procjeni iznosi otprilike šest tisuća maraka. Koliko je višesatni prometni kaos stajao ako se uzme u obzir izgubljeni radni učinak, to se jedva može procijeniti.«

Pisac nije odletio zbog kukavštine, ne, već zbog čežnje — ne, ne u Rim, već u Frankfurt, a odanle se vlakom odvezao u Würzburg, kamo je Klementina bila kazne radi premještena, pošto su i nju bili osumnjičili da je prema njemu bila indiskretna u stvarima Rahele Ginzburg. Ona — Klementina — međutim više ne razmišlja, već je odlučila da zbaci opatički veo, da bi joj bakarnocrvena kosa došla do punog izražaja.

Ovdje bi možda ipak trebalo izreći veličanstvenu banalnost: da je i pisac, premda se trudi da poput izvjesnog liječnika vozi po svojim zapletenim stazama u »zemaljskim kolima, nezemaljskim konjima«, samo čovjek; da dobro čuje kako iz izvjesnih literarnih djela izbija uzdah »s Effi na obali Istočnog mora« i bez grižnje savjesti, jer mu ne stoji na raspolaganju nikakva Effi, s kojom bi se mogao odvesti do Istočnog mora, već s Klementinom naprosto putuje — recimo — u Veitshochheim i ondje s njom raspravlja o egzistencijalnim pitanjima; da je zove »svojom« protiv toga se buni, jer se ona buni da postane »njegovom«; u nje je izrazit kompleks opatičkog vela, jer je gotovo osamnaest godina provela pod velom, više neće poda nj, ona smatra to što se zove časnom ponudom za nečasno; uostalom, njene su trepavice još dulje i mekše nego što se to u Rimu na trenutak činilo; već nekoliko desetljeća ranoranilica, uživa u dugom spavanju, doručku i krevetu, šetnji, spavanju poslije ručka, drži prilično duga predavanja (koja bi se možda mogla nazvati i meditacijama ili monolozima) o uzrocima njezina straha da zajedno s piscem prijeđe liniju preko Majne u sjevernom pravcu. O njenom se pred-Veitshochheim-životu ne govori. »Zamisli da sam rastavljena ili udovica — pa onda ti također ne bih željela ni riječi pričati o svom braku.« Njena prava dob je četrdeset i jedna godina, njeno ime Carola, ali nema ništa protiv toga da je i dalje zovu Klementina. Nakon dužeg promatranja, ispostavlja se nakon nekoliko razgovora da je razmažena: nikakvih briga za stanarinu, haljine, knjige, nikakvih opskrbnih briga — odatle životni strah, čak i trošak obične popodnevne kave — možda u Schwetzingenu ili Nymphenburgu — plaši je. Potrebno neprestano telefoniranje u »Nordmainien« — tako to ona zove — čini je nervoznom, jer sve što o Leni čuje smatra fiktivnim. Ne sama Leni, ta ona joj je iz akata samostanskog dosjea poznata; ona se doduše nije mogla domoči čuvenog članka o »Markizi od O...« i pročitati ga, ali je od sestre Prudentije primila pismenu potvrdu o obliku i sadržaju istoga. Svako spominjanje Rahele Ginzburg čini je nervoznom, a na piščev poziv da se s njim odveze u Gerselen i tamo bere ruže, odgovorila je mačkastim zamahom ruke: ona »ne želi ništa znati o čudesima«. Možda je ovdje dopušteno da se ukaže na to kako ona — nesvjesno — ne uvažava razliku između vjere i znanja: sigurno je to da Gerselen ima izgleda da postane termalno kupalište; voda tamo ima 38 do 39 stupnjeva Celzija, što se smatra idealnim. Sigurno je osim toga, kako se telefonski moglo saznati, da se Scholsdorff izvanredno angažirao (prema Schirtensteinu), da su citirane novine bile tužene da povuku izraze kao »kuća

na zlu glasu«, i »žena koja spada među laku robu«, pri čemu je jedina poteškoća u tome da uvjere sud da »ljubazni izraz žena koja spada među laku robu« ima da važi kao uvreda; osim toga: Lotte privremeno stanuje u Levovoj sobi, oba Turčina Tunč i Kilič će vjerojatno preuzeti Lottin apartman (ako kućevlasnik, koji važi kao »levantinomrzac« na to pristane), jer su Leni i Mehmed odlučili da sklope životnu vezu, privremena oznaka, jer Mehmed je oženjen, ali je muhamedanac, što mu omogućuje da uzme drugu ženu, po njegovoj, ali ne po pretpostavci koja vlada u zemlji gdje se on nalazi kao gost, ukoliko Leni ne bi postala muhamedanka, što se ne smatra isključenim, jer je koran i madoni ustupio mjesto. Za to je vrijeme riješen i problem kupovanja, budući da najstarije portugalsko dijete, osmogodišnja Manuela ide po kruščiće. Helzena su kod njegova nadleštva stavili »zasad pod blagi pritisak« (sve prema Schirtensteinu). Leni se međutim bila suočila sa »Pomozite-Leni-komitetom«, te se »od radosti, a i stida« zarumenjela (vjerojatno četvrti put u životu. Pisac), ginekolog je potvrdio njenu bremenitost, i ona sada mnogo vremena provodi kod liječnika, daje se pregledati »od glave do pete i skroz-naskroz«, jer želi da bebi »spremi dobar dom« (Leni, doslovce, prema Sch-u). Nalazi intemista, zubara, ortopeda, urologa su stopostotno negativni; jedino psihijatar pravi izvjesna ograničenja; ustanovio je posve neobrazloženo oštećenje samosvijesti i znatnu ozljedu sredine u kojoj živi, ali smatra sve to izlječivim, čim Lev bude pušten iz tamnice. Neka ona onda — »i to se ima smatrati kao propisani lijek« (psihijatar prema Sch-u) — što je moguće češće i otvoreno šeta ruku pod ruku s Mehmedom Sahinom i Levom. Što psihijatar nije shvatio, baš kao ni Schirtenstein, to su snomorice, gdje Leni očito snalaze neka drljača, neka daska, neki crtač i neki oficir, iako je zaspala u Mehmedovim tješiteljskim rukama. To se — odveć jednostavno i posve neodgovarajući, kao što bi to pisac mogao dokazati — označava — kao »udovički kompleks«, također — isto tako svođeno na okolnosti pod kojima je Leni Leva zanijela i rodila ga. Ti sni straha nemaju, kao što to i Klementina zna, nikakve veze s grobnicama, bombardiranjima i zagrljajima u tim časovima.

Polagano, tako da se pisac najprije u Mainzu, zatim u Koblenzu, treći put u Andernachu zaustavio, u dobro smišljenom planu stupnjevanja olakšavajući prijelaz, njemu je konačno ipak uspjelo da Klementinu ugrabi i odvede u »Nordmainien«. Uz susrete s krajolicima bili su i susreti s ljudima oprezno i postepeno odmjeravani; ponajprije gospođa Holthohne, zbog njene biblioteke, kultivirane atmosfere i gotovo-opatičkog njenoga miIjea; i

obrazovani ljudi imaju pravo na obzir. Uspio sastanak, što ga je gospođa Holthohne završila promuklo prošaptanim »Čestitam« (Čemu. Pisac). Kao slijedeći B. H. T. koji se isticao fantastičnom juhom od luka, izvrsnom talijanskom salatom, stekom na roštilju, usisavajući pri tom svaki, ali baš svaki detalj o Raheli Ginzburg, Gerselenu etc., i koji nije, budući da prezire čitanje novina, ništa znao o sada zacijelo već izglađenom skandalu, i koji je onda na rastanku šaptao »sretniče«. Grundtsch, Scholsdorff, Schirtenstein bili su grandiozni uspjesi: prvi zbog svog prirodnog ponašanja, a i zato što zavodljiva *tristezza* starih groblja nikada ne promaši djelovanje; Scholsdorff, jer je uvijek bio i jest prava bomba šarma: tko da mu odoli? On je tako opušten otkako je našao svoju realnu bazu, da Leni pomogne gdje može, a osim toga, ta on je kao filolog Klementinin kolega, i to dvoje je brzo zametnulo, uz čaj i kolačiće od badema, strastvenu raspru o nekoj rusko-sovjetskoj kulturnoj epohi, koju je K. nazvala formalizam, a Scholsdorff okrstio strukturalizam. Schirtenstein se naprotiv malko odalečio, odveć se tužio na intrigiranje i vagnerijalizam izvjesnih pseudo mladenačkih skladatelja, i žalio se i otvoreno, bolnim pogledom na K. i još bolnijim u dvorište, da se nikada nije vezao za jednu ženu, nikada ženu vezao za sebe; proklinjao je klavir i glazbu, približio se u napadaju mazohizma klaviru te otčekićao gotovo već samorazorno »Lili Marleen«, zatim se ispričao, te zamolio suho jecajući da ga »puste sama s njegovim bolom«. Koje vrsti je taj bol bio, postade jasno za vrijeme neizbježne posjete kod Pelzera, koji je međutim — za tih pet dana u Veitschdchheimu, Schwetzingenu ili Nymphenburgu — strašno bio smršao; u prisutnosti njegove žene Eve, koja je s umornom, ali simpatičnom melankolijom servirala kavu i kolač, učinivši nekoliko generalno rezignativnih primjedaba, u svojoj jako umrljanoj slikarskoj kuti nije djelovala sasvim autentično, vodila elegijsku konverzaciju — o temama kao što su Beuys, Artmann, »misaona besmislenost umjetnosti«, pri čemu je obilno citirala iz nekog serioznog dnevnika — no onda se morala vratiti k svom slikarskom stalku, »naprosto moram, oprostite!« Pelzer je izgledao zabrinjavajuće. Pogledao je Klementinu kao da o njoj razmišlja »kao o vrapcu u ruci«, kada je ova onda iz nužnih i uvjerljivih razloga načas nestala (ona je između tri i šest kod Scholsdorffa popila četiri, kod Schirtensteina tri šalice čaja, kod Pelzera do ovoga časa dvije šalice kave), Pelzer je šaputao: »Najprije se to smatralo za dijabetes, ali moja slika šećera u krvi je potpuno normalna, a i inače — ništa — smijete mi vjerovati, i možete se smijati, po prvi put osjećam da imam dušu i da ta duša pati; po prvi put

doživljavam da me može izliječiti ne neka žena, već samo jedna izvjesna žena; mogao bih zadaviti onog Turčina — što samo nalazi u tom seoskom klipanu, koji smrdi na ovna i bijeli luk, a uostalom je za deset godina mlađi od nje; ima ženu i četvoro djece, a sada je i njoj jedno napravio — ja — ta pomozite mi.« Pisac, u kojemu se bila razvila prilična simpatija za Pelzera, upozori ga da iskustvo uči kako u takvu jadu posredovanje treće osobe ne uspijeva, čak postizava protivno; to da je nešto čime pogođeni mora sam izaći na kraj. »A treba znati«, tako će Pelzer, »ja svaki dan madoni bacim pred noge tuce cvijeća, ja — to među nama muškarcima — tražim utjehe kod drugih žena, ali je ne nalazim, pijem, idem u igračnice — ali mogu samo reći: *rien ne va plus.«* Ako se tu kaže da je Pelzer djelovao dirljivo, onda tu nema ni traga kakvoj ironiji, to manje što je on samo umjesno komentirao svoj slučaj: »Nikad u životu nisam bio zaljubljen, nikad se nisam vucarao sa ženama na prodaju, jest, kurvao sam se, a svoju ženu, no da, jako sam je volio, još je volim, i njoj se ne smije dogoditi nikakvo zlo dokle god sam ja živ — ali zaljubljen u nju nisam bio, a Leni, no, za njom sam žudio otkako sam je prvi put ugledao, i uvijek mi se upleću neki istranci, zaljubljen u nju nisam bio, to sam tek otkako sam je prije jedne sedmice ponovo vidio. Ja... ta ja uopće nisam kriv za smrt njenog oca, ja je ljubim — to još ni o jednoj ženi nisam rekao.« U tom trenutku vratila se Klementina te je požurivala, neupadljivo, ipak da se to osjetilo, da krenu. Njen komentar bijaše preziran, u najmanju ruku hladan i vrlo stvaran: »Možeš to zvati kako hoćeš — Pelzerova ili Schirtensteinova bolest.«

U povodu izleta Tolzem-Lyssemich bilo je prilike da se jednim udarcem ubiju dvije muhe: Klementina, koja se neprestano izdavala kao uvjerena planinarka i Bavarka te samo protiv svoje volje priznaje da i sjeverno od Rajne obitavaju simpatični ljudi, mogla je biti upoznata s dražima, štaviše, a fascinacijom ravnice, koju su joj možda malko odveć entuzijastički predstavljali; priznala je da još nikada nije vidjela tako ravne ravni i tako prostrane ravni, koje bi je podsjećale na Rusiju, »kada ne bih znala da se ovo ovdje proteže samo trista do četirista kilometara, dok ih je tamo odmah na tisuće, ali moraš priznati da to podsjeća na Rusiju.« Ograničenje »osim plotova« nije priznavala, kao što je uopće neku dulju meditaciju o plotovima, živicama, pograničnim markacijama općenito odbijala kao odveć »književnu«, nagovještaj na njihovo keltsko porijeklo kao »odveć ruski« otklanjala, ali na kraju krajeva, premda opet nerado, dopuštala »da ima vodoravnu privlačnost, dok je kod nas okomita privlačnost; ovdje imaš uvijek

osjećaj da plivaš, i u autu, a vjerojatno i u vlaku, pa te spopada strah da nikada nećeš stići do obale, ili ima li ovdje uopće neke obale?« Ukazivanje na vidljiva uzvišenja predgorja i prednji Eifel izmamiše joj samo preziran smijeh.

Marja van Doom naprotiv bijaše pun uspjeh. Šljivin kolač sa šlagom (komentar: »Ta vi ovdje u svakoj prilici jedete tučeno slatko vrhnje.« (Kava koju je M. v. D., »kao što je i red«, svježe ispržila i samljela, ispostavila se kao neodoljiva »fantastična, prva kava koju sam ikada pila, sada tek znam što je kava itd.«. »Vi ste možda sladokusci.« Također kod M. v. D. komentar na rastanku: »Malko kasno, ali ne odveć kasno, i neka vas bog blagoslovi«, zatim šapatom: »Ona će vas to naučiti.« (Korektura uz crvenjenje, također šapatom:) »Mislim malko reda i tako.« Zatim suze: »Ta ja jesam postala i ostala stara usidjelica«.

Bogakova su u Domu označili kao »odselio«, začudo, kao »otišao nepoznato kamo«. Ostavio je jedino cedulju: »Ne dajte me tražiti. Zaista hvala, javit ću se«, ali nakon četiri dana on se još uvijek nije javio. Belenko mišljaše da se Bogakov ponovo »odao kurvarenju«, dok je Kitkin mislio da je vjerojatno na putu kao »crveni špicl«; ljubazna je sestra otvoreno priznala da joj Bogakov neđostaje te mimo izjavila da se do događa s proljeća, gotovo svake godine. »Onda mora da ode, samo to je sve teže, ta potrebne su mu njegove injekcije. Nadajmo se da mu je toplo.«

Budući da je sada o Leni u tako mnogostrukoj refleksiji, dijelom žestokoj, dijelom izravnoj, dijelom neizravnoj (kod B.H. T., koji je svakako mogao potvrditi njeno postojanje), saznala, htjela ju je K. bezuvjetno vidjeti, »tjelesno, opipljivo, onjušljivo, vidljivo«. Ne bez tjeskobe i zebnje dao je pisac sada putem Hansa Helzena udesiti direktan susret s Leni, kojemu je već odavno bilo dospjelo vrijeme. Dogovoriše se, jer da je Leni jako »nervozna«, da će samo Lotte, Mehmed i »vi ćete se čuditi tko još« biti pripušteni tom sastanku.

»Ona je«, reče Hans Helzen, »nakon prvih šetnji s Mehmedom toliko uzbuđena da joj je prisutnost od više nego pet osoba nepodnošljiva. Zato ni moja žena ni ja nećemo biti nazočni. Što je čini osobito nervoznom, to je zaljubljenost i s time u vezi erotsko očekivanje ili napetost, kakva izbija iz Pelzera i Schirtensteina, koja se čak i kod Scholsdorffa dade naslutiti.«

Kako je K. njegovu nervoznost ljubomorno interpretirala, pisac joj objasni da on o Leni zna sve, a o njoj — K. — gotovo ništa; da je on na temelju intenzivnih dugotrajnih istraga čak upoznat i s Leninim najintimnijim

intimnim sferama, da se samom sebi pričinja kao izdajica ili povjerenik, dok mu je ona — K. — bliska, da mu je Leni, premda simpatična, a ono ipak strana.

Otvoreno se priznaje da je piscu bilo drago što ga je K. pratila, kako zbog njene filozofske tako i sociološke radoznalosti, jer bez nje — koju konačno ipak ima zahvatili Leni i Haruspiki — zacijelo bi dospio u opasnost da oboli od neizlječive Schirtensteinove ili Pelzerove bolesti.

Na sreću su njegova uzbuđena pozornost i očekivanje bili odvraćeni nekim iznenađenjem: tko je tu sjedio na sofi, otvoreno držeći je za ručicu, od zbunjenosti ne smiješeći se, već kreveljeći se, kraj Lotte Hoyser, koja se dražesno rumenjela — nitko drugi nego Bogakov! Jedno bijaše sigurno: Ijubazna sestra iz Doma, iz kojega bijaše pobjegao, ne treba biti u brizi: zaista mu je toplo! A ako je bilo tko sumnjao u to da je Lotte kadra isijavati toplinu, taj će se ovdje o nečem drugom uvjeriti. Tu je sjedio i Turčin, a djelovao je, začudo, gotovo razočarajući neorijentalno: seljački, kruto, ne zbunjen, u plavu odijelu, ukrućenoj košulji, s decentnom (srednjesmeđom) kravatom, sjedio je tu, držao Leninu ručicu u pozi kao da sjedi otprilike 1889. pred golemom kamerom fotografa-portretista, koji je upravo bio ugurao ploču, zamolio da budu nepomični, prije no što će stisnuti lopticu koja izaziva osvjetljenje. U Leni je, pak, ostalo mnogo od one tjeskobnosti, prije nego što joj se pogled sukobio s njegovim: ta ipak ju je pisac za vrijeme svojih neumornih istraživanja samo dva puta sasvim letimično vidio na ulici, sa strane, nikada ne *en face*, primijetio njen ponosni hod, ali sada više nije bilo izmicanja, trebalo je pogledati istini u oči, i neka ovdje bude dopušteno jedno skromno, na *understatementu* zasnovao: isplatilo se! Bilo je već dobro što je K. bila prisutna, inače ljubomora na Mehmeda ne bi bila isključena, ionako je ostatak toga čuvstva zaostao, lagašno bockanje žaljenja zbog toga što je u njegovu, a ne u piščevu naručju sanjala o drljači, crtaču i oficiru. Bila je podrezala kosu i malo sivo obojadisala te je bez po muke mogla proći kao da joj je trideset i osam; njene tamne oči jasne, ne bez tuge, i premda je, kako je to bilo dokazano, bila 1,72 m visoka, djelovala je kao 1,85 m, mada su njene duge noge istovremeno dokazivale da nije nikakva sjedeća ljepotica. S mnogo dražesti je preuzela dužnost sipanja kave, dok je Lotte stavljala kolač na tanjure, a Mehmed već kako je tko želio »jednu žlicu? dvije? tri?« dijelio neizbježno tučeno vrhnje. Leni je, to je postalo jasno, ne samo šutljiva i tiha, ona je upravo škrta na riječima i tako bojažljiva da joj se to bez prestanka ocrtava u »tjeskobnom smiješku« na licu. Promatrala je — što je pisca

prožimalo ponosom i radošću — K. sa zadovoljstvom i dobrohotnošću; kada ju je ova pitala za Haruspiku, pokazala je na sada uistinu imponirajuću zidnu sliku, koja — ne šarena, već u bojama, jedan i pol puta jedan i pol metra velika, visi nad sofrom, i — makar nezavršena, isijava neopisivu kozmičku silu i nježnost; ne u mnogo slojeva, već, kako se može brojanjem ustanoviti, u osam slojeva, ona je zasnovala svoje nedovršeno životno djelo — ona je, možda, od onih šest milijuna resica za to vrijeme bila unijela trideset tisuća, a od sto milijuna štapića nekih osamdeset tisuća — izbjegla je presječni karakter, umjesto toga ona je to horizontalno udesila, kao beskrajnu ravnicu, preko koje se prelazi u susret horizontu koji tek valja stvoriti. Leni: »To je ona, možda tisući dio njene mrežnice, kad bude gotovo.« Postala je gotovo razgovorljiva, nadovezavši: »Moja velika učiteljica, moja velika prijateljica«. Više nije govorila za onih otprilike pedeset i tri minute koliko je taj posjet trajao. Mehmed je u usporedbi s njom djelovao bez humora, čak kad je dijelio slatko vrhnje, nije ispuštao Leninu ruku, a kad bi Leni točila kavu, prisiljavao ju je da to čini jednom rukom, držeći je i dalje za njenu slobodnu ruku. Ovo držanje ruku bijaše tako zarazno da je i K. prešla na to da drži piščevu ruku, kao da mu neprestano opipava bilo. U to se nije moglo sumnjati: K. bijaše dirnuta. Od njene akademske gordosti više nije bilo ni traga; moglo se jasno osjetiti, ona je znala za Leni, ali nije u nju vjerovala; ona je figurirala u samostanskim dosjeima, ali da je ona postojala, zaista postojala, to ju je potreslo. Teško je uzdisala te je prenijela svoje ubrzano bilo na pisca.

Primjećuje li nesitrpljivi čitatelj da se ovdje događa mnoštvo »hepienda«? Drži se za ručice, sklapaju se savezi, obnavljaju se stara prijateljstva — kao ono između Lotte i Bogakova — dok drugi — Pelzer, Schirtenstein i Scholsdorff, na primjer — žedni i gladni ostaju na pruzi? Da Turčin, koji je nalik na seljaka iz Rhdna ili ili iz Srednjeg Eifela, vodi zaručnicu kući? Čovjek koji kod kuće već ima ženu i četvoro djece i na temelju poligamskih prava, za koje zna da postoje, no kojima se do sada nije mogao služiti, pri tome ne pokazuje baš ni tračka loše savjesti, čak je možda nekakvoj Zulejki javio kako stvari stoje? Čovjek, koji u usporedbi s Bogakovim i piscem djeluje upravo razdražljivo čisto, naprosto izribano: s naborom na hlačama, kravatom, kojemu uškrobljena košulja upravo pričinja užitak, jer to za nj spada u taj svečani povod? Koji još uvijek tu sjedi, kao da postoji fiktivni fotograf s umjetničkim šeširom i umjetničkom kravatom, neki slikar, ometen u svojim namjerama negdje u Ankari ili Istanbulu, otprilike godine 1889, s prstom još uvijek na gumenoj loptici? Neki smetlar, koji valja bačve smeća,

te ih diže i istresa, u ljubavi združen za ženom koja tuguje za trojicom muškaraca, koja je čitala Kafku, zna Holderlina napamet, koja je pjevačica, pijanistica, slikarica, ljubavnica, savršena i buduća majka, koja može da natjera bilo neke bivše opatice, koja se za cijelog života baktala s problemom realnosti u književnim djelima, da udara sve jače i jače?

Čak i jezičava Lotte bijaše šutljiva, kao da je i ona bila ganuta, uzbuđena, potresena; zamuckujući pričala je o predstojećem Levovom otpuštanju iz zatvora, o stambenim problemima što će iz toga iskrsnuti, jer da se njen kućevlasnik usprotivio da primi u kuću turske kočijaše smeća, Helzenovi pak, budući da Grete Helzen uvečer u jednoj od soba »uzgred malenkost« zarađuje kao kozmetičarka, ne mogu se odreći ni jedne jedine sobe, a nije moguće »pet portugalskih prijatelja strpati u jednu prostoriju«, a ona s Bogakovim, kojega je bez ženiranja zvala »moj Pjotr«, htjela je i morala ostati u Leninoj blizini, da bi se sinovima i svekru mogla oduprijeti. »To je samo odgoda a ne kraj.« Da je voljna s Bogakovim stupiti u matični ured, a on s njom, ali da se ne može dokazati da je udovac, niti da je rastavljen.

Leni je na kraju ipak uspjela pridonijeti prilog konverzaciji, mrmljajući »Margret, Margret, sirota Margret«, najprije vlažnih, onda suznih očiju. Dok na koncu konca Mehmed nije neodredivim micanjem sjeo još uspravnije nego što je već sjedio te apsolutno razumljivo dao razumjeti da smatra audijenciju završenom.

Rastanak se — »nadajmo se ne konačni«, reče K. Leni, koja se na to tako ljupko smješka — zatim i obavio, i kako to već biva zatezao, jer su svi fotose, klavir, namještaj kao cjelinu komentirali ljubaznim, a zidnu sliku entuzijastičkim riječima, zastajkujući malo u predsoblju, gdje je Leni onda promrmljala, »pa moramo pokušati da guramo dalje u zemaljskim kolima s nezemaljskim konjima«, smjerajući na nešto što nije ni očito nedostatno obrazovana K. razumjela.

Napolju je konačno, na vrlo banalnoj Blitzerathstrasse, K. zapela u svoje neminovno, nepopravljivo — književno držanje, rekavši: »Jest, nje ima, a ipak je nema. Nema je, a ima je.« Jedno, kako se piscu čini, sumnjičavo držanje, koje leži daleko ispod K-ine razine.

Ipak je nadodala: »Jednog će dana tješiti sve te muškarce, koji zbog nje pate; ona će ih sve izliječiti.«

Čas zatim nadometne: »Pitam se da li Mehmed zapadnjačke plesove isto toliko cijeni kao Leni.«

XI

Pisac s olakšanjem ustanovljuje da ostatak izvještaja treba gotovo samo još citirati: psihološko uvjerenje, pismo nekog starijeg bolničara, zapisnik policijskog činovnika. Kako je došao u posjed dokumenata, to mora ouvati kao službenu tajnu. Neka bude, nije se uvijek sve odigravalo posve legalno, pa niti uvijek sasvim diskretno, ali ovdje neznatne povrede legalnosti i diskrecije služe jednom svetom cilju: stvamosti. Što je onda tu već na tome ako — što se tiče psihološkog uvjerenja, koje uostalom ne sadrži ništa diskriminirajuće — kancelarijska činovnica Hoyserovih (ne ona dama-za-»sve!) pusti da nekoliko na pisaćem stroju otipkanih stranica brzo prođe kroz stroj za suho kopiranje; time će Hoyserovi (sjetimo se onih pet milijuna što su pisca stajali jedno dugme) pretrpjeti štetu od 2,50 DM doduše, ne uračunavši doduše odgovarajući pogonski trošak. Zar se to ne može izravnati kutijom pralinea u vrijednosti od 4,50 DM? Bolničarevo pismo, original, nabavila je, na dovoljno dugo vremena, tako da ga je pisac vlastoručno u nekoj trgovačkoj kući mogao fotokopirati za 0,50, po stranici, neumorna M. v. D.; cjelokupni troškovi (uključivši i cigarete za nju) okruglo 8.00 DM. Zapisnik policijskog činovnika dobio je pisac badava. Budući da ne sadrži policijskih, pogotovu ne polit. policijskih tajni, jedino je neka vrst, mada nesvojevoljno, no ipak uspjele socijalne studije, postojale bi doduše teoretske, ali ne i praktične bojazni, što su se naprosto nakon nekoliko čaša piva predale zaboravi, piva uostalom, koje je mladi policijski činovnik bezuvjetno želio sam platiti, razumljiva želja kojoj je pisac i udovoljio, želja koju nije htio povrijediti niti kitom cvijeća za ženu ili kakvom lijepom igračkom za jedno-i-pol godišnjeg sinčića policijskog činovnika (»sladak«, kako je, bacivši pogled na fotografiju mogao potvrditi, a da se nije morao ni pretvarati). (Fotografiju žene mu nije pokazao! A bilo bi mu i teško da je morao ženu đrugog čovjeka u njegovoj nazočnosti nazvati »slatkom«.)

Ponajprije dakle pogonsko-psihološko uvjerenje. Naobrazba, pozadina, godine etc. ocjenjivača ostadoše anonimni, dotična mlada dama je samo rekla da ocjenjivača cijene jednako sindikalni funkcioneri kao i suci rada.

Ocjenjivač (kojega ćemo dalje skraćeno nazivati O.) poznavao je Leva

Borisoviča Gruytena (dalje nazvanog L. B. G.) već po jednom kontaktnom razgovoru, što se vodio četiri mjeseca prije njegova uhićenja na podstrek šefa personala gradskih poduzeća za čišćenje ulica. U prvom razgovoru raspravljalo se o mogućem unapređenju L. B. G-a u unutrašnji pogon uprave s poludnevnim namještenjem kao povjerljive osobe mnogobrojnih inozemnih radnika i kao savjetnika za koordinaciju rada. Za obje djelatnosti je u ono vrijeme O. bio preporučio L. B. G-a, ali je ovaj obje djelatnosti otklonio. Psihološki razvitak L. B. G-a mogao se tada samo površno, vremenski obuhvatiti, no budući da je uprava tamnice vrlo susretljivo omogućila četiri daljnja jednosatna razgovora, mogao je biti daleko intenzivnije ispitan, premda ne dovoljno detaljirano, da bi se udovoljilo tako komplicirano strukturiranoj osobi po naučnim mjerilima. Zacijelo bi L. B. G. bio zaslužio opširnu, intenzivnu, naučnu radnju. O., u međuvremenu postavši predavač za psihologiju na nekoj stručnoj visokoj školi, zaista premišlja da jednom svom učeniku preporuči L. B. G-a kao temu za diplomsku radnju.

Pokušaj psihograma, što se ovdje izvodi na L. B. G-u, mora se dakle primiti, želimo li dobiti samo približno korektnu sliku, s obvezatnim ograničenjem, što se tiče njegove znanstvene upotrebljivosti. Psihogram može jedino poslužiti unutarnje-pogonskoj orijentaciji, možda olakšavajući u daljnjem ophođenju s L. B. G-om uz gore spomenutu ogradu, kao pokušaj da objasni motive L. B. G-a u njegovim »kriminalnim« oinima.

L. B. G. odrastao je pod ekstremno nepovoljnim okolnostima što se tiče njegove vanobiteljske sredine, a pod ekstremno povoljnim što se tiče njegove obiteljske sredine. Premda onom u posljednjem slučaju upotrijebljenom »povoljno« treba također jedno ograni-čenje, koje bi na odgovarajuoi način bilo označeno riječju »razmaženost«, onda je — promatramo li danas ovog dvadeset petogodišnjaka, »razmaženost« razlog za to da se L. B. G-a, premda predleže znatna društvena poremećenja, mora smatrati za apsolutno korisnog, čak dobrodošlog člana našega društva.

Skrajnje nepovoljne bijahu za L. B. G-a činjenice da o-n, koji je odrastao kao nezakonito dijete i bez oca, nije mogao za sebe iziskivati za psihološko postojanje važnu bazu siročeta, a kamoli ratnog siročeta. Za nezakonito dijete pokojni otac nije alibi za siroče. Budući da su ga osim toga na ulici i u školi zvali »rusko dijete«, a majku povremeno pogrdno zvali »ruskom draganom«, njemu su, iako ne izričito, a ono ipak nesvjesno, predbacivali činjenicu da nije došao na svijet kao posljedica silovanja, već svojevoljnog podavanja, i stalno to predbacivali kao nešto naročito prljavo i ponižavajuće. Bio je začet

pod okolnostima koje su za njegova oca i njegovu majku mogle imati za posljedice visoke kazne, ako ne kaznu smrti. U tom smislu bijaše on i »robijaško dijete«. Sva druga djeca, pa i nezakonita, imala su psihološku mogućnost da se kao »djeca palih boraca« društveno osjećaju za jedan stupanj više od L. B. G-a. Došlo je, da se popularno izrazimo, još gore po nj: postao je u povećanoj mjeri žrtva one (kako je O. u nekoliko publikacija i javno objasnio!) neugodne institucije; koju zovemo konfesionalna škola. Doduše, bio je kršten, čak i katolički, i to je krštenje potvrdio i izvjesni Pelzer, koji je poslije, privremeno, bio njegov gazda, kao što su to potvrdile još i neke druge osobe, ali su crkvene vlasti uporno zahtijevale da ovo »krštenje u nuždi« ponove kao regularno krštenje. Intenzivna, pedantna i neugodna istraživanja, što su bila s tim u vezi poduzeta, nametnuli su L. B. G-u još jedan, vrlo zloguk nadimak. Ta on je osim toga bio »grobljansko« i »grobničko dijete«, koje bijaše »začeto i rođeno između leševa«. Ukratko: njegova se majka opirala da ga da još jednom krstiti, jer joj je sječanje na krštenje na kojem je L. B. G-ov otac sudjelovao, bilo srcu drago: nije hitjela da sječanje na to krštenje »bilo tko« izbriše, no s druge strane pak nije željela da svog sina šalje u onu tada petnaest kilometara udaljenu »slobodnu školu«, a još manje ga je htjela slati k protestantima (pri čemu uopče nije bilo objašnjeno ne bi li oni također zahtijevali ponovno krštenje), i tako je L. B.G. zadobio posljednju, najposljedniju ljagu: je li sada bio »krščanin«, je li bio »katolik« ili to nije bio?

Pred ovom pozadinom termin »razmaženost« stječe jednu relativnost koja ga gotovo ukida. Tako je L. B. G. imao i dosta »tetaka«: tetku Margretu, tetku Lotte, tetku Lianu, tetku Marju, imao je prije svega svoju majku, sve same žene su ga »mazile«; imao je osim toga »stričeve« i »stričeviče«, nadomjesne figure otaca i brače, stričeve Otta i Pjotra, stričeviče Wernera i Kurta, imao je sječanje na svog rođenog djeda, s kojim je »godine i godine prosjedio na Rajni«. Naknadno možemo smatrati kao izričito zdravu, instinktivnu reakciju, da ga je majka što češče je bilo moguče, premda katkada i pod vrlo nevjerodostojnim okolnostima, držala daleko od školske pouke. Mada je L. B. G. i dokazao začudnu psihičku snagu, udaljivši se dobrovoljno iz »područja maženja«, pošao na ulicu da se igra, te nije zazirao ni od pasivnih ni od aktivnih batina, sumnjamo da li bi bio izdržao dnevni pritisak škole. Da je L. B. G. — to kao hipoteza — samo malčice bio fizički unakažen, ili bolešljiv, on tom masivnom mnogoslojnom pritisku ne bi odolio nakon četrnaeste godine: samoubojstvo, neizlječiva depresija ili agresivni

kriminalitet uslijedili bi kao posljedice. L. B. G. je uistinu mnogo prebolio, isto toliko zatomio u svijesti. A što nije mogao ni preboljeti ni zatomiti, bijaše činjenica da je njegov do tada tako prijazni »stric« Otto njega na kraju lišio društva njegove dvojice »bratića« Wernera i Kurta, koji su pet, odnosno deset godina stariji od njega, za nj predstavljali onu zaštitu koju on sebi nije morao konstruirati, na koju se mogao osloniti. Onaj za to vrijeme između njega i njegovih rođaka nastali socijalni jaz, osveta i prkos i jesu jednoznačno povod za njegov »kriminal«, koji se sastojao u nespretnom krivotvorenju dviju mjenica, pri čemu je još nakon sve u svemu pet intervjua za O-a ostalo nejasno da li se nespretnost u ovom krivotvorstvu mora shvatiti kao svjesna ili nesvjesna provokacija strica i stričevićsi. Budući da su ova krivotvorenja više (ukupno četiri) puta uslijedila, tri puta bila pokušavana, a tek četvrti put postala predmetom prijave, međutim sva četiri krivotvorenja imala istu pogrešku (krivo ispisivanje rubrike: »riječima«), lako se može naslutiti da se radi o svjesnoj provokaciji, koju treba sagledati u vezi sa — u međuvremenu učestalim — promjenama Gruytenovih i Hoyserovih imovinskih prilika za vrijeme rata.

Pa kako je L. B. G., kao dijete, i dok je odrastao, izjednačavao svoju ozlijeđenost? Da unutarobiteljsko izjednačavanje, koje se ovdje paušalno označavalo kao »razmaženost«, nije dostajalo, da je L. B. G. morao razvijati i vlastitu incijativu, da se osobito nakon oduzimanja svoje dvojice stričevića nije mogao pouzdati u majku i mnogobrojne tetke, to mu je instinktivno moralo biti jasno da će na kraju ipak morati postati »muškarac u kući«, toga bit će da je već rano postao svjestan zbog majčine bespomoćnosti i ranjivosti.

Treba već ovdje uvesti pojam uskraćivanja stvaralačke sposobnosti (u produžetku zvano uss). Uss u školi, gdje je povremeno čekao na otpremanje u neku pomoćnu, odnosno izvanrednu školu. U suprotnosti sa svojom nesumnjivom nadarenošću i inteligencijom, vladao se tako kao što je to društvo na temelju svoje automatike i očekivalo od dječaka toliko pretovarenog asocijalnim obilježjima. Bio je kao đak kudikamo lošiji nego što je morao biti, štaviše, on je do izvjesnog stupanja simulirao slaboumnost. On je samo onda izbjegavao ponavljanje razreda kada bi ga propadanje dovelo u opasnu blizinu pomoćne škole, a to — prebacivanje u pomoćnu školu — izbjegavao je samo zato što se majka bojala zbog dalekog puta u školu. Priznao je O-u da bi rado bio »polazio pomoćnu školu«, ali je ova u to vrijeme ležala u udaljenom predgrađu, a budući da mu je majka imala stručno zanimanje, a L. B. G. već izrana preuzimao domaćinske poslove, već bi sam

onaj daleki put znatno pobrkao »odvijanje kućnog života«.

Paralelno s uss u školi odvijalo se prkosom uslovljeno povećanje stvaralačke sposobnosti (u produžetku zvano pss), koja mu u pogledu same škole nije odbacivala nikakve koristi. Sa trinaest godina umio je na temelju vrlo ljubazne susretljivosti nekog znanca svoje majke i djeda, koji ga je tri puta u tjednu obučavao, savršeno ruski čitati i pisati. Padale su primjedbe: jezik njegova oca! On je — ovdje bi se moralo moći reći — iznenađivao, ali pred psihološkom osnovnom situacijom prosječnog pedagoga osnovne škole u ono doba mora se na žalost reći, srdio svoje učitelje, citirajući ruske pjesme od Puškina do Bloka, dok je istovremeno u njemačkoj gramatici ustrajao na pomoćnoškolskoj razini. Ali kao ne samo sablažnjivo već kao izazovno moralo se osjetiti da je — kao trinaestogodišnjak za to vrijeme dospjevši do u petu školsku godinu! — svoje učitelje također još — i još k tome neupitan! — konfrontirao s Kafkom, Traklom, Holderlinom, Kleistom i Brechtom i s pjesmama nekog dosad neidentificiranog engleski pišućeg pjesnika, vjerojatno irskog porijekla.

Dosta primjera. O. je ustanovio: ekstremna polarizacija nasuprot društvu događa se tako da ondje gdje bi se ostvarivanje moglo donekle »isplatiti«, u školi, prakticira uss, ali da se istovremeno ondje gdje se ostvarivanje ne može »isplatiti«, izvan škole, prakticira pss.

Ova ekstremna polarizacija ostaje odlučujuća za L. B. G-ov život. Ona je, jer postaje stariji te se u zdravoj reakciji oslobađa »razmaženosti«, ona napetost iz koje crpe otpor i snagu nadživljavanja. Model doživljaja se do četrnaeste godine života više znatno ne mijenja! U toj godini života, kratko vrijeme prije otpuštanja iz škole, L. B. G. postaje po prvi put »kriminalan«, u nekoj vezi, o kojoj O. na žalost može samo referirati, a ne može je egzaktno analizirati, jer mu nedostaje unutrašnji i vanjski pristup do citiranog materijala doživljaja, a točna bi analiza pretpostavljala opširniji vjersko-psihološki i historijski studij. Ovdje se dakle citiraju samo doživljajni podaci: L. B. G-u, koji je samo sporadično, a ponajčešće pod za nj i za svećenike neugodnim okolnostima sudjelovao na vjeronauku, uskratili su — ovdje upotrebljavam njegov izraz — »sakramente ispovijedi i pričesti, tada i ne više toliko zbog mog vrlo manjkavog krštenja, nego što su me smatrali za renitentnog, ponosnog, naduvenog, u svakom slučaju za nedovoljno poniznog, a ja se osim toga malko bio pozabavio religioznom literaturom, samo laički, ali intenzivno i željan znanja. To je učitelje razdraživalo, mislim vjeroučitelje, jer su ‚davanje sakramenata' učinili ovisnim o ‚potčinjavanju'

vjernika.« No L. B. G. koji je — kao što je priznao — već sada iz principijelnih i mističnih rasuđivanja inzistirao da ih primi, dospio je konačno pomoću svetogrđa, krađom, točno rekavši oskvrnućem oltara, u posjed posvećenih hostija, koje je pojeo. Došlo je do skandala. L. B. G. bio bi već onda došao u zatvor za maloljetne da se nije za nj zauzeo prosvijećen i psihološki iskusan svećenik. »Otada«, L. B. G. doslovce O-u, »komunicirao sam samo još s majkom, izjutra, za doručkom«.

Daljnje pss postaje do četrnaeste godine vidljivo, jedna gotovo već anankastična komponenta, povećana ljubav za urednošću, silna želja za spremanjem, koja je nesumnjivo povezana s počecima puberteta. On čisti ne samo cestu pred kućom, prednji vrt, stan, on se čak i za vrijeme šetnje upleće sređujući i raščišćavajući, dižući sa zemlje pootpalo lišće, i premda se to u pretežno ženskom okolišu tumači kao nešto »žensko« ili »djevojačko«, njegove su najmilije igračke izimeđu osme i trinaeste godine života svakovrsne metle. Kao nadopunjavajuće psihološko objašnjenje za taj fenomen moglo bi se još reći da se ovdje, nasuprot svijetu oko njega koji ga bez prestanka grdi i prlja, demonstrira i prakticira čistoća — opet jedna polarizaciona ispomoć.

L. B. G., u šestom razredu otpušten iz škole, sa svojom dobronamjerno interpoliranom svjedodžbom nije imao šanse da dobije normalno šegrtsko zaposlenje. Radio je kao pomoćna sila — opet uglavnom metlom! — u vrtlariji izvjesnog Pelzera, poslije kod nekog Grundtscha u istoj funkciji; onda ga je preuzela uprava groblja, te je poslije bio premješten u gradski odvoz smeća, pa je na njihov trošak položio vozački ispit. Ondje je zaposlen već šest godina; izuzmemo li njegovu sklonost za produljivanje vikenda i dopusta, odbijemo li onda sigurno razumljivu srdžbu zbog očitog uss, to je njegov sadašnji poslodavac njim posve zadovoljan. L. B. G-ovo pss odnosilo se za posljednjih šest godina isključivo na njegovu majku, kojoj je savjetovao da napusti svoj posao, premda je ona bila relativno još mlada i za rad sposobna osoba. On joj je dovodio strane radnike i njihove obitelji kao podstanare. Da je jedan od tih radnika konačno postao njen ljubavnik, izazvalo je u L. B. G-u, u čiju snažnu povezanost s majkom se ne može posumnjati, sumnjivo malo konflikata. Čak i obavijest da je sada njegova majka, kako je dokazano, s tim strancem istočnjačkog porijekla ostala u drugom stanju, izazvalo je neusiljeno, O. bi ustvrdio sumnjivo slobodno »Hvala bogu, pa onda ću dobiti još bracu ili sestricu«, u čemu su, premda samo izvježbani slušači, mogli razabrati, i to jasno, izvjesnu grčevitost.

Bilo bi krivo smatrati tu grčevitost kao nešto ukorijenjeno samo na Edipovom području. Zacijelo se ta grčevitost temelji donekle i na izvjesnom razumljivom strahu pred ponovnim poteškoćama svijeta koji nas okružuje, u koji strah L. B. G. zacijelo unosi i dijete koje se očekuje, a s kojim teškoćama, što nas čekaju, on bez sumnje i sebe identificira na temelju vlastitog iskustva.

Doista lako pojmljiva sumnja ljubomornosti se doduše ovdje ne može isključiti, ali se može reducirati na minimum. Istraživanja kod mladića njegove dobi i radnih drugova L. B. G-a pokazala su da nije samo popularan kod žena i djevojaka već da također i ne izbjegava posljedice ove popularnosti.

Ovdje treba smatrati da se pretpostavlja da su radnici odvoza smeća zgodimice ispunjavali posebne želje konzumnim otpacima pritješnjavanog pučanstva, pri čemu je dolazilo do nepredviđenih kontakata. Takve »prestupke« — posebne želje pučanstva, povesti više smeća od predviđene količine, najčešće uz davanje napojnice — uprava trpi pred teškim stanjem *in puncto* tonaže smeća.

Ma kako relativno harmonično izgledao dosad slikani portret L. B. G-a, ipak nesumnjivo predleže društvene smetnje, koje se, premda se daju objasniti nužnom obranom uslovljenim prisilama polarizacije, ipak kao takve ispoljavaju.

Što kod L. B. G-a i psihološkom laiku postaje vidljivo, jest 1. *kompleks solidarnosti* koji se da objasniti permanentnom prisilom za identifikacijom s njegovim ocem i s majkom, ali se sada kod njega, koji je za to vrijeme odrastao, fiksira na strancima, a nakon tromjesečnog zatvora i na suuhićenicima. Kad bismo uhićenike također smatrali za »strance u društvu«, to se od kompleksa solidarnosti dobiva neka njemu srodna 2. *ksenofilija*, koja, između ostaloga, dolazi do izražaja i u 3. *ksenofilologiji*, u želji da nauči i jezik stranaca (L. B. G. već mjesece i mjesece sudjeluje u nekom tečaju turskog jezika). Osoba (O. je ovdje prije sklon negoli nesklon, usprkos mnogim dvoumljenjima da govori o nekoj ličnosti) kao L. B. G., čija visoko razvijena senzibilnost i inteligencija nisu dopuštale izbor, već da se naprosto prilagodi i time »oda« sam sebe i svoje identifikacione točke ili da u neprestanom neprilagođivanju sam sebe i svoje identifikacione točke potvrđuje, ta osoba nalazila se u neprestanom konfliktu između društveno dostižnog i talenta. Tako je toj osobi (ličnosti?) trebalo uvijek novih, poslije umjetnih otpora, da bi samoj sebi i svijetu oko sebe pokazala svoje

potvrđenje. Uzme 11 se riječi obično s pravom podmetnutu pretpostavku da dotični time stječe neke koristi (dulje prebivanje u bolnici, iskamčivanje nekih renta ili neplaćenog dopusta etc.) — onda je L. B. G. 4. *simulant* koji pretjerano izraženo — simulira, ne da stekne neke koristi, već štete, da bi time udovoljio svojem kompleksu solidarnosti i ksenofilskim nagnućima. Utoliko se i njegova falsificiranja mjenica imaju razumjeti kao »simulacije«, a ne kao nešto »zapravo kriminalno« Da mu poneka simulacija na kraju krajeva ipak donosi koristi (kao dokazi povjerenja inozemnih radnika, što graniče s obožavanjem), to spada u dijalektiku takvog eksperimenta egzistencije, koji čini »manifestnim« neki društveni model ili princip, kako bi to marksistički kolege izrazili.

Također se još mora objasniti kako to da kod L. B. G-a predleži uss. On je međutim avanzirao i postao vođa kolone (»Više se neću uspinjati«), dokazavši iznenađujuće organizatorske sposobnosti. Pošto se jednom bio upoznao s odvozom smeća i uslovima cestovnog prometa njemu povjerenih uličnih kola, uspjelo mu je da tako planira spremanje buradi i njihovo ispražnjenje da njegova kolona ne bi zapala u jurnjavu, te nekoliko puta dva-tri sata ranije izvršila planirani rad. L. B. G-a bi onda s njegovom kolonom iznenadili u začudno dugim pauzama, koje ni u kojem slučaju nisu umanjile djelotvornost rada. Pozvan da svoje organizatorsko iskustvo stavi na raspolaganje štabu za planiranje, on se tome protivio, ponovo odlazio na posao prema propisu i iskustvu, budući da je pučanstvo rogoborilo protiv obilnih pauza, osobito stranih radnika, pa je i štampa o tome pisala. Ovo ponašanje dovelo je do prvog susreta između H-a i L. B. G-a, jer se u ono vrijeme pomišljalo na radničkosudski postupak, ali su onda, na savjet O-a od toga odustali. (O. ovdje ukazuje na slučaj upravnog činovnika H. M-a, gdje je on također sudjelovao kao O. i na pojam uss, koji je međutim ušao u radničkopravni rječnik, a koji je on po prvi put upotrijebio. H. M. koji je njemu u roku od dva i pol sata izvršio posao povjeren za osam sati onda kada je — utoliko suprotno od L. B. G-a — izradio model za svoje kolege, na njihovu je šikaniranju stradao, psihički teško obolio; ponovo sposoban za rad, ovaj put radeći u nekom drugom nadleštvu, bio je primoran šest i pol sati »besposlen« boraviti u kancelariji, tužio je da mu se »naknadi šest i pol sati izgubljenog vremena svakog dana«, što ga je iziskivao kao slobodno vrijeme. Pošto mu je ta tužba bila odbijena, H. M. se još teže razbolio, a kako je njegov slučaj izazvao izvjesnu senzaciju, preuzela ga je neka industrijska tvrtka, gdje, za to vrijeme potpuno ozdravivši, uvelike pridonosi pss pogona.

U slučaju H. M-a, u kojem je i O. surađivao, odnosio se ukor. Zbog uss jedino na propisano radno vrijeme. Uss je fenomen što uzima sve većeg maha, fenomen koji će društvu stvaralačke sposobnosti svaliti na grbaču još teških problema.)

U slučaju L. B. G-a je uss u tome da on doduše izvršava očekivani radni učinak, ali urođenu inteligenciju, organizatorsku nadarenost — i to čak ni uz povišenu plaću — ne stavlja u potpunosti na raspolaganje svome poslodavcu. Društvo stvaralačke sposobnosti može, doduše, pomoću kompjutora dati izračunati svoje minimume i maksimume, odnosno prosječnu vrijednost, ali stjecanje radom specijalnih osobina, što su pri odvozu smeća vrlo komplicirane, jer je ono neproračunljivo budući da su zastoji u prometu i prometne nesreće, neotpomost prema nesrećama i zastojima topografski različiti — to može dati samo iskusan suradnik, vješt apstrakciji — kakav bijaše L. B. G. Zamislimo li osim toga da se ovdje mogu ne samo lokalni već i regionalni i nadregionalni problemi smeća znatno racionalizirati, to se šteta što je L. B. G. pričinja cjelokupnoj privredi jedva može sagledati. U tom pogledu predleži znatno uss.

Budući da je O-u bilo stalo do toga da bude siguran da su i sve fizičke funkcije L. B. G-a kontrolirane, naredio je tamničkom liječniku da ispita visinu, težinu i sve organske funkcije. Rezultat: totalno negativan. Čak je i potrošnja alkohola i nikotina L. B. G-a normalna, u svakom slučaju ne postoje nikakve ozljede od narkotika. Osim minimalne dioptrije od 0,5 na desnom oku, na L. B. G-u nije se moglo ništa bolesno pronaći. No kako su s jedne strane postojale znatne društvene smetnje, s druge bi se strane gotovo svaka od tih smetnja morala pronaći i u L. B. G-ovom endokrinom gazdinstvu, O. objašnjava sebi tu normalnost baš pomoću onog stalnog ekstremnog polariteta koji ovdje izvršava izravnanje. Doduše, kada bi ovdje izostalo ono komplicirano, permanentno pod visokim napetostima izvršavano izravnanje, L. B. G. bi u kratkom roku obolio od jake šećerne bolesti, teškog hepatitisa i vjerojatno dobio bubrežne grčeve. Zato se savjetuje da ga ne otpuste odveć rano iz zatvora, jer ondje proživljava polarizaciju te osim toga može udovoljiti svojem kompleksu solidarnosti i svojoj ksenofiliji. Može štaviše biti moguće da je L. B. G. — u svakom slučaju se to ne može isključiti — tražio ekstremnu situaoiju zatočenja, da bi zadržao društvenu napetost koja je, možda, stala popuštati. Budući da se za to vrijeme, kako je O. saznao, s L. B. G-ovom majkom dogodila znatna solidarizacija sredine, ova se mogućnost polarizacije mora, dakle, smatrati reduciranom, može samo

do kraja izdržana kazna L. B. G-u trenutno biti od koristi, utoliko više što proces heroiziranja koji je već u toku kod njegovih radnih kolega ne bi bio prekinut.

O. se ne može odlučiti da novonastalu teoriju, koju je postavio profesor Hunx, preuzme i primijeni na L. B. G-u. Posrijedi je ovdje dosad osporavani pojam »zavaravanja normalnošću«, za koji profesor Hunx misli da ga je ustanovio na testiranim osobama koje kriju jaku homoseksualnu naklonost pod ekstremno heteroseksualnom praksom, na temelju nekog »histerično upravljanog poravnanja« (Hunx). U vezi s nekom novom znanstveno egzaktnom analizom starih izvještaja inkvizicije, Hunx svodi »ljepotu« vještica, njihovu »tjelesnu draž i privlačnost«, njihova poznavanja unutrašnjih sekrecija u vezi s »ljubavnim umijećima«, što su daleko ispred njihova vremena, na ono »histerički upravljano izravnanje« koje je skrivalo njihovu »pravu prirodu«.

O. ne može doći do saznanja da kod L. B. G-a postoji »zavaravanje normalnosti«, prije možda »uskraćivanje normalnosti« uz normalnu nastrojenost. Činjenica da je odvoz smeća njegov izbor zvanja i cilja dokazuje da je instinktivno tražio za nj prikladnu polarizaciju: zvanje koje služi čistoći, ali se smatra prljavim.

XII

List otprilike 55-godišnjeg bolničara B. E-a upućen Leni:

»Poštovana gospođo Pfeiffer,

Vaš list profesoru dru Kernlichu pao mi je slučajno u ruke, kada sam po njegovu nalogu pospremao njegov pisaći stol, sređivao njegove bilješke, koje su mu potrebne da nastavi neka stručna mišljenja, što mi ih on obično diktira. Odgovarajući na Vaš list, počinjam zloupotrebu povjerenja, koje bi me skupo stajalo, ako ne biste Vi, a ja Vas to srdačno molim, prema prof. Kernlichu, mojim kolegama i kolegicama, a i prema časnim sestrama, koje ovdje rade i vode nadzor nad svime, sačuvali najstrožu diskreciju: ja, dakle, to pretpostavljam. Samo vrlo teška srca i protiv svoje volje činim ovu indiskreciju, kršim jednu zvaničnu tajnu, koja mi je nakon dvanaestogodišnjeg djelovanja u dermatološkoj klinici postala drugom prirodom. Nije samo Vaše bolno pismo, ne samo uspomena na Vašu duboku i strastvenu tugu, koju sam mogao primijetiti kod pogreba gospođe Schlomer, ne, pišući Vama, ispunjavam neku vrst naloga ili oporuke pokojnice, koja je teško patila zbog zabrane posjećivanja, koja joj je posljednjih četrnaest dana njena života bila dosuđena i koja joj je — a to valja naglasiti — zbog njenog stanja i morala biti dosuđena. Sigurno se mene sjećate; dva, možda i tri puta imao sam prilike da Vas odvedem do pokojnice, kada je posjećivanje još bilo dopušteno. No kako sam već više od godine dana gotovo isključivo zaposlen u profesorovoj radnoj sobi, te mu pomažem kod prikupljanja materijala za stručna mišljenja, bolesničke izvještaje itd., Vi me se, možda, više ne sjećate kao bolničara, no možda se sjećate nekog starijeg, debeljkastog i ćelavog gospodina u tamnosmeđem berberi-kaputu, koji je, nepristojno žestoko plačući za vrijeme ukopa gospođe Schlomer, stajao po strani, i u kojemu ste Vi vjerojatno naslućivali jednog od njenih Vama nepoznatih bivših ljubavnika. To nije tako, i ako dometnem jedno ne sasvim uvjerljivo, ne iz dubina srca dolazeće »na žalost«, molim Vas ne gledajte u tome uvredu Vama tako drage osobe i nikakvu nasilu i intimnost. Zaista, meni je bilo uskraćeno da nađem stalnu životnu družicu, ta ja sam nekoliko puta

započinjao neke veze, što su s moje strane bile sklopljene s najpoštenijim namjerama, veze, koje se nisu — bit ću iskren prema Vama — izjalovile samo zbog prezrivosti mojih tadanjih odabranica, već i na mom zvanju (koje me je nužno i neprestano dovodilo u vezu sa spolnim bolestima) i zbog mnogih dragovoljnih noćnih bdjenja, što sam ih preuzimao.

Gospodin profesor neće odgovoriti na Vaš list, jer niste rođakinja pokojnice, pa da i jeste, on ne bi bio dužan da Vam, kako Vi to želite, nešto ‚podrobnije' saopći o smrti gospođe Schlomer. To mu zabranjuje liječnička dužnost šutnje, to zabranjuje i bolničarska dužnost šutnje, koju ne želim prekršiti. Jednu, premda ne totalnu indiskreciju, ipak počinjam, kada Vam javljam nešto o posljednjem tjednu života Vaše pokojne prijateljice, i upravo stoga Vas srdačno molim da se njome ni u kojem slučaju ne poslužite. Naravno da je točno, kada se u službenom smrtnom listu navodi kao uzrok smrti: zatajivanje srca, totalno slabljenje optoka krvi, ali kako je na kraju do toga došlo, budući da je gospođi Schlomer, što se tiče njenog akutnog oboljenja, bilo bolje, to Vam želim objasniti. Prije svega: tešku infekciju, koja je Vašu prijateljicu dovela na našu stanicu, zadobila je, kako je dokazano, od nekog inozemnog državnika. Ta Vi zacijelo znate bolje od mene da je Vaša prijateljica već prije dvije godine napustila lakomisleni život što ga je jamačno dugo vodila, da se, pošto je nasljedila imutak svojih roditelja, preselila na selo, da bi tamo u razmišljanju i tihoj sjeti dostojno okončala svoje dane. Po svojoj prirodi ona i nije bila, što je Vama zacijelo bolje poznato negoli meni, nikakva drolja, čak ni jedna HWG, prije žena vazda zapletena u izvjesne muškaračke želje. Tako je teško mogla reći ‚Ne' kada bi slutila da može koga obradovati. Osjećam da sam u pravu da to tako formuliram, jer mi je gospođa Schlomer u noći prije svoje smrti ispripovjedila gotovo sav svoj život, razotkrila sve detalje svoga postepenog ‚padanja sve dublje', i premda — nakon dvanaest godina službe u dermatološkoj sveučilišnoj klinici ja, pogotovu ne prema zbivanjima koja treba još opisati, nipošto ne naginjem idealiziranju prostitutskog zvanja ili da ga čak romantiziram, ipak znam da te žene u većini slučajeva umiru bijedne, bolesne, prljave, najčešće s najtežim blasfemijama na usnicama, većina njih tako istruli da je nijedan od današnjih veselih seksi-listića ne bi reproducirao na naslovnoj stranici. To je najbjednija smrt koju možete zamisliti: napuštena, istrulila, bezradosna, siromašna — pa sam iz tog razloga pratio većinu sprovoda gdje su obično samo jedna starateljica i rutinski službujući svećenik te žene ispraćali na posljednji put.

Kako da sada, da ne okolišam dulje, prijeđem na neobično delikatnu temu, koja čak ni onda ne gubi ništa od svoje mučnosti, kada Vas zamišljam kao modernu, naprednu ženu, koja je bila udata te nije sasvim neupućena u izvjesne detalje koje treba još spomenuti? No, ja sam također jednom bio ‚medicinar', premda nisam nikada postao liječnik; iz razloga uvjetovanih ratom, ja sam — ali ne samo zbog njih već i iz priznatog straha pred ispitima — ja sam zaostao u sanitetskoj službi, pa sam onda stekao toliko iskustava i znanja po njemačkim i ruskim lazaretima da sam se godine 1950. kao trideset petogodišnjak, otpušten iz ruskog ratnog zarobljeništva, lakomisleno izdavao za liječnika, te sam kao takav i uspješno prakticirao, no onda, 1955, ka0 hohštapler bio osuđen, nekoliko godina proveo u zatvoru, dok nisam na intervenciju prof. dra Kernlicha, s kojim sam surađivao već 1937, onda još kao student, bio ranije pušten na slobodu, te me je on prihvatio i namjestio; i to godine 1958. Ja dakle poznajem život čovjeka koji je obilježen ljagom. Uostalom, za vrijeme moje ipak petogodišnje ‚liječničke' prakse nije mi se potkrala nijedna pogreška, i to je dokazano. Sada znate s kim imate posla — barem *to* sam izlanuo. No kako da izlanem ono drugo? pokušat ću da se hrabro uhvatimo ukoštac s tim problemom! Vaša prijateljica Margret bijaše već toliko prizdravila da smo apsolutno mogli pomišljati na njeno otpuštanje u roku od šest do osam tjedana. Svaki ju je posjet naprezao, pa i posjete onog neprozirnog, ali ipak simpatičnog gospodina, koji ju je u posljednje vrijeme češće posjećivao (! ! ! — Pisac), u kojem smo najprije naslućivali nekog bivšeg ljubavnika, zatim podvođača, poslije činovnika od protokola, naime onoga koji ju je na sudbonosan način upoznao s onim inozemnim državvesti, pa i dovela, u raspoloženje ‚potpisivanja ugovora', nikom, kojega je, po njenoj vlastitoj izjavi, morala dopošto drugim damama nije uspjelo da postignu to raspoloženje.

Međutim, kratko vremena prije njenog otpuštanja dogodilo se nešto vrlo čudnovato i paradoksalno. Iako sam studiranjem medicine i dugogodišnjom ‚liječničkom' praksom, gotovo trideset petogodišnjim prakticiranjem naviknut na cinički žargon po ambulantama za venerične bolesti, meni je teško da dami kakva ste Vi saopćim u pismu, što bi mi još teže bilo usmeno učiniti. No, poštovana gospođo Pfeiffer — riječ je o fizički kao biokemijski i psihički tako komplicirano vladajućem i funkcionirajućem muskulu, koji se obično naziva muško spolovilo. Neće Vas iznenaditi (ah, tako mi je odlanulo što je ta riječ konačno izrečena) da žene koje obitavaju naše stanice ovaj atribut nazivaju ne baš nježno-osjećajnim imenima. Omiljela su, bijahu i

uvijek su bila neka muška imena. Dok izrazito vulgarni epiteti već dosta gadno zvuče, ipak odgovaraju sredini te zadrže gotovo stvaran, zamalo klinički karakter, koji ih čini manje vulgarnim nego na izgled ‚plemeniti' epiteti. Pa upravo su tih tjedana, u kojima je Vaša prijateljica počela ozdravljati, ta muška imena kao nadimak za opisani atribut na upravo glup način postala moda na našoj stanici. Morate naime znati, poštovana gospođo Pfeiffer, da na tim stanicama dolazi do pravih valova budalaština, što ih možda poznajemo samo iz djevojačkih internata, a osim toga: to se prenosi na bolničarsko, odnosno nadzorničko osoblje. Kako sam za svog trogodišnjeg utamničenja mogao saznati, postoji to ‚dijalektičko preskakivanje' također između uhićenika i njihovih čuvara. Sestre, redovnice, ionako pokadšto sklone budalaštinama, upravo na dermatološkim stanicama rado sudjeluju u tim bedastoćama; to nije pokvarenost, prije neka vrst nužne obrane. Pa sad, redovnice bijahu izričito zgodne prema Vašoj prijateljici, što se tiče posjeta, darova, alkohola, cigareta, one bi vrlo često zažmirile, no budući da dijelom trideset-četrdeset godina saobraćaju sa spolno bolesnim ženama, one su — u nužnoj obrani! — u mnogim slučajevima prisvojile njihov žargon, čak i nerijetko pridonose njegovu proširenju. No sada Vam moram saopćiti nešto vrlo čudnovato, što će Vas ili iznenaditi, ali vjerojatnije da će potvrditi Vaš dojam; gospođa Schlomer bijaše izričito sramežljiva. Isprva su je time bockale, što su u već spomenutoj vezi govorile o ‚Gustavu Adolfu' ili ‚Egonu' ‚Friedrichu' itd., te su se bezgranično veselile što gospođa Schlomer nije znala što je pod time mišljeno. Čitave dane i noći je to vraški razveseljavalo sve, pa je ta veselost prešla i na sestre. Okrutna igra ograničavala se isprva na ekstremno protestantskim imenima: ‚Tebe je Gustav Adolf odveć često pohodio' ili ‚Što ćeš, kad si Egona odveć voljela' etc. etc. Čim je gospođa Schlomer, onda kada su aluzije ‚da bi joj oduzeli njenu prokletu nevinost' (pacijentica K. G., neka više od šezdeset godina stara podvođačica po zanatu), postale tako jasne, spoznala tu povezanost, počela se, pri spomenu svakog muškog imena, žestoko crvenjeti. Njeno često i žestoko crvenjenje pak tumačili su kao cifranje i licemjerstvo, na što su okrutnu igru pojačali, dotjerali do najgrubljeg sadizma. Dok onda nisu, da bi okrutnost bila potpuna, umiješali i ženska imena u odgovarajućem kontekstu. Popularna bijaše pri tome kombinacija ekstremno protestantskih s ekstremno katoličkim imenima, što bi se onda nazivalo ‚miješanim brakovima'. Na primjer Alois i Luise itd. Na kraju, da se vulgarno izrazim, gospođa Schlomer se više nije prestala crvenjeti, čak se crvenjela kada bi u hodniku netko

sasvim bezazleno izvikivao ime nekog posjetioca ili sestre ili bolničarke. Pošavši ovim putem okrutnosti, a u sebi zgranuti zbog osjetljivosti, koju gospođi Schlomer nisu htjeli prižnati, počeli su ta mučenja izvrtati u blasfemiju; govorili su samo još o svetom Alojziju, koji je ipak nekoć bio zaštitnik čistoće, o svetoj Agati itd., i više nije bila potrebna pslhološka senzibilnost da gospođa Schlomer pocrveni, čak krikne od duševne boli, kada bi tko spomenuo ‚Heinricha' ili ‚svetoga Heinricha'.

E sad, poštovana gospođo Pfeiffer, ima i crvenjenje svoju medicinsku povezanost koja se može i dokazati. što se zove crvenjenje, to se obično događa iznenadnim prokrvavljivanjem krvnih sudova i kapilara kože lica, pri radosnom uzbuđenju ili zbunjenosti (kao što je to bilo kod gospođe Schlomer) posredstvom vegetativnog nervnog sistema. Druge uzroke crvenjenja — na primjer prenaprezanja etc. — ne treba ovdje spomenuti. Pa sad, kod gospođe Schlomer bijaše kapilarna permeabilnost (propuštanje) ionako pojačana. Stvarali su se takozvani hematomi (u narodu zvani ‚plave mrlje') i purpura, koju bi se, vulgo, moglo nazvati crvene mrlje. Od toga, poštovana gospođo Pfeiffer, umrla je Vaša prijateljica. Na kraju — što je apsolutno opravdalo obdukciju, kao što je onda i uslijedila — bijaše čitavo njeno tijelo pokriveno hematomima i purpurnim pjegama, bijaše i njen nervni sistem i suviše prenapregnut, krv je zastajala,. zatajilo je srce, a kako je crvenjenje kod gospođe Schlomer postalo masivnom neurozom, pocrvenjela je uvečer prije noći u kojoj je umrla, čak i onda kada su sestre u kapeli pjevale litaniju svih svetih. Znam da svoju teoriju, odnosno tvrdnju, ne bih nikada mogao znanstveno dokazati, ali ipak vjerujem da Vam moram saopćiti: Vaša prijateljica Margret Schlomer umrla je od crvenjenja.

Pošto je postala odveć slaba da suvislo priča, uvijek je šaputala samo: ‚Heinrich, Heinrich, Leni, Heinrich', i premda je lako pojmljivo da joj je trebalo pružiti sakramente umiručih, na kraju sam ipak od toga odustao: bilo bi je i odveć mučilo, jer su u sve većoj blasfemiji najzad počeli i ‚dragog spasitelja', ‚drago dijete Isusa' i madonu, svetu Mariju, presvetu Djevicu sa svim njenim epitetima, uzetim čak iz lauretanske litanije kao *rosa mystica* etc. dovoditi u spomenutu vezu. Na njenoj smrtnoj postelji izgovoreni liturgijski tekst gospođu bi Schlomer bio više mučio negoli tješio.

Smatram svojom dužnošću nadometnuti da je gospođa Schlomer osim o imenima Heinrich, Leni, Rahela, također na prijazan, gotovo srdačan način govorila i o »onom čovjeku koji je ponekad ovamo dolazio«. Zacijelo je time mislila onog ne misterioznog, prije opskurnog posjetioca.

Kada taj list potpisujem sa ‚s iskrenim štovanjem’, nemojte u tom, molim Vas, gledati neko izbjegavanje u konvencionalne pozdravne forme. Budući da ne mogu sebi dopustiti ‚srdačno’, jer bi to moglo izraziti izvjesnu nametljivu intimnost, dopustite mi da nadopišem

s prijaznim pozdravima
Vaš
Bernhard Ehlwein.«

XIII

Nakon duljih razmišljanja odluči K., koja se sada energično umiješala u istraživanja, kako bi ipak bilo bolje da se izvještaj policijskog činovnika pretvori u indirektni govor, a ne da ga citiramo doslovce. Razumije se da se time događaju znatna stilistička pomjeranja, gubi se mnogi zgodni detalj, ostaje otvoren (kao dama sa zavojcima za kovrčanje kose na glavi, koja je nastupila u društvu nekog gospodina u potkošulji, čija su dlakava prsa bila označena kao »nalik na krzno«; pa i malen »jadno cvileći psić«, čovjek koji skuplja dugovanje na otplatu — svi oni padoše kao žrtve izvjesnog ikonoborstva, koje piscu nije nimalo po ćudi, zapravo žrtve njegove neotpornosti). Da li kod njega predleži uss ili puka uo-i (uskrata otpomosti) neka ostane otvoreno pitanje. K. je sve što se činilo suvišnim brisala, nije se ustručavala da se pri tom služi tako dobro znanom crvenom olovkom, a što sada preostaje, to je ono »bitno« (K.).

1. Policijskog narednika Dietera Wülffena je prije nekoliko dana u njegovim patrolskim kolima, kojima je i parkirao pred Južnim grobljem, oslovila izvjesna gospođa Kathe Zwiefaller i zamolila ga da silom da otvoriti stan gospođe Ilse Kremer, koja stanuje u Nurgheimerovoj ulici br. 5. Upitana zašto to smatra za potrebno, gospođa Zw. je navela da je nakon vrlo dugih istraživanja (točno rekavši: nakon 25 godina!), koje doduše, kako je sama priznala, nije provodila u *samim* istraživanjima, saznala za adresu gospođe Kremer, oslobodila se da bi je posjetila i obznanila joj važno saopćenje. Gospođa Zw. bijaše u pratnji svoga sina, dvadeset petogodišnjeg Heinricha Zwiefallera, zemljoradnika kao što mu je i majka (zapravo bi se moralo, odnoseći se na gđu Zw., reći zemljoradnica. Pisac). Oni da su došli da saopće gospođi K., da je njen 1944. umrli sin Erich u nekom selu između Kommerscheidta i Simmeratha, pokušao da prebjegne Amerikancima. Pri tome su na nj pucali i Amerikanci i Nijemci; potražio je sklonište u seljačkoj kući Zwiefallerovih i našao ga, proveo ondje nekoliko dana, te da je između nje, Kathe Zw. i Ericha K-a, on sedamnaest, a ona devetnaest, došlo do intimnog Ijubavnog odnosa; oni da su se »zaručili«, zakleli na »doživotnu vjernost«, odlučivši da ne napuste kuću, čak ni onda kada su ratna zbivanja

postala vrlo žestoka, čak i po život opasna; kuća da je ležala »između linija«. Dok su se Amerikanci približavali, Erich da je doduše crveno-prugastu, ali pretežno ipak bijelu kuhinjsku krpu kao znak kapitulacije pokušao isturiti kroz gornji dio vratnog okvira, te da je pri tom bio ubijen »pogotkom u srce« od njemačkog strijelca. Ona, gospođa Zw., da je strijelca štaviše i vidjela; da je sjedio na visoku sjedištu »između linija«, a puška da mu nije bila uperena na Amerikance, već na selo, gdje se, dabome, nakon ovog događaja (bilo je otprilike još pet stanovnika u selu) više nitko nije usudio da izvjesi bijelu zastavu. Gospođa Zw. je izjavila da je mrtvog K-a dovukla u kuću, položila u ambar, mnogo ga oplakivala, i kasnije, kada su Amerikanci osvojili selo, da ga je svojim rukama položila u posvećenu zemlju. Ubrzo da je primijetila da je bremenita, te je »u roku« 20. IX 45. rodila sina te ga dala krstiti na ime Heinrich; njeni roditelji — ona da je krajem 44. sama obitavala u kući — više se nisu vratili iz evakuacije; da također nema nikakvih vijesti o njima, da ih smatra nestalim, vjerojatno da su »na putu« za vrijeme bombardiranja ubijeni. Kao nezakonita majka, sama na malom seljačkom imanju, koje je ona ponovo podigla, njoj da nije bilo lako, ali da je »vrijeme izliječilo rane«; ona da je postavila sina na noge, da je postao zemljoradnik. Ipak da je imao što mnogi mladi ljudi nisu imali, očev grob u neposrednoj blizini. Ona, gospođa Zw. da je već (! !) 1948. pokušala naći gospođu K. te da je to već (!!) 1952. još jedanput pokušala, no onda kao beznadno digla ruke od toga. I još jedan pokušaj godine 1960. (!!) se izjalovio. Doduše, ona da tada još nije znala da je i Erich K. nezakonit, a da također nije znala ime i zvanje njegove majke. Napokon, prije možda pola godine, ona je s pomoću zastupnika gnojiva, koji da je bio tako ljubazan te se energično prihvatio te stvari, saznala adresu gospođe K., ali da je još oklijevala, jer da nije znala kako će »ona to primiti«. Konačno da je mladić navaljivao, odvezli su se u grad i našli stan gospođe K., ali da stan nitko, ni nakon duljeg i opetovanog kucanja nije otvorio. Propitkivanje u susjedstvu (upravo ovdje je dama sa zavojcima za kovrčenje kose odigrala značajnu ulogu, pa i psić što je cvilio etc. — to sve je palo kao žrtva gadnog ikonoborstva, koje je nalik na liturgijsku reformu!!) da je pokazalo da nikako nije moguće da je gospođa K. otputovala, te nikada i nije otputovala. Ukratko: ona, gospođa Zw., da »naslućuje nekakvo zlo«.

2. Wülffen je dospio u konflikt. Je li tu »prijetila opasnost«, jedina legalna mogućnost da se na silu otvori stan gospođe K.? On je međutim, stigavši s gospođom Zw. i s njezinim sinom u Nurgeheimerstrasse br. 5,

mogao ustanoviti da gospođu K. već tjedan dana nitko nije vidio. Neki susjed (ne onaj dlakavih prsi, već jedan rentijer rajnskog porijekla, poznat kao pijanica koji je govorio o gospođi K. »et Ils« — precrtano!) vjeruje da je tri dana slušao gdje njezina ptica u kavezu »jadno pijuče«. Wülffen je stvorio odluku, ne zato što je mislio da ovdje važi termin »prijeti opasnost«, već naprosto iz samilosti, da dade otvoriti stan. Na sreću se nađe, također u susjedstvu, mlad čovjek (tako beznačajnim riječima se ovdje tretira toliko interesantna ličnost, koja je četiri do pet puta zbog tjelesne ozljede, podvođenja, provale, već bila kažnjena i svima stanovnicima poznata kao »Kröckes Hein«, kojega je štaviše i policijski narednik Dieter Wülffen opisao ‚s divlje izraslom, masnom, gustom, dugom smeđom kosom i dobro znanoga'), koji je s opasnom spretnošću i sa značajnom primjedbom »ovaj put činim to *za* policiju« otvorio stan.

3. Gospođu K. nađoše mrtvu, otrovanu tabletama za spavanje, potpuno odjevenu na svojoj kuhinjskoj klupi. Raspadanje još nije bilo nastupilo. Ona je samo (!! pisac) s ostatkom kečupa od rajčica, što ga je očito prstom bila namazala na staro ogledalo, glagol »htjeti« napisala u različitim oblicima, na ogledalo koje je visilo nad kuhinjskim praonikom. »Neću više. Ne htjedoh više. Već dugo više nisam htje...« Ovdje joj je očito kečup bio ponestao. Mrtva ptica, papiga, nađena je u pokrajnoj spavaćoj sobi ispod neke komode.

4. Dieter Wülffen je priznao da je gospođa K. bila policijski poznata. Znalo se — kroz K. 14 — da je bila komunistkinja, ali da od 1932. više nije bila policijski aktivna, premda je — i to je policijski notorno — više puta, osobito u vrijeme poslije zabrane KPNj — imala posjetu, koja ju je pozvala da bude aktivna. (Ovdje je K. ispisala puno ime Fritz, koje je ovaj put palo žrtvom piščeve crvene olovke.)

5. Gospođa Zw. i njen sin polagali su prava na nasljedstvo. Dieter W. pronašao je novčanik s 15,80 DM, kao i štednu knjižicu s preko 67,50 DM. Kao jedini vrijedni predmet osigurao je za se i gotovo nov televizor s crno-bijelom slikom, na koji je gospođa K. bila prilijepila cedulju: »Samo još muca«. Na jednom fotosu, što je uokviren visio nad kuhinjskom klupom, prepoznala je gospođa Zw. oca njenog djeteta, Ericha K-a. Drugi foto prikazivaše »vjerojatno njegova oca zbog začudne sličnosti«. U nekoj limenoj, cvijećem oslikanoj kazeti, koja je imala naslov neke poznate tvrtke kave, nađeno je: jedan gotovo bezvrijedan ali intaktan muški sat na narukvici. Izanđali zlatni prsten s umjetnim rubinom, također gotovo bez ikakve vrijednosti. Novčanica od deset maraka iz godine 1944. Značka borca

Crvenog fronta, vrijednost koje potpisani ne može ustanoviti. Založna priznanica iz godine 1936. kojom je bio založen zlatni prsten za 2,50 RM, daljnja založna priznanica iz godine 1937. kojom je bio založen ovratnik od dabrovine za 2,00 RM. Korektno kvitirana knjiga s potvrdama o plaćanim stanarinama. Neke vrednije živežne namirnice nisu pronađene; dopola puna boca octa, jedna limenka ulja, gotovo puna (mali format), isušeni grahamov kruh (pet kriški), načeta limenka mlijeka, kakao u limenoj dozi — u kojoj je bilo nekih 65-80 grama. Samo napola puna čaša kave u prahu, soli, šećera, riže, krumpira u skromnoj količini, kao jedna vrećica ptičje hrane, nenačeta. Osim toga dva paketića cigaretnog papira i jedan načeti paketić »fine mješavine«, marke »turska hrana«. Šest romana izvjesnog Emilea Zole, džepno izdanje, raščitanih, ne uprljanih. Valjda od male vrijednosti. Knjiga s naslovom: »Pjesme radničkog pokreta«. Čitav namještaj su susjedi, koji su ih držali u granicama, prezrivo označili kao »pravu starudiju«. Stan su, pošto su sačekali dolazak sudskog liječnika, propisno zapečatili. Gospođu Zw. su u pogledu njenih prava na ostavštinu uputili na sudske vlasti.

6. Gospođi Zw. bijaše ponuđeno da je stave u vezu s gospodinom (»Fritzom«), koji će joj možda moći dati interesantne detalje iz života pokojnice i o ocu pokojnog Ericha K-a. Ona je otklonila. S komunistima, rekla je, ne želi imati nikakva posla.

XIV

Ako nije upravo zaposlena crvenom svojom olovkom, K. je gotovo nezamjenljiva. Njena neosporna germanska senzibilnost, koja jedino onda zataji kada pokazuje redakcijske ambicije ili ambicije stvaranja tekstova, njeno prilično dugo uvježbavanje u spiritualističku praktiku ne mogu se, sekularno upotrijebljene, nipošto nazvati izgubljenim; upravo stoga što su na izvjestan način emancipirane ona se baca na kuharski i kuhinjski posao sa žestinom kbja piscu baš godi, te je upravo mahnita za pranjem suđa, mršteči se registrira visinu cijene mesa, stanarina, s druge strane pak rado se vozi i taksijem, tu i tamo se zacrveni zbog silne ponude pornografije; ona se, što se tiče spisateljske strane, tako rekavši učinila slobodnom, što znači, ona crvenom olovkom više ne zadire u život drugih ljudi, več samo još u svoje vlastite tekstove. Po njenim riječima ju je smrt Ilse Kremer »potresla«, bilo je suza zbog toga (i još ih ima), namjerava napisati kratku biografiju te žene, »ostavština koje se nakon pedeset godina djelatnosti kao radnice sastoji od netom isplaćenog televizora, pola boce octa i malo cigaretnog papira — i knjige o kvitiranim stanarinama. Ne mogu to shvatiti, naprosto ne mogu.« Pa to su hvalevrijedne spoznaje i namjere.

Uostalom, K. nije baš kao »špicl« nego kao promatrač činila necijenjene usluge. Dok pisac još uvijek nije postigao toliko žuđeno stanje totalne uss, ona se približila cilju da čini samo još ono što je veseli. Veseli je da posjećuje Schirtensteina i Scholsdorffa i ustanovi kako djeluju opušteno; uzroke za njihovu opuštenost otkriva onda poslije: Schirtenstein »obraz uz obraz, i držeći se za ruku s Leni na klupi u Blücher-parku«. Što se tiče Scholsdorffa, već je dvaput bila svjedokom držanja za ruku u kavani Spertz; jednom je u Leninu stanu susrela čovjeka, koji prema njezinu opisu nije mogao biti nitko drugi nego Kurt Hoyser. Budući da je prilično sigurna da Leni u svom sadašnjem stanju i Mehmedu uskraćuje intimne veze, njoj se čini da je Leni kod Pelzera, koga je »u tami, u autu, nedaleko od vlastitog stana poljubila«, pošla dosta daleko. Boji se da posjeti Pelzera, jer vjeruje da »u biti nije nježan čovjek, apsolutno kadar da od mene traži rukopipateljni erotski nadomjestak«.

O Levu Gruytenu nimalo ne brine. »Pa taj će uskoro izaći.« Aktivna, kakva jest, ona je štaviše sudjelovala u jednoj demonstraciji čistača ulica pred krivičnim sudom; sastavljala tekstove za panoe kao »Je li solidarnost zločin?« »Je li vjernost kažnjiva?«, i još više prijeteći »Budu li naši drugari kažnjeni, grad će se ugušiti u smeću«. Time je zaradila glavni naslov u nekom bulvarskom listiću: »Crvenokosa bivša opatica kao smetlarska jakobinka!« A i inače korisno djeluje: podučava portugalsku djecu u Leninu stanu njemački, razgovara s Bogakovim o sadašnjim prilikama u Sovjetskom Savezu, pušta da je Grete Helzen »kozmetički razmazi«, pomaže najrazličitijim Turcima i Talijanima da ispune tiskanice za povratak poreza na plaću. Telefonira s državnim tužiocem (u povodu procesa protiv vozača kola za smeće koji još traje), opisuje (također telefonski) nadležnim načelnicima odjeljenja kaos koji bi nastao ako bi odvoz smeća stupio u štrajk. Etc. Etc. Da ovda-onda »Markizi od O...« suzu, a »Seoskom liječniku« i »Kažnjeničkoj koloniji« i po više suza posvećuje, to se valjda samo po sebi razumije, ali ni ona usprkos svim suzama još nije kapirala što bi mogao značiti termin »zemaljskim kolima, vanzemaljskim konjima«. Vrlo, možda i odveć radikalno, ona se bješe udaljila od svega vanzemaljskoga. Nije ona pošto-poto htjela u Gerselen, već ju je Leni natjerala, kada je saznala da bi se ondje uistinu imalo otvoriti termalno kupalište. Treba li spomenuti tko je predviđen za direktora i *pablisiti-menedžera*. Nitko drugi nego Scheukens glavnom, koji tamo žustro trčka naokolo s kopijama planova, sa zanatlijama i arhitekbima vodi telefonske razgovore u zapovjedničkom tonu te je pronašao izvrsno sredstvo da prokletu napast ruža, ako bude potrebno, i silom suzbije. Uokrug pedeset metara onog »nenadoknadivog izvora« instalirao je neku vrst otrovne drenaže, gdje cirkulira grdno zaštitno sredstvo protiv biljaka, koje je zaista stopiralo ruže. Protiv toga je ona šaka prašine, koja se jednom zvala Rahel Ginzburg, nemoćna. Na svaki način je Bogakov već s užitkom osjetio »probitačnost« izvora za njegov »prokleti artritis«. Otkako je Lottu uspješno natjerao na uss, oboje često ondje šetaju po kupališnom parku.

Naravno da je K. kao jedina od dosada spomenutih osoba, uključivši i Mehmeda, nadarena sposobnošću što ih nekadašnje opatice imaju zajedničku s nenekadašnjim, upornost i istrajnost, ona je, šutke promatrajući Leni sate i sate pri slikanju, kuhajući kavu i perući kistove pomagala umjetnici, ne štedeći laskanjem, postigla da je smjela doživjeti madonu u televiziji. Njen komentar je plići no što bi to tiskarsko crnilo smjelo dopustiti: »To je ona sama, ona, ona je to, koja se sama sebi pojavljuje na temelju odraza koje valja

još objasniti«. Ipak tu ostaju »odrazi koje valja još objasniti«, a ostaju tmurni olujni oblaci u pozadini, koji ne obećavaju ništa dobro: Mehmedova ljubomora i njegova za to vrijeme izražena odbojnost prema društvenim plesovima.

HEINRICH BÖLL: GRUPNA SLIKA S DAMOM

Djela pisca nagrađenog Nobelovom nagradom, htjeli mi to ili ne, imuna su na ocjenjivačke zamjerke, jer se drži da ovo najautoritativnije priznanje na književnom polju dobivaju provjereni stvaraoci, koji su u određenom trenutku bez premca, dakle već kritički valorizirani. Dabome, nije svaki tekst nobelovca remek-djelo, jer i oni kojiput iznevjereni od muza načine drugorazrednu tvorevinu.

Heinrich Böll ne spada u red takvih laureata. Njegov posljednji roman »Grupna slika s damom« je prava literarna protuvrijednost za jedno takvo izvanserijsko priznanje kao što je Nobelova nagrada. Taj je roman izuzetno umjetničko djelo ne zato što ga je napisao nobelovac, već je Böll nobelovac zato što je nizom objavljenih pripovjedačkih djela, uključujući i ovo posljednje, dokazao svoju književnu supremaciju, a time i neospornu opravdanost dodjele nagrade.

Analitičar i kroničar poslijeratne Njemačke, i u ovom romanu ne iznevjerava svoju dugotrajnu preokupiranost stvamoišću zemlje »privrednog čuda«. Njegov interes usredotočen je ovaj put na Leni, centru jednog nemirnog svijeta. Događaji od sudbinske važnosti prelijevaju se preko nje poput oceanskih valova, ostavljajući je u osnovi neuzdrmanom, postojanom, makar i na vlastitu štetu.

Leni je osoba pomalo starinskog kova, samopouzdana i nevjerovatno žilava. Ne brine je što je njen izgled nesuvremen, a pogledi na svijet preživjeli i nepraktični. Čini se da nije u stanju shvatiti svoje vrijeme, to jest iskoristiti njegove slabosti. Ona bezbrižno odudara od svoje okoline! Ne boluje od malograđanske boljke uspoređivanja i imitiranja u standardu i standardnim stvarima.

Zar ne razumije poruke dana? Ili to ona možda ovaj svijet i njegov duh i predobro poznaje?! Odbija da se uklopi u norme potrošačkog društva i zbog toga je ograničeni, a takvi su u većini, gledaju s prezirom i podozrenjem. Rezultat njenog anahroničnog stava je intervencija bogatih rođaka, koji je

pokušaju iseliti iz njene stare kuće, jer, eto, ona sobe iznajmljuje po neekonomskim cijenama...

Lenina velika i ostvarena ljubav, iz koje je proistekao i sin (trenutačno se nalazi u zatvoru), jest ruski ratni zarobljenik Boris. Njihova romansa zbiva se usprkos ratnom vihoru i doseže svoj vrhunac u podzemnom skloništu ispod groblja, u kojem su se nastanili Leni, Boris i njihovi prijatelji čekajući tu kraj rata.

Leni je ličnost koju kroz život vode instinkti. Oko sebe intenzivno zrači erotizam i istovremeno neokaljanu čistoću. Böll duhovito raščlanjuje njenu intimnu razapetost između seksa i religije.

Böll je napisao roman bogat sporednim licima, čiju međuovisnost i međuigru prati s humanom ironijom, kudi ih i proučava, osvjetljavajući tako šaroliku svitu svojih sunarodnjaka, koji su na ovaj ili onaj način imali bilo kakva posla s Leni Pfeiffer. Vrlo detaljno, panoramski, on je tako portretirao cjelokupnu nižu srednju klasu Njemačke prije, za vrijeme i poslije nacističkog perioda. Ovisno o značenju i trajanju odnosa koji su pojedine osobe imale sa senzualnom i pomalo mističnom Leni, autor istražuje dubine i motiviranost njihovih postupaka. Budući da te sporedne ličnosti nisu ograničene ni klasno ni stranački, Boll je u prilici da istraži cijeli društveni, kulturni i politički život svoje domovine sve do današnjih dana.

Njegova satira nikad nije nepotrebno okrutna i prenaglašena, obojena je humorom i tugom nad ljudskom glupošću. Trebalo bi pokazati samo malo više suosjećanja i razumijevanja da bi se vlastiti život i život naših bližnjih očiniu podnošljivijim. Sam Böll dao je ovim romanom svoj najveći prilog.

Autor glasovitog romana »Bilijar u pola deset« nije samo sadržaj satirički obojio već je i samoj formi svog romana namijenio istu zadaću, stvorivši svojevrsni amalgam između forme detektivskog romana u kom se vrši neka istraga i danas često korištene forme neromanesknog romana ili reportaže, izvještaja, da bi sve to još popunio mnogobrojnim komentarima unutar zagrada tražeći ništa drugo nego samo istinu, svaku dostupnu istinu o Leni Pfeiffer.

Zvonimir Majdak

1 karika koja nedostaje (engl.)

2 *bagno* (tal.) — kupaonica

3 S. A, (njem.) kratica za Sturmabteilung, Hitlerove političke jurišne organizacije — Op. prev.

4 najrjeđi primjerci

5 Fine na njemačkom znači Finac i bubuljica — Op. prev.

6 članovi irskog društva — Op. prev.

7 *lobby* (engl.) — predvorje parlamenta; *lobist* — političar koji privatnim razgovorima nastoji utjecati na zastupnike — Op. prev.

8 *Gluck* — (njem.) sreća, *Gluckseligkeit* — blaženstvo — Op. prev.

9 Sredstva za čišćenje metalnih predmeta — Op. prev.

10 UFO = neidentificiran leteći predmet — Op. prev.

11 *Schuld*: krivica, dug; *Unschuld*, nevinost — Op. prev.

12 *Eisernes Kreuz*: Željezni križ — visoko njem. ratno odlikovanje — Op. prev.

13 Metoda savijanja vijenaca, njemački zvana *Romern* (Romer — Rimljanin) — Op. prev.

14 kupovati i lijepiti markice u knjižicu za staračko osiguranje — Op. prev.

15 *Bonze* — (njem.) budistički svećenik; u prenesenom značenju: velika zvjerka, »budža« — Op. prev.

16 *Make up* = (engl.) šminka, dotjerivanje lica — Op. prev.

17 probitačan — Op. prev.

18 *statement* — (engl.) izjava — Op. prev.

19 *rot* — (njem.) crven — Op. prev.

20 *Kristalna noć* — pogrom Židova u noćima od 9-16. XI 1938. u Berlinu, kada je uništeno bezbroj židovskih dućana — Op. prev.

21 *Georg Trakl*: austr. pjesnik (1887-1914), ekspresionist, lirik. Djela: Sebastian im Traum, Gedichte. Pao u prvom svjetskom ratu — Op. prev.

22 *Ostmark*: od 1938-45. oznaka za Austriju — Op. prev.

23 *Bert(olt) Brecht* (1898-1956), vrlo plodan, napredan njemački pjesnik, lirik i dramatik, socijalist, poslije komunist. Velik utjecaj izvršio na njemačku poeziju — Op. prev.

24 Voditi ljubav (franc.)

25 *Der Stürmer* — nacistički, antisemitski list — Op. prev.

26 *Werwolf* — vukodlak, u drugom svjetskom ratu član posebnog odreda koji se na svoju ruku borio protiv savezničkih četa kada su ulazile u

Njemačku — Op. prev.

27 Sitni kolačići (franc.)

28 Viski sa sodom

29 U gotovu (engl.)

30 »jebeni rat«, »jebeni generali«, »poserem ti se na tu jebenu hirtgensku šumu« (engl.) — Op. prev.

31 *Gauleiter* — u Hitlerovom rajhu zapovjednik okruga ili društvene organizacije — Op. prev.

32 Amerikanci

33 Nijemci

34 *Kolpinška*, *obitelj*: društvo kalfsi, nazvano tako po svom osnivaču Adolfu Kolpingu (1813-1865) — Op. prev.

35 Kršćanski nauk

36 *Din* — utvrđeni format papira (otprilike kao naš arak)

37 Cvjetić (engl.)